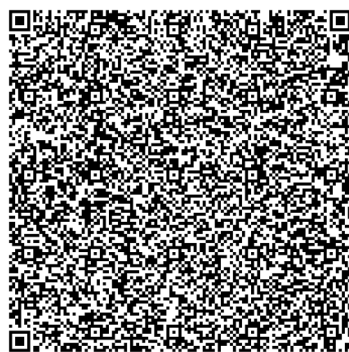

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai jelenleg foglalkoznak. A kötetben helyet kaptak velünk szorosan együttműködő kollégák írásai is, akik egykori vendégkutatóként vagy a főiskola, a Filológiai Tanszék oktató-kutatójaként Kárpátalján végeztek/végeznek nyelvészeti vonatkozású kutatásokat.

Jelen kötet a 2015-ben indult sorozat, a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* III. kötete.

A gyűjteményben szereplő tanulmányok gerincét a többnyelvűség, a regionalitás és a nyelvoktatás egymásra épülő egysége alkotja: a kutatások a nyelvhasználat, az identitás, az oktatás, a nyelvoktatás, a nyelvi jogok, a kárpátaljai etnikai és nyelvi sokszínűség történeti és jelenlegi kérdéseit boncolgatják.

ISBN 978-617-7404-27-8

TÖBBNYELVŰSÉG, REGIONALITÁS, NYELVOKTATÁS

SZERKESZTETTE:
MÁRKU ANITA ÉS TÓTH ENIKŐ

TÖBBNYELVŰSÉG, REGIONALITÁS, NYELVOKTATÁS

UNGVÁR, 2017

TÖBBNYELVŰSÉG, REGIONALITÁS, NYELVOKTATÁS

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból III.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

TÖBBNYELVŰSÉG, REGIONALITÁS, NYELVOKTATÁS

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból III.

Szerkesztette:

Márku Anita és Tóth Enikő

„RIK-U”
Ungvár, 2017

БК 81.1
УДК 81'27

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai jelenleg foglalkoznak. A kötetben helyet kaptak velünk szorosán együttműködő kollégák írásai is, akik egykori vendégkutatóként vagy a főiskola, a Filológiai Tanszék oktató-kutatójaként Kárpátalján végeztek/végeznek nyelvészeti vonatkozású kutatásokat. Jelen kötet a 2015-ben indult sorozat, a Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. kötete. A gyűjteményben szereplő tanulmányok gerincét a többnyelvűség, a regionalitás és a nyelvoktatás egymásra épülő egysége, *egyensúly*a alkotja: a kutatások a nyelvhasználat, az identitás, az oktatás, a nyelvoktatás, a nyelvi jogok, a kárpátaljai etnikai és nyelvi sokszínűség történeti és jelenlegi kérdéseit boncolgatják.

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv: Márku Anita

A borítón ifj. Hidi Endre *Egyensúly* c. land art alkotása látható

Lektorálta:

Dr. habil. Bartha Csilla,

MTA Nyelvtudományi Intézet, Többnyelvűségi Kutatóközpont

Dr. Beregszászi Anikó,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. Hámosi Ágnes,

MTA Nyelvtudományi Intézet, Többnyelvűségi Kutatóközpont

ISBN 978-617-7404-27-8

© A szerzők, 2017
© A szerkesztő, 2017

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

I. Többsnyelvűség

Csernicskó István: <i>Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében</i>	13
Tóth Enikő: <i>A 2012-es nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlati megvalósulása Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzati hivatalaiban</i>	45
Karmacs Zoltán: <i>A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa</i>	54
Szakál Imre: <i>„... rendeletek szóról-szóra lefordítassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban</i>	61
Lechner Ilona: <i>A relevanciaelmélet érvényesülése fordítás során európai uniós szövegeket vizsgálva</i>	73
Товт Михайло – Черничко Степан: <i>Нові засади мовного регулювання в Україні у дзеркалі конституційно-правового аналізу національного законодавства та міжнародних зобов'язань України</i>	84
Пилипенко Гліб: <i>Українська мова закарпатських угорців</i>	100
Черничко Степан: <i>Русинська – мова або діалект? Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики</i>	108

II. Regionalitás

Hires-László Kornélia: <i>Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban</i>	121
Márku Anita: <i>A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználat: identitás és digitális identitás</i>	137
Lengyel Zsolt: <i>Lexikai szomszédossági viszonyok kárpátaljai és magyarországi 10–14 évesek körében</i>	153
Bárány Erzsébet: <i>Nyelvi interferencia a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben</i>	172
Gazdag Vilmos: <i>Nyelvi interferencia a kárpátaljai magyar irodalmi művekben</i>	178

III. Nyelvoktatás

Husztai Ilona: <i>A tanárok nyelvtudásszintjének szerepe az angoloktatásban a kárpátaljai magyar iskolákban</i>	189
---	-----

Máté Réka: <i>Tizenegyedik osztályos tanulók idegennyelv-tudásának vizsgálata (kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák példája alapján)</i>	203
Dudics Lakatos Katalin: <i>Az iskolatípus és a nyelvjárási attitűd</i>	213
Черничко Степан: <i>Дискриминация учащихся школ Украины с венгерским языком обучения</i>	223
A kötet szerzői	234

Előszó

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont – mely az 1999-ben létrejött Limes Társadalomkutató Intézetből nőtt ki magát – 2001-től folytat Kárpátalján nyelvészeti, szociolingvisztikai kutatásokat. 2016-ban ünnepelte működésének 15. évfordulóját, csakúgy, mint a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyeket hálózattá szervező Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, melynek alapító tagja a Hodinka intézet. A Kutatóközpont az MTA és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatásával, a főiskola bázisán működik.

A kutatóközpont munkatársai a kezdetektől fontosnak tartják a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak szisztematikus leírását, empirikus alapú kutatások végzését a Kárpátalját jellemző többnyelvűségről és többkultúrásúságról, az anyanyelvi, államnyelvi és idegen nyelvi oktatás problematikájáról, az identitás és etnicitás kérdéseiről. A labovi elveket – a nyelvészek társadalmi felelősségéről¹ – szem előtt tartva, hasznos nyelvészetet, társadalmilag hasznosítható kutatásokat (vö. Kontra 2010) végzünk, az eredményeket pedig igyekszünk a kárpátaljai magyar közösség javára konvertálni. Az intézet másfél évtizedes működése alatt számos olyan társadalmi problémával találtuk szembe magunkat, melyeknek nyelvészeti vonatkozásuk is van; rengeteg tudományosan megalapozatlan nyelvi téveszmével találkozunk; s közben nagy mennyiségű nyelvi adatot is sikerült összegyűjtenünk. Folyamatosan figyelemmel kísérjük az ukrainai nyelvpolitikai, nyelv- és oktatástervezési folyamatokat, reflektálunk a kisebbségeket, a kárpátaljai magyarságot érintő kérdésekre.

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai jelenleg foglalkoznak. A kötetben helyet kaptak velünk szorosan együttműködő kollégák írásai is, akik egykori vendégkutatóként vagy a főiskola, a Filológia Tanszék oktató-kutatójaként Kárpátalján végeztek/végeznek nyelvészeti vonatkozású kutatásokat.

Jelen kötet a 2015-ben indult sorozat, a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* (Márku–Hires–László szerk. 2015, Hires–László szerk. 2016) 3. kötete.

A kötetben szereplő tanulmányok gerincét a többnyelvűség és a regionalitás adja: a kutatások a nyelvhasználat, az identitás, az oktatás, a nyelvoktatás, a nyelvi jogok, a kárpátaljai etnikai és nyelvi sokszínűség történeti és jelenlegi kérdéseit boncolgatják.

Az első fejezetben – **Többnyelvűség** – nyolc tanulmány kapott helyet. Csernicskó István fejezetnyitó tanulmányában a *Nyelv, gazdaság, társadalom* összefüggésében, a „nyelvpolitikák” (nemcsak az állam, hanem a köz- és civil szféra is folytat nyelvpolitikát) eszközeként vizsgálja a globális nyelvek megjelenését a nyelvi tájképben Kárpátalja magyarlakta végein. Tóth Enikő tanulmányában annak jár utána, hogy a Beregszászi járás önkormányzati hiva-

¹ „A mai nyelvtudomány egyik legismertebb alakja, az amerikai William Labov két fontos elvet fogalmazott meg a nyelvészek társadalmi felelősségéről. Ez a két elv a tévedések korrigálásának és az adósságnak az elve. Az első: ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második: annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett tudást kamatoztatnia kell a közösség javára” (Csernicskó 2008) [<http://www.karpatinfo.net/hetilap/belfold/2008/07/24/nyelveszek-tarsadalmi-felelossege-avagy-nehany-erv-az-anyanyelvi-iskola-m>].

talaiban mennyire vannak tisztában a 2012-es nyelvtörvény adta jogokkal és lehetőségekkel, illetve mit tesznek a nyelvi jogok gyakorlati alkalmazása érdekében. Karmacsi Zoltán szintén a nyelvi jogok alkalmazását vizsgálja a nyelvi tájkép változásában két terepkutatás eredményeit összehasonlítva. Szakál Imre történeti aspektusból vizsgálja meg a hivatali nyelvhasználat többnyelvűségét Beregszászban 1919–1920-ban levéltári források feldolgozásával.

Lechner Ilona tanulmánya európai uniós szövegek fordítási eltéréseit vizsgálva mutat rá a nyelvek és nemzetek közötti értelmezési különbségek problematikájára.

A fejezetet három ukrán nyelvű tanulmány zárja. Tóth István és Cserniczkó István társszerzős tanulmányában a napjainkban (2017. január végén) az ukrán Legfelsőbb Tanács elé terjesztett, a kisebbségi nyelvhasználattal szemben erősen diszkriminatív nyelvtörvénytervezetekre reflektálnak, valamint összegzik és áttekintik Ukrajna vállalásait és kötelezettségeit a nyelvi jogok terén, melyeket az Alkotmányban és nemzetközi dokumentumokban deklarál a területén élő kisebbségek számára.

Gleb Pilipenko 2011 októberében (az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztika Intézetének tudományos munkatársa) vendégkutatóként végzett kérdőíves felmérést a beregszászi főiskolások ukrán nyelvhez fűződő attitűdjéről, nyelvtudásáról, a kisebbségi nyelvhasználat problematikájáról. Vizsgálatát más határon túli magyar közösségekben is elvégezte, főleg a magyar–szláv kontaktus áll kutatása fókuszában. Tanulmányában a kárpátaljai fiatalok körében végzett vizsgálat nyelvi példáit veti össze a vajdasági magyarok szerb nyelvvel és a muravidéki magyarok szlovén nyelvvel. Fő célja a tipológiai konvergencia megállapítása. A fejezetet Cserniczkó István problémafelvető tanulmánya zárja a kárpátaljai ruszinok nyelvéről, avagy dialektusáról.

A második nagyobb tematikus blokkban – **Regionalitás** – olyan tanulmányok kaptak helyet, melyekben a többnyelvűség, a multikulturalitás mellett a regionalitás valamelyik aspektusa is hangsúlyosabb, s a nyelv, a nyelvhasználat módja eszközként játszik közre a „kárpátaljiság” megteremtésében.

Hires-László Kornélia fókuszcsoporthoz beszélgetések elemzésével azt vizsgálja, milyen beszélgetési témák miért etnicizálódnak a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban. Ugyanis még a látszólag semleges témákhoz (pl. a városi szemét, a szemetelés) kapcsolódó negatív, pozitív vagy semleges konnotációk is befolyásolhatják a beregszászi magyarok, cigányok, ukránok, oroszok stb. egymásról mint etnikumról való gondolkodását, véleményét.

Márku Anita az internetes nyelvészet berkeiben mozogva a kárpátaljai magyarok identitásának új vetületeit, a digitális identitás, a kárpátaljiság online megnyilvánulásait vizsgálja a legnagyobb közösségi fórumon megjelenő diskurzusokban, posztok, kommentek elemzésével.

Lengyel Zsolt, a veszprémi Pannon Egyetem professor emeritusa a Rákóczi-főiskola és a Hodinka intézet vendégkutatójaként végzett szóasszociációs vizsgálatot kárpátaljai középiskolások körében. Tanulmányában a kárpátaljai fiatalok gyakori hívószókra adott válaszait veti össze magyarországi fiatalok válaszaival. Arra a kérdésre keresi a választ a kutató, hogy megragadható-e valamiféle különbség a mentális lexikon szintjén a kárpátaljai magyar és a magyarországi magyar gyerekek magyar nyelvében.

A fejezet következő két tanulmánya mintegy ikertanulmányként a kárpátaljai irodalom néhány (magyar és ukrán nyelvű) szövegét elemezve a többnyelvűségi jelenségek

közül az interferencia jelenséget és a szókölcsonzést emeli ki. Bárány Erzsébet tanulmányában a nyelvi interferencia jelenségét, magyar kölcsönszavak megjelenését vizsgálja a kárpátaljai *ukrán* irodalmi művekben, Gazdag Vilmos pedig kárpátaljai *magyar* irodalmi művekben vizsgálja ezeket a kétnyelvűségi jelenségeket.

A kötet harmadik egysége – **Nyelvoktatás** – mintegy ráépülve az előző kettőre kiegészíti azt. A fejezetben lévő tanulmányok a nyelvoktatás, az anyanyelvi nevelés és az idegen nyelv oktatásának picit szeleteit emelik ki. Huszti Ilona a kárpátaljai magyar iskolákban oktató angol tanárok körében végzett kutatás részeredményeit ismerteti. Azt vizsgálja, milyen szerepe van a tanárok nyelvtudásszintjének az angoloktatásban. Máté Réka pedig egy hatékonysági vizsgálat részeredményeit mutatja be, melyet kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák tizenegyedik osztályos tanulói körében végzett idegennyelv-tudásukról, nyelvekhez való viszonyukról. A kötet következő tanulmánya pedig *Az iskolatípus és a nyelvjárási attitűd* viszonyát részletezi Dudics Lakatos Katalin tollából. Az anyanyelvi nevelés feladata többek között a helyzethez igazodó hatékony nyelvhasználat fejlesztése, a nyelvjárási mellé a köznyelvi forma tanítása. Azonban nem mindegy, hogy ezt milyen módszerrel végzi a tanár, milyen nyelvi attitűdöket alakít ki, táplál a gyerek az anyanyelvre nyelvváltozataival szemben. A kutató azt az eredményt kapta, hogy a magyar köznyelv normáit jobban ismerő tehetséggondozó iskolák tanulói távolságtartóbban viszonyulnak a nem standard változatokhoz, azok beszélőihöz, mint más típusú iskolákban tanuló társaik. Ennek ellenére a nyelvjárásoknak rejtett presztízse van körükben. A kötetet Cserniczkó István orosz nyelvű tanulmánya zárja az ukrán mint államnyelv oktatásának problémáiról a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban.

A szerzők nevében is köszönettel tartozunk a kötet lektorainak, akik korrekt és alapos munkájukkal segítették a tanulmányok szakmai színvonalának növelését.

Abban bízunk, hogy kötetünk nem csak a szűk szakma érdeklődésére tarthat számot, hanem haszonnal forgathatják főiskolai és egyetemi hallgatók, és a nyelvészet társadalmi vonatkozásai iránt érdeklődők is.

Beregszász, 2017. 02. 07.

A szerkesztők

Irodalom

- Cserniczkó István 2008. A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány érv az anyanyelvi iskola mellett. *KárpátInfo*. 2008. július 28., 5.
- Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II. Ungvár: Autdor-Shark
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. Ungvár: Autdor-Shark.

I. TÖBBNYELVŰSÉG

Nyelv, gazdaság, társadalom

Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében

A tanulmány nyelv és gazdaság összefüggési rendszerében vizsgálja Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét. Azt mutatjuk be, hogyan jelenik meg ezen a területen két, jelentős gazdasági presztízzsel rendelkező világnyelv: az angol és az orosz.

Kulcsszavak: Kárpátalja, nyelvi tájkép, gazdaság, angol nyelv, orosz nyelv

The study examines the linguistic landscape of the territories of Transcarpathia which are mostly inhabited by Hungarians in the context of language and economy. It will be presented how two major, economically prestigious world languages, English and Russian are displayed.

Keywords: Transcarpathia, linguistic landscape, economy, English language, Russian language

1. Bevezetés

A magyar nyelvészetben is egyre divatosabb kutatási témává váló nyelvi tájkép kapcsán gyakran kiemelik, hogy a nyelvi tájkép – vagyis az, hogy egy vizsgálati egységként meghatározott területen milyen nyelvek jelennek meg vagy épp nem jelennek meg a nyilvános térben (Backhaus 2006, Laihonon 2012, Shohamy és Waksman 2009, Shohamy 2015: 154) – a nyelvpolitika egyik megjelenési formája (Dal Negro 2009: 206, Shohamy 2006: 112, 2015: 168, Spolsky 2004: 5), amely szoros összefüggésben van a nyelvi ideológiákkal (Bartha–Laihonon–Szabó 2015: 216, Blommaert 2006: 244, Kroskirty 2000, Shohamy 2006). Shohamy (2015: 157) azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy korántsem kizárólag az államok folytatnak nyelvpolitikát, és – Spolsky (2009)-re utalva – figyelmeztet, hogy a nyelvpolitika mint eszköz iskoláknak, városi intézményeknek, közösségeknek, kórházaknak, katonai egységeknek, tömegkommunikációs eszközöknek, kisebb-nagyobb csoportoknak és akár a családoknak is a rendelkezésére állhat. Azt is számos kutatás tapasztalataiból tudjuk, hogy a nyelvi tájkép alakításában – a nyelvpolitikában klasszikusan aktív államok és vállalatok, intézmények mellett – több más szereplő is részt vesz (lásd pl. Gorter et al. eds. 2012, kárpátaljai vonatkozásban pl. Csernicskó 2015b, 2016a, 2016b). Nem véletlen, hogy a nyelvi tájképben rögzített jeleket felülről szervezett (*top-down*), illetve alulról jövő kezdeményezésre létrejött (*bottom-up*) jelekre osztják (Ben-Rafael et al. 2006). Az alábbiakban azt érzékeltetjük röviden, hogyan alakítják az abszolút magyar többségű kárpátaljai települések nyelvi tájképét a gazdasági érdekek és viszonyok.

Egy korábbi tanulmányunkban bemutattuk, hogy Kárpátalján megfigyelhető a helyi, regionális szláv dialektusok gazdaságilag konvertálható erőforrásként való használata (Csernicskó 2014a). Ez az alulról jövő, helyi kezdeményezés jól illeszkedik a regionális dialektusokat és a perifériális kisebbségi nyelveket a nyilvános térben láthatóvá tévő, gazdaságilag hasznosítható értéként megjelenítő nemzetközi trendekhez (Leeman–Modan 2009, Reershemius 2011, Blackwood–Tufi 2012, Marten et al. 2012a, 2012b, Vigers 2013, Pavlenko 2017), és jól leírható a szociolingvisztikában „a nyelv áruvá válása” elméletének nevezett teóriával (angolul: sociolinguistic theory of ‘commodification of language’, lásd pl. Heller 2010, Pavlenko 2017).

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatási programjában másfél évtizede szerepel az ukrainai, kárpátaljai nyelvpolitikai történések folyamatos nyomon követése. A régió nyelvi tájképének dokumentálása, kutatása, elemzése ebből a nyelvpolitikai programból nőtt ki. A kutatóközpont archívumában összegyűlt fotóanyag lehetőséget teremt arra, hogy a ma Kárpátaljának nevezett vidék nyelvi tájképét számos szempontból elemezzük. Az alábbiakban nyelv és gazdaság összefüggési rendszerében tárgyaljuk Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét. Azt mutatjuk be, hogyan jelenik meg ezen a területen két, jelentős gazdasági presztízzsel rendelkező világnyelv: az angol és az orosz.

2. Az adatok

Kárpátalja magyar közössége az 1980-as évek vége óta törekszik arra, hogy a magyar nyelv egyre több funkcióban legyen használatos a vidéken. A régió magyarok lakta sávjában ma már teljesen természetes, hogy a magyar – természetesen más nyelvek mellett – hangsúlyosan jelen van a nyelvi tájképben (Beregszászi 2005, Cserniczkó 2014b, Hires-László 2015, Karmacsi 2014a, 2014b, Tóth 2014a, 2014b). Az utóbbi egy-két évben azonban ismét egyre több nem magyar nyelvű felirat, kiírás jelent meg a kárpátaljai magyar nyelvterület szimbolikus terében. Ezt, illetve ennek hátterét mutatjuk be röviden.

Thurlow és Jaworski (2010: 130) megállapítják, hogy „a turizmus de facto a szemiotikai ipar kvintesszenciája – az ádáz kulturális és szimbolikus termelés helyszíne”. A nyelvi ideológiáknak és a nyelvi tájképnek a gazdaság, illetve a turisztika szempontjából történő elemzése fényt deríthet arra, hogy miért jelennek meg egyes nyelvek a nyilvános térben és hogyan válnak áruvá (lásd Bátyi 2014, Heller–Pujolar–Duchêne 2014, Heltai 2014, Karmacsi 2017), és másokat miért távolítanak el a nyelvi tájképből (lásd Pavlenko 2008).

Nyelv, politika és gazdaság kontextusában értelmezhető az a jelenség is, amely a magyar többségű vidéken zajlik Kárpátalján.

2.1. Az angol nyelv megjelenése Kárpátalja magyarok lakta területein

Az angol nyelv terjedésére a posztszovjet térség államaiban (s ezen belül Ukrajnában) több kutató felhívta a figyelmet (Bilaniuk 2005, Hornberger 2003, House 2003). Mások (például Bever 2010, Bilaniuk–Melnik 2008, Oliynyk 2013, Pavlenko 2009, L’nyavskiy–Ekelund 2016) arra is rámutattak, hogy az angol nyelv Ukrajna nyelvi tájképében is egyre markánsabban jelen van.

House (2003: 561) bemutatja, hogy a második világháború után új utakon elinduló Németországban az angol a demokratikus állam szimbólumává vált, és segített az embereknek elfeledni a múltat. A szerző szerint a Szovjetunió széthullása után Kelet-Európa posztszovjet államaiban az angol hasonló funkciókat tölt be, és egyben segédeszköz az orosz mint korábbi *lingua franca* kiszorítása során (House 2003: 561). Pavlenko (2009: 258) összeveti az angol terjedését a kelet-európai országokban és a szovjet utódállamokban, és arra a következtetésre jut, hogy a hasonlóságok mellett különbségek is vannak e folyamatban. A terjedőben lévő angol mindenütt magas presztízsű, az innováció, a globalizáció és a nyugati értékek nyelveként jelenik meg. Az egykori Szovjetunió államaiban azonban az angol mindezek mellett a szovjet totalitárius rezsimmel asszociálódó orosz nyelv kiszorításával is együtt jár. Miközben a volt keleti blokkban az angol a helyi nyelvek mellé lépett be a nyelvek piacára, a volt szovjet birodalomból kiszakadt országokban a globális világnyelv verseng az oroszsal (Pavlenko 2009: 258). Egy másik tanulmányában bemutatja, hogy Kijev-

ben a hatóságok a nyelvi tájkép ukránosítására törekcszenek, amibe az orosz–ukrán kétnyelvűség helyére lépő ukrán–angol kétnyelvűség is belefér (Pavlenko 2012: 53). Hornberger (2003: 2) úgy látja, hogy az 1991-ben függetlenné vált és a helyét, identitását kereső Ukrajnában a helyi, a nemzeti és a globális diskurzusok átfedik egymást, rivalizálnak egymással, és ez a versengés érzékelhető a nyelvi tájképben is. Mindez úgy jelenik meg a felszínen (azaz a nyilvános térben), mint az ukrán, az orosz és az angol nyelv közötti vetélkedés, ami egyben a cirill és a latin betűs feliratok szintjén is folyik (Hornberger 2003: 2). Kelet-ukrajnai városok nyelvi tájképének elemzése alapján Bever (2010: 211–215) úgy véli, hogy az elsősorban orosz nyelvű régió nyelvi tájképében egyre gyakrabban megjelenő angol nyelv (és vele a latin betűs írás) egyfajta kompromisszum az ukránosítani szándékozó központi hatalom és az orosz nyelv dominanciáját fenntartani szándékozó helyi lakosság egymással szemben álló nyelvi ideológiái között. Az angol terjedését Ukrajnában egyrészt a globalizáció hatásával, másrészt pedig a nemzetközi piac ukrajnai terjeszkedésével, a multik és világmárkák megjelenésével magyarázza (Bever 2010: 213–214). Egy négy ukrajnai nagyváros (Kijev, Dnyipro[petrovszk]¹, Lviv és Odessza) nyelvi tájképét elemző munkájában L’nyavskiy-Ekelund (2016: 93) arra a következtetésre jut, hogy az angol arrafelé „a hatalom, a presztízs, a globalizáció és a nyugati világhoz tartozás nyelve”, majd leszögezi, hogy „a kapitalizmus Ukrajnában már nem csak oroszul beszél, mint korábban”, hanem sokkal inkább angolul (L’nyavskiy-Ekelund 2016: 96).

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó (Da Silva–Heller 2009). Kárpátalja iparilag fejletlen vidék, a jellemzően hegyvidéki környezet miatt kevés a művelhető földterület is. Ebből adódóan a munkahely is kevés. Egyre többen látnak azonban kitörési pontot a turizmusban (Berghauer 2012, Rada 2015). A turistákat alapvetően két irányból várja Kárpátalja: Ukrajna belső területeiről és a szomszédos országokból. Ukrajnából télen a Kárpátok sípályái, nyáron a hegyek természeti szépségei, illetve a termálfürdők vonzzák az utazókat. Magyarországról elsősorban a régió magyar vonatkozású történelmi emlékhelyei, a nemzeti örökség turizmus (Feischmidt 2008: 122) miatt utaznak ide sokan. Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elvesztette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, az Oroszország által annektált Krím-félszigetet, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik; elsősorban a belföldi turistaforgalom növekedett meg (Cserniczkó 2014a, Cserniczkó–Laihonen 2016).

A turistákat a természeti és kulturális látnivalók mellett egyre jobban szervezett programokkal várják a régióban. Ukrán, orosz és magyar nyelven működő turisztikai információs hálózatot építettek ki a kárpátaljai városokban. 2014-től minden évben kétnyelvű (ukrán–magyar) fesztiválprogramot adnak ki. A hó hiánya miatt turisztikai holtszezonnak számító februárban az éttermek kínálatával, a kárpátaljai konyha kedvezményes árú kóstolásával csábítják a turistákat Kárpátaljára (Cserniczkó 2014a).

A 2012-es ukrán–lengyel közös rendezésű labdarúgó Európa-bajnokságtól is azt várták, hogy fellendíti a turizmust. A nemzetközi sportesemény előtt számos angol nyelvű vagy angol nyelvű szöveget is tartalmazó felirat, információs tábla, szóróanyag jelent meg az egész Ukrajna területén, így Kárpátalján is. Az 1. fotón egy ilyen angol, német és magyar nyelven készített turisztikai reklámanyag látható.

¹ Dnyipro[petrovszk] (ukránul: Дніпропетровськ) városát az ukrajnai ún. dekommunizációs törvény alapján 2016. február 4-én Dnyipro (ukránul: Дніпро) névre nevezte át az ukrán parlament (Fedinec–Cserniczkó 2016: 89–90).

1. fotó. Angol, német és magyar nyelven összeállított, Kárpátalját népszerűsítő turisztikai reklámnya

2. fotó. Ukrán, magyar és angol nyelvű szöveg egy beregszászi reklámtáblán

Az angol kiírások terjedése a régióban és a városban egyértelműen a globalizáció egyik jele: egyre több nemzetközi cég, márka, brend jelenik meg a régióban. Blommaert (2010: 24) ezt a fajta nemzetköziséget a „*McDonaldization*” (McDonaldizáció) terminussal nevezi meg, s ez annak ellenére is jellemző Kárpátalján, hogy 2016-ban a régióban egyetlen McDonald’s sem működött. Az angol viszont a globális üzlet és kereskedelem, valamint a nemzetközi populáris kultúra révén egyre gyakrabban jelenik meg a kárpátaljai nyelvi tájképben (Csernicskó–Laihonen 2016: 21–22).

A nemzetközi eseményekre, turisztikai és gasztronómiai fesztiválokra érkezők jelentős része nem beszél magyarul, így természetes, hogy az ő figyelmüket a magyar mellett más nyelven is fel szeretnék kelteni. A Beregszászban szervezett európai kultúra napja rendezvényeinek potenciális vendégeit például a régióban szokásos ukrán és magyar nyelvű szöveg mellett angolul is köszöntötték (2. fotó).

Kárpátalját Ukrajnán belül – többek között azért, mert az Európai Unió négy tagállamával, Lengyelországgal, Szlovákiával és Magyarországgal határos – az ország nyugati kapujaként is emlegetik. A kárpátaljai Beregszász – amelytől nyolc kilométernyire található az Asztély–Beregsurány ukrán–magyar nemzetközi határátkelő – európaiságát, nyitottságát szimbolizálja a 3. és 4. fotó is. A 3. fénykép a kisváros főterén készült. A városka központi terét az egykori zsinagóga, ma a járási kultúrház épülete zárja le. Ennek a homlokzatán látható balra a kék–sárga ukrán, jobbra a piros–fehér–zöld magyar lobogó, középen pedig az Európai Unió zászlaja, melyen felül a város címere is megjelenik. Az EU lobogója itt egy olyan ország kisvárosának főterén jelenik meg, amely nem tagja az Uniónak.

3. fotó. Az EU jelképe Beregszász központi terén

A nyitott és befogadó város jelenik meg azon a tiltó táblán is, amelyet szintén Beregszász központjában, a főtér másik végén láthatnak az arra járók. A 4. fotón látható tábla megtiltja a 8 tonnánál nehezebb gépjárműveknek, hogy ráhajtsanak a várost átszelő Vérke-csatorna fölött húzódó, 1853-ban épült, a teherforgalom miatt balesetveszélyessé vált kőhídra. A magassági jel fölött látható tábla nyolc nyelven (ukrán, magyar, belarusz, román, orosz, angol, német és lengyel) tudatja, hogy a hidat lezárták a teherforgalom elől.

4. fotó. Beregszászban kihelyezett tiltó tábla, rajta 8 nyelvű felirat

A nyugati világ és kapitalizmus elől évtizedeken át elzárt egykori szovjet régióban a magas presztízsű globális *lingua franca* hirtelen megjelenése nem járt együtt a magas szintű angol nyelvtudás széles körűvé válásával. Pavlenko (2009: 258) beszámol arról, hogy a poszt-szovjet államok nyelvi tájképében gyakran az angol nem sztenderd, „helyi” változata jelenik meg. Blommaert (2010: 103) a globalizáció révén terjedő, hiányos nyelvtudásból fakadó angol jellegzetességeit a „*truncated repertoire*” (csonka repertoár) terminussal jelöli. A sztenderd angolhoz mérve hibás graffitit mutat be például a kárpátaljai Mezőkaszonból Cserniczkó és Laihonon (2016: 21). Az 5. fotón látható felirat is csak ebben a kontextusban értelmezhető. A Beregszász központjában lévő kétnyelvű útjelző tábla cirill betűs ukrán és latin betűs (talán) angol nyelvű feliratokat tartalmaz. A helyi, cirill betűt olvasni tudó és az ukrainai kulturális viszonyokat ismerő utazó azt olvashatja le a tábláról, hogy a „*Luzhanka*” határátkelő egyenesen 7 km-re, a „*Vilok*” és a „*Dyakovo*” határátkelő pedig balra 23, illetve 43 km-re található. Az ukrainai valóságot nem ismerő gépjárművezető azonban jó eséllyel nem tudja, hogy az idézőjelek között megjelenő szavak itt nem (csak) településnevet jelölnek, hanem a nemzetközi határátkelő neveként jelennek meg a táblán. Mint ahogyan azt sem sokan tudják, hogy a „*Luzhanka*”, „*Vilok*” és „*Dyakovo*” előtt egyaránt látható *KPP* az ukrán *Контрольно-пропускний пункт* (ellenőrző pont) rövidítése, ami a közlekedési útmutató táblán a vám- és útlevél-ellenőrzési helyet is jelentő nemzetközi határátkelőt jelöli.

Hiába van tehát a cirill betűs ukrán alatt latin betűs angol nyelvű felirat is, a keleti szláv nyelvekben és kultúrában idegenül mozgó utazó könnyen eltévedhet: a latin betűs *KPP* rövidítés értelmezhetetlen számukra.

5. fotó. Nehezen értelmezhető latin betűs felirat egy nemzetközi útjelző táblán Beregszász központjában

A 6., 7. és 8. fotó Beregszász külvárosának egyik legismertebb, étteremként, szórakozóhelyként és szállodaként működő komplexumához kapcsolódik. A 6. és 7. fotón látható felirat a bulizni vágyókat, a 8. pedig a testmozgást kedvelőket szólítja meg elsősorban. Figyelemre méltó, hogy a szórakozást kínáló feliratok kizárólag angol nyelven jelennek meg, a kerékpárkölszönt hirdető kiírás viszont három nyelvű: ukrán, angol és magyar.

6. fotó. Egy beregszászi szórakozóhely angol nyelvű reklámja

7. fotó. Karácsonyi bulit hirdető angol nyelvű plakát Beregszászban

8. fotó. Három nyelvű reklámtábla Beregszászban

Az angol nyelv a reklámfeliratokban nemcsak a fenti táblán jelenik meg. A 9a. és 9b. fotón például látható, hogy egy beregszászi vállalkozó ukrán, angol és magyar nyelven is hirdeti kiadó ingatlanjait.

9a. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az ukrán és az angol nyelvű tábla

9b. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az angol és a magyar nyelvű felirat

Az abszolút világnyelv, az angol kárpátaljai presztízsét jelzi, hogy akár egy szemetes-kukán is megjelenhet, ahol – az ukrán nyelvű szöveg alatt – a dohányzásra kijelölt helyet hirdeti (10. fotó). Az angol itt nyilvánvalóan nem információs funkcióban van jelen. Sokkal inkább arra utal, hogy Kárpátalján, azaz Ukrajna nyugati végein a nyugati szokásokhoz illik igazodni, és a dohányzás csak a kijelölt helyen engedélyezett. Az angol itt a nyugati értékrend szimbólumaként értelmezhető.

10. fotó. Ukrán és angol nyelvű felirat egy kukán Beregszászban: dohányzásra kijelölt hely

A szolgáltatásukat külföldiek és turisták számára is kínáló beregszászi pénzváltók homlokzatán is látható az angol nyelv, az ukrán és a magyar mellett (11. és 12. fotó). Bever (2010: 53) szerint a kelet-ukrajnai városok bankjainak, pénzügyi szolgáltatást nyújtó intézményeinek feliratain az angol nyelv megjelenése az angol nyelvű nemzetközi pénzpiac gazdasági presztízsét és megbízhatóságát jelképezi. Feltételezhetjük, hogy az információs cél mellett Kárpátalján hasonló okokból jelenik meg a globális angol a pénzváltók kirakatában.

11. fotó. Ukrán, angol és magyar feliratok egy beregszászi pénzváltóban

12. fotó. Pénzváltó Beregszász főterén, három nyelvű felirattal: ukrán, magyar és angol

A nemzetközi turisztikai iparban jól ismert Lonely Planet honlapján így reklámozza Kárpátalját mint potenciális utazási célt: „Transcarpathia (...) is the home of Ukraine's best red wines”², azaz: „Kárpátalja a legjobb ukrainai vörösborok hazája”. Nem véletlen tehát, hogy a szőlőtermő és bortermelő vidéken a turisták számára kínált szolgáltatások között megjelenik a borház, a borkóstolás is. A 13. fotó egy ilyen ukrán és angol nyelven kihelyezett reklámfeliratot mutat be. A felirat nagy valószínűséggel elsősorban nem az ukránul nem beszélő külföldiek számára készült, hanem az angol mint világnyelv presztízse miatt került a táblára.

13. fotó. Borház reklámja Beregszászban ukrán és angol nyelven

² <http://www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia/introduction> (2016.01.06.).

A turistákat célozza meg az a kiírás is, amely a 14. fotón látható. A tábla ukrán és angol nyelven kínál szálláshelyeket a Beregszászba érkezők számára. Az ukrán szövegek közzé ékelte *rooms for rent* angol nyelvű szöveg funkciója valószínűleg itt sem az, hogy az információt nemzetközi nyelven is megjelenítse, hanem a nyugati színvonallal kapcsolatos asszociációkat próbálja aktivizálni.

14. fotó. Szálláshelyeket ukrán és angol nyelven hirdető plakát Beregszászban

Az angol nyelvű feliratok, kiírások beregszászi jelenlétét Hires-László Kornélia (2015) is rögzítette tanulmányában. A kutató összesen 1172 fényképet készített a város központjában, melyek közül 73 olyat talált, ahol jelen volt az angol nyelv. Ez az összes felvétel 6,2%-a; 16 felirat (az összes kiírás 1,4%-a) egynyelvű angol volt (Hires-László 2015: 167).

Az angol nemcsak a városban, hanem a környező falvakban is megjelent a nyelvi tájképben. A 15. fénykép Beregszásztól néhány kilométernyire, Jánosiban készült. A képen egy szálláshely latin betűs cégtáblája látható, és a képről az is kiderül, hogy a megnövekedett turistaforgalom a kínált szolgáltatások körét is jelentősen bővítette: itt nemcsak szállásra lehetünk, hanem akár gépkocsit is kölcsönözhetünk. Minderről ukrán és angol nyelven tájékozódhatunk. A helyi, főként magyar anyanyelvűek kevés eséllyel élnek ezzel a lehetőséggel; nem meglepő, hogy magyar nyelvű felirat nincs is a táblákon.

Az angol nyelv a kaszonyi fürdőben is megjelenik. A 16. fotón – melyet Petteri Laihonen készített – egy kizárólag angol nyelvű táblát láthatunk. Az elsősorban ukrainai vendégeket vonzó termálfürdő és szálloda területén megjelenő kiírások legnagyobb része ukrán nyelvű vagy kétnyelvű (ukrán–magyar). Az angol nyelvű felirat kevésbé funkcionális jellegű, megértését a szöveg fölött látható két piktogram segíti. Az angol nyelv megjelenése azt üzeni a kaszonyi termálfürdő vendégeinek, hogy a hely modern, globális és nyugati. A nyugati világgal asszociálódó angol nyelv azt hivatott jelképezni az ukrainai turista számára, hogy anélkül jutott el egy európai színvonalú helyre, hogy végig kellett volna járnia a schengeni vízum beszerzésének drága és időigényes útját (Laihonen–Cserniczkó, megjelenőben).

Az angol terjedését nemzetközi presztízse és gazdasági értéke mellett közvetve elősegíti az is, hogy Petro Porosenko, Ukrajna elnöke 2015. november 16-án kiadott №641/-2015. számú rendeletével 2016-ot az angol nyelv évévé nyilvánította.

15. fotó. A Jánosiban található Villa Elena nemcsak szállást kínál, hanem gépkocsi is kölcsönözhető

16. fotó. Angol egynyelvű felirat a kaszonyi termálfürdőben

2.2. Az orosz nyelv Kárpátalja magyarok lakta sávjában

Az orosz – mint az egykori Szovjetunió privilegizált nyelve – a kommunizmust építő birodalom széthullása után szinte azonnal elkezdett eltűnni az egykori szovjet érdekszférából (Pavlenko 2008: 282, L’nyavskiy-Ekelund 2016, Bátyi 2017) és Kárpátaljáról is. Ám az egykor domináns orosz máig nem tűnt el teljesen a posztszovjet térségből. Muth (2015a) például rámutat arra, hogy Transznisztriaiban az orosz továbbra is a nemzetek közötti érintkezés legfőbb eszköze. Az orosz nyelv nem tűnt el Ukrajnából (Pavlenko 2012: 46–47, Bever 2015), de Kárpátaljáról, így a jelentős részben magyarok lakta vidékről sem. Beregszász nyelvi tájképét elemző tanulmányában Hires-László Kornélia (2015: 167) az összesen rögzített 1172 fotó között 27 orosz nyelvűt talált; az összes kiírás 2,3%-án volt jelen az orosz nyelv a városban, az egynyelvű orosz szövegek száma 22 (1,9%) volt.

A Beregszászban és környékén látható orosz nyelvű feliratoknak egy része minden bizonnyal még a szovjet korszakból maradt meg. Tóth Enikő (2014a: 63) a Beregszászi járás két településének nyelvi tájképét elemezve rámutat, hogy bár „A Szovjetunió már 22 éve nem létezik, de a községek utcanévtáblái még mindig csak orosz nyelvűek”. Elemzéséből az is kiderül, hogy „Az utcanévtáblákon kívül a településeken máshol is megjelennek az orosz nyelvű névtáblák, kiírások. Például a halábori kultúrház névtáblája még mindig orosz és magyar nyelvű, egy badalói épületen továbbra is látható a szovjet hadsereg emlékére felállított orosz és magyar nyelvű emléktábla. (...) A magasfeszültségre figyelmeztető táblák mindkét településen csak orosz nyelvűek” (Tóth 2014a: 62). A 17. és a 18. fotón szintén egy-egy orosz nyelvű figyelmeztető táblát láthatunk. Az első felvétel Mezőkaszonyban, a második Bátyuban készült.

17. fotó. Életveszélyre orosz nyelven figyelmeztető kiírás Mezőkaszonyban

18. fotó. A bátyui vasútállomás közelében oroszul figyelmeztetik a veszélyre az utasokat

Ám az orosz nyelvet máig sokan használják Ukrajnában, Kárpátalján (Besters-Dilger ed. 2009, 2014). Ezt igazolja a 19. fotó is, ahol egy óriásplakáton köszönti szeretett feleségét születésnapja alkalmából egy tehetsős vállalkozó. A köszöntő szövege orosz nyelvű.

19. fotó. Orosz nyelvű nyilvános születésnapi köszöntő Beregszász központjában

A kaszonyi termálfürdő nyelvi tájképét elemző korábbi tanulmányunkban (Cserniczkó–Laihonen 2016) bemutattuk, hogy a Kárpátalja magyarok lakta részeire érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja. Nem véletlen tehát, hogy az orosz nyelvű feliratok ismét elkezdett megjelenni a régió nyelvi tájképében. Az orosz nyelvnek a turizmus általi (újra)megjelenése a posztszovjet térségben nem egyedi jelenség. Kutatók hasonlóról számolnak be a balti államokban (Marten et al. 2012b, Muth 2015b, Pavlenko 2015, Zabrodskaja 2016), illetve Magyarországon (Bátyi 2014). Ryazanova-Clarke (2014: 12) szerint az orosz nyelv ismét megfigyelhető terjedése Oroszországon kívül annak transznacionális gazdasági értékével magyarázható. Ukrajnában pedig – ahol az orosz nyelvnek ma is jelentős társadalmi és gazdasági szerepe van – a kutatások tanúsága szerint „csaknem minden ukránnak, aki pénzt akar keresni, tudnia kell oroszul” (Rybka 2016). Nyilván hasonlóan van ez a posztszovjet térséghez tartozó Kárpátalján is: az orosz bizonyos fokig még mindig *lingua franca* (Pavlenko 2006, 2009, 2013).

Az orosz nyelv turisztikai hasznosságát jelzi a 20a. és 20b. fénykép is. A fotó a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épülete előtt készült. Az épület alagsorában működő önkiszolgáló az államnyelv (az ukrán) mellett orosz nyelven is hirdeti, hogy „gyorsan, finomat és olcsón” ebédelhet a hozzájuk betérő vendég. Az orosz nyelvű kiírás nyilvánvalóan nem az állami hivatalban dolgozó hivatalnokokat, nem is a városban élő, az ukrán és a magyar nyelvet jobban ismerőket próbálja megszólítani, hanem a Beregszászba érkező turistákat.

20a. és 20b. fotó. Ukrán, illetve hátoldalán orosz nyelvű reklámtábla a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épületében működő önkiszolgáló étterem előtt

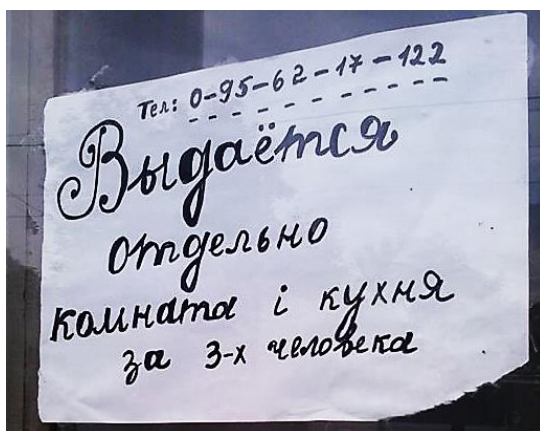
A főként oroszul (vagy ezen a nyelven is) beszélő turisták miatt az orosz nyelvű szálláshirdetések is megjelentek Kárpátalja magyarok lakta részein. Egy ilyen, orosz nyelvű hirdetést láthatunk a 21. fotón.

21. fotó. Orosz nyelvű szálláshirdetés Beregszászban

Kárpátalja magyarlakta vidékeinek nyelvi tájképét elemző tanulmányok (Cserniczkó–Laihonen 2016, Cserniczkó 2016a) rámutattak arra is, hogy a Kárpátaljára érkező szláv turisták jelentős része elsősorban az orosz nyelvet használja a helyi magyarokkal érintkezve is. „Mivel azonban az orosz nyelv használata az elmúlt negyedszázadban visszaszorult

Kárpátalján, az iskolákban sem oktatják, felnőtt egy generáció, amely nem feltétlenül ismeri a sztenderd orosz” (Cserniczkó 2016a). A 22. fotón egy olyan kiírást láthatunk, amely orosz nyelvű, ám helyesírása és megfogalmazása tekintetében egyaránt hibás. A felirat – nagy valószínűséggel magyar anyanyelvű – fogalmazója hiányos orosz nyelvismeretéről tanúskodik. A kiírás fókuszában látható „Выдаётся” magyar kontaktushatás: a magyar ’kiadó’ tükröfordítása. Az orosz nyelvű szövegben megjelenő „i” kötőszó viszont ukrán kontaktushatás: az oroszban *i* betű nincs, van ellenben az ukránban.

22. fotó. Sajátos helyesírással kihelyezett orosz nyelvű hirdetés Beregszászban

A 23a. fotón látható orosz nyelvű kiírás szintén azt igazolja, hogy Kárpátalja magyarok lakta településein előfordul, hogy nem sztenderd orosz nyelvű kiírásokkal próbálják megszólítani az orosz nyelvű turistákat. A kiadó szállást hirdető orosz nyelvű felirat a magyar nyelv logikája alapján készült. Az „Этот дом выдается посуточно” szöveg sztenderd orosz megfelelője az „Этот дом сдается посуточно” (a *выдается* a magyar ’kiadó’ szó tükröfordítása). Amint az a 23b. fotón látható, idővel valaki úgy korrigálta a nyelvi tájképet, hogy a sztenderd orosz szemmel nézve hibás feliratot kijavította.

Nagy valószínűséggel ezek a nem sztenderd orosz feliratok is a Blommaert (2010) által „truncated repertoire”-nak nevezett jelenséghez sorolhatók.

23a. és 23b. fotó. Magyar kontaktushatás az orosz nyelvű szövegben egy beregszászi kiadó ház ablakában, illetve a javított felirat

Az orosz nyelv tudásának hiánya vagy annak hiányos ismerete gazdasági hátrányokkal is járhat a kárpátaljai munkavállalók számára, például a szintén főként orosz ajkú vendégek által látogatott, korábban említett kaszonyi termálfürdőben (Cserniczkó–Laihonon 2016). Erről tanúskodik a 24. fotó is. A felvételen látható, hogy az ukrán és magyar nyelvű álláshirdetésben a munkavállalókkal szemben támasztott követelmények között „ukrán vagy orosz nyelvtudás” szerepel; a magyar nyelv ismerete nem elvárás.

РОБОТА **ТЕРМАЛЬНІ ВОДИ «КОСИНО»** **Munkalehetőség**

Европейський курорт шукає успішних людей!
Для мешканців Берегівського району є чудова новина - курорт «Термальні води «Косино» проводить набір працівників на постійну роботу.
Нам потрібні молоді, активні працівники, можливо - без досвіду роботи.

Для новачків - навчання
Вимоги до кандидатів:
- знання української або російської мови
- високий рівень комунікабельності
- стресостійкість
- приємна зовнішність
- порядність, охайність
- бажання працювати
Режим роботи позмінний

ПРЕСТИЖ

СТАБІЛЬНІСТЬ

КАР'ЄРА
WWW.KOSINO.COM.UA

Еttermi adminisztrátor
Könyvelő
Recepció
Beltéri takarító
Raktáros
Szttyuárd
Pultos
Szakács
Szobalány

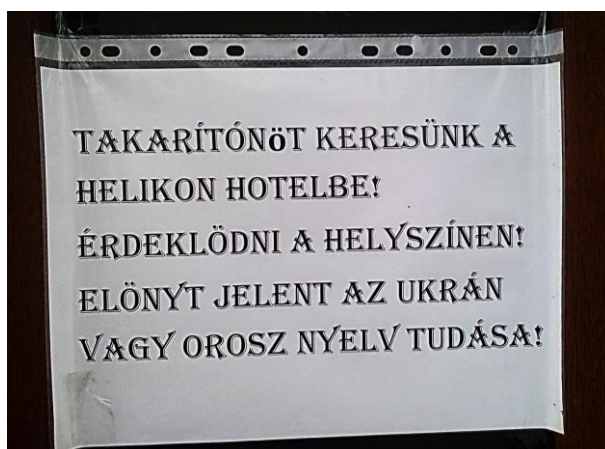
Kezdőknek - képzést biztosítunk
Követelmények:
- ukrán vagy orosz nyelvtudás
- magas szintű kommunikációs készség
- magas Stressz bírói készség
- kellemes külső megjelenés
- becsületesség
- dolgozni akarás
Munkaidő - váltakozó

Заробітна плата – 300 - 500 грн./день
Резюме надсилати за факсом (0312) 61-63-52, на ел. адресу hr.kosino@gmail.com або звертатися на рецепцію комплексу Берегівський район, с. Косино, Уроцище, 1.

Fizetés – 300-500 gr./Nap
Az önéletrajzokat elküldhetik faxon a (0312) 61-63-52 számra, e-mailben a hr.kosino@gmail.com címre, vagy forduljanak személyesen a Termálfürdő recepciójára. Beregszászi járás, Kaszony, Urocsásce u. 1.

24. fotó. A turisták körében népszerű kaszonyi termálfürdő kétnyelvű hirdetése

A szintén a turizmusból profitra váró Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése is az ukrán vagy orosz nyelv ismeretével rendelkezőket szólítja meg elsősorban (25. fotó). A 26. fotón pedig egy olyan orosz nyelvű álláshirdetés látható, melynek megszövegezője olyan hölgyet szeretne alkalmazni, aki beszél magyarul és oroszul is.

25. fotó. A Jánosiban található Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése

26. fotó. Orosz nyelvű hirdetés, melyen magyar és orosz nyelvtudással rendelkező munkatársat keresnek

A 27a. és 27b. fotón bemutatott álláshirdetések szintén azoknak a munkát keresőknek szólnak, akik beszélnek magyarul. Ám a követelmények mellett mindig ott szerepel más (ebben az esetben például az ukrán) nyelv ismerete is.

27a. és 27b. fotó. Ukrán és magyar nyelvű álláshirdetés Beregszász központjában; ukránul és magyarul egyaránt tudni kell

Egyik előadásában Zabrodszkaja (2016) azt mutatta be, hogyan vált a szovjet múlttól elszakadni kívánó Észtországban az orosz előbb az ellenség nyelvénvé, majd a kis független balti államba érkező gazdag és sokat költő orosz turisták miatt miként jelent meg ez a nyelv a kiemelt turisztikai helyszíneken ismét a nyelvi tájképben. Azt is elmondta azonban, hogy miután Oroszország 2014 tavaszán annektálta a Krímet, az ennek következtében bevezetett gazdasági és politikai szankciók, illetve az orosz rubel jelentős gyengülése miatt az Észtországba látogató orosz turisták száma a töredékére esett vissza, az orosz ismét az észt függetlenséget fenyegető megszálló nyelve lett (Zabrodszkaja 2016). Hasonló a helyzet Kárpátalján is.

Amint a fentiekben láthattuk, az orosz nyelv annak ellenére jelen van Kárpátalja nyelvi tájképében, hogy 2014 tavasza óta Ukrajnában az orosz nyelvet egyre gyakrabban azonosítják az agresszor Oroszországgal. Az egyik legismertebb ukrán nyelvész, Larisza Maszenko (2016) például *Milyen nyelven beszél a patriotizmus?* című tanulmányában így fogalmaz: „Az orosz nyelvű patrióta, aki nem akar ukránul beszélni, a számára legkényelmesebb nyelv használatához való saját egyéni jogát védelmezi, az ukrán nyelvű hazai pedig nem csupán a szabad nyelvválasztáshoz kapcsolódó saját individuális jogát védi, hanem az egész ukrán közösség jogát a szabad népek sorában való méltó létezéshez.”

A gazdasági realitások azonban időnként felülírják, vagy legalábbis árnyalják a politikai érdekeket és a nemzeti érzelmeket. Ezt igazolja az is, hogy az angol és az orosz mellett természetesen az államnyelven, ukránul kínált szálláshely is akad bőven Kárpátalja magyarok lakta vidékein. Az ezeket reklámozó feliratok, kiírások egy része ukrán–magyar kétnyelvű, de túlnyomó többségük csak ukrán nyelven jelenik meg, például a szintén főként magyarok lakta Déda községben (28. fotó), vagy épp Nagybégányban (29. fotó).

28. fotó. Ukrán nyelven szállást kínáló kiírások Déda községben

29. fotó. Ukrán nyelven kínált kiadó szoba Nagybégányban

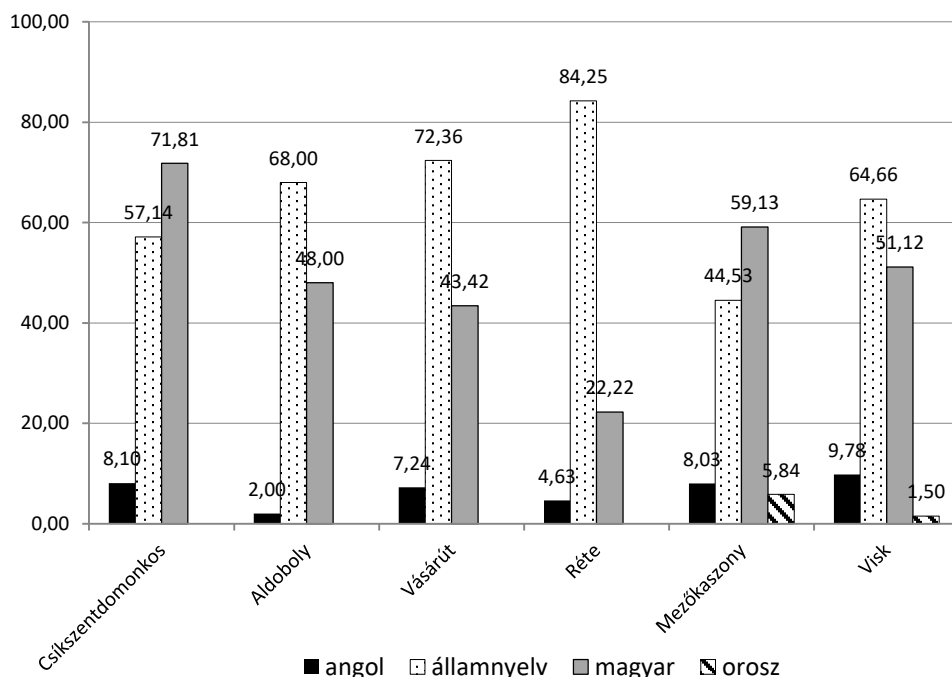
3. Kitekintés, párhuzamok

Petteri Laihonen (2013) kutatásában egy-egy olyan dél-szlovákiai (Vásárút), székelyföldi (Csíkszentdomonkos) és kárpátaljai (Mezőkaszony) falut mutat be, ahol a településen belüli szóbeli kommunikáció nyelve egyöntetűen magyar, illetve egy-egy olyan falut (Réte, Aldoboly, Visk), amit szóbeli kétnyelvűség jellemez. A hat település nyelvi tájképének összevetése alapján készült az 1. ábra. Amint láthatjuk, az abszolút magyar többségű településeken (Vásárút, Csíkszentdomonkos és Mezőkaszony) magasabb a magyar, illetve alacsonyabb az államnyelv (a szlovák, a román, illetve az ukrán) feliratok előfordulási aránya a nyelvi tájképben, mint azokon a településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak (Réte, Aldoboly és Visk). Az is kiderül azonban az elemzésből, hogy mind a hat kutatóponton jelen van az angol is a nyelvi tájképben. Érdekes, hogy a dél-szlovákiai és székelyföldi településekre az jellemző, hogy a lokálisan magyar többségű helységekben magasabb a globális világnyelvet is tartalmazó feliratok aránya, mint ott, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Kárpátalján azonban Viskén magasabb arányban van jelen az angol nyelv, mint Mezőkaszonyban (1. ábra).

A hat összehasonlított település közül Viskén volt a legmagasabb az angol nyelv jelenlétének aránya, és Mezőkaszony is az élmezőnyben van e tekintetben. A két kárpátaljai település abban is eltér a székelyföldi és dél-szlovákiai helységektől, hogy mindkettő nyelvi tájképében jelen van az orosz nyelv is. Figyelemre méltó, hogy Mezőkaszonyban, ahol a magyar nyelv használata dominál, magasabb az orosz nyelv előfordulási aránya, mint Viskén (1. ábra).

Laihonen (2013) kutatási eredményei rámutatnak arra, hogy a globális angol (és az orosz) nemcsak a városok, hanem a falvak nyelvi tájképében is jelen van. A vizsgált hat magyarok lakta településen a feliratok legalább 2%-án szerepel az angol nyelv (is).

1. ábra. Hat magyarok lakta település nyelvi tájképének összehasonlítása (%)
(Laihonen 2013 alapján)

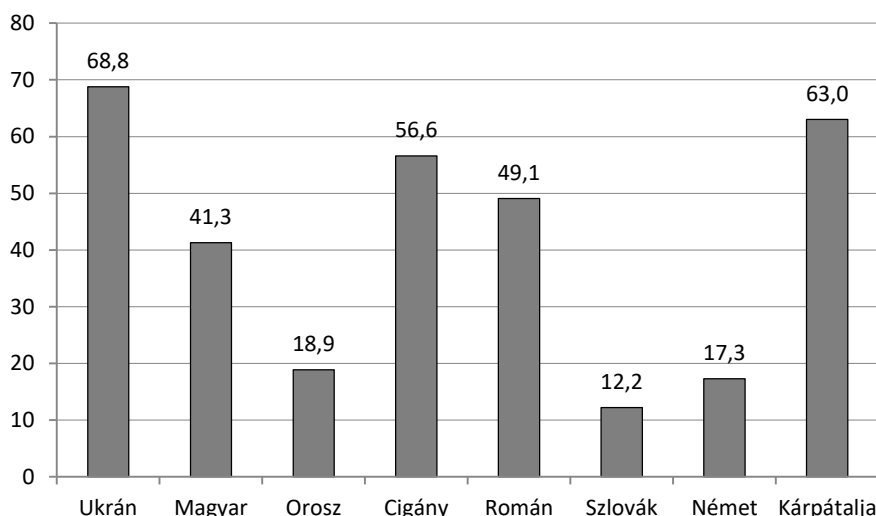
4. Társadalmi implikációk

A nyelvtudás (legyen szó akár az ukrán, akár az orosz, de különösen a globális angol nyelvről) jelentősen erősíti a kárpátaljai magyarok munkaerő-piaci pozícióit, és növeli mobilitási esélyeit, lehetőségeit. Mindez azonban fordítva is igaz: a nyelvtudás hiánya nagy mértékben megnehezíti a munkába állást, gettóba zár, csökkenti a mobilitási esélyeket és lehetőségeket.

A kárpátaljaiak és a régióban élő magyar közösség nyelvtudásáról, nyelvismeretéről szintjéről több forrásból is rendelkezünk adatokkal. A 2001-es census adataiból például kiderül, hogy Kárpátalja lakosságának jelentős része csak anyanyelvén kommunikációképes. Az egynyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűek között volt messze a legmagasabb (68,8%); a magyar nemzetiségűeknek 41,3%-a csak anyanyelvén beszélt (2. ábra).

A Kárpátalja területén (is) lebonyolított két legutóbbi census adatai szerint a kárpátaljai lakosság jelentős része nem beszélt az ukrán nyelvet, s még nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem beszéltek oroszul, illetve magyarul (1. táblázat). A szociológiai, szociolingvisztikai kutatások adatai szerint a kárpátaljai magyarok államnyelvi és idegen nyelvi nyelvtudása alacsonyabb szintűnek bizonyult, mint a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar nemzetiségek körében mért nyelvtudásszint (összefoglalóan lásd Beregszászi 2004, Cserniczkó 2013: 26–49). Mindez azt jelenti, hogy „Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer” (Cserniczkó 2013: 524, Cserniczkó–Ferenc 2014: 414–416, Cserniczkó–Laihonen 2016: 15).

2. ábra. A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján

1. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)

Nyelvek	Anyanyelvként beszélők		Másodnyelvként beszélők		Összesen beszélők		Nem beszélők	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

2016 nyarán a Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a Lehoczky Tivadar Intézet, a Momentum Doctorandusszal, az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológia és Szociális Munka Tanszékével, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központtal együttműködve a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont egy 1212 minta bevonásával végzett kérdőíves kutatást Kárpátalján, amely során egyebek mellett az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztünk. A *Tandem 2016* című szociológiai kutatás kérdőívének kitöltése során arra kértük a megkérdezetteket, hogy – egy meghatározott skála szerint – becsüljék meg, milyen szinten beszélnek az egyes nyelveket. A skála a következő volt: anyanyelve (6); jól, helyesen beszél és ír (5); jól beszél, kisebb hibákkal (4); beszél, de kifejezésbeli nehézségekkel (3); érti, de nem beszél (2); nem érti és nem is beszél (1). 814 fő ukrán, 398 adatközlő pedig magyar nyelven töltötte ki a kérdőívet.

Az adatokból kiderül, hogy a minta ukrán és magyar része önbevallás szerint gyakorlatilag azonos szinten, *anyanyelvként* beszéli saját nyelvét (az ukránok az ukránt, a magyarok a magyart). A kárpátaljai ukránok átlagosan az „*érti, de nem beszél*”, illetve a „*beszéli, de kifejezésbeli nehézségekkel*” szint között ismerik a magyar nyelvet. A magyarok ukránnyelv-

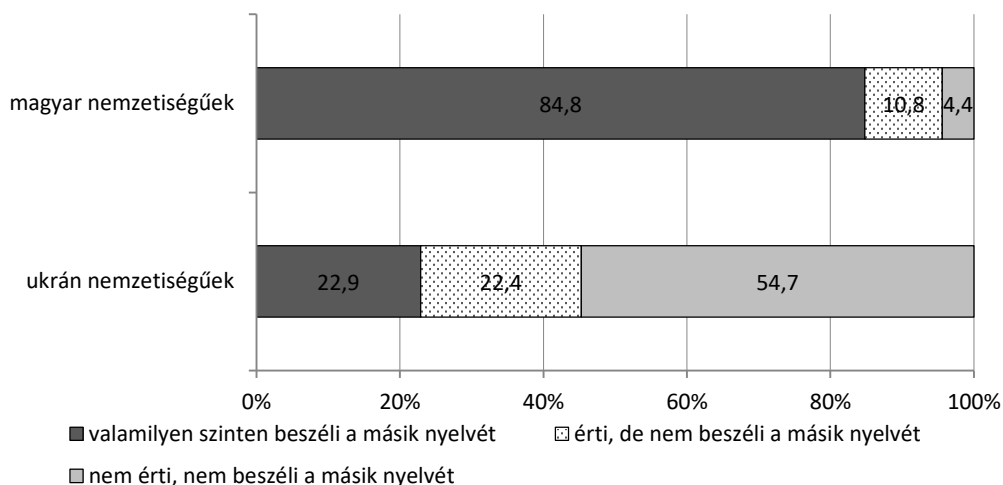
tudása ennél valamivel magasabb szintű. A megkérdezett kárpátaljai magyar minta önbevallás szerint átlagosan „jól beszéli, kisebb hibákkal” az államnyelvet.

Az ukrán almintában 48,9%-a *nem ért és nem is beszél* magyarul. 19,9% azoknak az aránya, akik *értenek ugyan, ám nem beszélnek* magyarul. Az ukránul megkérdezettek közel harmada, 31,2%-a valamilyen szinten beszéli a magyar nyelvet.

A magyar almintában 4,8%-os az ukrán nyelvet egyáltalán *nem értők és nem beszélők* aránya. A kérdőívet magyarul kitöltők között az Ukrajna államnyelvét *nem értők és nem beszélők*, illetve *értők, de nem beszélők* együttes aránya 16,4%; tehát a magyar almintában 83,6%-a ilyen vagy olyan szinten, de beszél ukránul.

Ha nem aszerint vizsgáljuk meg egymás nyelvének ismeretét, hogy az adatközlők milyen nyelven töltötték ki a kérdőívet, hanem annak alapján, hogy milyen nemzetiségűek, némileg más eredményeket kapunk arról, hogy mennyire ismerik a kárpátaljai ukránok a magyar, illetve a magyarok az ukrán nyelvet. A vizsgálat során magukat elsősorban ukrán nemzetiségűnek valló 721 fő közül (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar nyelven töltötték ki a kérdőívet) 381-en (54,7%) *nem ért és nem beszél* magyarul. 156 ukrán nemzetiségű adatközlő (22,4%) *ért ugyan magyarul, de nem beszél* a nyelvet. 45 ukrán nemzetiségű megkérdezett (6,5%) *anyanyelvi szintű* magyar nyelvtudást jelölt a kérdőívben, 115-en pedig (16,4%) ennél alacsonyabb fokú nyelvtudást. Az ukrán nemzetiségűek körében a magyar nyelv átlagos ismeretében szintje: „*ért, de nem beszél magyarul*”. A 455, magát elsősorban magyar nemzetiségűnek valló adatközlő közül mindössze 20 fő (4,4%) válaszolta azt a kérdőív vonatkozó kérdésére, hogy *nem érti és nem is beszél* Ukrajna államnyelvét. 49 fő (10,8%) *ért ugyan ukránul, de nem tud megszólalni* ezen a nyelven. 57-en (12,6%) nyilatkoztak úgy a magyar nemzetiségűek körében, hogy *anyanyelvi szinten* ismerik az ukránt, és 328 adatközlő (72,2%) nyilatkozott ennél alacsonyabb szintű nyelvtudásról. A magukat elsősorban magyar nemzetiségűnek vallók körében az államnyelv átlagos ismeretének foka: „jól beszéli, kisebb hibákkal” (3. ábra).

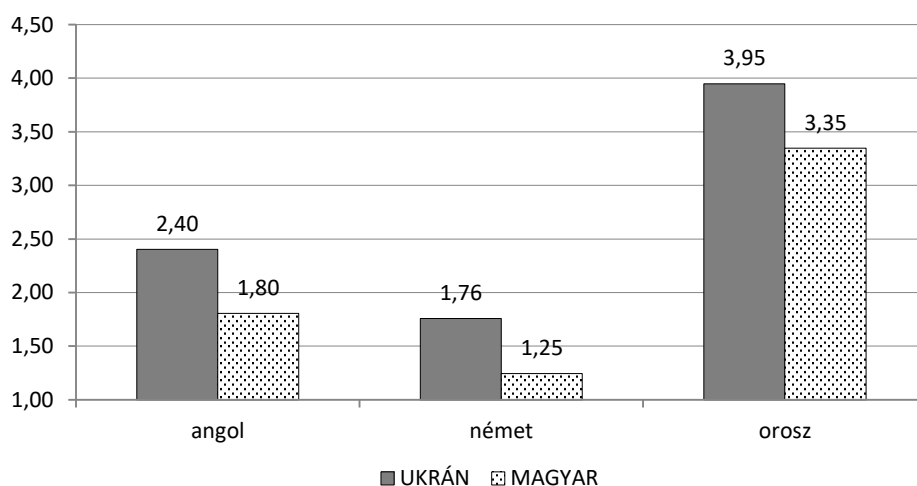
3. ábra. A magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán nemzetiségűek (N=721) körében, valamint az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar nemzetiségűek (N=455) között (%)

Ha az Ukrajnában és Kárpátalján máig sajátos helyzetű orosz, illetve az olyan idegen nyelvek ismeretének szintjét vizsgáljuk meg, mint az angol és a német, kiderül, hogy az ukrán almintá statisztikailag szignifikánsan magasabbra értékeli ezen nyelvek ismeretét, mint a magyar almintá (4. ábra). Az idegen nyelvek (angol és német) ismeretének átlagos szintje nagyon alacsony: a kutatásunkban részt vett átlagos adatközlő „ért, de nem beszél” angolul és németül. A kérdőívet ukránul kitöltők között 6,2%, a magyarul válaszolóknál pedig 13,4% azoknak az aránya, akik (már) egyáltalán nem értik és nem beszélnek a volt Szovjetunió egykor kiemelt helyzetű nyelvét, az orosz. A megkérdezettek abszolút többsége (az ukránul válaszolók 84,2%-a, a kérdőívet magyarul kitöltők 71,2%-a) azonban – önbevallás szerint – rendelkezik valamilyen szintű orosz nyelvtudással.

4. ábra. Az ukrán (N=814) és a magyar (N=398) almintá idegennyelv-ismerete a Tandem 2016 c. kutatás adatai alapján

(hatfokú skálán kapott átlagok: 6: anyanyelve, 1: nem érti és nem is beszél)

Az utóbbi évek kárpátaljai oktatási eredményeinek elemzése alapján úgy tűnik, a kárpátaljaiak (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar anyanyelvűek) idegennyelv-tudásának alacsony szintje a közeljövőben sem növekszik érdemben. Az Ukrajnában 2008-ban bevezetett külső független tesztelés (ZNO) adatait elemezve kiderült, hogy:

„Ha azoknak a tanulóknak az arányát vesszük figyelembe, akik nem érték el a továbbtanuláshoz minimálisan előírt 124 pontos határt, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben a Kárpátalja oktatási intézményeiben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kirívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Egy évvel később némiképp jobbak vidékünk iskoláinak eredményei (...), a nyelvekből tett vizsgák eredményei azonban ebben az évben is jelentősen gyengébbek, mint az ukrainai átlag. A 2014-es adatokat pedig akár előrelépésként is érzékelhetnénk, (...) orosz és francia nyelvből, illetve ukrán nyelv és irodalomból azonban továbbra is jelentősen le vagyunk maradva az ukrainai átlagtól” (Cserniczkó 2015a: 16).

Ha a többnyelvű környezetben javítani szeretnénk a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, akkor a nyelvközpontú oktatás az a terület, ahová feltétlenül érdemes invesztálni.

5. Összefoglalás

Laitinen és Zabrodskaja (2015: 11–12) szerint a nyelvi tájkép szociolingvisztikai értelmezése tükrözi a társadalmi változásokat, és láthatóvá teszi, milyen forrásokat és hogyan használnak a közösségek a többnyelvű tér kialakítása során; szerintük a nyelvi tájkép szociolingvisztikai szemlélete jelentősen hozzájárul a globalizáció és a mobilitás folyamatának megértéséhez. Az általuk szerkesztett kötet (Laitinen–Zabrodskaja eds. 2015) tanulmányai közül több is rávilágít arra, hogy az angol terjedése a világ országainak nyelvi tájképében nem magyarázható egyszerűen a globalizációs folyamatokkal (Laitinen 2015). A szerkesztők szerint az elemzés során tekintettel kell lenni a kontextusra, a helyi hatalmi viszonyokra, a kollektív identitás lokális markereire is (Laitinen–Zabrodskaja 2015: 14).

A nyelvi tájkép elemzése, értelmezése tehát nem lehet független a kontextustól. Ha figyelembe vesszük a tágabb – társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, történeti, nyelvpolitikai stb. – kontextust, akkor észre kell vennünk: a nyilvános tér (és részeként a nyelvi tájkép) folyamatosan átalakul, mozgásban van. Lefebvre (1991) és Trumper-Hecht (2010: 237) alapján annak a térnek az elemzése során, melyben a nyelvi tájkép megjelenik, tekintettel kell lennünk: (a) a kitalált térre (miként képzelik el és szeretnék látni a nyelvi tájkép által kitöltött teret a politikusok, technokraták, nyelvtervezők és más döntéshozók); (b) a megélt térre (hogyan látják és interpretálják a nyelvi tájképet a térben élő emberek); (c) a térbeli gyakorlatra (hogyan jelennek meg valójában a nyelvek a nyilvános térben).

Ebben az olvasatban a nyelvi tájképet meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről (*top-down*) szabályozzák a nyilvános tér kitöltésének kereteit. Tanulmányunkban azonban bemutattuk, hogy a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvi tájképre közvetlen és lényeges befolyást gyakorolnak a gazdasági folyamatok is.

Bever (2010: 214) szerint a nyelvi tájképre egyszerre hatnak az egymással gyakran ellentétes irányú folyamatok. Kutatásai alapján bemutatta, hogy Kelet-Ukrajna városaiban a nyelvi tájképet egyidejűleg befolyásolja a globalizáció, a központi nyelvpolitika, valamint a nyelvek egymáshoz viszonyított lokális helyzete és gazdasági presztízse.

Da Silva és Heller (2009) a nyelvpolitikát olyan diskurzív folyamatként írják le, amely a politikai és gazdasági tendenciákban gyökerezik, ezektől nem függetleníthető (Kontra 2010: 157). Ehhez az elmélethez kapcsolódva bemutattuk, hogy egy nemzeti kisebbség – reagálva a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra, és részben felülírva saját nacionalizmusát – lakóterületének nyelvi tájképét „önként és *dalolva*” más nyelvű feliratok kihelyezésével is alakíthatja. Ennek következtében csökken a kisebbségi (a magyar), és nő a más nyelvű (angol, orosz) feliratok aránya; a nemzeti érzelmek és nacionalizmus fölött diadalmaskodik a gazdasági érdek. Így lesz egyre több angol és orosz nyelvű felirat Kárpátalja magyarok lakta részein. A turizmus, illetve a turisták, valamint a globális gazdaság és a piaci viszonyok ily módon válnak közvetve a nyelvi tájkép formálójává, alakítóivá Kárpátalján is (Kallen 2009: 274).

Láthattuk azonban, hogy a kárpátaljai magyarok hiányos ukrán, orosz és angol nyelvi ismeretei megnehezítik azt, hogy a közösség könnyen profitáljon Kárpátalja gazdasági, turisztikai felértékelődéséből. A magyar nyelvtudás nyújtotta előnyöket is csak az képes kihasználni, aki anyanyelve mellett más nyelveken is kommunikációképes, önmagában a magyar nyelvismeret nem konvertálható gazdasági erőforrássá. Ez pedig azt jelenti, hogy a

nyelvoktatás hatékonyságának növelése nélkül Kárpátalja magyar lakosságának jelentős része a turizmus és a gazdasági pezsgés előnyei helyett annak csupán hátrányait tapasztalhatja. A magyar nyelvtudás piaci értékére a közeljövőben hatással lesz az is, hogy a magyar kormány támogatásával Kárpátalján ezren vehetnek részt gyakorlatilag ingyenes magyar nyelvtanfolyamokon. A beszámolók szerint 2016 decemberében 1136 személy vehette át a magyar nyelvtanfolyam sikeres befejezéséről szóló oklevelet³, az év végén elindult újabb turnusban pedig 3,5 ezer jelentkező kezdett el magyarul tanulni Kárpátalján.⁴ A kárpátaljai szlávok körében tehát fokozatosan nő a magyarul is beszélők száma, önmagában a magyar nyelv ismerete még kevésbé jelent majd előnyt, ha nem társul hozzá más nyelvek ismerete. A magyar egynyelvűség sokkal inkább hátrányt jelent.

A 30. fotó a lehetséges hátrányok egyikére világít rá. A Beregszász turisták által kedvelt központi termálfürdőjéhez közel, néhány hotel és motel, valamint magánházaknál kiadó szálláshely szomszédságában élők egy része zaklatásként, eddigi nyugodt életmódjuk felborításaként élék meg a forgalom, a zaj növekedését. A 30. fotón a közvetlenül a kapucsenegő alá kihelyezett orosz nyelvű felirat így szól: „Itt NINCS kiadó szoba. Kérjük, ne zavarjanak”. Ám azt is láthatjuk, hogy még a negatív hatásoktól való védekezéshez is szükséges más nyelvek ismerete: kizárólag magyarul hiába írná ki bárki ezt a szöveget, nem sok hatása volna.

30. fotó. A felirat kihelyezője valószínűleg nem lelkesedik a Beregszászba érkező turistákért

³ <http://kmf.uz.ua/hu/oklevelatado-unnepseggel-zartak-az-elso-magyar nyelv-tanfolyam-kurzusait/> (2017.01.06.).

⁴ <http://kmf.uz.ua/hu/tobb-mint-harom-ezren-tanulnak-decembertol-magyar-nyelven/> (2017.01.06.).

Irodalom

- Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.
- Bartha Csilla – Laihonon, Petteri – Szabó Tamás Péter 2015. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. In: Kozmács István szerk. *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra: Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 213–227.
- Bátyi Szilvia 2014. Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XIV(1–2): 21–34.
- Bátyi Szilvia 2017. The Impact of Attitudes on Language Retention of Russian as a Foreign Language in Hungary: Some Lessons to be Learnt from Attrition Studies. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracsics eds. *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters, 265–285.
- Ben-Rafael, E., E. Shohamy, M. H. Amara & N. Trumper-Hecht 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: D. Gorter ed. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 7–30.
- Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: Poli-Print – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 10–20.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd (szerk.) *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163.
- Berghauer Sándor 2012. *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bever, Olga 2010. *Linguistic Landscapes of Post-Soviet Ukraine: Multilingualism and Language Policy in Outdoor Media and Advertising*. Tucson: University of Arizona.
- Bever, Olga 2015. Linguistic landscapes as multimodal and multilingual phenomena. In: M. Laitinen – A. Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 233–261.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008. A tense and shifting balance: Bilingualism and education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3–4): 340–372.
- Blackwood, Robert – Tufi, Stefania 2012. Policies vs Non-Policies: Analysing Regional Languages and the National Standard in the Linguistic Landscape of French and Italian Mediterranean Cities. In: D. Gorter, Heiko F. M. & L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 109–126.
- Blommaert, Jan 2006. Language Policy and National Identity. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 238–254.
- Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. New York: Cambridge University Press.
- Cserniczkó István – Ferenc Viktória 2014. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers* Vol. 42/3 (2014): 399–425.
- Cserniczkó István & Laihonon, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua* 35(1): 1–30.
- Cserniczkó István 2013. *Államok, nyelvek államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Csernicskó István 2014a. Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvvaltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás* 23(3): 99–114.
- Csernicskó István 2014b. Мовна політика і мовний ландшафт сучасного Закарпаття в історичному плані (1900–1944 pp.). In: Bárány Erzsébet – Csernicskó István szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár: Видавництво В. Падяка, 48–66.
- Csernicskó István 2015a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor Shark, 13–26.
- Csernicskó István 2015b. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XV(1–2): 71–84.
- Csernicskó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények* III/3: 91–105.
- Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv* 112/1: 50–62.
- Da Silva, Emanuel & Heller, Monica 2009. From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy* 8: 95–116.
- Dal Negro, Silvia 2009. Local policy modeling the linguistic landscape. In: Elana Shohamy – Durk Gorter eds. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge, 206–218.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016. Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* 24/1: 73–124.
- Feischmidt, Margit 2008. The Hungarian Transylvania: Symbolic Reconstruction of Lost Territories. *Hungarian Studies* 22(1–2): 119–133.
- Gorter, Durk., Heiko. F. Marten & Luk Van Mensel eds. 2012. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Heller, Monica 2010. The Commodification of Language. *Annual Review of Anthropology* 39: 101–114.
- Heller, Monica, Pujolar, Joan & Duchêne, Alexandre 2014. Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics* 18(4): 539–566.
- Heltai Borbála Éva 2014. Többynyelvűség, turizmus, új migráció és gazdaság: Átalakuló interetnikus kapcsolatok és a többynyelvűség új formái egy németek, finnek, magyarok és cigányok lakta településen. In: *Így kutattunk mi! Tanulmánykötet II*. Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 9–20.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 160–185.
- Hornberger, Nancy 2003. English in the global ecology of languages: The value of multilingualism. *BESIG Business Issues* 2: 2–6.
- House, Juliane (2003). English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics* 7(4): 556–578.
- Kallen, Jeffrey 2009. Tourism and representation in the Irish linguistic landscape. In: Elana Shohamy & Durk Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London: Routledge, 270–283.
- Karmacs Zoltán 2014a. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl: Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 87–98.
- Karmacs Zoltán 2014b. Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In: Bárány Erzsébet, Csernicskó István szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучас-*

- ність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Ungvár: Видавництво В. Падяка, 120–131.
- Karmacsí Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többsnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 54–60.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kroskrity, Paul 2000. Regimenting language. In: Paul Kroskrity (ed.) *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe: School of American Research Advanced Seminar Series, 1–34.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. *Nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban: a nyelvi helyzetképek kiegészítése és a kódválasztás vizsgálata*. Előadás a *Nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián Budapesten, 2013. május 23-án.
- Laihonen, Petteri – Cserniczkó, István, megjelenőben. Language ideologies in south-western Ukraine: linguascaping a Transcarpathian spa.
- Laitinen, Mikko 2015. English on the move: What's beyond modernity and internationalism? In: Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 105–124.
- Laitinen, Mikko – Zabrodszkaja, Anastassia 2015. Dimensions and dynamics of sociolinguistic landscapes in Europe. In: Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 11–25.
- Laitinen, Mikko – Zabrodszkaja, Anastassia eds. 2015. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Leeman, Jennifer, & Modan, Gabriella 2009. Commodified language in Chinatown: A contextualized approach to linguistic landscape. *Journal of Sociolinguistics* 13, 332–362.
- Lefebvre, Henri 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- L'nyavskiy-Ekelund, Svetlana 2016. *Ukrainian Language Policy: The Status of Russian in English Language Medium Ukrainian and Russian Newspapers and in the Linguistic Landscape of Four Regions*. Master's Thesis. Lund: Lund University.
- Marten, F. Heiko, Van Mensel, Luk & Gorter, Durk 2012a. Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. In: D. Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–15.
- Marten, H. F., S. Lazdiņa, S. Pošeiko & S. Murinska 2012b. Between Old and New Killer Languages? Linguistic Transformation, Linguae Francae and Languages of Tourism in the Baltic States. In: C. Hélot, M. Barni, R. Janssens & C. Bagna eds. *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 289–308.
- Maszenko, Larysa 2016. Якою мовою говорить патріотизм? *Портал мовної політики* 2016.11.1. [<http://language-policy.info/2016/11/yakoyu-movoyu-hovoryt-patriotyzm/>]
- Muth, Sebastian 2015a. 'Ruralscapes' in post-Soviet Transnistria: Ideology and language use on the fringes of a contested space. In: Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 199–231.
- Muth, Sebastian 2015b. Russian as a commodity: medical tourism and the healthcare industry in post-Soviet Lithuania. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115002>.

- Oliynyk, O. (Олійник, О.) 2013. Особливості співіснування та взаємодії мов у мовному ландшафті міста (на матеріалі знаків Києва). *Філологічні науки* 1: 223–227.
- Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26: 78–99.
- Pavlenko, Aneta 2008. Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3–4): 275–314.
- Pavlenko, Aneta 2009. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics* 17(1–2): 247–274.
- Pavlenko, Aneta 2012. Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In: D. Gorter, H. F. Marten, L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 36–56.
- Pavlenko, Aneta 2013. Multilingualism in Post-Soviet successor states. *Language and Linguistics Compass* 7(4): 262–271.
- Pavlenko, Aneta 2015. Russian-friendly: how Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115001>.
- Pavlenko, Aneta 2017. Russian-friendly: How Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2017, issue 4. DOI: 10.1080/13670050.2015.1115001.
- Rada 2015. *Zakarpattia Region*. Ukraine Today: Catalog of leading enterprises of Ukraine. [www.rada.com.ua/eng/RegionsPotential/Zakarpattia]
- Reershemius, Gertrud 2011. Reconstructing the past? Low German and the creating of regional identity in public language display. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32(1): 33–54.
- Ryazanova-Clarke, Lara 2014. Introduction: The Russian Language, Challenged by Globalisation. In: Lara Ryazanova-Clarke ed. *The Russian Language outside the Nation*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 1–32.
- Rybka, A. (Рибка А.) 2016. Українська мова й комерція: несумірність чи перспектива. *Портал мовної політики* 2016.03.28. [<http://language-policy.info/2016/03/ukrajinska-mova-j-komertsiya-nesumirnist-chy-perspektyva/>].
- Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
- Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 152–171. doi 10.1075/ll.1.1/2.09sho.
- Shohamy, Elana & Waksman, Snoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elana Shohamy & Durk Gorter (eds.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge, 131–331.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, Bernard 2009. *Language management*. Cambridge: CUP. DOI: 10.1017/CBO9780511626470.
- Thurlow, C. & Jaworski, A. 2010. *Tourism Discourse: Language and Global Mobility*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Tóth Enikő 2014a. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam*. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 57–64.
- Tóth Enikő 2014b. Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: *Студії з філології та журналістики. Випуск 2*. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа, 410–412.
- Trumper-Hecht, N. 2010. Linguistic Landscape in Mixed Cities in Israel from the Perspective of ‘Walkers’: The Case of Arabic. In E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni eds. *Linguistic landscape in the city*. Clevedon: Multilingual Matters.

Vigers, D. 2013. Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. *International Journal of the Sociology of Language* 223: 171–187.

Zabrodszkaja, Anastassia 2016. *Impact of recent economic and political crises on Estonian language policy*. Előadás a *The „Crisis” crisis in language policy: A critical look into construction of crisis as a language policy tool* című nemzetközi konferencián 2016. november 28–29-én a finnországi Jyväskyläben.

A 2012-es nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlati megvalósulása Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzati hivatalaiban

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2012. július 3-án fogadta el az állami nyelvpolitika alapjairól szóló jogszabályt, mely 2012. augusztus 10-én lépett hatályba. A nyelvtörvény hatálya alá 18 regionális és kisebbségi nyelv tartozik, ezek a nyelvek – a megyei, járási vagy helyi önkormányzatok bármiféle egyéb határozata vagy állásfoglalása nélkül – rendelkeznek ezzel a státusszal. A nyelvtörvény bizonyos feltételek mellett lehetővé teszi a regionális nyelvek használatát a hivatalos színtereken is. A tanulmány azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a nyelvtörvény a gyakorlatban a Beregszászi járás önkormányzatainak példája alapján.

Kulcsszavak: Beregszászi járás, nyelvtörvény, nyelvpolitika, önkormányzatok

The Supreme Council of Ukraine passed the law on state language policy basics on the 3rd July 2012, that entered into force on the 10th August 2012. Eighteen regional and minority languages are subject to language law, these languages have this status, without any other decision or resolution by county, district or local governments. The language law make the use of regional languages in official scenes possible under certain conditions. The study examines how the language law appears in practice based on the example of district government of Beregszasz.

Keywords: the Beregszász district, Language Law, language policy, local governments

1. Az aktuális nyelvpolitika egy olyan heterogén nemzetiségű és nyelvű területen, mint a mai Kárpátalja, különösen fontos jelentőséggel bír, hisz a nyelvpolitika határozza meg a különböző nyelvek státusát, helyzetét. Törvények, rendeletek szabályozzák, hogy például mely nyelv(ek) használható(ak) a különböző hivatalokban, a közigazgatásban, a feliratokon. Pennycook (2000: 49–65) szerint „a nyelvpolitika csak a nyelvhasználat komplex kontextusában érthető meg”. Ahhoz tehát, hogy képet kapjunk a kárpátaljai magyar közösség nyelvpolitikai helyzetéről, illetve arról: hogyan valósul meg a hétköznapi nyelvi gyakorlatában az ukrainai nyelvpolitika, a valós nyelvi, nyelvhasználati gyakorlatokat kell alaposan megvizsgálnunk, feltárva a magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának kontextusát.

A 2012-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény¹ értelmében – Ukrajna Alkotmánya² 10. cikkelyének az első részével összhangban – az ukrán az egyetlen államnyelv, ám azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol a jogszabály hatálya alá tartozó 18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőink aránya a legutóbbi hivatalos census alapján eléri a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. (7.3.) (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014, Cserniczkó 2014, Cserniczkó–Fedinec 2015a, 2015b, Tóth–Cserniczkó 2014).

¹ A törvény eredeti szövegét lásd: Закон України Про засади державної мовної політики. Документ 5029-17. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>. A nem hivatalos magyar nyelvű fordítás szövegét lásd: Fedinec–Cserniczkó 2012: 568–588; Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014: 60–100; [http://www.kmmi.org.ua/news?menu_id=2&ar_id=506].

² Конституція України. [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].

A törvény három csoportba sorolja az érvényesíthető nyelvi jogokat (Tóth–Csernicskó 2014: 16–18):

- az első csoportba azok a jogok tartoznak, amelyeket a helyi hatalmi szerveknek kötelezően és automatikusan biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot;
- a második csoportba tartozó jogok alkalmazása és annak mértéke az adott adminisztratív egység (megye, járás, település) képviselő-testületének a határozata alapján kerül meghatározásra;
- a harmadik csoportba tartozó nyelvi jogok érvényesítése az állampolgárok indítványától, azaz egyéni és személyes döntésétől függ (Csernicskó 2014: 87, Tóth–Csernicskó 2014: 29).

A 2012-es nyelvtörvény azokon a közigazgatási egységeken belül írja elő a kisebbségi nyelven való hivatali ügyintézés biztosítását, ahol a jogszabályban regionális vagy kisebbségi nyelvként megnevezett nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutolsó hivatalos népszámlálás szerint eléri a 10%-ot. Ukrajnában legutóbb 2001-ben szerveztek népszámlálást.³ A census 158 729 magyar anyanyelvűt regisztrált Kárpátalján, ez a megye lakosságának 12,65%-át jelenti, tehát a magyar nyelv egész Kárpátalján regionális státusszal rendelkezik. A magyar anyanyelvűek a 2001-es adatok alapján a megyei szint mellett 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 71 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) éri el azt az arányt, amely ahhoz szükséges, hogy az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény rendelkezései kiterjedjenek anyanyelvűnkre az adott közigazgatási egység területén (2. térkép) (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12).

A 2001-es népszámlálási adatok alapján a Beregszászi járás lakosságának 76,1%-a magyar nemzetiségűnek (Molnár–Molnár 2005: 27), 80,23%-uk magyar anyanyelvűnek (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 13) vallotta magát. A Beregszászi járáshoz a megyei alárendeltségű Beregszász városa (az önkormányzathoz tartozik Tasnád község is) mellett egy városi típusú település, valamint 30 falusi önkormányzat (42 település) tartozik.⁴ A 2001-es népszámlálás során csupán 2 falusi önkormányzat (3 település) területén nem érték el a magyar anyanyelvűek a megszabott arányt.

Az alábbiakban néhány konkrét példa révén kívánom bemutatni, hogy a nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek hogyan valósulnak meg a gyakorlatban, Kárpátalja Beregszászi járásának polgármesteri hivatalaiban. A választás azért esett erre a járásra, mert ez az egyetlen olyan, a települési szintnél magasabb közigazgatási egység Ukrajnában, ahol a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek abszolút többséget alkotnak, és a járás településeinek túlnyomó többségében is eléri a magyar anyanyelvűek aránya a 10%-ot.

³ A 2001-es népszámlálásnak a lakosság anyanyelvi összetételére vonatkozó adatai elérhetők Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának honlapján: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21>.

⁴ <http://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/>.

2. A nyelvtörvény 11. cikk 2. pontja szerint az állam garantálja, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy vagy több nyelv regionális státussal rendelkezik, az állami és önkormányzati szervekhez forduló személyeknek jogában áll az államnyelv mellett regionális nyelven is igénybe venni az általuk választott szolgáltatást, a hivataloknak pedig biztosítaniuk kell a regionális nyelven történő ügyintézés lehetőségét. A jogszabály szerint ezt figyelembe kell venniük a hivatali személyzet kiválasztásában is (Tóth–Csernicskó 2014: 50–51). A 11. cikk 3. részében pedig ez olvasható: „A tisztségviselők és a hivatali személyek kötelesek ismerni az államnyelvet, kommunikálni rajta a látogatókkal, azoknak a körzeteknek a határain belül, melyek megfelelnek jelen törvény 7. cikk harmadik bekezdése feltételeinek, a regionális nyelven (nyelveken) beszélő látogatókkal pedig ezen a regionális nyelven (nyelveken). A regionális nyelven (nyelveken) beszélő személyek számára biztosított az a jog, hogy szóbeli és írásbeli kérelmeiket regionális nyelven (nyelveken) nyújtsák be és ezen a nyelven kapják meg rá a választ.”

Annak felmérése céljából, hogy mindez hogyan valósul meg a gyakorlatban, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont által 2010 nyarán lefolytatott telefonos⁵ vizsgálatot⁶ (Csernicskó 2010a: 101–103; 2010b: 9–23, Csernicskó–Ferenc 2016: 365–369) ismételttem meg Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzatainál (Beregszász város kivételével). A vizsgálat során azokat az önkormányzatokat hívtam fel telefonon, amelyeknek a nyelvtörvény értelmében kötelezően biztosítaniuk kell a magyar nyelvű ügyintézés lehetőségét szóban és írásban egyaránt.

A Beregszászi járás területén Beregszász városán kívül egy nagyközségi és 28 falusi önkormányzat (38 település) területén éri el a magyar anyanyelvű lakosság aránya a nyelvtörvényben megszabott határt. A vizsgálat közel négy hónapja alatt 20 önkormányzatot sikerült telefonon elérnem.⁷

Az elért önkormányzatok magyar anyanyelvű lakosságának arányát az 1. ábra szemlélteti. Az 1. ábrán láthatjuk, hogy a vizsgált önkormányzatok területén a magyar anyanyelvűek aránya jóval meghaladja a nyelvtörvényben megszabott 10%-os határt, egy kivételtől eltekintve (Nagybakos önkormányzata) mindenhol abszolút többséget alkotnak a magyar anyanyelvűek.

A telefont felvevő önkormányzati dolgozóktól az iránt érdeklődtem, milyen nyelvű kérvényekkel fordulhatnak az állampolgárok a hivatalukhoz. A magyar nyelven feltett kérdésre minden esetben magyar nyelven érkezett a válasz, tehát mindegyik hivatalnál van lehetőség a magyar nyelv használatára a szóbeli ügyintézés során.

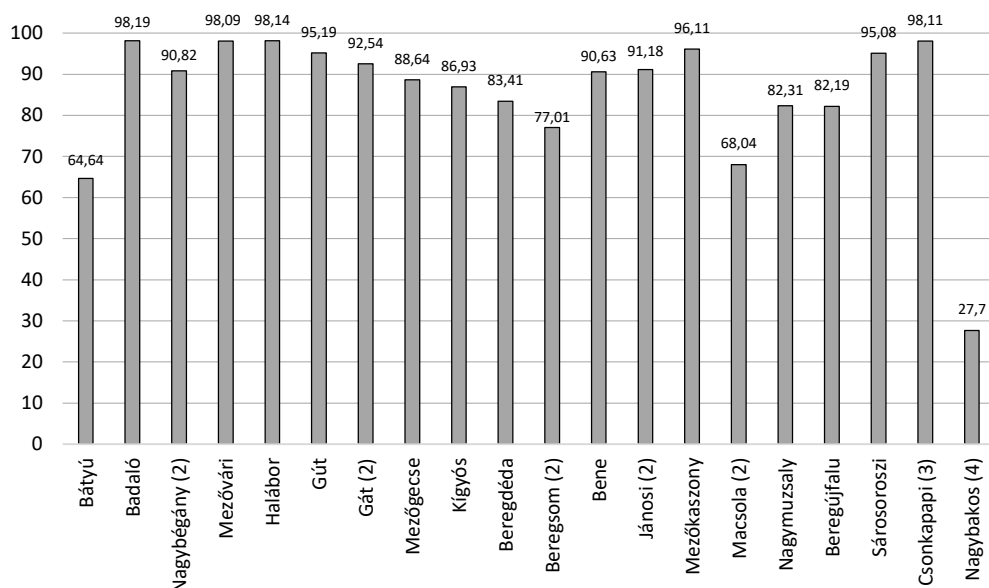
A 20 elért önkormányzat munkatársai 17 esetben azt válaszolták, hogy az állampolgárok magyar nyelven is benyújthatják kérelmüket a hivatalukhoz, ezzel szemben 3 hivatalban csak ukrán nyelvű kérvényt, beadványt fogadnak el. Az eredményeket az 1. táblázat összegzi.

⁵ 2014–15 folyamán hasonló felmérésre került sor, melynek során Ukrajna megyeszékhelyeinek polgármesteri hivatalát, valamint a megyei állami adminisztrációk hivatalát keresték meg telefonon. A vizsgálat célja az volt, hogy felmérjék, ukrán vagy orosz nyelven szólalnak-e először a telefonba, valamint ha a hívó fél ukrán nyelven kezdeményezi a társalgást, a hivatalnok átvált-e ukrán nyelvre, vagy továbbra is orosz nyelven folytatja a beszélgetést. Bővebben lásd: http://osvita.mediasapiens.ua/content/files/stan_movy_2014_15.doc.

⁶ A kutatás a Márton Áron Kutatói Szakkollégium 2014/15 program során valósult meg.

⁷ Valamennyi önkormányzatot próbáltam elérni a program ideje alatt, de sajnos – valószínűleg a vezetékes telefonvonalak rossz állapota miatt – 9 polgármesteri hivatalt többszöri próbálkozásra sem sikerült.

1. ábra. Magyar anyanyelvűek aránya a vizsgálat során elért önkormányzatok területén (a 2001-es census alapján)⁸

1. táblázat. Az adatfelvétel során elért beregszászi járási önkormányzatok tájékoztatása a magyar nyelv használatával kapcsolatban (2015. január–április)

	Önkormányzat	Eredmény		Önkormányzat	Eredmény
1.	Bátyú	lehet	11.	Makkosjánosi (2)	lehet
2.	Nagybégány (2)	lehet	12.	Mezőkaszony	lehet
3.	Mezővári	lehet	13.	Macsola (2)	lehet
4.	Halábor	lehet	14.	Nagymuzsaly	lehet
5.	Gát (2)	lehet	15.	Beregújfalu	lehet
6.	Mezőgecse	lehet	16.	Sárosoroszi	lehet
7.	Kígyós	lehet	17.	Csonkapapi (3)	lehet
8.	Beregdéda	lehet	18.	Nagybakos (4)	nem lehet
9.	Beregsom (2)	lehet	19.	Badaló	nem lehet
10.	Bene	lehet	20.	Gút	nem lehet

Azoknál a polgármesteri hivataloknál, ahol van lehetőség magyar nyelvű kérelem benyújtására, a legtöbb esetben természetesnek tartották, hogy az ügyfelek akár magyar nyelven is fordulhatnak hozzájuk. Hat önkormányzatnál azt mondták, lényegtelen, milyen nyelvű kérelmet nyújtanak be az állampolgárok, ebből három hivatalnál kiemelték, ők a magyar, az ukrán és az orosz nyelvű kérvényeket egyaránt elfogadják. Egy település polgármesteri hivatalában azt mondták, elfogadják a magyar, ukrán vagy akár angol nyelvű kérvényeket

⁸ A helységnév utáni zárójelben lévő szám azt jelzi, hogy az adott önkormányzathoz hány település tartozik.

is, számukra ez nem jelent problémát, hisz mindet megértik. Voltak olyan önkormányzatok, ahol hozzáfűzték, ők maguk is állítanak ki magyar nyelvű igazolásokat. Egy önkormányzatnál azt válaszolták, a lakosok kizárólag ukrán nyelvű kérelmekkel fordulnak hozzájuk, de amennyiben valaki magyar nyelven írná meg, természetesen azt is elfogadnák. Egy önkormányzat polgármesterétől pedig azt a választ kaptam, olyan nyelven fogadják el a kérelmeket, amelyet a jelenleg hatályos törvény megenged.

A csak államnyelven megírt kérvényekhez ragaszkodó polgármesteri hivatalok munkatársai közül az egyik önkormányzatnál azzal indokolták a kizárólag ukrán nyelvű ügyintézt, hogy „Ukrajnában élünk”. Egy másik hivatalnál az a választ kaptam, hogy a kérvényeket ukrán nyelven kell megírni, ám ha valaki nem tud ukránul, annak segítenek a hivatalban az államnyelvű kérelem megfogalmazásánál.

Mint fentebb említettük, az állami és önkormányzati hivatalokhoz forduló személyeknek jogában áll az ukrán nyelv mellett regionális nyelven, jelen esetben magyar nyelven is igénybe venni az általuk választott szolgáltatást, s a hivataloknak mindezt a személyzet kiválasztásánál is figyelembe kell venni. A Beregszászi járás hivatalos közéleti lapjaként számon tartott *Beregi Hírlap* című hetilap 2016-os számait végiglapozva, számtalan olyan pályázattal, álláslehetőséggel találkozhatunk, mely járási hivataloknál, valamint falusi önkormányzatoknál hirdet állami tisztviselői munkalehetőséget. Mindegyik pályázati kiírásban az alapkövetelmények között szerepel az államnyelv ismerete, a magyar nyelv tudását azonban egyik kiírásban sem tüntetik fel, mint kitételt.⁹

3. A 2012-es nyelvtörvény értelmében az állami hivataloknak, önkormányzatoknak határozataikat az államnyelv mellett kisebbségi nyelven is kötelezően publikálniuk kell (24.2.) (Tóth–Csernicskó 2014: 51–52). A nyilvános információhoz való hozzáférésről¹⁰ szóló ukránai törvény előírja, hogy az államhatalmi szerveknek, helyi önkormányzatoknak mely információkat kell kötelezően közzétenniük, többek között hivatalos weblapjaikon is. Hozzáférhetővé kell tenniük például határozataikat, a soron következő ülésen megvitatásra váró határozatok tervezetét, az ülések napirendi pontjait stb. Az állami hivatalok, önkormányzatok hivatalos honlapjainak vizsgálata révén tehát nyomon követhetjük, milyen mértékben tesznek eleget a jogszabálynak, azaz határozataikat az államnyelv mellett magyar nyelven is elérhetővé teszik-e.

Járási szinten kétféle hivatalos honlappal találkozhatunk: a járási tanács, valamint a járási állami közigazgatási hivatal weblapjaival. A Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal honlapjára¹¹ feltöltött határozatok kivétel nélkül csak ukrán nyelven érhetők el.¹² A Beregszászi Járási Tanács honlapján¹³ más a helyzet. A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati al-

⁹ Lásd a hetilap 2016. január 23., március 19., április 9., április 23., május 14-én megjelent számait.

¹⁰ Ukránul: Про доступ до публічної інформації. A törvény szövegét lásd: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

¹¹ <http://bereg-rda.gov.ua>.

¹² http://bereg-rda.gov.ua/?page_id=21767.

¹³ <http://beregvidek.uz.ua/>.

kalmazásáról szóló határozat közzétételéig, a megtekinthető határozatok szövege csak ukrán nyelven olvasható.¹⁴ Ezt követően azonban néhány határozat az államnyelv mellett magyar nyelven is közzé lett téve.¹⁵ A magyar nyelvű határozatok mellett határozati tervezetek is elérhetők magyar nyelven.¹⁶

Beregszász polgármesteri hivatalának hivatalos weboldalán¹⁷ magyar nyelven elérhető a közérdekű információkhoz való hozzáférés menetéről hozott határozat,¹⁸ valamint a közérdekű információ igényléséhez szükséges űrlap.¹⁹ A honlapra feltöltött többi határozat azonban csak ukrán nyelven van publikálva.²⁰

A Beregszászi járási falusi önkormányzatok nem rendelkeznek hivatalos weboldallal, azonban a járási tanács honlapja mindegyik önkormányzatról minimálisan közöl információt. Mindegyik önkormányzathoz tartozó oldal felépítése azonos. A 29 önkormányzathoz 28 önkormányzatnak legalább egy határozata elérhető, azonban kivétel nélkül csak ukrán nyelven.

2016 márciusában a Beregszászi Járási Tanács hozott egy olyan határozatot²¹, miszerint a falusi önkormányzatoknak saját honlapot kell létrehozniuk, a járási tanács hivatalos oldalát csak 2016. május 30-ig vehetik igénybe (Beregi Hírlap, 2016 március 12., 2. o.). Egy beregszászi járási település polgármesterével készült interjúban érdeklődtünk arról, az önkormányzatoknak van-e arra lehetőségük, hogy saját hivatalos honlapot tartsanak fenn. A polgármester úr elmondta, a határozat ellenére a legtöbb településnek erre nincs lehetősége, mivel egy ilyen weboldal működtetése az önkormányzatok költségvetését terhelné, s jelenleg erre nem tudnak pénzt elkülöníteni. Véleménye szerint a többi falusi önkormányzat is hasonló problémával küzd. 2016 szeptemberében csak egy polgármesteri hivatal ukrán nyelvű honlapját²² találtam meg, az önkormányzat határozatai azonban nem elérhetők. A többi önkormányzat a továbbiakban is a járási tanács oldalát használja.²³

4. A jogszabály értelmében a pecsétek, bélyegzők, fejléces űrlapok kétnyelvűek lehetnek az állami és a civil szférában egyaránt, azon a közigazgatási egységek területén, ahol egy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri nyelvtörvényben előírt arányt (11.6.) (24.7.). Ennek értelmében tehát, ahol a magyar anyanyelvűek száma eléri a 10%-ot, az önkormányzatok hozhatnak olyan határozatot, melynek értelmében a korábban csak ukrán nyelvű pecséteket, bélyegzőket, fejléceket, formanyomtatványokat ukrán–magyar kétnyelvűvé alakítják. A többnyelvű intézménynév-táblák, űrlapok, pecsétek vagy bélyegzők bevezetése és

¹⁴ [http://beregvidek.uz.ua/files/9-](http://beregvidek.uz.ua/files/9-%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/rish_5_realiz_movnoi_polituku.pdf)

[%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/rish_5_realiz_movnoi_polituku.pdf](http://beregvidek.uz.ua/files/9-%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/rish_5_realiz_movnoi_polituku.pdf).

¹⁵ http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=540&Itemid=1839&lang=hu.

¹⁶ http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=441&Itemid=1730&lang=hu.

¹⁷ <http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/hu/>.

¹⁸ <http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/hu/kzrdek-informci/vlaszok-a-krelemekre>.

¹⁹ <http://beregovo-beregszasz.gov.ua/index.php/hu/kzrdek-informci/-minta-rlapok-az-informci-krelemekhez>.

²⁰ <http://beregovo-beregszasz.gov.ua/ua/міська-рада/рішення-ради/>.

²¹ http://beregvidek.uz.ua/files/rish_76_rozmichen_materialiv_silrad_webportali_Beregvidek.pdf.

²² <http://velikabijhan.com.ua/>.

²³ Lásd például:

http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=571&Itemid=1873&lang=hu.

használata tehát nem automatikusan járó jog: használatukhoz szükség van az önkormányzati testület döntésére (11.6.) (24.7.) (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 31).

A honlapok vizsgálata arra is lehetőséget adott, hogy megnézzük, milyen nyelvű fejléccel vannak ellátva a feltöltött hivatalos dokumentumok, határozatok. A Beregszászi Járási Tanács, valamint Beregszász polgármesteri hivatalának fejléce kétnyelvű. A 29 falusi önkormányzat közül 10-nek volt legalább egy olyan dokumentuma feltöltve, amelyen a fejléc ukrán és magyar nyelvű. Közülük kettőnek 2012 előtti (tehát még a jelenlegi nyelvtörvény hatályba lépése előtti) dokumentumain a fejléc csak egynyelvű, ugyanakkor két olyan hivatalnak is, melynek korábbi dokumentumain kétnyelvű szöveg olvasható, a 2015-ös dokumentumokon a fejléc már csak államnyelven látható.

A hivatalos weboldalakról, különböző igazolásokról 24 Beregszászi járási polgármesteri hivatal címeres körpecsétjét sikerült begyűjtenünk. A 24 körpecsétből 23 ukrán–magyar kétnyelvű, míg egy csak ukrán nyelvű. A 24 polgármesteri hivatal által kiadott igazolások közül 16 igazoláson sarokbélyegző is szerepel, ebből csak 2 sarokbélyegző ukrán nyelvű, a többi mind kétnyelvű.

A kétnyelvű fejlécekkel, körpecsétekkel, sarokbélyegzőkkel ellentétben ukrán–magyar nyelvű nyomtatványok, űrlapok nincsenek. Egy Beregszászi járási önkormányzat polgármestere valamint egy másik település önkormányzati képviselője szerint is a kétnyelvű űrlapok, formanyomtatványok hiánya annak tudható be, hogy nincsenek megadva államilag is elismert kétnyelvű formák, minták, amelyek alapján legyárthatók lennének az ukrán–magyar nyelvű nyomtatványok, valamint ezeknek a költségeit a falusi önkormányzatok nem tudnák fedezni. Véleményünk szerint, a formanyomtatványok kétnyelvűsítését járási vagy megyei szinten kellene elkezdeni.

5. Azt, hogy a 2012-es nyelvtörvény biztosította jogok miképpen realizálódnak a gyakorlatban, mindeddig kevesen vizsgálták. Kutatásom során egy gyors adatfelvétel révén, működése közben vizsgáltam meg, hogy Ukrajna egyetlen olyan, települési szintnél magasabb közigazgatási egységében, ahol a magyar ajkú lakosság abszolút többséget alkot, hogyan valósulnak meg a nyelvtörvény azon rendelkezései, melyek szerint bizonyos feltételek fennállása esetén az állami hivataloknak, helyi önkormányzatoknak biztosítani kell az ügyintézkést a regionális vagy kisebbségi nyelven, szóban és írásban egyaránt, valamint az önkormányzati testületek határozataikat elérhetővé teszik-e a lakosság számára regionális nyelven is. A kötelezően és automatikusan biztosítandó rendelkezések mellett azt is megvizsgáltam, élnek-e az önkormányzati hivatalok a nyelvtörvény adta lehetőségeikkel, azaz vannak-e kétnyelvű pecsétek, sarokbélyegzők, fejlécek, formanyomtatványok.

A telefonos vizsgálat során szerzett tapasztalatok alapján levonható az a következtetés, hogy azoknál az önkormányzati hivataloknál, ahol van lehetőség a magyar nyelvű írásos ügyintézésre, ez nem a nyelvtörvény adta lehetőségeknek köszönhető, hanem inkább egyfajta szokásként, bevett gyakorlatként jelenik meg. Ezt támasztják alá azok a válaszok, melyekben az orosz nyelvű kérvények elfogadását is említik. Az orosz anyanyelvűek aránya meg sem közelíti a 10%-ot az adott településeken, az orosz nyelvű írásbeli ügyintézés lehetőségének biztosítását tehát nem írja elő a törvény. Az orosz nyelvű beadványok elfogadása nyilvánvalóan az oroszoknak a Szovjetunió fennállásának idejéből részben máig fennmaradt

lingua franca szerepéből fakad (Pavlenko 2006: 78–99, Csernicskó 2017, jelen kötetben). Egy önkormányzat – állítása szerint – akár angol nyelvű beadványokat, kérelmeket is elfogad. Az angol nyelv említése nyilván az angol globális *lingua franca* szerepéből fakad, amely következtében használata egyre terjed Kárpátalján is (Csernicskó 2017, jelen kötetben). Az angol nyelvű beadványok elfogadását egyébként nem írja elő és nem engedélyezi egyetlen ukrainai jogszabály sem.

A nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlatban való megjelenéséhez elengedhetetlen a jogalkalmazók, valamint az állampolgárok nyelvi jogi tudatosságának javítása, az ehhez szükséges stratégia kialakítására azonban további átfogó, empirikus kutatások szükségesek.

Irodalom

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Csernicskó István 2010a. Jogok és lehetőségek az anyanyelv használatára. In: Csernicskó István szerk. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, 111–135.
- Csernicskó István 2010b. A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrainai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában. *Acta Academiae Beregsasiensis* 2010/3: 9–23.
- Csernicskó István 2014. Új nyelvtörvény Ukrajnában: a lehetőségek tárháza vagy politikai szemfényvesztés. In: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia szerk. *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, 84–95.
- Csernicskó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 13–44.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2015. Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 206–238.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Marian Sloboda – Petteri Laiho and Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 349–377.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 21/3: 568–588.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola főszerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Pavlenko, Aneta 2006. *Russian as a lingua franca. Annual Review of Applied Linguistics*. 26: 78–99.

- Pennycook, Alastair 2000. Language, ideology and hindsight: Lessons from colonial language policies. In: T. Ricento ed. *Ideology, politics, and language policies: Focus on English*. Amsterdam: John Benjamins, 49–65.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2: 69–107.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa

A tanulmány a nyelvi tájkép változásának egy aspektusára próbál rávilágítani. A Kaszonyi Termál-fürdőben véghez vitt fejlesztések a turistaforgalom rohamos emelkedését idézték elő. E megnövekedett turistaforgalom pedig érezhető hatást gyakorolt a környező főként magyarok által lakott településekre (Zápszony, Kaszony és Nagybégány) nyelvi tájképére. A tanulmány e változást szeretné vázolni a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2011–2012-ben készült fotódokumentációs adatbázisa és a szerző által a vizsgált településeken elvégzett 2016-os hasonló vizsgálat alapján.

Kulcsszavak: Nyelvi tájkép, nyelvi tájkép változása, Kárpátalja, Mezőkaszony, Zápszony, Nagybégány

The study highlights an aspect of change in the linguistic landscape. The improvements accomplished in the Kaszony Thermal Spa caused a rapid increase in tourist traffic. This increased tourist traffic had a noticeable effect on the linguistic landscape of the surrounding villages mainly inhabited by Hungarians (Zápszony, Kaszony and Nagybégány). The study aims at outlining this change, based on the photo documentation database of the Antal Hodinka Linguistic Research Center made in 2011–2012, and a similar survey carried out by the author in 2016.

Keywords: linguistic landscape, changes in the linguistic landscape, Transcarpathia, Kaszony, Zápszony, Nagybégány

1. Nyelvi tájkép és kisebbségi helyzet

A mai Kárpátalja területét számos államalakulat birtokolta több-kevesebb ideig. Az ezeréves magyar fennhatóságot a trianoni békedöntés után a csehszlovák éra, a Podkarpatszka Rusz követte egészen 1938-ig, amikor is a terület újra magyar fennhatóság alá került. 1944-től a volt Szovjetunió része lett, majd széthullása után napjainkban a független Ukrajna legnyugatibb megyéje (Baranyi 2009). E politikai sokszínűség erőteljesen rányomta az itt élők anyanyelvére, nyelvhasználatára is a bélyegét, hiszen a hatalomváltással sok esetben államnnyelv váltás, új nyelvpolitikai elképzelések érvényesültek.¹ E törekvéseknek köszönhetően Kárpátalja területén az államnnyelvekhez igazodva a helynevek, a hivatalok és közintézmények nevei, hivatali ügyintézés tájékoztatói, a lakossági hirdetések stb. szintén több kisebb-nagyobb változást éltek meg, melynek következtében a nyelvi tájkép, és azon belül a nyelvek arányának megoszlása is változott. A nyelvi tájkép változása különösen érzékenyen érinti a kisebbségi helyzetben lévő lakosokat, akik ennek köszönhetően akár ki is szorulhatnak a vizuális nyelvhasználati térből. Landry és Bourhis (1997: 25) szerint egy adott terület, régió és városi agglomeráció nyelvi tájképe² jelzésértékű az adott területen lakó nyelvi közösségek nyelvi vitalitását illetően. Hires-László (2015: 160) szerint a nyelvi tájkép még ennél is tovább mutat, hiszen a valóságban megélt etnicitás részévé válhat, amikor az egyének a köztereken járva, a mindennapi életüket élve nyelvi elemekkel találkozva szembesülnek az etnikumuk nyelvi szerepével és ezzel együtt az adott terület nyelvi hierarchiaival. A feliratoknak két alapfunkciója (kommunikatív és szimbolikus) egy kisebbségi helyzetben lévő népcsoport számára fontos szereppel bírhat, ahol az etnikum válik láthatóvá a közterek kiírásaiban, vagy bármely más írott nyelvi színtéren (Landry–Bourhis 1997, idézi Laihonon

¹ E bonyolult problémakört a hely szűke miatt nem boncolgatom, de részletesen olvashatunk róla Csernicskó István *Államok, nyelvek, államnnyelvek* című monográfiájában, amely 2013-ben látott napvilágot.

² Landry és Bourhis ezalatt a hivatalos útjelző táblákat, a reklámtáblákat, utcaneveket, helyneveket, kereskedelmi egységek feliratait és kormányzati épületek hivatalos tábláit értik.

2012: 27). De egy új államnyelvhez (jelen esetben az ukránhoz) kapcsolt nyelvi jogi rendszer megvalósulását is érthetjük a két alapfunkción, ahol az államnyelv megjelenésének szerepeit láthatjuk külön a formális és informális színterek kiírásaiban (Hires-László 2015: 161).

Ben-Rafael és munkatársai (2010) szerint az egyes nyelvi tájképek elemeit a következő tényezők magyarázhatják: 1. hatalmi viszonyok, 2. kommunikatív célok, 3. önkifejezés, 4. kollektív identitás kifejezése. E magyarázati modellek közül időnként egyszerre több magyarázat is érvényes lehet a feliratok megrendelőinek szándékát vagy a táblákat olvasók értelmezését illetően (Laihonen 2012). Jelen tanulmányomban arra szeretnék rávilágítani, hogy ezen modelleken túl a nyelvi tájkép alakulására milyen hatást fejt(het) ki egy adott területen bekövetkezett gazdasági változás. Jelen kötet egyik tanulmánya (Cserniczkó 2017) szintén ezt a kérdéskört – nyelv, gazdaság és nyelvi tájkép – tárgyalja.

2. A vizsgált aspektus és előzményei

A nyelvi tájképben bekövetkezett változás bemutatására két vizsgálat összevetésével teszünk kísérletet. Az első vizsgálatot 2011 és 2012 folyamán a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai végezték a Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi és Munkácsi járás legalább 50%-ban magyarok lakta településein (Molnár–Molnár 2005). A kutatás során készített digitális fotók segítségével dokumentált nyelvi tájkép lényeges eleme a magyar nyelv megjelenése (vagy éppen hiánya) az egyes helységek szimbolikus terében (továbbiakban első vizsgálat). A második vizsgálatot 2016 februárja és szeptembere között végeztük a Beregszászi járási Zápszony (magyarok aránya 92,1%³), Mezőkaszony (magyarok aránya 89,3%⁴) és Nagybéány (magyarok aránya 87,5%⁵) településeken, ahol a köztereken elhelyezett lakossági és egyéb hirdetésekről készítettünk fotógyűjteményt (továbbiakban második vizsgálat). A vizsgálat célom volt rávilágítani a három településen és környezetében bekövetkezett gazdasági változásoknak, különös tekintettel a Kaszonyi Termálfürdőben elvégzett fejlesztési projektnak köszönhetően megnövekedett belső ukrainai turisztikai kereslet nyelvi tájképre gyakorolt hatásaira.

A települések nyelvi tájképében történt változások a kistérség turisztikai kínálatában bekövetkezett változásoknak köszönhetően indultak meg. A Kaszonyi-hegy lábánál feltárt termál kutakra építve 1995-ben megnyitottak egy kétmedencés fürdőhelyet, amely sokáig látta el a helyiek és főként kárpátaljai turisták igényeit. 2006-ban a területnek és a létesítménynek új tulajdonosa lett, aki 2012-ben az ötéves fejlesztési projekt keretében jelentős beruházást hajtott végre. Az elvégzett és napjainkban is tartó fejlesztéseknek köszönhetően jelentősen megnövekedett a fürdőt felkereső turisták száma, különösen a Kárpátokon túlról érkező belső-ukrainai turisztikai kereslet lendült fel (Cserniczkó–Laihonen 2016). A fejlesztések 2015-ben az egykori gyógyszanatórium területén is megindultak, s ezzel a vendégek fogadása is. Ez szintén hozzájárult a turisták számának növekedéséhez. A megnövekedett – szállást, szórakozási lehetőségeket kereső – turizmusnak köszönhetően a szolgáltatási szférában meginduló folyamatok a közösségi terek nyelvi képét is átfestették. Számos reklám, információ és szálláskínálat jelent meg a turisták információval való ellátása érdekében.

³ Lásd Molnár–Molnár 2005: 82–83.

⁴ Lásd Molnár–Molnár 2005: 82–83.

⁵ Lásd Molnár–Molnár 2005: 82–83.

3. A turizmus hatása a nyelvi tájképre a vizsgált területen

Az első vizsgálat eredményei alapján elmondható, hogy vizsgált településeken az intézmények és hivatalok, azok vezetőinek, közalkalmazottainak nevei többnyire ukrán és magyar nyelven is olvashatók. A települések helységnévtáblái kétnyelvűek voltak, míg az utcanévtáblák csak néhol voltak kihelyezve, de a legtöbb esetben kétnyelvű táblákkal találkoztunk. A helyi lakosság és a Beregszászi járás területén működő vállalatok hirdetéseiben ebben az időszakban főként magyarul, vagy esetleg mindkét nyelven voltak olvashatók. A csak ukrán nyelvű hirdetés-kihelyezés főként megyei vagy más járásokban működő cégek, hivatalok hirdetéseinél, hivatalos tájékoztatásainál volt megfigyelhető (Karmacsi 2014, Látható kétnyelvűség 1., Látható kétnyelvűség 2.).

A települések helységnév-táblái, az intézmények és hivatalok, azok vezetői, közalkalmazottai nevének kihelyezése tekintetében az első vizsgálathoz képest a nyelvi arányokban nem történt jelentős változás. Kivétel ez alól Zápszony utcanévtáblái, hiszen a korábbi hiány után jelenleg minden utcában kétnyelvű névtábla hirdeti az utca nevét.

Viszont jelentős változás figyelhető meg a helyi lakosok és a helyi vállalkozók által elhelyezett hirdetések esetében. Ezenél a hirdetésekénél jelentősen megnövekedett a csak ukrán nyelven kihelyezett aránya, melyek szinte mindegyike közvetlenül vagy közvetetten összekapcsolható a megnövekedett belső-ukrajnai turisztikai kereslettel. A legszembe-tűnőbb és közvetlenül a turizmus megnövekedésével összefüggő hirdetések a *szoba/ház-rész/ház kiadó* hirdetmények megjelenése, amelyek igazodva a kereslethez, szinte csak ukrán nyelven jelentek meg a települések nyelvi tájképében. Zápszonyban 19 esetben hirdetik a kiadó szobákat kizárólag ukrán nyelven, míg Mezőkaszonyban mindössze hat hirdetéssel találkozhatunk. Ebből egy magyar–ukrán nyelven került kihelyezésre. Az érdekességét e hirdetésnek viszont az adja, hogy a kétnyelvű hirdetés kihelyezését egy Kirovográdból (napjainkban Kropivnickij) áttelepült házaspár helyezte ki, akik fontosnak tartották, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően magyarul is rákerüljön a hirdetés szövege. Zápszony esetében főként a Kaszonyi Termálfürdőhöz közelebb eső településrészen hirdetik többen kiadó szobájukat, jelentősen megváltoztatva a nyelvi tájképet.

1. kép Kiadó szobák Mezőkaszonyban, kétnyelvű hirdetés

2. kép Kiadó ház Zápszonyban, ukrán nyelvű hirdetés

Nagybégányban a kiadó szobákat, házakat csak ukrán és orosz nyelven hirdetik a lakosok. Mindössze az egyik ukrán nyelvű hirdetés alján olvashatjuk az angol ROOMS feliratot is.

Mindhárom településen megfigyelhető, hogy az ukrán standardban a kiadó szoba/ház értelemben használt ЗДАЮ, ЗДАЮТЬСЯ kifejezések mellett előfordul a ВИДАЮ kifejezés is, amely a magyar nyelv hatására létrejött tükörfordítás.

3. kép A szoba/ház kiadó kifejezés változatai a hirdetményekben

A kiadó szobák hirdetésében érvényesül a turisztikai szolgáltatásokra jellemző szezonális jelleg. Például Nagybégányban februárban mindösszesen 14 helyen találoztunk kiadó szobát hirdető felirattal, míg júliusra ez a szám 43-ra duzzadt fel, de szeptember végére már újra csökkenést mutatott (31 hirdetés). Ez is alátámasztani látszik a turisztikai (gazdasági) változás nyelvi tájképre gyakorolt hatását, hiszen a vendégek elmaradásával csökken a nyelvi térben elhelyezett hirdetések száma, vagyis egy éven belül is jelentős változást mutat egy-egy település/terület nyelvi tájképe.

Szintén a szláv ajkú turisztikai kereslet megnövekedéséhez próbálnak meg igazodni a boltok, éttermek, kávézók és szálláshelyek reklám- és információs táblái. A 2011 után kihelyezett hirdetések, cégtáblák szinte mindegyike csak ukrán nyelven van kifüggesztve.

A mezőkaszonyi Kulacs étterem-motel a célközönség szerint helyezte ki a reklámanyagait. A településen kívüli felsőbbrendű főút mentén az óriásplakáton, ahol távolabbi települések magyar lakói is láthatják, két nyelven hirdetik az éttermet. Ezzel szemben Záp-szonyban és Mezőkaszonyban csak ukrán nyelven tették ki a hirdetéseket. Mivel mind a helyiek, mind pedig a zápszonyiak jól ismerik az éttermet, ezért az egynyelvű ukrán reklámanyag egyértelműen az ideérkező turisták részére készült.

4. kép Célközönség szerinti nyelvhasználat a kaszonyi Kulacs étterem reklámjain: a falu területén és a felsőbbrendű főút mentén elhelyezett reklámtáblák

A munkahirdetésekből is elvárásként jelenik meg a pincérekkel, boltosokkal szemben a legalább kommunikáció szintű ukrán/országi nyelvtudás (5. kép).

Beregszászba eladói munkakörbe eladót keresünk (sport boltba). Előnyök: ukrán-magyar nyelvtudás, sportban jártasság. Mob.: 095-8966686.

Eladót keresek üzletbe, beregszászi lakost, magyar-ukrán nyelvtudással. Mob.: 095-0363177.

Eladót keresek gyorsétkezdébe magyar és orosz nyelvtudással, 40 éves korig. Mob.: +38095-0362271.

5. kép Álláshirdetések Beregszászban⁶ és környékén

2016-ban a három településen összesen 17 ingatlant próbáltak meg értékesíteni. Zápszonyban az eladó ingatlanok mindegyikét szláv nyelven kínálták, míg Nagybégányban többnyire magyarul. Mezőkaszonyban a hét eladó ház közül 3-at csak ukrán nyelven, 4-et pedig magyar és ukrán nyelven próbáltak áruba bocsátani. Az eladó házak ugyan nem közvetlenül kapcsolódnak a turisztikai kereslet növekedéséhez, de közvetetten mégis, hiszen számos belső-ukrajnai személy vásárol házat hétvégi nyaralónak, illetve a kelet-ukrajnai konfliktus következtében akár végleges lakhatás céljával is.

Az eladó házak hirdetései közül 6 esetében a szláv nyelvű felirat kevert (hibrid) megoldással készül, ugyanis a ДОМ kifejezés egyértelműen az orosz nyelvből való, míg a ПРОДАЄТЬСЯ pedig az ukrán nyelvben használatos (6. kép).

⁶ Beregszász városa, hasonlóan a vizsgált három településhez, termálfürdőinek köszönhetően szintén jelentős belső-ukrajnai turisztikai forgalmat fogad, ezért is hoztam fel példának az oda irányuló állásajánlatokat.

6. kép A HÁZ ELADÓ hirdetés szláv nyelvi változatai: a) orosz nyelvű, b) kevert, c) ukrán

4. Összefoglalás

Jelen tanulmány a korábbi 2011–2012-es kutatási eredmények és a 2016-ban elvégzett felmérésnek köszönhetően egyértelműen rávilágít arra, hogy az adott térségekben bekövetkezett gazdasági változások milyen kihatással vannak/lehetnek egy-egy térség nyelvi tájképének alakulására. A vizsgált három település a megnövekedett turisztikai attrakciónak köszönhetően jelentős gazdasági irányvonalváltáson ment keresztül, hiszen a lakosok többsége kínálta/kínálja falusi turizmus keretében az idelátogató turisták számára lakását, házát, szobáját. S a turisták informálásának céljaként sokan közülük helyeznek el hirdetéseket, reklámtáblákat házuk előtt, a főbb útvonalak mentén. E hirdetések többsége azonban a belső-ukrajnai területekről érkező vendégeknek köszönhetően ukrán/országi nyelven kerül kihelyezésre. Továbbá 2011 után a boltok, éttermek, szolgáltató egységek névtáblái és reklámanyagai is többségében ukrán/országi nyelven, jobb esetben a magyarral karöltve kerülnek elhelyezésre. A két kutatás adatbázisának összehasonlítása alapján egyértelmű, hogy e három településen (Nagybégány, Zápszony, Mezőkaszony) a turisztikai lehetőségek nemcsak gazdasági potenciált hoztak, hanem jelentős változást eredményeztek a falvak és e kisebb terület nyelvi tájképében. E változás pedig legfőképp a helyi lakosság a többségi nyelvet beszélő turisták részére kínált szolgáltatások hirdetéseiben, informálásában nyilvánul meg. Mindebből következik, hogy egy kistérség gazdasági változásai érzékenyen hat(hat)nak az adott kistérség nyelvi tájképére. De a munkahirdetések azt is alátámasztják, hogy e gazdasági változás nemcsak a nyelvi tájkép nyelvi viszonyaira gyakorol hatást, hanem a nyelvek megterheltségében is változások figyelhetők meg a többségi nyelv javára, különösen a turizmussal összefüggő szolgáltatások terén. Azonban ez utóbbi esetében bármiféle következtetések levonása előtt mindenképpen szükségesnek tartom e probléma széleskörű vizsgálatát.

Irodalom

- Baranyi Béla szerk. 2009. *Kárpátalja*. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Ben-Rafael, Elizier et al 2010. Intorduction. In: Shohamy et al eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 11–28.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó, István – Laihonen, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua* 35/1: 1–30.
- Csernicskó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 13–44.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor-Shark, 160–185.
- Karmacsi Zoltán 2014. Település és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl. Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 87–98.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14/3.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethno linguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- Látható kétnyelvűség 1. *Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a kárpátaljai Beregszászi járásban elméletben és a gyakorlatban*. Pályázati beszámoló, kézirat.
- Látható kétnyelvűség 2. *Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásokban elméletben és a gyakorlatban*. Pályázati beszámoló, kézirat.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

„... rendeletek szóról-szóra lefordítassanak...”¹ Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban

Kárpátalja 1919 és 1920 közötti történelmének megismeréséhez még sok, eddig nem kutatott forrás áll rendelkezésünkre. Jelen tanulmányban a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban fellelhető dokumentumok segítségével kívánom példákkal bemutatni, hogy milyen volt a hivatali nyelvhasználat gyakorlata a csehszlovák fennhatóság első hónapjaiban Beregszász városában.

Kulcsszavak: első Csehszlovák Köztársaság, Kárpátalja, Beregszász, államfordulat, hivatali nyelvhasználat

We have a lot of archival documents which were not researched before, and contain useful information about the situation of Transcarpathia between 1919 and 1920. In my paper I would like to present examples about the use of the administrative language in the city of Beregszász during the first months of the Czechoslovakian period with the help of archival documents.

Keywords: first Czechoslovakian Republik, Transcarpathia, Berehove, change of state, use of language in administration

1. Bevezetés

A 20. században több hatalomváltást megélt Kárpátalján nem csak az államalakulatok, de az államnyelvek is változtak. Történt mindez egy tradicionálisan színes nyelvi közegben, ahol számos etnikum képviselői éltek s élnek együtt. Az államfordulatok pedig rendszerint nem csupán a hivatalos nyelv tekintetében hoztak változást, és történt meg a korábbi és az új államnyelv közötti dominanciaváltás, de a régióban beszélt nyelvek egymáshoz való viszonyára is hatottak (Csernicskó 2015: 71–84). Ezek a jelenségek az első világháborút követően jól megfigyelhetők voltak a régióban.

Az első Csehszlovák Köztársaságot a két világháború között Kelet-Közép-Európa legdemokratikusabb államának tekintették. Emellett nem tagadható, hogy a csehszlovák állam vezetése nemzetállamot kívánt építeni, a cseh nemzeti gondolat talaján. Ennek megfelelően hozták létre a „csehszlovák” kifejezést is, a cseh és szlovák nemzetrészek egységének, pontosabban a szlovák nemzet cseh nemzettel való összetartozásának szimbolizálására. Ez a fajta attitűd természetesen megnyilvánult az állam nyelvpolitikai törekvéseiben is (Csernicskó 2013: 117–118).

Az etnikai összetétel tekintetében soknemzetiségű, az államalkotók szempontjából nemzetállamnak tekintett országban a nyelvi jogokat több dokumentum is szavatolta. Az 1919 szeptemberében aláírt saint-german-en-lay-i kisebbségvédelmi szerződésben az újonnan létrejött állam kötelezte magát arra, hogy állampolgáraik² nyelvi különbség nélkül egyenlők, bármely nyelvet szabadon használhatják, anyanyelvüket gyakorolhatják és gyermekeiket is saját nyelvükön taníttathatják (Csernicskó 2013: 114). Itt fontos megjegyezni, hogy az első Csehszlovák Köztársaságban Podkarpatszka Rusz néven létrejött közigazgatási egységnek, a békeszerződésben, mint a „a Kárpátoktól délre lakó ruszin nép területének”

¹ A címből szereplő idézet Hunyadi Gyula beregszászi helyettes polgármester 1920. március 8-án kelt, hivatalnokaihoz intézett leveléből származik. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL), Fond 108. Opisiz 7. Od.zb. 86.

² Szintén a saint-germani szerződésben vállalta azt Csehszlovákia, hogy köteles fenntartás nélkül saját állampolgárának ismeri el mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akik területén illetőséggel vagy lakóhellyel rendelkeznek.

a legszélesebb körű autonómiát szavatolták. Ennek megfelelően a területén alkalmazott nyelvhasználati jogokról az autonóm területnek kellett volna határoznia. 1919. november 8-án adta ki a terület katonai parancsnoka és polgári adminisztrációjának vezetője a Generalny Statutumot, mely Podkarpatszka Rusz berendezkedését írta le. Ennek értelmében a terület hivatalos nyelve a „népnyelv” (értsd: ruszin), amelynek oktatása kötelező. Emellett a dokumentum kitért a magyar nyelv és oktatása státuszának biztosítására is. (Fedinec 2001: 58). Érdemes megjegyezni, hogy a területen élő egyéb etnikum nyelvi jogairól a dokumentum nem rendelkezett. A kisebbségvédelmi szerződésben biztosított jogokat az 1920. február 29-én kelt csehszlovák alkotmánylevél is rögzítette. A nyelvi jogok alkalmazását pedig az alkotmánylevél részét képező 122. számú nyelvtörvény szabályozta. Mind a nyelvtörvény, mind a nyelvhasználatot szabályozó 1924. évi 27. számú kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból, viszonylag széles jogokat biztosítottak a kisebbségi nyelvek beszélőinek (Csernicskó 2013: 121–122). A két világháború között a csehszlovákiai kisebbségek nem is a nyelvi jogok szabályozása ellen hangoztattak panaszokat, hanem főként az olyan intézkedésekkel szemben, melyek közvetett módon befolyásolták a nyelvhasználatot. Ezek között megnevezhetők a különböző közigazgatási reformok, a csehszlovák állampolgárság odaítélésének kérdése, vagy például a telepés falvak létrehozása a földreform során.

A fentebb leírtak az olvasók többségének valószínűleg nem szolgálnak új információkkal. Mind a nyelvhasználat liberális szabályozása, mind az ezzel együtt jelenlévő nemzetállami törekvések ismert vonásai voltak az első Csehszlovák Köztársaságnak. A csehszlovák fennhatóság tényével azonban még a békeszerződés aláírását megelőzően szembesültek a későbbi Podkarpatszka Rusz lakosai. Jelen írásban a hivatali nyelvhasználat gyakorlatát kívánom bemutatni a csehszlovák katonai megszállástól (1919 júliusa) a nyelvhasználat törvényi szabályozásának megjelenéséig (1920 februárja) Beregszász példáján. A kutatás során a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegének 108. számú fondjának iratait vizsgáltam. A levéltári gyűjtemény a Beregszászi Városi Tanács iratait tartalmazza. A fellelhető dokumentumok elsősorban a hivatali nyelvhasználat gyakorlatáról tartogatnak információkat, annak is két terepéről. Egyrészt nyomon követhető a városi hivatalok és a csehszlovák katonai parancsnokság, valamint a fokozatosan kialakuló csehszlovák polgári közigazgatás levelezése. Másrészt fennmaradtak azok a hirdetések, felhívások, rendelkezések, melyeket a fentebb felsorolt hatóságok valamelyike adott ki, és a város lakosságának tájékoztatása céljából tettek közzé szerte Beregszászban. A dokumentumok vizsgálatakor nem állt szándékomban részletes elemzésekbe bocsátkozni, bár az iratanyag ezt lehetővé tenné, így mindenképp érdemes azokat a társasnyelvészeti jártas kutatók figyelmébe ajánlanom. Amennyire a tanulmány keretei lehetővé tették, néhány példáját szerettem volna bemutatni annak, hogy a beregszászi közigazgatás szereplői hogyan próbáltak meg alkalmazkodni az újonnan kialakult helyzethez, és azokhoz a nyelvi kihívásokhoz, amelyek ezzel együtt jártak. Tettem mindezt abban bízva, hogy sikerül adalékokkal szolgálnom a helyi közösség és az újonnan kialakult katonai és polgári közigazgatás közötti viszony történetéhez.

2. Csehszlovák térfoglalás és az átmeneti közigazgatás

Az Antant hatalmak 1918. június 29-én a leendő Csehszlovákiát képviselő politikai szervezetként ismerték el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. A francia képviselők függetlenséget ígértek az új államnak „történelmi határain” belül. Ugyanígy járt el augusztus 9-én Nagy-

Britannia, szeptember 2-án az Amerikai Egyesült Államok, október 24-én pedig Olaszország is. Ez azt jelentette, hogy az államot elismerték, a tényleges országterület kialakulását megelőzően. 1918. október 18-án Párizsban közzétették a Washingtoni nyilatkozatot, amelyet a Tomas Garrigue Masaryk kormányfőként, Edvard Beneš kül- és belügyminiszterként, Milan Rastislav Štefánik nemzetvédelmi miniszterként aláírtak, s kinyilvánították az ország függetlenségét. Ezt követően 1918. október 28-án Prágában is kihirdették az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását (Michela 2012). Az állam területi igényeinek a demarkációs vonalaknak megfelelően megkezdtek a leendő államterület birtokbavételét. A köztársaság 1918 novemberétől 1920 tavaszáig eltelt időszakát a nemzeti diktatúra időszakának nevezi a történetírás. A későbbi Podkarpatská Rus területén a csehszlovák időszak gyakorlatilag 1919. január 12-én, Ungvár csehszlovák katonaság általi megszállásával kezdődött. A csehszlovák hadmozdulatokkal párhuzamosan megindult a Felső-Tiszavidéken a román katonai térfoglalás. A későbbi kormányzói központ megszállása az olasz egyenruhás légionáriusok által az 1918. december 23-i antantjegyzékben kijelölt demarkációs vonalnak megfelelően történt. Az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság ellen a román csapatok április 16-án kezdték meg a hadmozdulatokat, melyek során május 1-re elfoglalta az egész Tiszántúlt (Romsics 2004: 129–130), április 20–21-én Beregszászt (Fedinec 2002: 53). A 1918. decemberi demarkációs vonalat a csehszlovák csapatok csak április 26-án lépték át, csatlakozva a román hadsereg tíz nappal korábban, a Tanácsköztársaságot ellen indított támadásához. A békekonferencia a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar országhatárt 1919. július 11-én hagyta jóvá, ezt a döntést, mely értelmében Beregszász is az első köztársaság területéhez tartozott, két nappal később jegyzékben közölték (Fedinec 2002: 54). Ennek megfelelően 1919. július 23-án cserélt „gazdát” a románok és csehszlovákok között a város. Augusztusra a légionáriusok elérték Beregszász körzetében azt a vonalat, mely a későbbi csehszlovák–magyar határt jelentette (Fedinec 2002: 55). Ezeket a területszerzéseket az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-german-en-lay-i, majd az 1920. június 4-ei trianoni szerződések véglegesítették.

Beregszász jelentőségét a csehszlovák térfoglalás időszakában elsősorban közigazgatási státusza adta. Bereg megye központja, rendezett tanácsú város volt, törvényszékkel rendelkezett. Lakossága az 1910. évi népszámlálás alapján 12 933 fő volt, amelynek 96,1%-át magyar anyanyelvűként regisztráltak. Ezt a képet némileg árnyalja, hogy az összlakosságból 2 770 fő izraelita vallású volt.³ A városi vezetés 1919-es közlése szerint az év végén Beregszász lakossága meghaladta a 16 ezer főt.⁴ Az 1918 őszétől 1919 nyaráig eltelt időszak eseménydús volt a város életében. Az őszirózsás forradalom hírére 1918. november 1-én megalakult a Beregszászi Nemzeti Tanács. A polgármesteri tisztségben 1918–1919 folyamán többször is változás állt be. Gáthy Zsigmond polgármester 1918 végén történt nyugdíjazása következtében Linner Jenő közigazgatási tanácsnok, polgármester-helyettes vette át a város irányítását, aki a tanács hatalom létrejöttéig maradt ebben a pozícióban. A Tanácsköztársaság idején Simon Mózes vezette a beregszászi direktóriumot. A román megszállás

³ A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. 1910. In: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1910/ (2016.03.10.).

⁴ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 24.

kezdetén vette át a város vezetését Hunyady Gyula főjegyző, aki helyettes polgármesterként irányította a várost a hatalomváltás időszakában.⁵

1919. július 22-én kétszáz cseh légionárius Jan Hostas ezredes vezetésével különvonton érkezett meg Beregszászba, és felhívás útján tájékoztatták a város közösségét arról, hogy „A Cseh-szlovák Köztársaság katonai-kirendeltsége Beregszász városát megszállotta. A csapatok a nép akaratára jöttek ide, mint barátok és kíváncsok, hogy annak tekintessenek. A cseh-szlovák nemzet kultúrája elég biztosíték ahhoz, hogy minden katona a polgárság becsületét, vagyonát és életét osztály- és valláskülönbség nélkül meg fogja védelmezni. Egyes katonai személyek által elkövetett kihágás esetén a panaszos a városparancsnoksághoz forduljon. Bereg vármegye egész területén katonai diktatúra lép életbe...” Minden közhivatalnok, aki a Cseh-szlovák Köztársaságnak a fogadalmat leteszi, megmarad hivatalában, de ezek is olyan hatáskörben, mint ahogy törvényesen fel vannak jogosítva, vagyis a hivatali helyettesek a helyettesítéstől visszalépni kötelesek.”⁶ A felhívás magyar nyelvű változatát a megszállást követő napokban kifüggesztették szerte a városban (1. kép).⁷

HIRDETMENY.

1. A Cs. sz. köztársaság katonai kirendeltsége Beregszász városát megszállotta. — A csapatok a nép akaratára jöttek ide mint barátok és kíváncsok, hogy annak tekintessenek.
A Cs. sz. nemzet kultúrája elég biztosíték ahhoz, hogy minden katonája a polgárság becsületét, vagyonát és életét osztály- és valláskülönbség nélkül meg fogja védelmezni. Egyes katonai személyek által elkövetett kihágás esetén a panaszos a városparancsnoksághoz forduljon.

2. Beregvármegye egész területére katonai diktatúra lép életbe.

3. Minden közhivatalnok, aki a Cs. sz. köztársaságnak a fogadalmat leteszi, megmarad hivatalában, de csakis oly hatáskörben, mint ahhoz törvényesen fel van jogosítva, vagyis a hivatali helyettesek a helyettesítéstől visszalépni kötelesek.

4. Dr. Kiminsky József Beregvármegyeispánja helyettesül dr. Nagy Ernő nevére ki.

5. Mindennemű katonai fogvatartás, ismétléspiszoly és felszerelés a rendőrkapitány által f. hó 20-ig a katonai rendszerezhöz beszállítandók.

Elrejtés súlyos büntetést von maga után. Vadászlegyek és kezlegyek ugyanezen időpontig nyugta ellenében a rendőrkapitány-ságnál elhelyezendők. A jegyzőkönyv vezetéséről és a legyekről tetszésre a városparancsnok ismételtnek meg fog győződni.

Ki ezen parancsot nem teljesíti, szigorú büntetésnek teszi ki magát.

6. A város közlemezési hivatala köteles a Mukácsn megállapított maximális élelmiszer árakat vendéglők, kávéházak és piac részére közhírre tenni.

7. A Cs. sz. köztársaság lepecsételt pénztár szabad forgalomban 60% árszín szerint mindenki ellátandó köteles; 60 K. lepecsételt pénzben 100 K. lepecsételtet, vagy 100 K. lepecsételt egyenlő 166 66 K. lepecsételtet pénzben. Az Oszl.-Magyar bank a 200 K. és 25 K. lejár bankjegyeket bevélti, mindenki köteles azokat ellátandó. Adóhivatalok, városi pénztár a lejártpénzt nem fogadják el. Az egyenesen két pénzt az állampénztár és adóhivatal fizetéseket 50%, levonással fogadják el, vagyis 100 K. értéke egyenlő 50 K. lepecsételt pénzben. Magánforgalomban a kézpénz teljes értéke képvisel, vagyis 100 K. egyenlő 100 K. és ezen szabály szerint a kereskedelmi forgalomban fenntartás.

8. 1918. évi dec. 24-ig let nem fizetett adók kék pénzben egyenlő arányban szerint fizetendők, 1919. évi jan. hó 1-től az adó kölcsönös dupláis fizetendő, vagyis 100 K. egyenlő 30 K. lepecsételt pénzben.

9. Hatalmas az való katonai ellen. Ugyanakkor a Cs. sz. állam katonai a rendőrkapitány-ság által szallított és a város katonai parancsnokától katonai szallított engedéllyel katonai — katonai engedéllyel a polgármesteri hivatal utal ki, ezen engedéllyel a város megengedi a katonai városparancsnok felhívására.

10. Ezen parancs ellen vétők az aru elkövetők és az életük megintestetnek. Aki a katonai katonai elkövetők, az országos katonai katonai, a többi érték a város javára esik.

11. Esti záróra 9 óra 30 perc, ezen időn túl az utcán igazolvány nélkül tartózkodni tilos.

12. A rendőrség, vagy más hivatalok által katonai ellen, katonai, az egyéb igazolvány arany nyitnak veszik.

13. Amennyiben a városnak eddigre nem látván egy katonai katonai katonai, egy egy katonai katonai katonai, a többi érték a város javára esik.

Városparancsnok: Sztetik Ambroz Stubnya, hivatala: Vármegyeháza. Beregszász, 1919. július hó 22.

Jan Hostas,
plakornik, vezette Mukács.

1. kép. Jan Hostas magyar nyelvű felhívása Beregszász lakosaihoz⁸

⁵ U.o.

⁶ Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet • 1922. június 19.–1922. július 12. – http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s (2015.11.23.).

⁷ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb 287.

⁸ Forrás: KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 286.

A katonai megszállással párhuzamosan elkezdődött a polgári közigazgatás átszervezése is. 1919 nyarán az immár zsupának nevezett megyei közigazgatást Munkácson szervezték meg, ahová azonban már nem minden megyei hivatalnok volt hajlandó áthelyezni a működését. Az első zsupán Kaminszky József lett, aki korábban Szabó Orest ruszka krajnai miniszter titkáráként, a Tanácsköztársaság időszakában pedig Ruszka Krajna politikai megbízottjaként működött (Fedinec 2002: 51, 2003: 141). Beregszászban pedig a zsupánnak egy kirendeltsége jött létre Zseltvay János korábbi osztálytanácsos vezetésével.⁹ A hivatalnokok közül tehát többen együttműködtek az ideiglenes közigazgatási szervezet fenntartásában, az nagyrészt a korábbi közigazgatásra alapult. A korabeli elmondások szerint, melyeket az államfordulattal foglalkozó szakirodalom is megerősít, a helyi lakosság, így a tisztviselők is csupán ideiglenes állapotként tekintettek a kialakult helyzetre, melyet egyébként a megszálló csapatok katonai vezetői is ideiglenes helyzetként kommunikáltak (Simon 2008). Ez a diskurzus 1919 végére változott, amikor is a rendeletben kötelezték a tisztviselőket, hogy tegyék le hűségüküket a Csehszlovák Köztársaságra. Erre már a tisztviselői gárda egy része nem vállalkozott. Miután a csehszlovák haderő kiűrtette Bereg megye Beregsurány–Tarpa–Jánd–Ugornya–Barabás vonallal határolt területét, az így magyar fennhatóság alatt maradt huszonöt beregi község területére helyezték át működésüket a megyei hivatalnokok Gulácsy István korábbi beregi alispán vezetésével (Németh 1982). A város gimnáziumának tizenhét fős tanári karából pedig csak egy személy vállalkozott az esküre (Benda–Orosz 1990: 16).

A városi közigazgatásban jelentős személyi változások nem álltak be 1919 júliusa és decembere között.¹⁰ A város vezetése a csehszlovák polgári igazgatás kiépüléséig, így a korábbi tisztviselő gárdára hárult, 1919. december 1-ig a Magyar Királyság törvényeinek megfelelően.¹¹ Mint a fentebb elmondottakból is látható, a megyei közigazgatási rendszerre épülve többé-kevésbé működésképesen fennmaradtak még 1919 decemberéig a korábbi hivatalok, azonban ezek mind, a teljes megszállt területen bevezetett katonai közigazgatás – ahogyan a korszakban nevezték: „katonai diktatúra” – alárendelt szervei voltak. A katonai közigazgatás vezetője Edmund Hennocqe tábornok volt, a Beregi zsupa katonai vezetője a Beregszászt is megszállását irányító Jan Hostas, a Beregszászban szerveződött helyőrséget Jan Schauer vezette azzal a katonai csendőrséggel együtt, melyet a Hungária szálló¹² nagytermében rendeztek be, s melynek feladata a városi rend fenntartása mellett a határ-ellenőrzés volt.

1919 nyarára tehát egy sajátos közigazgatási struktúrában találta magát Beregszász városa. Megjelent egy katonai közigazgatás, Bereg megye területén a Beregi zsupa kezdte meg működését Munkács központtal, Beregszászban pedig a továbbra is funkcionáló városi tanács és annak hivatalai mellett létrejött egy zsupáni kirendeltség is. Ebben az összetett

⁹ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 17.

¹⁰ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 36.

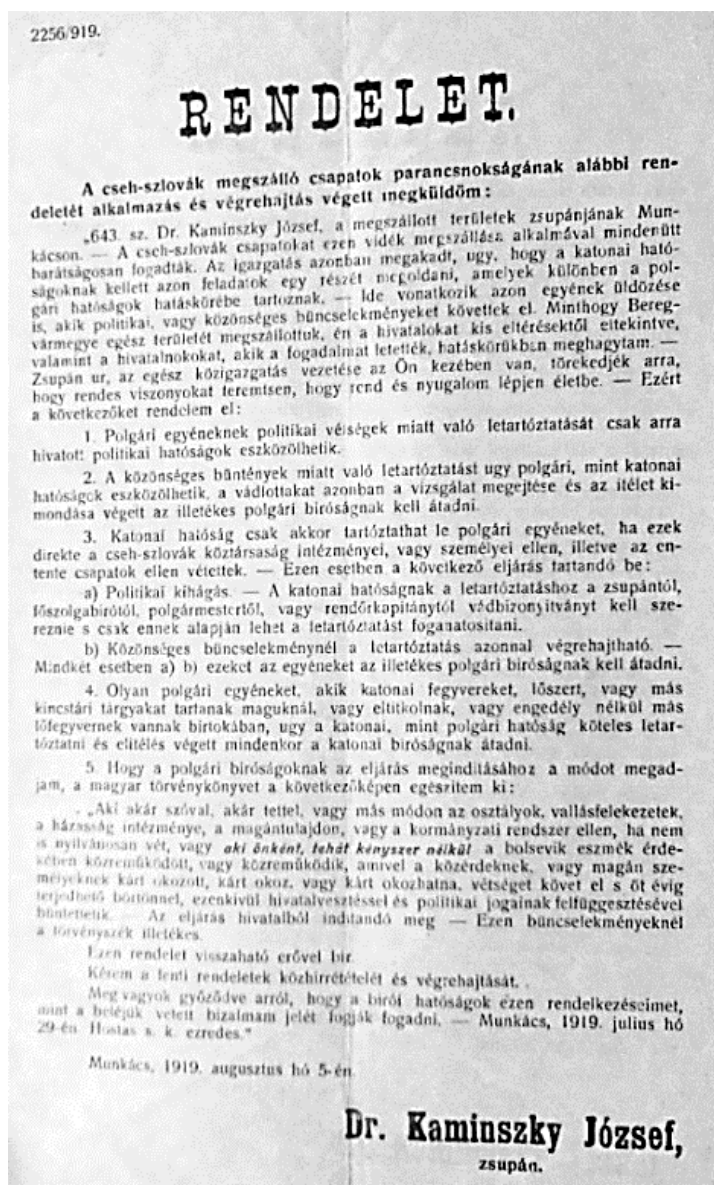
¹¹ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 21.

¹² A Hungária Szálloda a cseh időszakban Szlávia néven működött, a bérleti díjjal a református egyház bírt. 1945 után fogyasztási szövetkezet, majd egy múlva járási szakorvosi rendelő kapott itt helyet. A rendszerváltozást követően a református egyház visszakapta a tulajdonjogot, és a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola működött az épületben. Napjainkban a Beregszászi Kálvin János Református Kollégiumnak ad otthont (Zubánics 2011: 48–49).

rendszerben a kompetenciák nem voltak teljesen tisztázva, és a közigazgatás szereplőinek viszonyát a nyelvi különbségek is nehezítették.

3. Példák a hivatali nyelvhasználat gyakorlatára

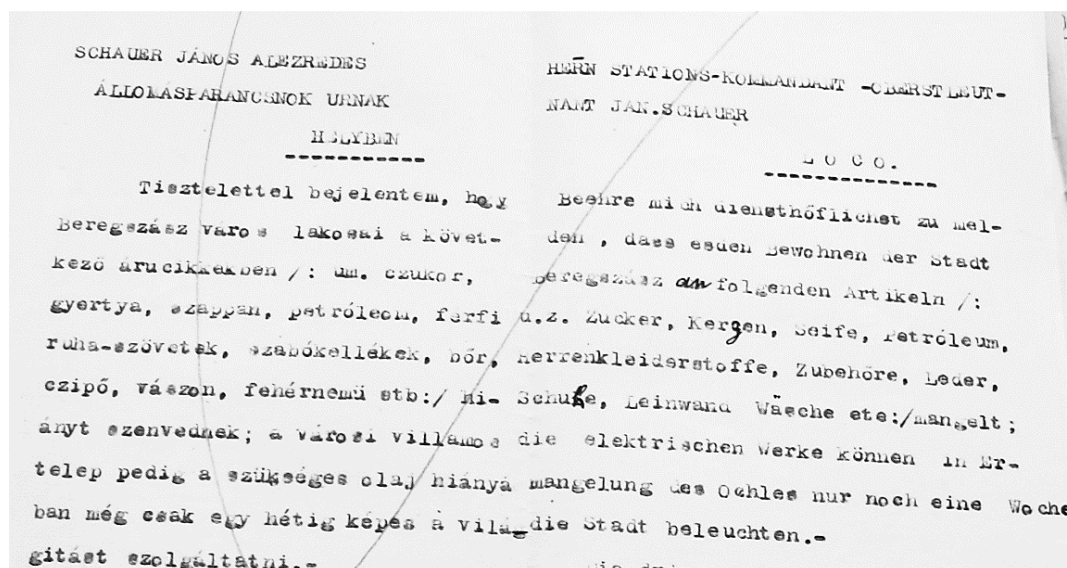
Az átmeneti polgári közigazgatás, illetve a Beregszász város vezetése közötti kommunikáció nyelve elsősorban a magyar volt. Mint a 2. képen is látható Kaminszky József beregi zsupán 1919 augusztusában még egynyelvű, magyarul íródott rendeletet adott ki.

2. kép. Kaminszky zsupán rendelete¹³

¹³ Forrás: KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 2.

A katonai parancsnoksággal való kapcsolattartás már némileg bonyolultabb volt. Mind a városparancsnok Ambroz Stubnya, mind az állomásparancsnok Jan Schauer cseh nemzeti-ségűek voltak, akik nem bírták a magyar nyelvet. A velük való kommunikáció azonban meg-kerülhetetlen volt, hisz mint már utaltunk rá nem csupán a határellenőrzés, a városi rend fenntartása is az ő hatáskörükbe tartozott. Ezen kívül többször is hozzájuk fordult a városi vezetetés a közszükségleti cikkek hiányának problémájával. A közös nyelv ezekben az esetek-ben a német volt (3. kép). 1919 őszétől katonai parancsnokságnál alkalmaztak fordítókat is, így gyakorta a városi tanács magyar nyelven írt a helyőrségnek, ahonnan volt, hogy ma-gyar nyelven kaptak választ.

3. kép. Hunyadi Gyula helyettes polgármester levele Jan Schauer állomásparancsnoknak¹⁴

1919 őszétől azonban a helyzet némileg változott. Miután 1919. szeptember 10-én aláírták a saint-german-en-lay-i békét megkezdődött a polgári közigazgatás rendszerének megszilárdítása. Míg addig a katonai megszállás ideiglenes állapotnak tűnt – és ezt bizonyos ese-tekben a hadsereg részéről is hangoztatták – addig 1919 őszétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a helyi közösségnek tartós változásokkal kell szembenéznie. A polgári közigazgatás megszilárdítása tekintetében egyfajta választóvonal volt Jan Brejcha kinevezése. Ezt az ese-ményt Edmund Hennocque közölte a terület lakosaival, egy ruszin, cseh és magyar nyelven íródott kiáltványban a következőképp: „Karpatorussia Polgárai! Cseh-szlovák köztársaság megtartja ígéretét. Független intézményeket óhajt nektek adni, amelyek lehetővé teszik, hogy valódi életet éljete, megőrizvén sajátosságaitokat. Ezen célból, küldetett ki önöknek Dr. Brejcha, mint a Karpatorussia politikai közigazgatás főnöke Ungváron. Ez a kinevezés biztosítékot nyújt nektek arra, hogy a Cseh-szlovák köztársaság keretében, amelyhez a szláv vér kötelékei fűznek, szabadon fejlesszétek: függetlenségeket, nemzetiségeteket, nyelv-eteket, vallásotokat, intézményeket és nemzeti szokásaitokat. Dr. Brejcha neve azonos

¹⁴ Forrás: KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 15.

a türelem, a szabadság, önfeláldozás, a haladás és az igazság fogalmával. Karpatorussia Polgárai! Elmúlt a rettenetes nyomor öt esztendeje, amelyet a borzalmas háború idézett elő. Most már meg kell gyógyítani a még mindig fájdalmas sebeket és békében és munkában élni! A Cseh-szlovák köztársaság hűen nemes elveihez, amelyek egyszersmind a Tietek is, szeretettel nyújtja felétek kezét: fogadjátok bizalommal hívó szózatát. Fel tehát a munkára rendben és békében fiatal nemzetek legfőbb javáért!”¹⁵ Figyelemre méltó egyébként, és az átmenetiség állapotát tükrözi az idézett szövegben, hogy a köztársaság nevét még „Cseh-szlovák” és nem „Csehszlovák” formában használják, továbbá nem találkozhatunk még „Podkarpatszka Rusz” formával sem. Egyébként a vizsgált időszakban keletkezett dokumentumokban előfordul a régió elnevezésének többféle formáját is használták. Míg ruszinul és csehül előbb Карпатська Русь, Karpatská Rus majd Подкарпатська Русь és Podkarpatská Rus formákat használták az iratokban, addig magyar nyelvű dokumentumokban az olvasó találkozhatott a Karpatorussia, Karpato-Russia, Kárpáto Russia, Podkarpato-Russia és a Podkarpatszka Rusz sőt még a Ruszka Krajna változatokkal is.

Témánk szempontjából Brejcha kinevezésében fontosabb, hogy azt követően a polgári közigazgatás kiépítése intenzív szakaszba lépett. 1919. december 1-től az első Cseh-szlovák Köztársaság jogrendszerének megfelelően kellett működtetni a közigazgatási hivatalokat. Innentől kezdve megjelentek azok rendelkezések melyek szabályozták a hivatali nyelvhasználatot. 1919. december 20-án a Beregszászi Zsupáni Kirendeltség a következő magyar nyelvű levelet intézte a helyettes polgármesterhez: „... miheztartás és tudomásvétel végett értesítem, hogy hivatalos érintkezésben a nyelv csak a ruszin illetve a cseh használható, továbbá, hogy a ruszin nyelv használata esetén úgy a cirill, mint a latin betűk alkalmazhatók.”¹⁶ Külön rendeletben szabályozták emellett, hogy a város valamennyi hivatalának bélyegzőjét a magyar mellett ruszin nyelven is elkészítsék.¹⁷ A városi vezetés a rendelkezésekhez részben alkalmazkodott. A hivatali ügyintézésbe 1920-tól fordítókat, valamint cseh és ruszin nyelvű gépirókat vontak be, mindemellett a város életének szervezésével kapcsolatos dokumentum magyar nyelven készült. 1919–1920 fordulójától a felsőbb szintű közigazgatási szervek részéről szinte kizárólag cseh, olykor ruszin nyelven folyt a hivatali levelezés. Ezt kezdetben a beregszászi városi hivatalnoki szervezet igen sajátosan kezelte: 1920 márciusában a munkácsi zsupáni hivatal aggályainak adott hangot arra vonatkozóan, hogy a Beregszász városában nem reagálnak a cseh és ruszin nyelven íródott levelekre, információ szerint azokat beérkezésüket követően ügyintézés nélkül irattárba helyezték.¹⁸ A helyettes polgármester később arról tájékoztatatta levelében az előljárót, hogy a továbbiakban nincs oka aggályokra, mivel a polgármesteri hivatalban tolmácsok fordítanak minden beérkező dokumentumot magyar nyelvre. Ezzel együtt a hivatalának munkatársai figyelmét is felhívta, hogy a kifogásolt esetekre semmi szín alatt ne kerüljön sor.¹⁹ A fordítók alkalmazásának eredményeként a városi tanácshoz beérkezett szinte valamennyi cseh vagy ruszin nyelvű dokumentumról maradt fenn magyar nyelvű tartalmi kivonat, vagy teljes fordítás (lásd 4. kép).

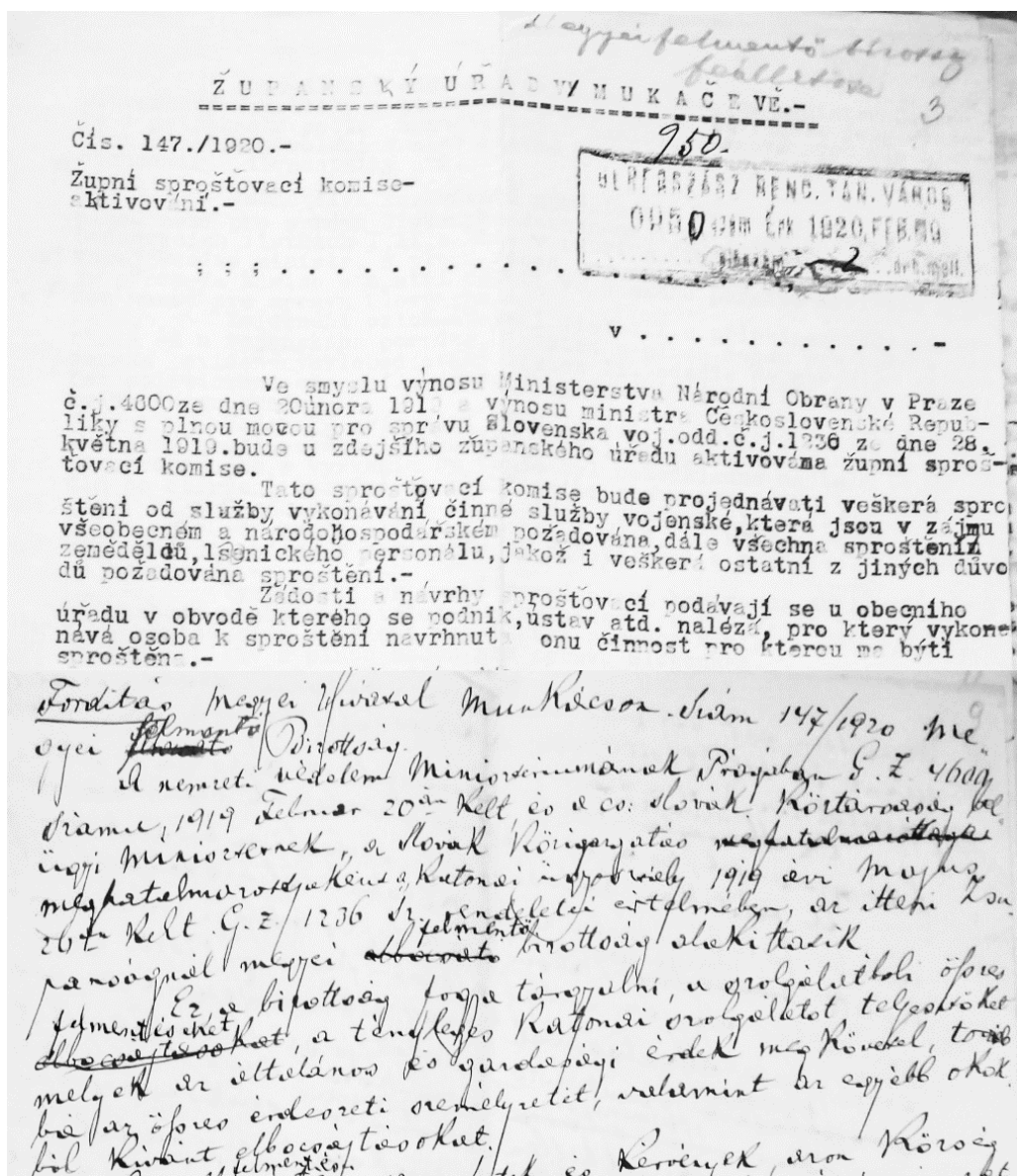
¹⁵ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 15.

¹⁶ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 1.

¹⁷ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 37.

¹⁸ KTÁL, Fond 108., Op 7., Od.zb. 86.

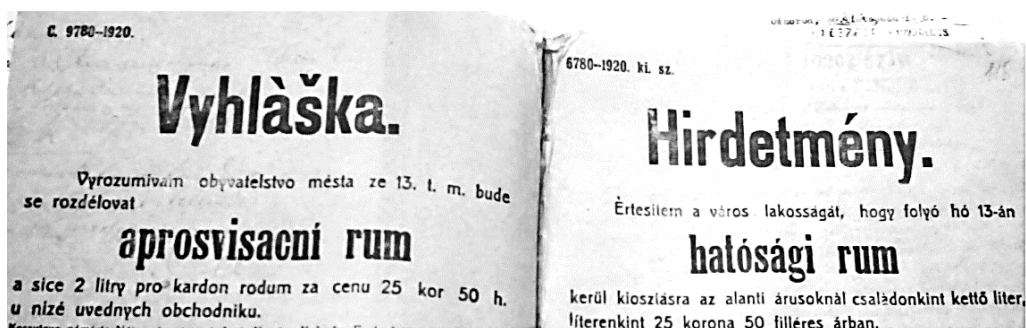
¹⁹ U.o.

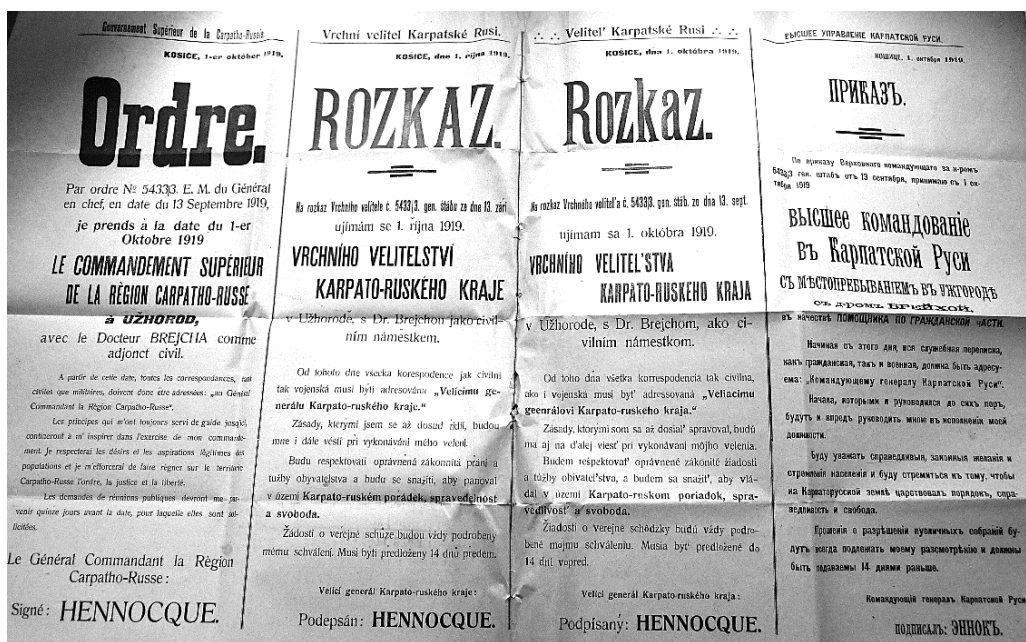
4. kép. A munkácsi zsupáni hivatalból küldött irat és magyar nyelvű fordításának részlete²⁰

Mint utaltunk rá, a közigazgatás különböző szintű szervei és a város lakossága közötti kommunikációról is árulnak el információkat a forrásaink. A városi közigazgatás egyértelműen a magyart használta a lakosság tájékoztatására, a beregi zsupáni hivatal, illetve annak be-
regzsászai kirendeltsége vagy kétnyelvű (cseh és magyar, ruszin vagy magyar), a legtöbb
esetben pedig háromnyelvű (cseh, ruszin és magyar) hirdetményeket tétetett közzé a vá-
rosban (5. kép).

²⁰ Forrás: KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 286.

5. kép. Kétnyelvű hirdetmény hatósági rum kiosztásáról²¹

Hasonlóképp járt el az esetek többségében a megszállt területek legfőbb katonai parancsnoksága is. Azonban olyan is előfordult, hogy a nevezett szerv rendelkezése alapján francia, cseh, szlovák és ruszin nyelvű hirdetményt tettek közzé Beregszász utcáin (6. kép).

6. kép. Edmund Hennocque parancsa 1919 októberéből²²

A vizsgált időszakban, mint arról fentebb volt szó, a városi tanács közigazgatási szerveiben maradtak a magyar hivatalnokok. 1920 januárjától többen is lemondtak posztjukról, mivel a csehszlovák állam felé nem kívánták letenni a hűség esküt. Ennek okáról szemléletesen írt az egyik aljegyző a helyettes polgármesternek 1920 januárjában: „Tekintetes polgármester Úr! A beregszászi zsupáni kirendeltségnek 1919 évi december hó 17-én kiadott 4505/1919 zskj.n. rendelete szerint mindazon közigazgatási tisztviselők és alkalmazottak, kik a cseh-

²¹ Forrás: KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 286.

²² Forrás: KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 17.

szlovák államnak a fentemlítt rendelettel kapcsolatban kiadott hűségfogadalmat le nem teszik a rendeletben határnapul kitűzött 1920 évi január hó 4-ig, alkalmaztatásuk – illetve illetményeik élvezetétől megfosztatnak. Én ennek a hűségfogadalomnak a felvételét nyilatkozatban megtagadtam [így] ennek folytán a jelen viszonyok között a rendelet értelmében illetményeim nem folyósíttatnak, s a fogadalom megtagadásával alkalmaztatásom megszűnik. Tisztelettel kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg ismét a magyar államnak tett eskümhöz híven mint magyar tisztviselő tovább nem szolgálhatok, a mai naptól szolgálatot nem teljesítek.”²³ A csehszlovák hatóságok az esetlegesen megüresült hivatalnoki helyeket légionáriusokkal kívánták feltölteni, azonban Hunyadi Gyula lehetőségeihez mérten ezt igyekezett megakadályozni. 1920 tavaszán több hivatalnok felmondását követően is arról tájékoztatta zsupáni kirendeltséget, hogy nincs olyan állás, amit légionáriusok betölthetnének.²⁴ Még 1924-ben is a polgármesteri hivatal harminckét fős hivatalnoki gárdájából ketten voltak cseh nemzetiségűek, a katonai előadó és a cseh gépíró.²⁵ Itt megjegyzendő, hogy a zsupáni kirendeltség, illetve 1921-től a rendőrség összetételében azonban már más etnikai arányok voltak megfigyelhetők.²⁶ Azok a beregszászi lakosok, akik a városi tanácsnál kívántak ügyet intézni, így vélhetőleg nem ütköztek nyelvi akadályokba. 1919–1920-ban még a magyar hivatali eljárásban rendszeresített formanyomtatványokat használták, minden, a lakosság részéről beérkezett folyamodvány, magyar nyelven íródott.

Az alkotmánylevél 1920-as kiadását követően a kisebbségi nyelvek használatát immár törvény is szabályozta. A nyelvtörvény következtében a többnyelvű hivatali kommunikáció honosodott meg a közigazgatás különböző szintjein, ami annak kiadását megelőzően már a gyakorlatban megjelent.

4. Összegzés

A csehszlovák katonai megszállás kezdetétől az új állam polgári közigazgatásának megszilárdulásáig sok tekintetben ideiglenes megoldások születtek Kárpátalja területén. A nyelvhasználat terén a megszálló hadsereg, az átmeneti közigazgatás és a városi vezetés közötti viszony határozta meg a gyakorlatot. A fentebb röviden bemutatott példákban jól látszik, hogy mindkét fél arra törekedett, hogy a kialakult helyzetben feladataikat elássák. A csehszlovák hatóságok a terület stabilizálására, a fennhatóság minél gyorsabb, lehetőleg ellenállás mentes kialakítására törekedtek. A helyi közösség feltehetően felmérte, hogy a csehszlovák katonasággal szemben az ellenállás vagy az együttműködés a bölcsőbb, és remélve a helyzet átmenetiségét, törekedtek a konfliktusok elkerülésére (Fedinec 2007: 104).²⁷ Eből fakadóan Beregszászban a két fél közötti különösebb konfliktus nélkül zajlott le az államfordulat kezdeti szakasza. A hivatali nyelvhasználat gyakorlatát megvizsgálva is az érzékelhető, hogy a felek hatékony kommunikációt kívántak folytatni egymással, keresve erre a lehetőségeket, s az esetek többségében meg is találták a közös nyelvet.

²³ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 147.

²⁴ U.o.

²⁵ KTÁL, Fond 108., Op. 7., Od.zb. 222.

²⁶ U.o.

²⁷ Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* című regényében Beregszász a csehszlovák megszállással kapcsolatos attitűdjét a következőképp jellemezte: „A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon: mindenki valami megváltó csodát várt.” (Tamás 1983: 42).

Források

- A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. 1910. In: *Népszámlálási Digitális Adattár–Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára*.
[http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1910/]
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області), Fond 108. – Beregszászi Városi Jegyzői Hivatal (Берегівське міське нотарське управління, м. Берегове, 1919–1939)
- Nemzetgyűlési napló*, 1922. I. kötet [<http://library.hungaricana.hu>]

Irodalom

- Benda István – Dr. Orosz László szerk. 1990. *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 121–122.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. XV(1–2): 71–84.
- Fedinec Csilla 2001. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla 2007. Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/1: 83–110.
- Fedinec Csilla 2003. Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Miroslav Michela 2012. *Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918–1920*. [<http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejte-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>]
- Németh Péterné 1982. Adatok az 1918–1919. évi forradalmak beregi történetéhez. In: *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás 3–4*, 405–428. [<http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/407-430.pdf>]
- Romsics Ignác 2004. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Simon Attila 2008. A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). Impériumváltás és nemzetállamok 1918–1921. In: Fedinec Csilla – Bárdi Nándor – Szarka László szerk. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Tamás Mihály 1983. *Két part közt fut a víz*. Bratislava: Madách.
- Zubánics László 2011. *Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

A relevanciaelmélet érvényesülése fordítás során európai uniós szövegeket vizsgálva

A tanulmány a fordítástudomány mibenlétét és létjogosultságát mutatja be, kognitív pragmatikai szemszögből vizsgálja meg a fordító tevékenységét, a transzlatorikus rendszerben betöltött szerepét, illetve a létrehozott nyelvi produktum megfelelőségét elsősorban a relevancia szempontjából. A szerző a témával kapcsolatos szakirodalmi áttekintést követően európai uniós szövegek angol, német és magyar változatait vizsgálja meg. Az elemzés során azonosságokat, illetve eltéréseket emel ki, és arra keresi a választ, hogy azok milyen tényezőkre vezethetők vissza, milyen összefüggésben állnak a kognitív környezet, relevancia és kontextus fogalmakkal.

Kulcsszavak: transzlatorika, kognitív környezet, relevanciaelmélet, kontextus, azonosság

The article presents the nature and legitimacy of translation studies; it examines the function of a translator, its role in the system of translation studies and the generated linguistic product from the point of view of cognitive pragmatics. After reviewing the literature on the topic under analysis, the author investigates the English, the German and the Hungarian versions of texts on the European Union. In the course of analysis the author highlights the similarities and the differences between the versions, the factors which may cause them, and also their connection with the cognitive context, relevance and the general context.

Keywords: translation studies, cognitive context, relevance theory, context, identity

1. Bevezető

A mai Európának nincs olyan országa, amelynek lakói mindannyian egyetlen nemzethez tartoznának, ezáltal ugyanaz lenne az anyanyelvük. A nemzeti kisebbségek tagjai, akik a többségi társadalom nyelvét esetleg nem beszélik, hátrányban vannak az élet minden területén, legyen szó hivatalos ügyintézésről, továbbtanulásról, hétköznapi szituációkról. Kárpátaljai viszonylatban ezt a tényt empirikus kutatások eredményei bizonyítják (Márku 2013, Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2010).

A nyelvi akadályok leküzdésének egyik legkézenfekvőbb módja a fordítás. De vajon ugyanazt az információt kapja-e meg az eredeti és a fordított szöveg olvasója, beszélhetünk-e ekvivalenciáról a két nyelvi produktum között? Laikusok szerint fordítás során egyszerű átültetésről, funkcionális megfeleltetésről van szó egyik nyelvről a másikra. Ha viszont csak ennyit takar ez a tevékenység, akkor mindenki lehet fordító, aki két nyelvet megfelelő szinten ismer, nem beszélve azokról, akik két-, vagy akár többnyelvű környezetben élnek mindennapjaikat. A feltett kérdés megválaszolása korántsem ilyen egyértelmű, különben nem létezne a fordításelmélet vagy fordítástudomány, illetve idegen szóval élve transzlatorika (vö. Bańcerowski 2000: 389), mint nyelvtudományi diszciplína.

A transzlatorika kutatási területe meglehetősen széleskörű, a fordítási tevékenységtől kezdve a fordítói kompetenciákon át a fordítás értékeléséig számos kérdést felvet. Jelen dolgozatban arra keresem a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják a fordító tevékenysége során, milyen szempontokat tart szem előtt, hogyan érvényesül a relevanciaelmélet fordításkor.

A kérdések megválaszolása érdekében az első fejezetben a szakirodalomban megjelent véleményeket foglalom össze a kognitív pragmatika szemszögből megközelítve, majd három nyelv (angol, német, magyar) viszonylatában európai uniós szövegeken vizsgálom meg hipotéziseimet. A kutatás tervezésekor kiindulási hipotézisem az volt, hogy az Európai

Unió nyelvpolitikai törekvései ellenére különbségek fedezhetők fel az eredeti és fordított EU-s szövegekben attól függően, hogy a fordító mit tartott relevánsnak kiemelni.

Az angol nyelvet megértő és beszélő, magyar anyanyelvű germanista lévén adódott, hogy a fent említett problémákat az általam ismert nyelvek viszonylatában vizsgáljam meg. Kiindulási hipotézisem alátámasztása céljából ugyanazon szövegek angol, német és magyar változatát vettem szemügyre, melyek az Európai Unió hivatalos honlapjáról¹ származnak. Három leíró jellegű szöveget választottam ki. Egyedüli szempont az volt, hogy azok nem egy konkrét, hanem általában mindegyik tagállamra vonatkozó szövegek legyenek.

2. Mi a fordítás?

Magát a fordítást, mint tevékenységet a nyelvészeti tudományterületek az általuk vallott elméletekre alapozva eltérően értelmezik és definiálják.

A nyelvészeti fordítástudomány meghatározása szerint a fordítás nem más, mint jelentésátvitel, miközben a forrásnyelv jeleit helyettesítjük a cél nyelv jeleivel. Meglátásuk szerint fordításkor arra kell törekedni, hogy a célszövegben a lehető legnagyobb mértékben reprodukáljuk a forrásszöveget úgy formailag mind tartalmilag, vagyis azok e tekintetben azonosak legyenek. A törvényszerű megfelelésekre helyezték a hangsúlyt, főleg szavak, szó szerkezetek, esetleg szintaktikai szerkezetek terén (Catford 1965).

A szövegnyelvészet álláspontja szerint a fordítás úgy valósul meg, hogy a forrásszöveg indukálja a célszöveg létrehozását (Neubert 1985). Magára a szövegre úgy tekint, mint a fordítás egy elemére, kiemeli, hogy a szöveg egy meghatározott szituációban és kultúrában születik, ennél fogva fordításkor figyelembe kell venni a szituáció faktorait, a szövegtipológiai konvenciókat, a célközönség tudását és elvárásait, valamint a szöveg funkcióit. Központi jelentőségű nézőpontjuk szerint a kommunikációs azonosság, ami abban nyilvánul meg, hogy a forrás- és célszöveget meghatározott kommunikációs szituációban, adott kultúrában egyformán ítélik meg.

A funkcionalista elméletek szerint a fordítás egy céltudatos, tervszerű tevékenység, transzkulturális interakció, ami arra irányul, hogy létrehozzunk egy célszöveget, ami megfelel a kijelölt céloknak, valamint a célközönségnek célzott körülmények között. A célszöveg aktuális formája tehát a tervezett céltől függ, nem pedig kizárólag a forrásszöveg struktúrájától. A cél nem az, hogy a forrás- és célszöveg azonos legyen, hanem, hogy az utóbbi megfeleljen az elé tűzött céloknak (Nord 1997). A fordítás tehát nem egyszerű helyettesítési folyamat, hanem egy komplex szövegproduktív tevékenység eredménye (vö. Schäffner 2004: 1255).

A kognitív tudományok kiemelik, hogy a fordítás valójában a fordító részéről döntések sorozata, melyek arra irányulnak, hogy az eredeti szöveg stíluselemeit hogyan értelmezi, és a cél nyelvi szöveg mintarendszeréből milyen nyelvi mintákat, elemeket választ ki. Ezek a döntések kognitív keretben történnek, ami azt jelenti, hogy minden ember rendelkezik egy konceptuális bázissal, amelyben a népi tudás, tapasztalás, világlátás, világérzet tömörül. Ezzel a kognitív kerettel közelíti meg a fordító a szöveget, tehát saját elképzelése van az emberi értékekről, körülötte lévő tárgyakról, emberek közötti világról (vö. Cs. Jónás 2010: 5–6). Az értelmezési folyamatban központi szerepet játszanak a kulturális tényezők (vö. Simcovich 2008: 53), a testi tapasztalatok, a kontextuális hatások (vö. Kövecses–

¹ <http://scic.ec.europa.eu/>.

Benczes 2010: 232–236). Ennek megfelelően végzi el a fordítói tevékenységet. A fordított szöveg egy célközönség számára készül, a fordító tehát az ő igényeihez, általános emberi, kulturális és élettapasztalatból fakadó ismereteihez igazítja azt (vö. Illés 2011: 146).

3. Ki a fordító?

Nem minden idegen nyelvet beszélő ember lehet fordító. Ahhoz, hogy valaki jó fordító legyen, számos kompetenciával kell rendelkeznie. Alaposan ismernie kell a forrás- és célnyelvet egyaránt (morfológiai, szintaktikai, stilisztikai, pragmatikai ismeretek), azt a szakterületet, amelyhez a lefordítandó szöveg tartozik, éreznie kell a szöveg által keltett társadalmi, érzelmi, illetve kulturális konnotációkat (Crystal 2003: 428). A fordító Klaudy (2012: 137) szerint kulturális filterként funkcionál, vagyis kiszűri az idegenséget a fordított művekből.

A fordító egy translatorikus rendszer központi része, melynek elemeit az 1. ábra foglalja össze.

1. ábra. A translatorikus rendszer

(vö. Banćzerowski 2000: 389)

ADÓ → A-SZÖVEG → FORDÍTÓ → B-SZÖVEG → VEVŐ

Szöllősy (2007) kiegészíti a fenti modellt (2. ábra).

2. ábra. A fordítás paradigmája²

(vö. Szöllősy 2007: 29)

SZERZŐ → SZÖVEG I → OLVASÓ → SZERKESZTŐ → FORDÍTÓ →
II. SZÖVEG OLVASÓJA → SZÖVEG II → HALLGATÓSÁG

A 2. ábra értelmezése szerint a fordító egyidejűleg szerkesztői feladatokat is ellát, sőt ő az új szöveg első olvasója is. Az eredeti szöveget valójában úgy fordítja le, ahogyan ő értelmezi, és az olvasóhoz csak az a verzió jut el.

A rendszer értelmezésekor felvetődik a kérdés, hogy az A (I) – szöveg (vagyis az eredeti forrásnyelven írott) és a B (II) – szöveg (tehát a célnyelvre fordított) azonos szemantikai, valamint pragmatikai jelentéstartalommal rendelkezik-e. A szakirodalom szerint teljes mértékű azonosságról nem beszélhetünk (vö. Cook 2010: 56). A következő alfejezetben tekintsük át, milyen szinteken beszélhetünk azonosságról.

4. A fordítás mint produktum

4.1. Szövegek azonossága vs. eltérése

Az azonosság a fordítástudományok egyik legvitatottabb terminusa. Két szöveg eltérő szinten lehet azonos, illetve eltérő. Különbség adódhat a nyelvek fonológiai és/vagy grafológiai rendszeréből (pl. kínai–magyar). Az eltérések következő szintje a morféma, mint legkisebb

² Az ábra szövege a szerző fordítása.

jelentést hordozó egységek, lexikológiai egységek, melyeket mondattá formálunk. Ezek kiválasztásánál már közrejátszik a szemantika, vagyis a jelentés is. A mondatokból koherens egészet, szöveget alkothatunk. Mindez elképzelhető a nyelv formális szintjén, miközben nem veszünk tudomást a nyelv felhasználásának módjairól. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a nyelvet többnyire meghatározott kommunikációs szituációban használjuk, megjelenik a nyelv pragmatikai jelentése, melyet nemcsak a nyelvi formák befolyásolnak, hanem a kontextus is, beleértve a közvetlen szituációt, a gesztikulációt, a kommunikációs aktus résztvevőinek kulturális háttérét, gondolkodását, érzelmeit, intencióit (vö. Cook 2010: 56). A fordítás kritériuma nem az azonosság, hanem az ún. optimális hasonlóság (vö. Heltai 2009: 32), amelyet a relevancia elve határoz meg. A következő alfejezetben összefoglalom az említett elvről szóló szakirodalom egy részét, különös tekintettel a relevancia és a fordítás kapcsolatára.

4.2. Relevancia és fordítás

A relevanciaelmélet Sperber & Wilson (1986) nevéhez fűződik, de Gutt volt az, aki az elméletet a fordításra vonatkoztatva 1989-ben megírt disszertációjában, mely könyv formájában 2000-ben jelent meg. Gutt definíciója szerint a fordítás interlingvális interpretatív kommunikáció másodlagos kommunikációs helyzetben, amelyben a fordító kommunikál a másodlagos olvasóval. A fordítás fontos ismérve, hogy azáltal próbál releváns lenni, hogy hasonlít egy másik szövegre (Heltai 2009: 32).

A relevanciaelmélet alapgondolata az, hogy egy információ akkor releváns, ha bizonyos módon kapcsolatba lép az ember világról alkotott feltételezéseivel (Zachar, idézi Wilson & Sperbert 2012: 269). Az elmélet egyik központi fogalma a *kognitív környezet*, vagy ahogy eddig neveztük a fordító vagy az olvasó világról alkotott előzetes ismeretanyaga. Gutt (2000) szerint a sikeres kommunikáció kulcskérdése, miként választják ki a hallgatók a tényleges, beszélő szándéka szerinti felvetéseket valamennyi lehetséges, a kognitív környezetből kiválasztható felvetésből (vö. Gutt 2000: 27).

Az elmélet fontos alaptézise az is, hogy egy információ csak akkor releváns, ha úgy mond az olvasónak megéri az értelmezési folyamatba fektetett energiát, vagyis nem túl nagy a feldolgozási erőfeszítés. Heltai (2009) megfogalmazásában a kommunikáció eszerint a felfogás szerint költség/haszon módon működik. Minél nagyobb a kontextuális hatás, és minél kisebb a feldolgozási erőfeszítés, annál relevánsabb a megnyilatkozás. A következő alfejezetben arra keressük a választ, mi is az a kontextus.

4.3. Kontextus és relevancia

A kontextus tudományának a pragmatikát szokás nevezni, de ez a fogalom sokkal szélesebb körben kutatott a nyelvészeti diszciplínákban, s mindegyik saját elméleti keretének megfelelően fogalmazza meg annak lényegét, funkcióját.

A pragmatikai kutatások abból indulnak ki, hogy a kontextust megkülönböztetik a szituációtól, központi fogalmuk pedig a már említett *relevancia*. Alaphipotézisük, hogy a kontextus nem a rajtunk kívüli világban, hanem az elménkben van. A kontextus a külső körülmények belső mentális reprezentációja. A kontextus nem előre adott, létrehozásához szükség van a szituációban részt vevő egyének konstruktív tevékenységére (vö. Tátrai 2004: 480). Widdowson (2007) szerint a kontextus nem az, amit felfogunk, észlelünk egy szituá-

cióban, hanem amit relevánsnak ítélünk meg. Vannak a szituációnak olyan elemei is, melyeket bár észlelünk, de értelmezési folyamatunk során nem tartunk relevánsnak. A relevanciát tehát a szituációban részt vevők teremtik meg (vö. Widdowson 2007: 19).

A fordításra vonatkoztatva, írott kommunikációról lévén szó, az történik, hogy a fordító elolvas egy szöveget, melynek értelmezéséhez az ő általa relevánsnak ítélt jegyeket választja ki, ami nem feltétlenül esik egybe a szerző által relevánsnak ítélt jegyekkel. A lefordítandó szövegnek van ugyan egy szemantikai jelentése, de a pragmatikai jelentés nem a szövegben van. A szövegben értelmezési lehetőségek vannak, amelyeket az olvasó (jelen esetben fordító) a szövegbe rejtett utalások, implikaturák segítségével és a szöveggel folytatott interakciója valósít meg (vö. Widdowson 1979), vagy is tesz explicitté. Illés (2011) megfogalmazásában „az általa létrehozott szöveg élettelen marad, ha az olvasó nem tesz bele értelmet nyelvi és a világról alkotott ismereteinek aktivizálása segítségével” (Illés 2011: 147). A fordító tehát azt a jelentést viszi át az általa létrehozott produktumba, amelyet ő felépített a konstruktív értelmezési folyamata során.

5. Európai uniós szövegek elemzése

A fent említett elméleti kérdéseket és felvetett problémákat jól illusztrálhatják a különböző nyelveken megtalálható európai uniós szövegek. Az EU szerint „a nyelvpolitika kitüntetett figyelmet érdemel, hiszen a tagállami tudat mellett Európában a kulturális és a nyelvi sokszínűséget is meg kell őriznünk. Továbbá az állampolgárokra vonatkozó különböző uniós jogszabályokat is lehetővé kell tenni mindenki számára, hogy saját nyelvén megértse és véleményt formálhasson velük kapcsolatban” olvasható az unió honlapján³. Ez azt jelenti tehát, hogy a közérdekű szövegeket minden tagállam hivatalos nyelvén elérhetővé kell tenni, vagyis minden nyelvre le kell fordítani. Ennek költségei miatt felmerült, hogy be kellene vezetni egy közös, úgynevezett munkanyelvet, melyet az uniós ügyek intézésekor használnának. Ezt az ügymond „tisztiséget” betölteni pedig az angol nyelv lenne a legmegfelelőbb (vö. Theo von Els 2005: 227). Ammon (2006) erre a felvetésre felháborodással reagál, és a német, francia, illetve spanyol nyelvek létjogosultságát boncolgatja olyan számadatokkal alátámasztva érvelését, melyek arra vonatkoznak, az unió lakosságának hány százaléka beszéli az említett nyelveket (vö. Ammon 2006).

Az Európai Unió intézményeiben három munkanyelvet használnak, elsősorban az angolt és a franciát, néha emellett a németet (vö. Ammon 2006: 321). Az európai uniós szövegek többsége eredetileg angolul íródik, majd erről készülnek a fordítások a különböző nyelvekre a Fordítási Főigazgatóság munkatársai által. A német szöveget a német nyelvű célközönség, míg a magyart elsősorban Magyarország lakosainak fogalmazzák meg. Felvetődik a kérdés, hogy kinek íródik az angol? Véleményem szerint költői kérdéssel állunk szemben, hiszen az angol nyelvet, mint lingua franca-t mindegyik tagországban a lakosság egy része érti és beszéli, vagyis angolul el tudják olvasni és meg tudják érteni az adott szöveget. Vajon ugyanazt a jelentést konstruálják-e a több nyelven beszélő lakosok, miközben angolul, illetve anyanyelvükön olvassák azokat? Bizonyára nem, hiszen a két szöveg másképp releváns, a célközönségtől, azok kognitív környezetétől, a fordító és az olvasó által befektetett energiától és még számos más tényezőtől függően.

³ http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=44.

A szövegek címében máris felfedezhető az első eltérés. Míg az angol–német verzió szerzője az európaiakhoz intézi szavait, *'Europeans united in diversity'*, *'Die Europäer: in Vielfalt vereint'*, addig ezt magyarra *'Sokszínűségben egyesült Európa'*-ként fordítják le. A magyar szöveg egységre utal, míg a másik két esetben vonatkozhat a cím az európai polgárokra vagy az európai országokra is. Ennek pont az ellenkezőjét bizonyítja az, hogy az angol és német szövegekben európai népekről, a magyarban viszont európai állampolgárokról beszélhetünk: *'among the peoples'*, *'der Völker Europas'*, *'az európai állampolgárok'*. Történik ez ugyanazon szövegen belül. Míg a címben a magyarok kiemelik az egységet, a szövegen belül eltekintenek ettől. A második szövegben ugyancsak megerősítést nyer az előző gondolat, hiszen a magyar fordító *'a kontinens országai közötti'* együttműködést említ, melyet a német és angol szövegek szerzője európai nemzetek közötti együttműködésként fogalmaz meg, *'between Europe's nations'*, *'zwischen den europäischen Nationen'*.

Gyakran előfordul, hogy egy-egy szó, kifejezés, szövegrész nem fedti ugyanazt a jelentéstartalmat a különböző nyelvekben. Ennek oka lehet, hogy az adott nyelvben nincs rá megfelelő kifejezés, vagy a fordító egyszerűen nem tartotta relevánsnak kiemelni, kidomborítani – akár körülírással, vagy más nyelvi eszközzel – azt a bizonyos jelentéstöbbletet, ami a másik nyelvben megtalálható (lásd 1. sz. melléklet 2., 3., 4., 5., 7., 10., 11., 13., 16., 17. sorok).

Példaként vegyük szemügyre a *'committed to'* és *'sich verschrieben haben'* igéket, melyek jelentése [állást foglal/elkötelezi magát valami mellett]. A magyar nyelvű szövegben a *'dolgozni'* igét használja a fordító, melynek jelentéséből hiányzik az elkötelezettség jelentéstartalma.

Az Európai Uniót, mint intézményt a német célközönség számára némileg másképp mutatja be a szerző, mint azt az angol és magyar nyelvű teszi. Erre két szövegrészlet is bizonyítékul szolgál. Az angol és magyar szövegek szerzője az uniót családként konceptualizálja: *'family of democratic countries'*, *'demokratikus országok családja'*, míg a német szövegben az országok között ilyen fajta kötelék nem érzékelhető: *'Zusammenschluss [egyesülés, összefogás] demokratischer europäischer Länder'*. Továbbá a szerzők/fordítók az uniót az angol szövegben mint *'a European institution'*, a magyarban mint *'egy olyan európai intézmény'*, a németben viszont mint *'... einer überstaatlichen [államok fölötti] europäischen Institution'* intézményként definiálja. A németek történelemből ismert felsőbbrendűségi, vagy éppen egységre vonatkozó törekvéseinek nyomai megtalálható a szövegben. Az *'überstaatlich'* kifejezés ugyanis utalhat arra, hogy az EU egy, a tagállamokat összefogó intézmény, viszont értelmezhetjük ezt irányító szervezetként is. Németországi viszonylatban ez releváns információ.

A német fordító számos esetben egzaktabban fogalmaz, pontosítja az információkat, ezáltal csökkenti a megértésre fordítandó energiát az olvasók körében. Mindez visszavezethető az elméleti részben felvázolt költség/haszon felfogásra. Azáltal, hogy kevesebb energiával megértik a szöveget, relevánsabbá válik számukra a megnyilatkozás. A következő nyelvi példák illusztrálják a megállapítást: *'by all EU leaders'*, *'az EU vezetői'*, *'von allen Staats- und Regierungschefs der EU-Mitgliedstaaten [az EU-tagországok állam- és kormányfői által]'*. Az EU vezetőit konkretizálja, leírja, hogy azok nem mások, mint a tagországok állam- és kormányfői. Arra is van precedens a német szövegben, hogy egy egész mondat (*'Das Motiv der Flagge ist bis heute gleich geblieben.'* [A zászló motívuma máig ugyanaz maradt]) magyarázza azt, amit az angol és magyar szövegben egy szóval kifejeznek.

Mivel korábban már leírta a fordító, hogy *a zászló motívuma máig megmaradt*, az utolsó mondatban nem ismételi önmagát, és kihagyja a fordításból a *'ma'* szót (lásd 1. sz. melléklet 17–18. sorok). Ugyanerre az észrevételre szolgál bizonyítékul a harmadik szöveg címe is, mely szerint az angol és magyar szövegek a zászlót európaiként (*'The European flag'*, *'Az európai zászló'*) minősítik, míg a német konkrétan az *'Európai Unió zászlója'*-ként titulálja azt. A német szöveg címében jelen esetben is már említett pontosab megfogalmazás dominál, illetve a háttérben a már említett *EU mint család*, illetve *egység* felfogás is állhat. A német szövegből az derül ki, hogy Európa nem feltétlenül azonos az Európai Unióval.

A következő szöveg címe az angol és német nyelvekben azonos (*'Europe Day – EU Open Doors'*, *'Europatag – Die EU öffnet ihre Tor'*), a magyar cím (*'Európa-nap – Uniók nyílt napok'*) viszont eltérést mutat. Ha abból indulunk ki, hogy az angol nyelvű szöveg íródott először, majd erről fordítottak német és magyar nyelvekre, akkor arra kell magyarázatot találnunk, hogy miért nem hagyta meg a magyar fordító az eredeti angol címet, melynek magyar megfelelője *'Európa megnyitja kapuit'*. Feltételezem, hogy ez a cím Magyarország lakosaiban más asszociációkat ébreszt, mint az angol és német olvasókban. Németország és Anglia⁴ az EU politikájában és gazdaságában vezető szerepet töltenek be, sokkal régebb óta tagjai az uniónak, mint Magyarország. A két ország lakosaira nem jellemző, hogy pl. a magasabb jövedelem érdekében más európai országokban vállaljanak munkát, míg Magyarországon megfigyelhető az említett tendencia. A magyar célközönség számára a *'nyílt nap'* kifejezés konkrétabban utal a szöveg tartalmára, mely szerint adott a lehetőség arra, hogy informálódó céllal elmenjenek az EU intézményeibe betekintést nyerve ezzel azok működésébe.

Az elemzés során találtam példát arra is, hogy a szövegekben eltérő fogalmi metaforára utaló nyelvi kifejezések olvashatók. Mint már korábban említettem, az angol és magyar szöveg demokratikus országok *család*jaként definiálja az uniót, a német szöveg ennél tartózkodóbban, általánosabb értelemben fogalmaz, azaz *összetartozást* említ, ami persze nem csak kizárólag családon belül valósulhat meg. Szintén más metaforára vezethetők vissza az EU alakulását konstatáló szövegrészek az angol/magyar illetve német verzióban. Míg az angol szimplán kezdetet említ, amit a magyar fordító szó szerint átvesz, a német ezt alapkőnek tekinti, vagyis *a szervezet épület* metaforát vélem felfedezni a metaforikus nyelvi kifejezés mögött.

6. Összegzés

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy mivel a célközönségek, az eredeti illetve a fordított szövegeké, többnyire nem ugyanaz, ebből kifolyólag azok nem csak abban különböznek egymástól, hogy más nyelven íródtak, hanem ennél árnyaltabb eltéréseket lehet közöttük felfedezni, amit a kutatási eredmények is alátámasztottak. Elkerülhetetlen, hogy a fordítás során ne következzen be szemantikai és/vagy pragmatikai jelentés-vesztesség (vö. Sabban 2010: 192) vagy jelentés-igazítás. Nem elég ugyanis beszélni a célnyelvet, ismerni kell a célközönség kultúráját, nyelvhasználati és hétköznapi szokásait, helyesen kell felmérni annak háttérismereteit, hiszen mindez hozzájárul ahhoz, hogy értelmezhető legyen a fordító által létrehozott produktum. Erre törekedve a fordító munkája során *állandó párbeszédet folytat*

⁴ Az elemzett szövegek a Brexit [British exit – brit kilépés] előtt íródtak (a szerző megjegyzése).

az olvasóval: eldönti, hogy milyen érveket fog felhozni, milyen sorrendben, milyen példák-
kal, miközben előrevetíti azokat a kérdéseket és esetleges ellenérveket, amelyeket az olvasó
a szöveg olvasása közben felvethet (Illés 2011: 146). Mindezt figyelembe véve összességé-
ben elmondhatjuk, hogy a nyelv univerzális kivitelezési jellemzője az, hogy az kontextus-
érzékeny (vö. House 2006: 340), ennél fogva a kiindulási forrásszöveg, valamint a produk-
tumként fordítás során létrejött célszöveg soha nem hordozhatja ugyanazt a szemantikai
és/vagy pragmatikai jelentést. Ahhoz, hogy az uniós szövegeket részletesebb elemzésnek
vessük alá, ismerni kell tehát az egyes országok helyét, funkcióját, valamint lakosság általi
megítéltségét az adott országban. Ezekre az okokra vezethetők ugyanis vissza a fent emlí-
tett konkretizálások, általánosítások, egyszerűsítések.

Forrás

- Europeans united in diversity / Die Europäer: in Vielfalt vereint / Sokszínűségben egyesült Európa
[<http://scic.ec.europa.eu/>]
Europe Day – EU Open Doors [http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/index_en.htm] / Europatag – Die EU öffnet ihre Tore [http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/index_de.htm] / Európa-nap – Uniós nyílt napok
[http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/index_hu.htm]
The European flag [http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/flag/index_en.htm] /
Die Flagge der Europäischen Union [http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/flag/index_de.htm] / Az európai zászló [http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/flag/index_hu.htm]

Irodalom

- Ammon, Ulrich 2006. Language conflicts in the European Union. *International Journal of Applied Linguistics* 16(3): 319–338.
Bańcerowski, Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szlav és Balti Filológiai Intézet Lengyel Filológiai Tanszék.
Boldog Gyöngyi 2009. Célközönség és fordítói stratégiák (Esettanulmány). *Fordítástudomány* XI(1): 84–100.
Catford, John C. 1965. Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés. In: Bart István – Klaudy Kinga szerk. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó, 159–183.
Cook, Guy. 2010. *Translation in language teaching: an argument for reassessment*. Oxford: University Press.
Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
Csernicskó István szerk. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
Cs. Jónás, Erzsébet 2010. Fordításstilisztika kognitív keretben. *Fordítástudomány* XII(1): 5–15.
Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
Deutsches Universalwörterbuch 2003. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.
Gutt, Ernst-August 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Manchester–Boston: St. Jerome Publishing.
Heltai Pál 2005. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129(1): 30–58.

- Heltai Pál 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. In: Nádor Orsolya szerk. *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Budapest, 2008. április 3–5. 5/1. kötet.* MANYE – Balassi Intézet, 27–53.
- Holme, Randal 2012. Cognitive linguistics and the second language classroom. *TESOL Quarterly* 46(1): 6–29.
- House, Juliane 2006. Text and context in translation. *Journal of Pragmatics* 38: 338–358.
- Illés Éva 2011. A szövegértés pragmatikája – egy érettségi feladat elemzése. *Iskolakultúra* 21(4–5): 144–156.
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy Kinga 2012. Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról. In: Horváthné Molnár Katalin – Sciacovelli, Antonia Donato szerk. *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Vol. 8. Budapest–Szombathely–Sopron: MANYE–NYME, 137–141.*
- Kövecses Zoltán 2005. *Metaphor in culture: universality and variation.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Neubert, Albrecht 1985. *Text and Translation* (Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 8). Leipzig: Enzyklopädie.
- Nord, Christiane 1997. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained.* Manchester: St. Jerome.
- Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* 2011. Mannheim–Zürich: Dudenverlag.
- Sabban, Anette 2010. Zur Übersetzung von Idiomen im Wörterbuch und im Text: die Rolle von Kontextsensitivität und semantischer Variabilität. *Journal of Translation and Technical Communication Research (trans-kom)* 3(2): 192–208.
[http://www.trans-kom.eu/bd03nr02/trans-kom_03_02_04_Sabban_Idiome.20101218.pdf – 2013.06.21.].
- Schäffner, Christina 2004. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* 36: 1253–1269.
- Simcovich, Rut 2008. Tango in the booth: interpreters as intercultural, interlinguistic mediators. *Language Issues* 19(2): 51–53.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1986. *Relevance.* Oxford: Blackwell.
- Szöllősy Judit 2007. *Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English.* Budapest: Corvina Kiadó.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128(4): 479–494.
- van Els, Theo 2005. Multilingualism in the European Union. *International Journal of Applied Linguistics* 15(3): 263–81.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 1990. Outline of Relevance Theory. *Hermes, No. 5*; 35–56.
- Widdowson, Henry G. 1979. *Explorations in applied linguistics.* Oxford: Oxford University Press.
- Widdowson, Henry G. 2004. *Text, context, pretext.* Oxford: Blackwell Publishing.
- Widdowson, Henry G. 2007. *Discourse analysis.* Oxford: Oxford University Press.
- Zachar, Viktor 2012. A fordító minimális erőfeszítése – Vélt vagy valós probléma? In: Bárdosi Vilmos szerk. *A szótól a szövegig.* Budapest: Tinta Könyvkiadó, 269–276.

1.sz. melléklet. Szövegrészek három nyelven

1. szöveg	<i>Europeans united in diversity</i>	<i>Sokszínűségben egyesült Európa</i>	<i>Die Europäer: in Vielfalt vereint</i>
1.	Europeans	egyesült Európa	Europäer
2.	family of democratic countries	demokratikus országok családja	Zusammenschluss [egyesülés, összefogás] demokratischer europäischer Länder
3.	committed to working together for peace and prosperity (állást foglal vmi mellett)	békéért és fejlődésért dolgoznak [hiányzik az elkötelezettség]	die sich der Wahrung des Friedens und dem Streben nach Wohlstand verschrieben haben
4.	it is more than just another international organisation. The EU is, in fact ,	több, mint bármely más nemzetközi szervezet. . Egyedülálló, v mert	mehr als alle sonstigen internationalen Organisationen. Die EU ist im Wortsinne einzigartig.
5.	with shared values.	sok a közös érték	auch mit gemeinsamen Werten
6.	among the peoples	az európai állampolgárok	der Völker Europas
7.	fosters	segíti	fördert
2. szöveg	Europe Day – EU Open Doors	Europatag — Die EU öffnet ihre Tor	Európa-nap – Unió nyílt napok
8.	EU open doors	öffnet die Tore	nyílt nap
9.	between Europe's nations	zwischen den europäischen Nationen	a kontinens országai közötti
10.	a v European institution	Schaffung einer überstaatlichen [államok fölötti] europäischen Institution	egy olyan v európai intézmény létrehozására
11.	pool and manage coal and steel production	Verwaltung und Zusammenlegung der Kohle- und Stahlproduktion	a közös szén- és acéltermelést
12.	the beginning of what is now the European Union	gilt als Grundstein der heutigen Europäischen Union	A mai Európai Unió kialakulásának kezdetét
13.	Local EU offices in Europe and all over the world organise a variety of activities and events for all ages .	Die Vertretungen in v Europa und der restlichen Welt organisieren verschiedenste Aktivitäten und Veranstaltungen für Jung und Alt .	Az Európában és a világ többi részén működő helyi uniós irodák is különféle, felnőtteknek és gyerekeknek szóló programokkal várják a látogatókat.
14.	To celebrate Europe Day, the EU institutions open their doors to the public in early May in Brussels and Strasbourg.	Zur Feier des Europatags öffnen die EU-Institutionen Anfang Mai in Brüssel und Straßburg ihre Tore v .	Az Európa-nap alkalmából az uniós intézmények Brüsszelben és Strasbourgban megnyitják kapuikat az érdeklődők előtt.

3. szöveg	<i>The European flag</i>	<i>Die Flagge der Europäischen Union [Az EU zászlaja]</i>	<i>Az európai zászló</i>
15.	European flag	Die Flagge der Europäischen Union	európai zászló
16.	by all EU leaders	von allen Staats- und Regierungschefs der EU-Mitgliedstaaten[az EU-tagországok állam- és kormányfői által]	az EU vezetői
17.		Das Motiv der Flagge ist bis heute gleich geblieben. [A zászló motívuma máig ugyanaz maradt]	
18.	All European institutions now use an emblem of their own	Alle Organe und Einrichtungen der EU ▼ verwenden eigene Embleme.	Ma már mindegyik európai uniós intézmény saját emblémával rendelkezik.

Товт Михайло – Черничко Степан

Нові засади мовного регулювання в Україні у дзеркалі конституційно-правового аналізу національного законодавства та міжнародних зобов'язань України

A tanulmány a nyelvi jogi szabályozás aktuális kérdéseivel foglalkozik. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a nyelvi jogi szabályozás területére irányuló lényeges változtatási szándék következtében az ukrajnai nyelvi kérdés a hazai és a nemzetközi közvélemény figyelmének középpontjába került. A 2016-os események kronológiájának és jogi természetének leírása, illetve a nyelvtörvénytervezeteknek az Alkotmány előírásaival való összehasonlítása révén a szerzők megállapítják, hogy a tervezett változtatások gyökeresen átalakítják a nyelvi jogok rendszerét az országban. A nyelvtörvénytervezetek lényegesen szűkítik a nemzeti és nyelvi kisebbségek jogait, ami ellentétes Ukrajna nemzetközi kötelezettségeivel. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a tervezett módosítások ellentétesek nemzeti kisebbségek nyelveinek használatára és védelmére vonatkozó alkotmányos garanciákkal is. A módosítások elfogadása megköveteli az Alkotmány módosítását is, amely tiltja az emberi szabadságjogok eltörlését és szűkítését. A szerzők megállapítják, hogy ha a nyelvi jogokat a javaslatoknak megfelelően módosítják, akkor ez Ukrajna számos többoldalú és kétoldalú nemzetközi egyezményének áttértékelését, megváltoztatását is megköveteli.

Kulcsszavak: nyelvtörvény, nyelvi jogok, emberi jogok, Ukrajna, ukrán nyelv, államnyelv, kisebbségi nyelv

The paper deals with the current issues of language legislation in Ukraine. The authors draw the attention to the fact that as a result of the intentions of essential change in the field of language legislation, the language issue of Ukraine is in the limelight on both national and international levels. By the description of the chronology and legal nature of the 2016 events and the language bill in comparison with the provisions of the Constitution, the authors conclude that the proposed changes are radically transforming the system of language rights in the country. The language bills significantly narrow the rights of national and language minorities, which are contrary to Ukraine's international obligations. The authors emphasize that the planned changes are contrary to the constitutional guarantees for the use and protection of the languages of national minorities as well. The adoption of the changes requires an amendment of the Constitution, which prohibits the abolition and restriction of human rights. The authors also note that if language rights are amended according to the proposals, the reassessment of numerous multilateral and bilateral international conventions of Ukraine will be required.

Keywords: language law, linguistic rights, human rights, Ukraine, Ukrainian language, state language, minority language

1. Вступ

Мовне питання в Україні традиційно політизоване (Besters-Dilger ed. 2009, Bowring 2014, Csernicskó–Fedinec 2016, Csernicskó–Ferenc 2016, Csernicskó 2017, Kulyk 2014, Maiboroda et al. eds. 2008, Moser 2013, Shevchuk 2015, Ulasiuk 2012). У зв'язку з різноманітними законодавчими ініціативами щодо внесення принципових змін до мовного законодавства, мовне питання в Україні у кінці 2016 року знову опинилося на перших шпальтах суспільного дискурсу, як усередині країни, так і на міжнародній арені. У статті ми покажемо, що зміни у регулюванні мовних відносин, які пропонуються народними депутатами України, значно звужують мовні права національних і мовних меншин, тих громадян України, які є носіями регіональних мов або мов меншин.

2. Що саме викликає занепокоєння національних меншин, носіїв регіональних мов або мов меншин?

В останні місяці у сфері мовного регулювання відбуваються події, які викликають занепокоєння національних меншин, зокрема, угорської спільноти Закарпатської області України, а саме:

а) Узгоджена позиція центральних органів влади щодо радикальної зміни системи освіти мовами національних меншин через новий Закон України «Про освіту» (законопроект 3491-д від 04.04.2016 р.).¹

б) 17 листопада 2016 р. Конституційний Суд України розпочав розгляд справи за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики».² Публічна частина цього процесу була завершена 19 грудня 2016 р. У будь-який час може бути оголошено рішення КСУ, яке може означати визнання вказаного Закону неконституційним, принаймні за певних процедурних обставин.

в) У Верховній Раді України за поданням народних депутатів реєструються три законопроекти щодо регулювання мовних відносин у державі:

– 19.12.2016 р. проект закону «Про мови в Україні» №5556;³

– 19.01.2017 р. проект закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669;⁴

– 19.01.2017 р. проект закону «Про державну мову» № 5670.⁵

3. Невідповідальність законопроектів нормам національного законодавства та міжнародних зобов'язань України

3.1. Проект Закону України «Про освіту» № 3491-д від 04.04.2016 р.

19 жовтня 2016 р. на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України з'явилося повідомлення, що МОН та громадські активісти дійшли згоди щодо поправок до статті 7 законопроекту «Про освіту».⁶ Сутність цієї «згоди» полягає у внесенні суттєвих змін до положень ст. 7 проекту закону № 3491-д, що було прийнято Верховною Радою України у першому читанні.

Стаття 53 Конституції України⁷ встановлює:

«Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону *гарантується* право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.»

Стаття 20 і досі чинного Закону України «Про засади державної мовної політики» встановлює:

¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639.

² <http://www.ccu.gov.ua/novyna/17-lystopada-konstytuciyyny-sud-ukrayiny-u-formi-usnogo-sluhannya-rozpochav-rozglyad-spravy>.

³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60750.

⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952.

⁵ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60953.

⁶ <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/10/19/mon-ta-gromadski-aktivisti-dijshli-zgodi-shhodo-popravok-do-statti-7-zakonoprojektu-%E2%80%9Cpro-osvitu%E2%80%9D/>.

⁷ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

«1. Вільний вибір мови навчання є *невід'ємним правом* громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство.

2. Громадянам України *гарантується право отримання освіти* державною мовою і *регіональними мовами або мовами меншин*. Це право забезпечується через мережу дошкільних дитячих установ, загальних середніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів з українською або іншими мовами навчання, яка створюється відповідно до потреб громадян згідно із законодавством України про освіту.»

Державні гарантії щодо реалізації національними меншинами свого права на навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови також закріплено в статті 6 Закону України «Про національні меншини в Україні»,⁸ де вказано:

«Держава *гарантує* всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.»

Станом на 10 листопада 2016 р. до статті 7 проекту Закону України «Про освіту» зареєстровано майже 50 поправок. За винятком двох рекомендованих поправок *усі* надають право тільки на вивчення рідної мови, і практично забороняють проведення освітнього процесу мовою меншин.

Поправки, рекомендовані МОН України також звужують право національних меншин на освіту рідною мовою, оскільки рекомендації МОН такі:

«Особи, що належать до національних меншин і корінних народів, *мають право* на навчання рідною мовою *поряд з українською мовою* у державних і комунальних закладах *дошкільної і загальної середньої освіти у місцях компактного проживання* таких осіб».

Тобто, конституційна та законодавча *гарантія* підміняється *правом*, яке можливо реалізувати тільки при відповідності двом додатковим, законодавством не визначеним умовам, а саме: тільки *поряд з українською мовою* та тільки *у місцях компактного проживання меншини*, а також *лише на рівні закладів дошкільної і загальної середньої освіти*.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своєму листі №1/7_277657.16-1/26-04 від 24.11.2016 р. першому заступнику голови Комітету ВР з питань науки і освіти приймає наступну позицію щодо пропозицій до статті 7 законопроекту «Про освіту»:

«...куруючись ст. ст. 13, 22 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ст. 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», п. 8. ст. 14, п. 4. ст. 15 Закону України «Про комітети Верхов-

⁸ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.

ної Ради України», прошу врахувати мою позицію під час доопрацювання проекту Закону України «Про освіту» до другого читання та *не допустити звуження прав осіб, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою.*»

Запропоновані зміни, наголошує у своєму листі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, «не узгоджуються з ч. 3 ст. 22 Конституції України щодо неприпустимості звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод людини при прийнятті нових законів».

У разі проголосування Верховною Радою України запропонованої поправки до статті 7 законопроекту, освіта регіональними мовами або мовами меншин в Україні буде значно обмежена. Це суперечить духу і намірам Рамкової конвенції про захист національних меншин, а також цілям Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Пункт 10.4.3. Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи №1985 (2014) «Ситуація і права національних меншин в Європі» закликає держав-членів Ради Європи «вживати необхідних заходів з забезпечення безперервності освіти на рідній мові у середній (у тому числі професійна освіта) і вищій школі».⁹

Національні меншини Закарпаття, у тому числі – угорці, протягом усього XX століття мали шкільну мережу з рідною мовою навчання: як за Чехословаччини (1918–1939 рр.), так і в радянський період (1945–1991 рр.). За часів незалежної України цю освітню мережу вдалося розвинути ще більше: відкриті нові загальноосвітні заклади, ліцеї, гімназії, окремий факультет з угорською мовою викладання в державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет», заснован новий недержавний вищий навчальний заклад «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II». На наше переконання, сьогодні замість знищення цієї освітньої структури з великими традиціями необхідно працювати над її збереженням та модернізацією.

Поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин потрібно вирішувати в системі мовної освіти, де мова навчання – рідна мова учнів, а державну мову викладають на високому рівні фахівці, спеціально підготовлені для такої роботи, маючи сучасні підручники, методичні посібники, робочі зошити, відповідне унаочнення, мультимедійні засоби тощо. При укладанні підручників, посібників з української мови потрібно враховувати, що угорська та українська мова не споріднені, а більшість учнів угорської національності з українською мовою ознайомлюються лише в першому класі. Якнайбільше уваги на початковому етапі навчання потрібно звертати на розвиток комунікативної компетентності учнів, у тому числі на збільшення словникового запасу, а не тільки на засвоєння граматичного матеріалу. У шкільній програмі з української мови для шкіл з угорською мовою навчання слід відвести значну кількість годин для розвитку зв'язного мовлення. І тоді рівень мовної і комунікативної компетенції учнів шкіл з мовами навчання національних меншин буде високий як рідною, так і державною мовою. Фахівці вважають, що при відповідальному, компетентному підході до справи, проблеми, пов'язані із засвоєнням української мови як державної у школах з угорською мовою

⁹ [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_\(2014\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_(2014).htm).

навчання будуть вирішеними (Beregszászi–Csernicskó 2005, Csernicskó 2009, 2012). Отже, замість скасування конституційних гарантій на навчання рідною мовою потрібно негайно підвищити рівень викладання української мови як державної у всіх загальноосвітніх закладах з мовами навчання національних меншин.

3.2. Розгляд Закону України «Про засади державної мовної політики» Конституційним Судом України

Автори Подання просять КСУ визнати неконституційним Закон України «Про засади державної мовної політики»¹⁰ від 03.07.2012 № 5029-VI в цілому як такий, що не відповідає Конституції України, і його прийняття відбулося з суттєвими порушеннями визначених законодавством процедури. Вважають також, що закон про мови порушує конституційний принцип рівності і неприпустимості переваг чи привілеїв за мовними ознаками, а також принцип регулювання мовних відносин виключно законами. Вони вважають, що українська мова як державна набуває другорядного значення, оскільки на основі положень чинного мовного закону у межах територій, де поширена певна регіональна мова, ці регіональні мови, поряд з державною, можуть використовуватися в діловодстві і документації органів місцевої влади; дозволяється подавати усні і письмові заяви цією мовою; тексти офіційних оголошень, надписи на офіційних бланках і печатках, топоніми, назви адміністративних одиниць тощо поряд з державною мовою можуть виконуватися і регіональною мовою.

На нашу думку, скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» означатиме скасування мовних прав набутих громадянами, які є представниками національних меншин, носіями регіональних мов або мов меншин.

Вважаємо, що чинний мовний закон, а також його окремі положення цілком відповідають Конституції України.

Стаття 10 Конституції України та стаття 6 Закону України «Про засади державної мовної політики» визначає українську мову як єдину державну мову України. Частиною другою ст. 10 Конституції України «гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України».

Згідно офіційного тлумачення статті 10 Конституції України Конституційним Судом України (Рішення КСУ від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 по справі про застосування державної мови¹¹), державна мова також має функції офіційної мови. Але те, що в Україні єдина державна мова, не означає, що тільки і виключно українська мова може застосовуватись у функціях офіційної мови, як засіб спілкування у публічних сферах суспільного життя. Згідно офіційного тлумачення статті 10 Конституції України Конституційним Судом України (абз. 2 п. 1 Рішення КСУ від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 по справі про застосування державної мови) «Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України». Саме Закон України «Про засади державної мовної політики» визначає межі і порядок використання мов в Україні.

¹⁰ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

¹¹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.

Відповідно до п. 5. статті 6 Закону України «Про засади державної мовної політики», українська мова, як державна мова України, *обов'язково* застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, місцевих самоврядувань, у міжнародних договорах, *обов'язково* вивчається у навчальному процесі в усіх навчальних закладах на всіх рівнях освіти. Закон України «Про засади державної мовної політики» надає право використання регіональних мов або мов меншин поряд з державною мовою, а в ніякому випадку – замість неї. Використання регіональних мов або мов меншин в ніякому розумінні не звужує сфери використання української мови як державної.

Здійснення наміру щодо скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» унеможливить використання мов меншин в офіційному діловодстві. В Україні мовні права повинні регулюватися таким чином, щоб не зменшити вже чинні права на використання мов національних меншин. Державна підтримка і заходи по заохоченню використання державної мови (української) не може відбуватися за рахунок маргіналізації мов національних меншин.

Чинний мовний закон та збереження мовних прав меншин підтримують і міжнародні організації. Наприклад, у п. 13 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи №2145 (2017) зазначається:

«Асамблея відзначає, що окремі члени Верховної Ради звернулися в Конституційний Суд щодо Закону про засади державної мовної політики, стверджуючи неконституційність деяких його положень, а також порядок, у якому вона була прийнята. Асамблея висловлює свою стурбованість тим, що деякі проекти спрямовані на скорочення наявних прав національних меншин. Має першорядне значення, щоб, відповідно до правових норм, які будуть змінені, національні меншини могли зберегти нинішні права на використання своїх мов меншин, що передбачені Конституцією та всіма міжнародними зобов'язаннями країни. Наголошуючи на важливості продовження інклюзивної політики щодо мов меншин для стабільності країни, Асамблея закликає владу забезпечити, щоб у тому випадку, якщо Закон про мови скасовується судом, низький поріг для використання мов меншин, що містяться в цьому законі, зберігався.»¹²

15 квітня 2014 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у своєму доповіді «Report on the human rights situation in Ukraine» (п.

¹² "The Assembly notes that individual members of the Verkhovna Rada have appealed the Law on the Principles of the State Language Policy to the Constitutional Court, claiming the unconstitutionality of some of its provisions as well as the manner in which it was adopted. The Assembly expresses its concerns that some projects aim at narrowing the current rights of national minorities. It is of foremost importance that, under the legal regulations to be modified, national minorities can preserve the present rights to use their minority languages which are provided by the Constitution and by all international commitments of the country. Emphasising the importance of the continuation of an inclusive policy towards minority languages for the stability of the country, the Assembly calls on the authorities to ensure that, in the event that the Law on State Languages is repealed by the Court, the low threshold for the use of minority languages contained in that law is maintained." [<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&lang=en>].

4) наголошує: «Розробка нового мовного законодавства повинна бути не поспішаючою, і в цей процес треба включити активну участь представників меншин від самого початку.»¹³

За офіційними даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року на території Закарпатської області, окрім української мови, поширені кілька регіональних мов або мов меншин: угорська, румунська, російська, німецька, словацька, ромська.

Чисельність і частка носіїв мов меншин на території Закарпатської області за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року відображені у Таблиці № 1.

Таблиця №1. Розподіл населення Закарпатської області за рідною мовою
(за офіційними даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року)¹⁴

Назвали рідною мовою:	осіб	у %
українську	1 016 268	81,01
у тому числі: русинську	6 724	0,54
російську	36 412	2,90
білоруську	597	0,05
болгарську	63	0,01
вірменську	290	0,02
гагаузьку	12	0,00
молдовську	366	0,03
німецьку	1 850	0,15
польську	130	0,01
циганську	2 990	0,24
румунську	32 224	2,57
словацьку	2 575	0,21
угорську	158 729	12,65
єврейську	85	0,01
грецьку	10	0,00
іншу мову	1 719	0,14
не вказали рідну мову	294	0,02
Всього	1 254 614	100,00

Окрім обласного рівня, носії угорської мови становлять 10% або більше населення на території чотирьох районів (Берегівський, Виноградівський, Мукачівський і Ужгородський райони) та двох міст обласного підпорядкування (м. Берегове, Чоп). У тому числі, угорськомовне населення складає більше, ніж десяту частину населення на

¹³ "The drafting of new language legislation must not be hurried and must include the active involvement of representatives of minorities at the very outset."

[<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14511>].

¹⁴ Джерело: офіційний сайт Державної служби статистики України

[<http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21>].

території 29 селищних або сільських рад в Берегівському, 17 – в Ужгородському, 7 – в Мукачівському та 13 – в Виноградівському районах. Частка угорськомовного населення досягає 10%-й бар'єр в одній адміністративно-територіальній одиниці (селища) Хустського і Рахівського районів та в районному центрі і одного селища Тячівського району.

Носії румунської становлять більше 10% від населення на території Рахівського і Тячівського районів та 7 місцевих рад цих районів.

Російськомовні закарпатці досягають 10% від чисельності населення у трьох містах обласного підпорядкування області – в Ужгороді, Мукачевому та Чопі.

Носії словацької мови долають поріг, зазначений в частині третій статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики», тільки на території одного села Ужгородського району.

Серед мешканців двох сіл в Мукачівському районі носії німецької мови складають більше, ніж 10% населення населеного пункту.

В Ужгородському та Мукачівському районах є по одному населеному пункту, де носії ромської мови долають поріг у 10%.

На території Свалявського району є два села, де носії русинської мови складають понад 10% від загальної чисельності населення.

В одному населеному пункті області в селищі Солотвино Тячівського району носії двох регіональних мов або мов меншин, румунської та угорської, складають більше ніж 10% від загальної кількості населення.

Носії інших мов не досягають поріг у 10% ні в області, ні в районах, містах, селищах та селах. Все це відображено на Kartі №1.

Ось при таких обставинах громадяни отримали право в межах і порядку визначених Законом України «Про засади державної мовної політики» отримувати адміністративні послуги в органах державної влади та місцевого самоврядування в Закарпатській області державною (українською) та угорською мовою:

а) на рівні органів влади області;

б) на рівні районних та міських органів влади Берегівського, Виноградівського, Мукачівського і Ужгородського районів та в містах обласного підпорядкування Берегові та Чопі;

в) в межах територій місцевих рад, де частка угорськомовного населення складає більше ніж 10% від загальної кількості населення.

Громадяни мають право отримати адміністративні послуги в органах державної влади та місцевих самоврядувань державною (українською) та румунською мовою:

а) на рівні районних органів влади в Тячівському та Рахівському районах;

б) на території місцевих рад, де частка румуномовного населення складає більше ніж 10% від загальної кількості населення.

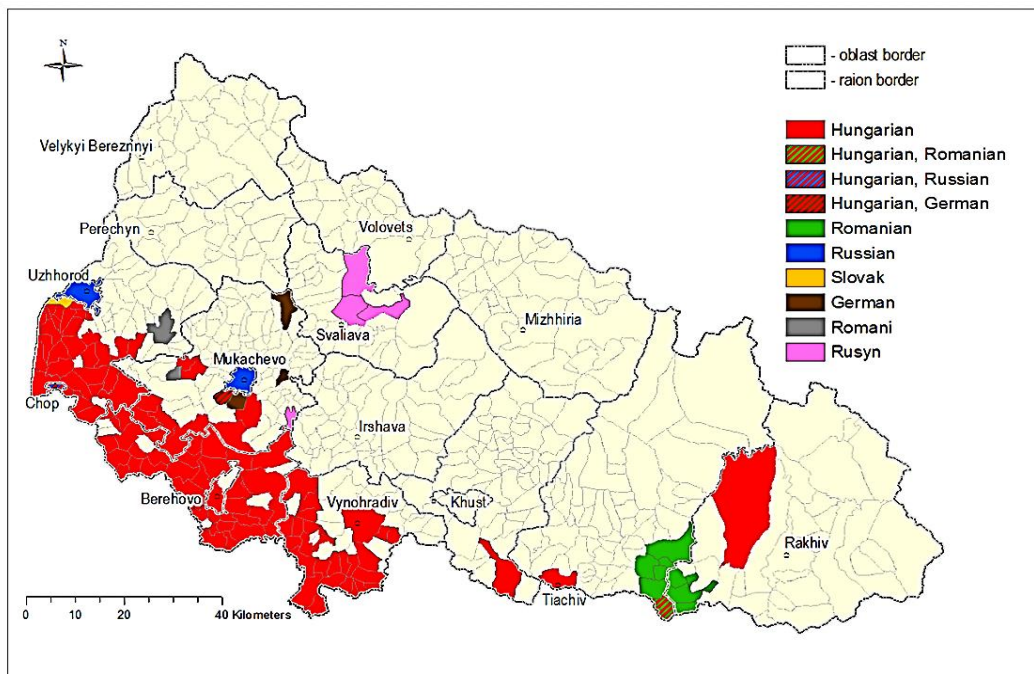
Громадяни набули права отримувати визначені в мовному законі послуги державною (українською) та російською мовами в органах влади у містах Ужгород, Мукачево, Чоп.

Закон надає право отримати адміністративні послуги в органах державної влади та місцевих самоврядувань державною мовою та словацькою мовою тільки в одному селі Ужгородського району (Сторожниці).

Такі ж права для використання німецької, ромської та русинської мов набуті з набранням чинності Закону на території двох сільських рад для кожної з наведених мов.

А мешканці селища Солотвино вправі вимагати надання адміністративних послуг: на рівні селища – українською, румунською та угорською мовами, на рівні району – українською і румунською, а на рівні області – українською та угорською мовами.

Карта №1. Населені пункти на території Закарпатської області, де носії регіональних мов або мов меншин складають 10% або більше пропорційно (за офіційними даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року)¹⁵

У центральних органах державної влади (Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, Верховній Раді України, міністерствах та інших відомствах) всі громадяни мають право одержання послуги виключно державною (українською) мовою.

Отже, права та гарантії на використання регіональних мов або мов меншин поряд з державною на території Закарпатської області відповідно Закону України «Про засади державної мовної політики» надаються носіям угорської, румунської, німецької, російської, словацької та ромської мов. Тому, можливе скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» викликає занепокоєння національних меншин нашого краю.

¹⁵ Складено на основі офіційного сайту Державної служби статистики України [<http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21>].

3.3. Нові законопроекти про мови

Ініціаторами нових мовних законів пропонуються радикальні зміни у сфері регулювання мовних відносин. Попри розбіжностей у назві та змісту законопроектів, спільним між ними є щільне заперечення чинних за законодавством мовних прав національних і мовних меншин, намір практичного унеможливлення використання-застосування мов меншин у публічній сфері, офіційному діловодстві, освіті.

Так, відповідно до статті 21 законопроекту №5669, особам, які належать до національних меншин, у державних і комунальних закладах освіти забезпечується право тільки на вивчення рідної мови, але не навчання рідною мовою. Пропонується суттєве звуження, а в окремих випадках і цілковите заперечення можливості використання мов меншин не тільки в офіційному, але цілковито у громадському вжитку.

Стаття 2 законопроекту №5669, мову національних меншин України визнає за іноземну мову, а застосування до неї певних захисних заходів допускає тільки у межах населеного пункту, (при тому що за чинним законом це може відбуватися у межах адміністративно-територіальної одиниці), і тільки при умовах:

- 1) що в даному населеному пункті носії цієї мови складають більше ніж 30 відсотків чисельності населення (за чинним законом – 10%);
- 2) що набуття такого права слід ініціювати збором підписів не менше ніж 30% членів територіальної громади;
- 3) що ці підписи місцевою радою будуть надіслані до Верховної Ради України, яка після позитивного висновку профільного комітету з цього питання прийме спеціальний закон про порядок застосування відповідної мови національної меншини у межах територіальної громади села, селища, міста.

Тобто пропонується нездійснима процедура, що фактично зводить нанівець будь-які можливості реалізації мовних прав меншин.

Подібна, не менш бюрократична і обмежувальна за характером умова можливості використання мов меншин пропонується проектом закону №5516 (зокрема част. 6 ст. 10), відповідно до якої таке може відбуватися у межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України. У цих визначених законом місцях, при умові, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, громадяни, поряд з державною, можуть встановленому законом порядку використовувати мови (мову) цих корінних народів або національних меншин.

Законопроект №5670 порядок застосування мов меншин відсилає до неіснуючого навіть на стадії проекту документу Закону України «Про права осіб, що належать до національних меншин». З чого випливає: немає закону, – немає і застосування мов меншин.

Відповідно до частини 2 статті 10 Конституції України, «В Україні *гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. (...) Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.*»

Конституцією України фіксується конституційний принцип неприпустимості скасування набутих прав, які закріплені в частин 2 і 3 статті 22 Конституції України: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових

законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Цитовані положення Конституції України чітко і однозначно забороняють прийняття і імплементацію у законодавчу систему України згаданих законопроектів про мови. Принаймні, якщо виходимо з того, що Україна дійсно є правовою державою, де визнається і діє принцип верховенства права (статті 1 та 8 Конституції України).

Входження незалежної України до міжнародної спільноти, зокрема до європейської регіонального співтовариства держав, була обумовлена певними зобов'язаннями. Зокрема, набуття членства у Раді Європі була обумовлена також і добровільним зобов'язанням України приєднатися до Рамкової конвенції про захист національних меншин¹⁶ та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин¹⁷, і формуванням своєї політики щодо меншин відповідно до приписів Рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи №1201 від 1993 року.¹⁸

Законопроектами порушуються принципи Статті 10 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Запропоновані норми також суперечать пунктам 2, 3 Статті 10 Рамкової конвенції про захист національних меншин, в якому вказується: «2. У місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, на прохання таких осіб і якщо таке прохання відповідає реальним потребам. 3. Сторони намагаються забезпечити, по можливості, умови, які дозволяють використовувати мову відповідної меншини у спілкуванні цих осіб між собою та з адміністративними властями.»

Законопроекти, які забороняють застосування мов національних меншин у офіційних сферах, у роботі та діловодстві органів місцевої та регіональної влади, порушують міжнародні зобов'язання нашої держави, які Україна взяла на себе Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Відповідно абзацу в) пункту 4 згаданого Закону, Україна бере на себе застосування підпунктів "а", "с", "d", "е", "f", "g" пункту 2 статті 10 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, де вказується:

«2. Стосовно органів місцевої та регіональної влади, на території яких чисельність мешканців, що вживають регіональні мови або мови меншин, виправдовує вжиття заходів, наведених нижче, Сторони зобов'язуються дозволяти і/або заохочувати:

- а) використання регіональних мов або мов меншин в рамках регіонального або місцевого самоврядування;
- с) публікування органами регіональної влади своїх офіційних документів також і відповідними регіональними мовами або мовами меншин;

¹⁶ Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995р.) (ETS № 157) була відкрита для підписання 01.02.1995 р., набула чинності 01.02. 1998 р., ратифіковано Україною 09.12. 1997 р., набула чинності для України 1.05.1998 р.

¹⁷ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ETS № 148) була ухвалена 05.11.1992 р., ратифіковано Україною 15.05.2003 р., набула чинності для України 01.01.2006 р.

¹⁸ Рекомендації 1201 (1993 р.) Парламентської асамблеї Ради Європи. 44 постійна сесія. Дискусія Асамблеї 1 лютого 1993 р. – є обов'язковою для України відповідно до Висновку № 190 на заяву України про вступ до Ради Європи. Пункти 11. xiii) та 12.v). Парламентська Асамблея ради Європи EOPINI 90. WP 1403-26/9/95 – 8 E. [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_589].

- d) публікування органами місцевої влади своїх офіційних документів також і відповідними регіональними мовами або мовами меншин;
- e) використання органами регіональної влади регіональних мов або мов меншин у дискусіях, які відбуваються на їхніх зборах, не виключаючи, однак, використання офіційної мови (мов) держави;
- f) використання органами місцевої влади регіональних мов або мов меншин у дискусіях, які відбуваються на їхніх зборах, не виключаючи, однак, використання офіційної мови (мов) держави;
- g) використання або прийняття, у разі необхідності паралельно з назвами офіційною мовою (мовами), традиційних правильних форм написання назв місцевостей регіональними мовами або мовами меншин.»¹⁹

У підпункті "с" пункту 4 статті 10 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Україна також зобов'язується на «задоволення у міру можливості прохань державних службовців, які володіють регіональною мовою або мовою меншини, про призначення на роботу в тій території, де така мова вживається».²⁰

Щодо заборон застосування мов меншин у сферах економічної та соціальної діяльності, слід заважити, що з прийняттям відповідних положень законопроектів, Україна порушуватиме свої міжнародні зобов'язання, які взяла на себе перед Радою Європи із ратифікацією Європейської хартії регіональних мов або мов меншин:

«1. Стосовно економічної та соціальної діяльності, Сторони зобов'язуються, в межах всієї країни:

- b) заборонити застосування у внутрішніх правилах компаній і приватних документах будь-яких положень, що виключають або обмежують використання регіональних мов або мов меншин, принаймні між особами, що вживають одну і ту ж мову;
- с) запобігати практиці, спрямованій на відмову від використання регіональних мов або мов меншин в економічній або соціальній діяльності» (підпункти "b", "с" пункту 1 статті 13 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин).²¹

Пункт 10.4.1 Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи №1985 (2014) «Ситуація і права національних меншин в Європі» закликає держави-члени Ради Європи «на місцевому або регіональному рівні сприяти офіційному використанню мов, на яких розмовляють національні меншини на територіях, на яких вони проживають, у відповідності до принципів Європейської хартії регіональних мов або мов національних меншин, враховуючи в той же час, що захист і заохочення використання регіональних мов і мов меншин не повинні завдавати шкоди офіційним мовам і необхідності вивчати їх».²²

Пункт 2 Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи №2040 (2014) «Ситуація і права національних меншин в Європі» підкреслює важливість стабільності, солідарності і мирного співіснування великої кількості людей в Європі і закликає до просування концепції "єдність через різноманітність" як всередині країн, так і між ними.

¹⁹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

²⁰ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

²¹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

²² [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_\(2014\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_(2014).htm).

Рекомендація зауважує, що «Захист меншин має залишатися пріоритетом на політичному порядку денному для вирішення потреб меншин та захисту їхніх прав і людської гідності. Дієвий захист прав національних меншин сприятиме запобіганню конфліктів, досягнення бачення Європи як дому для всіх і створенню мирного і процвітаючого оточення» (п. 3).

Основоположні договори з низькою сусідніх країн, зокрема з Молдовою²³, Румунією²⁴, Угорщиною²⁵, передбачають конкретні зобов'язання України щодо забезпечення мовних прав національних меншин. Згадані законопроекти суперечать цим білатеральним договорам України.

4. Висновки

У результаті дослідження юридичної сутності згаданих законопроектів, здійснення порівняльного аналізу запропонованих законодавчих змін з конституційними імперативами, нормами чинного національного та міжнародного законодавства констатуємо, що запропоновані законодавчі новації у разі їх імплементації у значній мірі змінять юридичну природу регулювання мовних відносин в Україні, суттєво звужуватимуть умови реалізації прав національних і мовних меншин нашої держави, що суперечує міжнародно-правовим зобов'язанням України. Такі зміни законодавства суперечать і конституційним гарантіям вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин. Зміна цих конституційних положень вимагає заміну відповідних статей Конституції, при тому, що чинна Конституція України забороняє внесення змін, що передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини. На це зауважує і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Констатуємо і те, що міжнародно-правова легітимізація запропонованих законодавчих новацій вимагає також перегляду, зміни, заміни низки міжнародно-правових договорів як мультілатерального, так і білатерального характеру України.

З іншою Конституцією і іншим набором міжнародно-правових зобов'язань Україна буде суттєво різнитися від сучасної. Не є фактом, що така нова юридично, одномовна Україна буде більш демократичною і більш поважною учасницею міжнародного співробітництва, ніж сучасна.

Як уже зазначалося, Україна є стороною Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Консультативний комітет з Рамкової конвенції та Комітет експертів Європейської хартії виявили, що існує великий простір для поліпшення щодо захисту прав меншин

²³ Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Молдова про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин» № 2577-VI від 05.10.2010 р. [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/498_146]

²⁴ Закон України «Про ратифікацію Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією і Додаткової угоди до нього у формі обміну листами Міністра закордонних справ України та Міністра закордонних справ Румунії». № 474/97 від 17.07.1997 р. [<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474/97-%D0%B2%D1%80>].

²⁵ Закон України «Про ратифікацію Договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою» № 2527-XII від 01.07.1992 р. [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348_004].

в Україні.²⁶ Звуження змісту і обсягу існуючих мовних прав представників національних меншин, що пропонується законопроектами, не є поліпшенням у цій сфері.

15 квітня 2014 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у своєму доповіді «Report on the human rights situation in Ukraine», у тому числі, надала такі рекомендації Уряду України: «Переконайтеся в тому, що законодавство щодо меншин, зокрема, мовних прав, буде прийнято після повної консультації всіх зацікавлених меншин і згідно з відповідними міжнародними і регіональними стандартами в галузі прав людини» (п. 4).²⁷ В абзаці 63 Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй наголошує: «Різноманітність українського суспільства – як і в будь-якому суспільстві – збагачує, і необхідно заохочувати і захищати як позитивний фактор, а не розділяючий».²⁸

Пункт 6 Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи №1985 (2014) «Ситуація і права національних меншин в Європі» наголошує: «Нездатність надати задовільну відповідь на проблеми меншин була головною причиною політичної напруги, конфліктів і порушення прав людини. Таким чином, захист меншин є також засобом запобігання конфліктів. Право на самовизначення, цілісність держави і національний суверенітет можуть бути примирені задля підсилення толерантності.»

На основі вищенаведених маємо підстави стверджувати що, гостре реагування представників національних спільнот на ці законопроекти не є безпідставними. Рекції національних меншин слід розглядати у контексті їх спільної з етнічними українцями долі в незалежній державі, що детермінує їх власне бачення свого місця в українському соціумі. Розглядаючи цей аспект питання, слід повернутися до набуття Україною незалежності, внутрішньо правова легітимація чого ґрунтується на результатах загальноукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, на якому переважна більшість мешканців Української РСР, включно громадян, які вважали себе не українцями за національністю і неукраїномовними за своїми мовними уподобаннями, висловилися на підтримку незалежності. Останні могли це робити не тільки без страху щодо можливого погіршення умов реалізації своїх етнічних і мовно-культурних прав, а з упевненістю у їх суттєве покращення у новій державі. Адже, у цей час вже був чинним Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР», а рівно місяць до дня проведення референдуму, 1 листопада 1991 року Верховна Рада України проголосила Декларацію прав національностей України²⁹, в якій Україна гарантувала всім народам і національним групам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права, зокрема шляхом забезпечення існування національно-адміністративних

²⁶ «Both the Advisory Committee on the Framework Convention and the Committee of Experts on the European Charter, while acknowledging progress, have found that there was great scope for improvement regarding the protection of the rights of minorities in Ukraine.»

²⁷ «Ensure that legislation on minorities, in particular on linguistic rights, is adopted following full consultation of all minorities concerned and according to relevant international and regional human rights standards.»
[<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14511>].

²⁸ «The diversity of Ukrainian society – as in any society is enriching – and needs to be promoted and protected as a positive factor rather than a divisive one.»

[<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14511>].

²⁹ Декларація прав національностей України № 1771-XII від 01.11.1991.

[<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>].

одиниць, а також тим, що у межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, її мова може функціонувати нарівні з державною. Наведені законодавчі акти, й багато інших актів української держави, давали підстави особам, які належать до національних меншин, вважати себе дійсно рівноправними громадянами, а свою культуру частиною загальної культури українського народу, майбутньої української політичної нації. У світлі вищенаведеного, все це видається ілюзією, а задекларовані у період набуття незалежності права – введенням в оману.

Відповідно Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, яка ратифікована Україною³⁰, державна підтримка використання мов меншин не може розглядатись як акт дискримінації проти носіїв державної мови (пункт 2 статті 7 частини II): «Вжиття спеціальних заходів у галузі регіональних мов або мов меншин, які спрямовані на досягнення рівності між особами, що вживають ці мови, і рештою населення або які належним чином враховують їхній конкретний стан, не розглядаються як акт дискримінації проти тих осіб, що вживають більш поширені мови.»³¹

Представники національних громад, носії регіональних мов або мов меншин, у тому числі і у західних воріт України – Закарпатті, є одним із вирішальних факторів демократизації українського суспільства, каталізаторів приближення нашої країни до правової держави та міжнародних стандартів толерантності й рівноправності громадян у галузі забезпечення мовних прав меншин. Слід не забувати, що держава і державна мовна політика є відповідальними перед народом України, перед Європейською спільнотою та перед історією за те, щоб всі мови нашої країни, поряд з державною (українською), збереглися і розвивались й у наступних 5, 10 та 100 років на території України.

Література

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István (Берерсаци А., Черничко С.) 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 4: 82–86.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: L. Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press, 56–78.
- Csernicskó, István 2009. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Ю. Герцог ред. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”, 105–116.
- Csernicskó, István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó, István 2017. Language policy in Ukraine: The burdens of the past and the possibilities of the future. In: S.E. Pfenninger, and J. Navracscs eds. *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 120–148.
- Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2016. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights* 23: 560–582.

³⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>.

³¹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

- Csernicskó, István – Ferenc, Viktória 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: M. Sloboda, P. Laihonon, and A. Zabrodskaia eds. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 349–377.
- Kulyk, Volodymyr 2014. What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: L. Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press, 117–140.
- Maiboroda, Oleksandr (Майборода Олександр) et al. eds. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Moser, Michael 2013. *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012)*. Stuttgart: ididem–Verlag.
- Shevchuk, Yuri (Шевчук Юрій) 2015. *Мовна шизофренія. Quo vadis, Україно?* Івано-Франківськ: Discursus.
- Ulasiuk, Iryna 2012. The Ukrainian Language: what does the future hold? (A Legal Perspective). In: A. Milian-Massana ed. *Language Law and Legal Challenges in Medium-Sized Language Communities. A Comparative Perspective*. Barcelona: Institut d’Estudis Autònoms, 25–51.

Українська мова закарпатських угорців

А cikkben a kárpátaljai magyarok ukrán nyelvéről van szó, elsősorban a fiatal generáció képviselői voltak az adatközlők. Az ukrán nyelvből való példákat összehasonlítom a többi szláv nyelvekből való példákkal, különösen, a vajdasági magyarok szerb nyelvével és a muravidéki magyarok szlovén nyelvével. A fő célom a tipológiai konvergencia megállapítása.

Kulcsszavak: Ukrán nyelv, magyar nyelv, kétnyelvűség, tipológia

The paper deals with the functioning of the Ukrainian language among the young generation of Transcarpathian Hungarians, the national minority of this region. Examples from the Ukrainian language will be compared with examples from other Slavic languages, particularly from the Serbian language of Vojvodina Hungarians and from the Slovenian language of Prekmurian Hungarians. The main goal is to identify the typological convergence.

Keywords: Ukrainian language, Hungarian language, bilingualism, typology

1. У статті йдеться про функціонування української мови у середовищі закарпатських угорців – молодого покоління представників цієї національної меншості краю. У Закарпатську область була організована соціолінгвістична експедиція з метою зібрати українськомовні усні та письмові наративи. Дослідження – соціолінгвістичне опитування – було проведено серед учнів середніх та вищих навчальних закладів, які навчаються угорською мовою. У дослідженні взяв участь 351 інформант.¹ Приклади з української мови закарпатських угорців буде порівняно з прикладами з інших слов'янських мов, зокрема з сербської мови воєводинських угорців та словенської мови прекмурських угорців² для виявлення типологічних сходжень.

У сучасному мовознавстві приділяється велика увага дослідженню особливостей мовлення білінгвальних індивідів. Коли функціонують дві мовні системи, виникає інтерференція. Мовознавці стверджують, що інтерференція присутня в мовленні білінгвів і що не існує двомовності без інтерференції і навпаки (Juhász 1970: 11). Інтерференція може відбуватися в напрямку мова А → мова В, а також у напрямку мова В → мова А. Перший процес називається адстратною інтерференцією, другий субстратною інтерференцією (Дешерієв–Протченко 1972: 29-30), зворотньою інтерференцією (рос. обратная) (Лукашанец 1990: 112) або інтеркаляцією (Карлинский 1978: 111). Будь-яку різновидність інтерференції можна впізнати по помилках. Ці помилки часто зумовлені впливом мовної системи. З точки зору вчителів будь-яка помилка має негативну конотацію. С. Качмарський зазначає, що помилка є невід'ємною частиною оволодіння мовою, тобто це природний процес (Kaczmarski 1988: 21). Російський мовознавець В. А. Богородицький ще в 30-х роках ХХ ст. писав, що помилки в усному та письмовому мовленні в нерідкій мові можуть стати матеріалом для дослідження мовної компетенції в цій мові (Рейцак 1976: 353). З'явився навіть спеціальний вираз – типова помилка (Рейцак 1976: 355), яким позначають найчастіші помилки в другій мові представників певної національності. Наприклад, естонці помилково обирають префікси в

¹ За допомоги в організації польового дослідження автор статті висловлює подяку викладачам Закарпатського угорського педагогічного інституту ім. Ференца Ракоці II, і особливо – С. Черничку.

² Докладніше про дослідження в Сербії та Словенії див. (Пилипенко 2012; Пилипенко 2014; Пилипенко 2015).

російських дієсловах, або їх навіть пропускають, тому що для них російські префікси складають труднощі (Хейтер 1985: 213). На основі мого дослідження української мови угорців я можу зазначити, що подібні помилки мають також закарпатські угорці, а також угорці в інших слов'янських мовах, напр. в Сербії та Словенії.

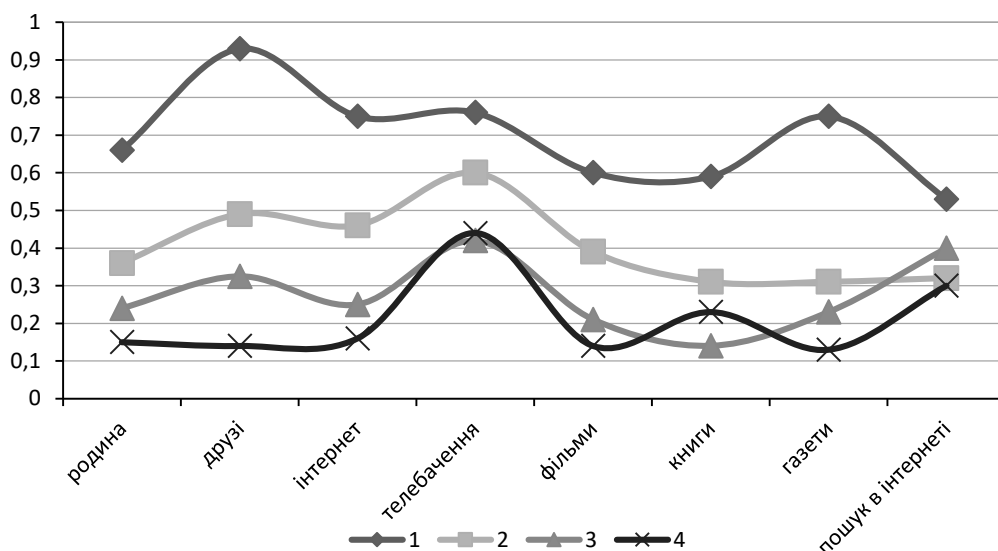
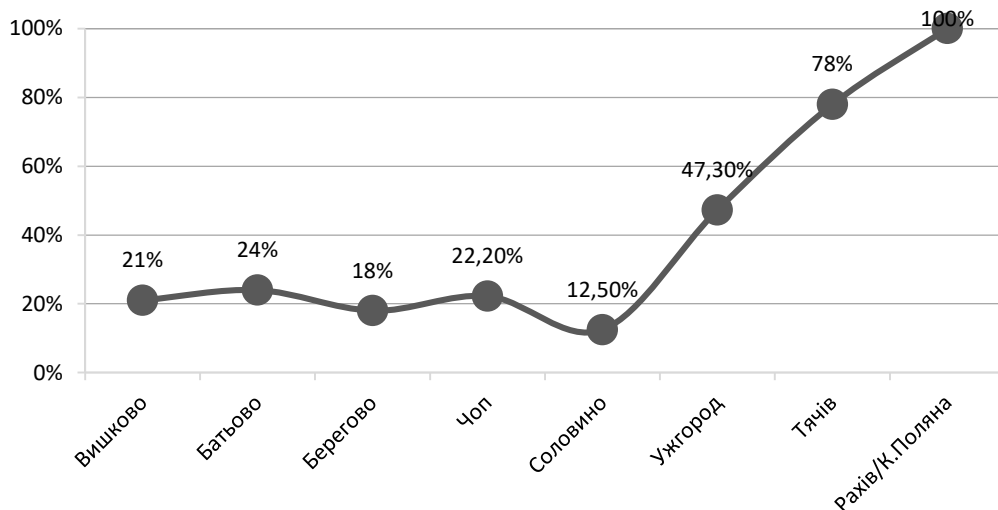
2. У XX ст. офіційна мова Закарпаття неодноразово змінювалася (Черничко 2010: 637). На сьогоднішній день українська мова зміцнює свої позиції у всіх сферах життя. Треба враховувати також і попередній досвід білінгвальної освіти в цьому краю: в угорських та молдавських школах Закарпатської області до початку 90-х років викладали російську мову, а не українську (Фединець 2010: 350–351). Впровадження української мови в школах з угорською мовою навчання збільшило відсоток тих, хто володіє українською мовою: з 1989 до 2001 р. цей відсоток зріс з 11,3% до 46,7%, а частка тих, хто володіє російською мовою зменшилася з 42,2% до 30,5% (Csernicskó 2010: 87). Однак ще й сьогодні залишаються серйозні проблеми у сфері викладання української мови в школах для національних меншостей (Берегсаси–Черничко 2011: 247–248). Тут можна сказати про брак адекватних шкільних підручників та про недосконалий метод викладання.

За результатами перепису 2001 р. угорці складають 12,1% населення Закарпатської області. Вони компактно мешкають у Берегівському (41 163 – 76,1%), Виноградівському (30 874 – 26,2%), Ужгородському (24 822 – 33,4%), Мукачівському (12 871 – 12,7%) районах, а також у Хустському (3785 – 3,9%), Тячівському (4991 – 2,9%) та Рахівському (2929 – 3,2%) районах. Інформанти, які взяли участь у дослідженні, походять не тільки з тих міст та селищ, де розташовані навчальні заклади, але й з інших місць (напр. Хуст, Рахів, Мукачево, Кобилицька Поляна, Виноградів, Дерцен тощо). Таким чином географія інформантів є репрезентативною.

3. Населені пункти, звідки походять інформанти, було розділено на чотири групи: до першої групи належать населені пункти, в яких угорці складають до третини населення, до другої групи належать такі населені пункти, де частка угорців складає від третини до половини, до третьої групи увійшли такі населені пункти, де угорці складають більше половини населення, місто Берегово належить до четвертої групи.

Розглянемо розподіл мов за сферами використання. В анкеті було виділено активні та пасивні сфери використання мов. Номер вказує на район, де мешкають інформанти. Етнодемографічний склад населення є важливою соціолінгвістичною змінною, яка впливає на вживання мов. У першому регіоні (де угорців менше третини) вживання української мови у всіх сферах перевищує 50% (мал. 1).

Для другого регіону рівень використання української мови в середньому в 1,7 разів нижчий. Третій та четвертий регіон демонструють однаковий результат. Цікаво, що рівень використання тільки української мови невеликий і зафіксований тільки у інформантів з першого регіону. Найвища частка тих, хто визнав українську мову рідною мовою (окремо або разом з угорською (або російською)) зафіксована серед інформантів, що мешкають у районах острівного поселення угорців, а також в Ужгороді, обласному центрі, де частка угорців не перевищує 7% (мал. 2). В інших населених пунктах цей показник складає 20%.

Мал. 1. Сфери використання української мови**Мал. 2. Відсоток тих, що вказали українську мову як рідну по населених пунктах**

4. Українська мова закарпатських угорців неоднорідна, рівень володіння залежить від соціального оточення людини. Найчастішими фонетичними явищами, що ми їх зафіксували в письмових текстах, є наступні: змішення звуків *[h]/[ch]*, а також відсутність пом'якшення приголосних та неможливість відрізнити голосні *[y]/[i]*. Причиною цього може бути те, що в угорській мові відсутні звуки *[y]*, *[h]*, а також є всього три м'які приголосні: *ny* *[n']*, *ty* *[t']*, *gy* *[d']*. Цікаво, що змішення *[h]/[ch]* досить стійке та помітно в мовленні інформантів практично з усіх населених пунктів, навіть у тих, компетенція яких

в українській мові наближається до компетенції одномовної людини, наведемо приклади: *Я вважаю, що нема **харніших** слів, різноманітніших, таких кольорових, як в угорській, ні в одній іншій мові*³; *Тому що цей **державній** мова; Я **американський** фільм люблю; **Угорська** мова це моя рідна мова; Велике сховище акул у **тигому** океані.*

5. Серед граматичних помилок найчастіше зустрічається відсутність узгодження в роді в конструкції «іменник + прикметник/присвійний займенник» (див. Csernicskó–Fenyvesi 2000, 2012, Csernicskó 2005).

В угорській мові відсутній граматичний рід, інформанти узгоджують іменники середнього та жіночого роду з прикметниками/займенниками чоловічого роду. Це відбувається тому, що, ймовірно, угорці обирають чоловічий рід як основну граматичну форму: *Це **невеликий село**; Це **угорський село**; Тут є **один маленький озеро** Téglagyár; Є багато магазин, **один** загальна **школа**, дитячий садок, церква, пошта і диск; Я дуже люблю **цей місто***. Однак можна знайти приклади узгодження іменників чоловічого та середнього роду з прикметниками в жіночому роді: *Берегово дуже **красіва город**; Чома **маленька село**; У центрі є великий диск (я не ходжу) і дуже **гарна парк**; Якщо на природі **холодна вітер** віє одінється*. Іменна частина присудка часто може бути неузгоджена з головним словом: *Цей **село** повністю **угорсько**; Це **вулиця** дуже **чистий і гарний**; Цей **село** дуже **велика***. Такі приклади зафіксовано у дієслівних формах минулого часу (що цікаво – навіть якщо йдеться про самого інформанта!): *Там **був** (замість було) дуже добре; Я **народилося** (замість народився) Горонглаб*. У непрямих відмінках може відбуватися вибір іншого роду узгоджених слів: *Жити в **іншому країні**; Гратися на **мокрому траві**; Навчаюся у **Великодобринської ліцеї**; У **другому світовому війні***. Як видно з наведених прикладів, у більшості випадків інформанти обирають форму чоловічого роду.

Для угорців узгодження в роді може викликати труднощі, тому що в угорській мові не відбувається узгодження між іменником та прикметником, якщо прикметник вживається у функції присудка (Tompa szerk. 1970a: 282). Тому така можливість узгодження незвичайна не тільки для закарпатських угорців, але й для воєводинських та прекмурських угорців. Наприклад, слова жіночого роду, які закінчуються на приголосний, сприймаються як слова чоловічого роду, тобто відбувається узгодження за формальними показниками, словен.: *Najprijetnejši del* (найбільш приємна частина); *Slovenski književnost* (словенська література); *Dobrovnik pa je tisti vas kjer še govorijo oba jezika* (Добровнік є таке село, де розмовляють двома мовами). Крім того також існує немотивоване узгодження у предикату в тому випадку, коли рід іменника можна передбачити (напр. незважаючи на закінчення -a, яке характерно для іменників жіночого роду, узгодження відбувається за чоловічим родом), словен.: *Ime Cousteau nosi tudi en raziskovalna točka v bližini La Paz* (Ім'я Жака Кусто має одна дослідна станція в околиці міста Ла Пас); *Otok je dobila ime Jacques Cousteau v Mehiko* (Острів отримав ім'я Жак Кусто в Мексиці); *en šola* (одна школа). У сербській мові воєводинських угорців зустрічаємо подібні помилки: формальне узгодження: *Puškaš to je najpoznatiji mađarski reč* (Пушкаш це найвідоміше угорське ім'я); немотивоване узгодження в предикаті: *U oktobru škola je organizovao put u Budimpešt za učenike mađarskih razreda* (У

³ Правопис інформантів залишився в прикладах без змін.

жовтні школа організувала подорож до Будапешту для учнів угорських класів); неможливе узгодження між іменником та прикметником: *Najbolja pisac na mađarskom jeziku je Petefi Sandor* (Найкращий письменник на угорській мові це Петефі Шандор). На думку Е. Берняк, категорія роду є однією з найскладніших для словенсько-угорських білінгвів (Bernjak 2004: 54). Це зауваження справедливо для сербсько-угорських та українсько-угорських білінгвів (див. Göncz 1999).

6. Причиною вживання називного відмінка після прийменника може бути або перенесення правил з рідної мови інформантів до української мови (багато післялогів узгоджуються в угорській мові з номінативом), або інформанти не можуть обрати правильну форму і вживають називний відмінок, як найпростіший варіант мовної системи: *Недалеко від центр*; *В Україні не можливо жити без угорська мова*; *Він писав про природа*; *Навколо село є озеро, ліс і поле*; *Щодня крім субота і неділя я живу у Берегові*. Вплив угорської мови помітний також у конструкціях з кількісними словами: після таких слів інформанти вживають іменники в називному відмінку, як в угорській мові: *У Варі є багато магазин* (sok bolt), *клуб, будинок, поліклініка, дитячий садок*; *У селі є багато магазин* (sok bolt); *В Берегово ми можемо робити багато цікавий річ* (sok érdekes dolog); *У селі є багато будинок* (sok épület), *церква, пожежна машина, магазин, кафе, школа, дитячий садок*.

7. Яскравим хунгаризмом на синтаксичному рівні є порядок слів у реченні. Об'єкт в угорській мові зазвичай стоїть перед дієсловом (SOV), якщо йдеться про дієслово без префікса: *A fiú levelet ír* (Dezső 1986: 132). Різне розташування дієслова і об'єкта в слов'янських та угорській мовах у нейтральному реченні є також причиною інтерференції. Тому часто зустрічаємо такі приклади: *Англійську мову в сьогоднішні часи дуже багато людей вивчають*; *Я реп музику слухаю*. У Прекмур'ї ми знайшли такі приклади: *Sonce vedno manjkrať vidimo* (Сонце ми бачимо рідше); *Meksikanski otok je ime dobil po Jacques Cousteau* (Мексиканський острів отримав ім'я по Жаку Кусто); *Ledeniki se zelo hitro topijo. Veliko snega in leda izgubijo* (Льодовики дуже швидко тануть. Вони втратять багато снігу і льоду); *V Novi Zelandiji glečerji več leda in snega so izgubili* (У Новій Зеландії льодовики втратили багато льоду та снігу). Серед зібраних прикладів у сербській мові теж знаходимо речення з подібним порядком слів: *Jako volim moju ulicu, jer sve ljude, koji stanuju tamo znam* (Я дуже люблю мою вулицю, тому що всіх людей, які живуть тут, я знаю); *Napravili su predstrave, film gledali* (Вони організували вистави, фільм бачили); *Emir Kusturica poznati svetski reditelj filmsku operu pravi* (Емір Кустуриця відомий світовий режисер фільм-оперу знімає).

Особливістю угорського речення без прямого доповнення є тяжіння дієслова до кінця речення в нейтральному висловлюванні (*Holnap Ungvárra utazom*) (Tompa szerk. 1970a: 487). В українській мові закарпатських угорців дієслово також тяжіє до кінця речення, що не заборонено правилами української мови, однак створює додаткові сенси, які невластиві нейтральному висловлюванню: *Дуже много магазинів є*; *А зимою сніг падає*; *Тут моя сім'я живе*; *Це є місто Тячів в якому я вже 17 років живу*. У мовленні інформантів з Воєводини та Прекмур'я зафіксовані подібні приклади: у реченні без об'єкта дієслово часто знаходиться на кінці висловлювання, що віддзеркалює

ситуацію в угорській мові: *Madžarsko starejši babice in dedki govori* (Угорською старі бабусі та дідусі розмовляють); *Mama mi vedno pripoveduje o tem kak sem se rodila in zakaj je hotela, da bi se v tamkajšni bolnišnici rodila* (Мама мені завжди розповідала про те, як я народилася і чому вона хотіла, щоби я народилася в місцевій лікарні); *Čeprav je Lendava tako lepa, pa nikoli ne bi v mestu živel* (Хоча Лендава така гарна, я б в місті ніколи не жив). Воеводинські інформанти під впливом угорської мови також вживають дієслово на кінці висловлювання: *Puškaš je bio svugde obožavan i po celom svetu je igrao* (Пушкаша всюди обожнювали, він у цілому світі грав); *Do Pešte smo 6 sati putovali* (До Будапешту ми 6 годин їхали); *Mada verujem da je to samo posledica toga da se srpskim služim jedino onda kada mi je potreban jer sa porodicom i prijateljima najčešće na mađarskom komuniciram* (Хоча я вважаю, що це тільки наслідок того, що я використовую сербську мову тільки тоді, коли вона мені потрібна, тому що з родиною та друзями я найчастіше угорською спілкуюсь).

8. Серед хунгаризмів можна помітити запозичені лексеми (*вашутний* центр – залізничний центр), скорочення кількості дієслів руху та їх заміна на дієслово *питу/іти* (Тому вони *ідуть* Угорщині жити; Коли я народилася ми жили у Батьові, а потім *пішли* до Бакош), використання займенника-корелята у головному реченні (Я *так* (úgy) думаю, що дуже красива мова; Я *так* (úgy) думаю, це добре початок), а також вживання прийменника *на* в часових та просторових конструкціях, де в угорській мові використовується відмінок супересив з закінченням *-n*: *Тепер вчусь на Берегівського Інституті* (főiskolá-n); *Я хочу ступив семінарії на Ужгороду* (Ungvár-o-n); *На літо* (nyár-o-n) *я їду до купатися там*). У сербській та словенській мовах також зафіксовано вживання прийменника *на* з географічними назвами: *Naprimera, ko sem se rodil, smo z mamo skupaj živeli na Budimpešti* (Наприклад, коли я народився, ми жили з мамою в Будапешті); *Na Budimpešti je zelo krasno* (В Будапешті дуже гарно); *Nekega dne sem se jaz in moja družina odločila, da bi šli na izlet v Madžarsko, na Budimpešto* (Одного дня ми з мамою вирішили поїхати на екскурсію до Угорщини, до Будапешту). Прийменник *на* вживається з географічною назвою *Budimpešta*, тоді як у словенській мові для висловлювання руху та перебування в якомусь місці вживається прийменник *в*. В угорській мові з більшістю географічних назв, які розташовані на території сучасної Угорщини або були у складі Угорського Королівства, вживається закінчення *-n* (для вираження значення перебування) та закінчення *-ra/-re* (для вираження значення руху) (Tompa szerk. 1970b: 179). Подібні конструкції знаходимо в сербській мові угорців з Воєводини: *Pre dve nedelje sam putovao na Budimpeštu za četiri dana* (Два тижні тому я їздив до Будапешту на чотири дні); *Putovanje na Budimpeštu* (Поїздка до Будапешту).

9. Таким чином, етнодемографічний склад населеного пункту впливає на рівень використання української мови в усіх сферах комунікації. Українська мова закарпатських угорців може бути елементарним набором побутових фраз з чисельними порушеннями норми, вона може бути також на рівні повноцінної компетенції монолінгва. Такі ж самі типологічні помилки помітні в мовленні угорців в інших слов'янських мовах, зокрема в сербській та словенській.

Література

- Берегсаси, А. Ф. – Черничко, С. С 2011. Направление языковой политики Украины как фактор этнических и языковых конфликтов. In: В. А. Виноградов – В. Ю. Михальченко ред. *Язык и общество в современной России и других странах. Международная конференция (Москва 21–24 июня 2010 г.). Доклады и сообщения.* Москва, 245–249.
- Дешериев, Ю. Д. – Протченко, И. Ф. 1972. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия In: Ю. Д. Дешериев ред. *Проблемы двуязычия и многоязычия.* Москва: Институт языкознания АН СССР, 26–42.
- Карлинский, А. Е. 1978. О двух типах проявления взаимодействия языков In: *Психологические и лингвистические аспекты проблемы языковых контактов.* Калинин: КГУ, 111–119.
- Лукашанец, А. А. 1990. Особенности грамматической интерференции в условиях близкородственного двуязычия In: *Грамматическая интерференция в условиях национально-русского двуязычия.* Москва: Институт русского языка АН СССР, 110–122.
- Пилипенко Г. П. 2012. Некоторые аспекты изучения словенской речи прекмурских венгров In: К. В. Никифоров ред. *Slovenica II. Славянский межкультурный диалог в восприятии русских и словенцев.* Москва: Институт славяноведения РАН, 251–257.
- Пилипенко Г. П. 2014. Венгры в словенском Прекмутье In: Н. Н. Колпакова ред. *Материалы 43 Международной филологической научной конференции 11–16 марта 2013 г. Уралистика.* Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 57–65.
- Пилипенко Г. П. 2015. Контактные особенности в языке венгров города Нови-Сад In: Н. Н. Колпакова ред. *Материалы 44 Международной филологической научной конференции 11–16 марта 2014 г. Уралистика.* Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 76–82.
- Рейцак, А. К. 1976. Четвёртая ступень эстонско-русского двуязычия In: Ю. Д. Дешериев ред. *Развитие национально-русского двуязычия.* Москва: Институт языкознания АН СССР, 351–335.
- Фединець, Ч. 2010. Угорськомовна освіта та інтернаціоналізм. In: Вереш М. – Фединець Ч. ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура.* Ужгород: Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики Ужгородського національного університету – Інститут етнонаціональних досліджень Угорської академії наук, 349–358.
- Хейтер, Х. И. 1985. Особенности взаимодействия русского и эстонского языков в области лексики и семантики In: В. В. Иванов ред. *Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия (Проблемы лексики).* Москва: Институт русского языка АН СССР, 210–216.
- Черничко, С. 2010. Статус мов у різні історичні епохи. In: Вереш М. – Фединець Ч. ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура.* Ужгород: Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики Ужгородського національного університету – Інститут етнонаціональних досліджень Угорської академії наук, 630–638.
- Bernjak, E. 2004. *Slovenščina in madžarščina v stiku.* Maribor: Zora.
- Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed. *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 89–131.
- Csernicskó István 2010. Az ukrán és orosz nyelvi használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István szerk. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár: PoliPrint, 86–100.
- Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua*, Vol. 19–1/2: 97–124.
- Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2012. Sociolinguistic and Contact-induced Variation in Hungarian Language Use in Subcarpathia, Ukraine. *Hungarian Cultural Studies 5: Paper 33.* (2012) (konkrétan a témáról: 19–21.) [<http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/91/78>]

- Dezső, L. 1986. *Tipološka analiza hrvatskosrpske sintakse i njena usporedba sa sintaksom mađarskog jezika*. Budimpešta: Tankönyvkiadó.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 188–190.
[<http://real.mtak.hu/24410/1/AMagyarNyelvJugoslaviaban1999.pdf>]
- Juhász, J. 1970. *Probleme der Interferenz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kaczmarski, P. St. 1988. *Wstęp do bilingwalnego ujęcia nauki języka obcego*. Warszawa: Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne.
- Tompá József szerk. 1970a. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. Bevezetés – Hangtan – Szótan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tompá József szerk. 1970b. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. II. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Черничко Степан

Русинська – мова або діалект? *Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики*

A tanulmány a történelmi események, az államhatalmak és nyelvpolitikák változásán, váltakozásán keresztül mutatja be a kárpátaljai ruszin nyelv vagy nyelvjárás kérdését. Arra próbál rávilágítani a tanulmány, hogy hogyan válhat(ott) egy látszólag nyelvtervezési kérdés (milyen legyen a kárpátaljai keleti szlávok sztenderd nyelvváltozata?) nyelv-, nemzet- és geopolitikai kérdéssé.

Kulcsszavak: ruszin, ukrán, nyelv, nyelvjárás

The study presents the issue of Transcarpathian Ruthenian language or dialect through historical events, altering state power and the change of language policy. It highlights, how could an apparently language planning issue (what should be the standard language version of the Transcarpathian Eastern Slavs?) become a language, national and geopolitical issue.

Keywords: Ruthenian, Ukrainian, language, dialect

1. За останні 150 років край, який відомий нам у сучасності як Закарпаття, входив до складу різних держав (Берегсасі–Черничко 2012, Вегеш–Фединець ред. 2010, Csernicskó–Laihonon 2016). Долю регіону, місцевих національностей, мов, культур і конфесій, їх розвиток чи утиски визначали не місцеві, а політичні еліти, що проживали в далеких столицях (Черничко–Фединець 2014, Csernicskó 2013a). Протягом тривалого часу національна мова та її кодифікований варіант не були визначальним елементом ідентифікації, набагато важливішою була, наприклад, конфесійна приналежність. У цей період природним було використання у сфері адміністративного управління, церкви, культури та науки престижної *lingua franca*, яка представляла значні культурні цінності. Проте, коли в Європі мова стала найважливішим символом національної ідентичності, на перше місце вийшли місцеві національні мови. Коли в Угорщині, до складу якої територія сучасного Закарпаття входила на протязі століть, в рамках цього тривалого процесу в тих сферах суспільного життя, які перебували під безпосереднім впливом держави (наприклад, адміністративне управління та освіта) латинську та німецьку мови поступово замінювала угорська, східнослов'янське населення північно-східних територій Угорщини, у тому числі сучасного Закарпаття, все ще для офіційних функцій використовувало церковнослов'янську мову, точніше – його варіанти, збагачені регіональними елементами. Гострого конфлікту між угорською державою та слов'янською меншиною не виникало доти, поки центральна влада не захотіла поширити сферу використання угорської мови і на внутрішню мовну сферу слов'янського населення, що проживало на периферії держави. Коли ж пізніше – паралельно з процесами національного пробудження – серед місцевих слов'ян усе потужнішим ставало прагнення використовувати рідну мову, за виконання офіційних функцій одночасно почали боротися дві місцеві мови/різновиди мови: українська, що була набагато ближча до місцевих говірок, ніж російська (великоруська), а також русинська, яку бажали створити, спираючись на місцеві діалекти.

Угорська національна ідеологія, що посилилася після австрійсько-угорського консенсусу 1867 року, визначила й засади подальшої мовної політики. У період безпосередньо перед початком Першої світової війни угорська мовна та національна політика була підпорядкована завданню збереження територій: угорський уряд прагнув утримати в складі Угорщини національні регіони, зокрема і Закарпаття, шляхом розширення їхніх національно-культурних та мовних прав. Однак це було вже запізно та безрезультативно.

Мовну політику Чехословаччини стосовно Закарпаття багато в чому визначили зобов'язання новоутвореної держави, взяті на себе підписанням Сенжерменського мирного договору. У колі слов'янської інтелігенції серед трьох мовних варіантів, що конкурували між собою (русофільська, українофільська та русинофільська), наприкінці чехословацького періоду однозначну перевагу здобула українська орієнтація, і це, а також короткочасне проголошення Карпатської України, пізніше стало визначальним в ідентифікації місцевих слов'ян, у формуванні їхньої мовної орієнтації. Посилення проукраїнської орієнтації в Підкарпатській Русі сприяло й те, що в період після Першої світової війни українська національна ідентичність усе більше викристалізовувалася і по той бік Карпат. Сприятливим фактором було також те, що в Радянській Україні в 1920-х роках у рамках національної політики оголосили запровадження так званої програми «коренізації». Її суть полягала в тому, що на територіях союзних республік влада підтримувала посилення місцевих титульних націй, при цьому не перешкоджаючи іншим національностям, які проживали тут, організовуватися в окремі адміністративні одиниці. Отже, у цей період у Радянській Україні українська мова та культура отримала високу підтримку (Рябошапко 2001: 82, Мацюк 2009: 116–117, Магочій 2007, 2012).

Восени 1938 року регіон частково, а навесні 1939 року – уже повністю повернувся під владу Угорщини. Державна мовна політика цього часу була підпорядкована геополітичним цілям. Підтримуючи самостійність русинської національності та мови, Будапешт усе ж мав намір віддалити слов'янське населення краю як від народжуваної української держави, так і від радянсько-російського більшовизму. Забезпечені для русинів національні та мовні права, культурне та наукове життя, що почало розвиватися завдяки державній підтримці, – усе це мало служити тому, щоб утримати регіон у межах Угорщини. Підтримка русинського напрямку однозначно мала на меті досягнення цієї державної політичної мети (Csernicskó 2016).

Прибравши після Другої світової війни Закарпаття до своїх рук, Радянський Союз на початковому етапі легітимізував захоплення цієї території шляхом повної заборони русинського руху та утвердження виключно українізації, української ідентичності. Пізніше – паралельно з процесами повної радянзації політичного, економічного та культурного життя – настала епоха «советизації» та русифікації, прикритої гаслами радянського інтернаціоналізму. Радянська мовна політика з трьох мовних напрямів повністю витиснула русинську, підтримуючи – щоправда, зовсім різною мірою – російський та український.

Після оголошення незалежності України питання окремішності русинського народу та русинської мови знову стало предметом наукових та політичних дискусій. Гийдел (2007: 208) вважає, що на початку 1990-х років із розпадом СРСР русинський рух у Закарпатті отримав «зелене світло», але, на нашу думку, на перемогу іде українізація

Закарпаття. У нашій статті ми спробуємо освітити питання русинської мови на основі соціолінгвістичних понять.

2. Для тих мовознавців, які розглядають мову не просто як скінченну кількість мовних одиниць, з яких можна утворити нескінченну кількість комбінацій, а невід'ємною властивістю мови, вважають, по-перше, мовну різноманітність, а по-друге, функціонування її в суспільстві, очевидним є те, що поняття мови, діалекту чи мовного варіанту розмежувати непросто (Вахтин–Головко 2004: 43–44, Bárczi 1956: 393, Wardhaugh 1995: 24–25). Постає питання: на підставі яких критеріїв ми можемо визначати, що варіант «Х» є самостійною мовою, а варіант «У» – тільки діалектом певної мови?

Для того, щоб відповісти на це питання, з'ясуємо, що є мовою з погляду соціолінгвістики, та проаналізуємо, завдяки чому мова стає власне мовою!

Соціолінгвістика як галузь мовознавства відносить мову до явищ, які важко дефініціювати і чітко описати. Те, що з точки зору пересічної людини здається гомогенним і називається мовою, насправді є складною сукупністю різноманітних так званих різновидів мови (діалектів), які перебувають у тісному взаємозв'язку і постійно змінюються. У принципі можемо стверджувати: «МОВИ» не існує, є тільки різноманітні мовні варіанти, які змінюються і сукупність яких абстрактно ми сприймаємо як мову.

Тоді на підставі чого, яких спільних властивостей класифікуємо мовні варіанти так, що одні належать до мови «А», а інші – до мови «Б»? Тверезий розум та щоденний досвід підказує, що такою спільною властивістю є її зрозумілість для загалу: коли «Х» і «У» при зустрічі використовують свою мову (різновид мови) і при цьому розуміють один одного, тоді вони розмовляють однією мовою. Якщо ж вони не розуміють один одного, тоді мовні варіанти, якими користуються «Х» і «У», є частинами не однієї, а різних мов. Насправді реальність набагато складніша.

Девід Кристал у своїй книзі «Енциклопедія мови» розкриває можливі зв'язки між мовою та діалектом на 5 прикладах, зіставивши 5 мов/мовних варіантів (британська та американська англійська, угорська та англійська, норвезька та данська, китайські діалекти, турецька та узбецька). Дослідник запропонував вважати критерієм класифікації не тільки спільну зрозумілість, а й культурне коріння мовців (Crystal 1998).

У першому запропонованому ним типі йдеться про такі мовні варіанти, мовці яких розуміють один одного, а спільноти, які користуються цими різновидами, мають (частково) спільне культурне коріння. З цього випливає, що британська та американська англійські є варіантами англійської мови, тобто належать до однієї мови. Однак перед тим, як беззаперечно погодитися з цим висновком, звернімо увагу на те, що нікому не спаде на думку сприймати британців з американцями як одну націю. Додамо: такий стан справ маємо попри те, що в історичній перспективі між розділенням двох націй минуло небагато часу. Не забуваймо й про те, що коли ми пишемо англійською, будь-який персональний комп'ютер запропонує нам цілу дюжину варіантів англійського правопису. Наприклад, у моєму комп'ютері, наприклад, є такі версії англійського правопису: австралійська, белізська, південноафриканська, британська, Філіппінські острови, гонконзька, індійська, індонезійська, ірландська, ямайська, канадська, карибська, малайзійська, сингапурська, Тринідад і Тобаго, новозеландська, американ-

ська (США) та зімбабвеська. Учителям іноземної мови також добре відомо: американська та британська мовні школи ведуть серйозну боротьбу, щоб у неангломовних державах у школах вивчали їхній варіант, а не конкурента (Kontra 1999: 96–98).

Розгляньмо другий тип. Він набагато простіший: англійська та угорська взаємно незрозумілі, два народи не мають спільних культурних традицій, отже, англійська і угорська дві окремі мови.

Зовсім не такий однозначний третій тип: якщо норвежець зустрінеться з данцем і обоє говоритимуть рідною мовою, вони без проблем зрозуміють один одного. Два народи не мають спільних традицій. Попри взаємну зрозумілість ніхто не ставитиме під сумнів, що норвезька та данська – це дві різні мови.

Четвертий тип, напевне, ще заплутаніший. Китай – держава з величезною територією, де побутує багато діалектів. Серед них Кристал розглядає два: кантонський та хаккаський. Припустимо, що зустрінуться двоє китайців, кожен з яких знає тільки рідну говірку. У такому разі той, що розмовляє кантонською, не зрозуміє того, хто говорить хаккаською. Тобто між двома мовними варіантами нема взаємної зрозумілості. Попри це обоє твердо переконані: хоча вони й не розуміють один одного, все ж розмовляють однією мовою – китайською (Cseresnyési 2004: 126–127).

Ну і зрештою в п'ятому випадку уявімо зустріч турка (османа) та узбека. Сини двох народів, що мають певні спільні культурні традиції, користуючись своїми мовами, з більшим-меншим успіхом зможуть порозумітися. Якщо норвежця і данця, що розуміють один одного, ми вважаємо представниками різних, а китайців, що не розуміють один одного, – представниками однієї мови, тоді як кваліфікувати цей випадок?

Наведені випадки, напевно, остаточно підтвердили: нема однозначних наукових критеріїв розрізнення мови та діалекту. Взаємна зрозумілість та культурні традиції навіть у сукупності не дають відповіді на це питання. Адже маємо приклади, коли ті, хто розуміють один одного, вважають, що розмовляють різними мовами, і коли ті, хто не розуміють один одного, все ж таки дотримуються думки, що розмовляють однією й тією ж мовою. Маємо, отже, такі мовні варіанти, у випадку яких легко визначити, належать вони до однієї мови чи ні, а маємо й такі, коли на це питання на підставі об'єктивних критеріїв відповісти неможливо.

Таким чином, у мовознавстві загальноприйнятою є думка, що нема однозначних наукових критеріїв для визначення того, чи дана мова є самостійною або просто діалектом певної мови. «Визначення того, є певний мовний варіант мовою чи ні (на противагу діалекту), зовсім не тільки мовознавче питання», – пише Петер Тругділл (Trudgill 2001, 2010: 129). Не є визначальним аргументом у визначенні приналежності двох дискусійних мовних варіантів і те, наскільки близькими вони є на підставі граматичної системи та лексичного складу (Bartha 1999: 14). «Таким образом, можно сделать вывод, что граница между языком и диалектом является в значительной степени условной и существует только с социолингвистической, но не с чисто лингвистической точки зрения» (Вахтин–Головко 2004: 44).

3. У соціолінгвістиці поширеними є такі поняття мов: «Abstand» і «Ausbau» (Kloss 1967, 1993, Trudgill 1992b, 1997, 2001, 2003). Аусбау-мови – на відміну від абштанд-мов – виділяють у категорію самостійних не стільки на підставі лінгвістичних (фонологічних,

граматичних і лексичних), скільки соціальних, культурних і політичних факторів. З цієї точки зору схожість між мовами або їх взаємна зрозумілість зовсім не є визначальним критерієм (Crystal 1998: 363, Bartha 1999: 14–16). Наприклад, чеську і словацьку, сербську і хорватську, болгарську та македонську тощо розглядають як окремі мови не тому, що вони значно відрізняються одна від одної з лінгвістичної точки зору, а через те, що вони є мовами двох незалежних держав, і їх мовці наполягають на тому, що їх мова – самостійна. А ось діалекти китайської прийнято вважати різновидами однієї мови попри те, що вони відрізняються один від одного настільки, що немає взаємної зрозумілості. «Китайські мовці часто можуть порозумітися тільки з допомогою мови-посередника. [...] Китайські мови (діалекти) прийнято зараховувати до категорії «китайська мова» не через структурну схожість або близькість, навіть не через спільну писемність, а через їх політичну (і культурну) китайськість» (Радевич-Винницький–Іванишин 2012: 128, Cseresnyési 2004: 126–127).

Михайло Грушевський з приводу української мови відзначав, що поняття мови і діалекту конвенціональне, нема таких однозначних критеріїв, яким повинен відповідати мовний варіант, щоб його класифікували як мову, а не діалект. «Лінгвістична близькість до сусідніх народів — великоруського й польського не раз давала привід навіть заперечувати існування й права на самостійний культурний і політичний розвій українського народу. Такі голоси давали й навіть досі дають себе чути з польської й великоросійської сторони. [...] Розуміється, в основі таких поглядів лежали мотиви чисто політичної натури [...]. Але ці змагання укриваються дуже часто науковим плащиком — а власне лінгвістичним», — пише видатний український дослідник (Грушевський 1954: 4–5).

«Далі, поняття языка й наріччя вповні конвенціональні — вони уставляють лише повне степенування в языковій диференціації, відносини роду до виду, genus до species, але абсолютно взявши ледве чи можна поставити певні критерії, яким повинна відповідати певна мова для того, аби бути признаною языком. Тому й українську мову одні уважають языком, інші нарічем. Культурне ж значіння певної мови залежить не від лінгвістичних дефініцій, а від впливів історичних обставин і від життєвих, культурних сил самого народу. Без сумніву, успіхи українського життя за останнє десятиліття перехилили на користь українства погляди на культурну і національну повноправність української народності більше, ніж всі наукові аргументи, і перехилитимуть все більше з дальшим своїм поступом», — підсумовує проблему М. Грушевський (1954: 5).

Стосовно розрізнення російської (великоросійської) та рутенської (малоросійської або української) літературних мов угорській дослідник Шандор Бонкало писав: «Неупередженому вирішенню цього питання перешкоджають не стільки різні мовознавчі позиції, скільки політичні погляди. На жаль, в історії слов'янської філології вони відіграють надзвичайно велику роль. [...] На перешкоді об'єктивного вирішення питання і цього разу стояла пріоритетність політичних інтересів» (Bonkáló 1915: 81–82).

Виходячи з усього вище сказаного, можемо стверджувати, що мова — це не тільки мовознавче, а й суспільне, політичне, культурне та історичне поняття. Якщо у питанні «мова чи діалект?» виникає конфлікт, «тільки з мовознавчого підходу такого типу конфлікти ніколи розв'язати не можна» (Crystal 1998: 40). «Питання „мова чи діалект” прийнято вирішувати з суспільно-політичної (тобто не структури мови) точки

зору» (Cseresnyési 2004: 129). Отже, у тематиці «мова versus діалект» обминути політику неможливо (див. Naugen 1966, Kloss 1967, Barbour 2004: 294–295).

Джошуа Фішман (2009: 110–111) вважає, що «основна проблема полягає не в тому, чи Б є „справді діалектом А” (власне, чому тоді А не розглядається як діалект Б, оскільки „схожість” очевидно спрацьовує в обох напрямках). [...] Насправді сильніший з двох може бути вельми радий проковтнути слабшого, в чому його, власне кажучи, слабша сторона часто й підозрює, але остання рішуче наполягає на своїй незалежності, на цілковитій законності своїх відмінностей і цілком моральних наслідках „відхилень” від свого злого двійника, незалежно від того, наскільки малюсінькими вони можуть бути навіть у найофіційніших писемних функціях. Ця заповітна мета слабшої сторони більше, без сумніву, бажана, ніж досяжна і зазвичай вимагає політичного відділення для свого здійснення. Це саме так, оскільки основні проблеми є соціополітичними і народномовними, аніж суто мовними як такими».

Мовознавців світу вже давно хвилює проблема, що робить мову мовою, вони намагалися запропонувати численні критерії для її вирішення, але теоретично існує тільки один дієвий: як вирішують самі мовці певної мови (див. Bárczi 1956, Sándor 2001: 38). «Питання самостійності аусбау-мов ніколи не вирішують мовознавці, це роблять самі мовці (або якісь їхні впливові групи); у їхньому рішенні, звичайно, значну роль відіграють політичні, суспільні, економічні та культурні зв'язки відповідного регіону», – підсумовує мовознавець Братіславського університету Іштван Лонштяк (Lanstyák 1998: 135).

Так, в окремих випадках, попри те, що одна група вважає використовуваний нею мовний варіант самостійною мовою, «влада може заперечити, мовляв, мова меншості – це зовсім не мова, – ба більше, такої мови насправді не існує і це просто діалект мови більшості» (Trudgill 2010: 130). Звичайно, влада «може аргументувати й так, що якщо мова, якою говорить меншість, навіть існує, то той варіант, яким говорить невизнана нація, насправді діалект мови більшості, який просто неправильно класифікували» (Trudgill 2001, 2010: 130). Д. Тругділл (Trudgill 2010: 130) звертає увагу й на те, «що ці два способи заперечення статусу мови з'являються тоді, коли мови меншості й більшості перебувають в аусбау-зв'язках: коли обидві є частинами того самого географічного діалектного континууму». Всередині континууму неможливо точно визначити, де закінчується одна, а де починається інша мова, і взагалі, чи інша мова починається у цій певній точці?. Як стверджує Міхаель Мозер (2011: 111), це типово для слов'янських мов та їхніх стандартних різновидів.

Узагалнюючи питання мовної війни першої половини XX століття нашого регіону, Юрій Шевельов стверджує: «Мовний хаос, ясні річ, існував, але не слід надавати йому занадто великого значення. Три позірні групи – русини, українці й росіяни – в дійсності не стояли так далеко одна від одної, як може видатися з полемічних статтів. Чистою літературною українською мовою не видавалося майже нічого, літературною російською дуже мало, переважно твори авторів не місцевого походження. Практично все друковане мало в собі елементи місцевих говірок, різниця полягала в питомій вазі тих домішок. З цього погляду відмирання традиційної форми „русинської мови” залежало не від того, що вона синтезувалася в різних текстах з іншими мовами. Це був закарпатський спосіб переходу до справжньої літературної мови, чи то української, чи російської» (Шевельов 1987: 254).

Між аусбау-мовами неможливо провести однозначну межу, адже між ними спостерігається перехідність, тому не дивно, що питання мови і політики часто тісно переплітаються. Мови, які мають багато спільних рис і є взаємно зрозумілими, можуть розмежовуватися і визнаватися мовами тільки, так би мовити, штучно. «Те, що певна громада вважає свою мову самостійною чи діалектом іншої мови, залежить виключно від неї, здебільшого йдеться про політичне рішення: згідно з одним афоризмом, приписуваним Максу Вайнрайху, але який насправді походить з XIX ст. і ймовірно належить Джоню Стюарту Міллю, діалект від мови відрізняє тільки те, що в останньої є армія і флот. Це, мабуть, звучить незвично, але схоплює суть» (Sándor 2011: 74–75).

Повністю підходить сюди наступна цитата, взята з присвяченої мовним питанням брошури «За рідне слово: полеміка з русофілами», виданої 1937 року в Мукачеві: «Найбільша і найперша причина наших мовних спорів в тому, що український наріз є нацією недержавною, бо якби хоч частина території, заселеної українцями, була самостійною державою, то сусіди, примирившись з фактом існування такої держави, примирилися би і з думкою про окремішність українського народу та його мови».

Добре усвідомлював зв'язок мови та політики й Августин Волошин (1921), який відзначав, що «борьба проти малоруського языка була викликана лиш посторонніми релігійними, політичними і економічними інтересами, но ніколи не була обусловлена наукою».

Схоже бачення взаємозв'язків між мовою, нацією й політикою мають і сучасні мовознавці. «У формуванні націй з поневолених народів величезну, по суті, визначальну роль відіграли „філологічні палії“, „лінгвістичні революціонери“, „мовно-культурні будителі“. Вони торували шлях „від народу до нації“. У недержавних націях ніколи національно свідомо буржуазія не існувала раніше існування національних газет, театрів і шкіл. [...] Так воно є насправді: починається все з відновлення мови, а закінчується самобутністю, тобто самостійністю» (Радевич-Винницький–Іванишин 2012: 158–160). «Якщо не було руху за віддалення, то не було б хорватської після півстолітнього домінування сербської, і не було б македонської супроти болгарської, і не було б русинської навпроти української», пише Фішман (2009: 122–123).

Якщо спільнота X стверджує, що мовні варіанти, використовувані групою Y, не є варіантами самостійної мови, а тільки діалектами мови X, вона не тільки заперечує існування мови Y, але також право спільноти Y виразити свою ідентичність, відмінну від спільноти X (Trudgill 1992a). «Класифікувати мову як «діалект», «народну говірку», «говір» означає виключити вимоги націй, які не мають влади, на самовизначення, посилюючись на те, що в їхньому випадку відсутня одна з головних умов існування нації – повністю розвинена мова. Так нації чи народи, що не мають власної державності, на суспільному рівні розглядають як неповноцінні, а на міжнародному – вважають невидимими, невиключеними», – пишуть два всесвітньовідомі фахівці з мовних прав людини – Роберт Філіпсон і Тове Скутнаб-Кангас (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 25). Отже, якщо у Європі XXI століття держава заперечує право однієї групи, щоб та виразила власну національну та мовну ідентичність, відмінну від більшості, фактично вона діє, як царська Росія, яка, заперечуючи самостійність української мови, визнавала її лише за діалект російської: тобто з політичних мотивів не приймає думки спільноти, що використовувані нею мовні варіанти належать до іншої мови.

Звичайно, все це підтверджується й з протилежної позиції. Якщо спільнота Y стверджує, що використовувані нею мовні варіанти організовуються в окрему мову Y, а не становлять діалекти іншої мови X, тоді разом із цим вона артикулює, що у самоусвідомленні відрізняється від групи X і як спільнота відчуває потребу на вираження інакшості, власної ідентичності. У таких випадках ті, хто боряться за самостійність своєї мови, регулярно наводять для підтвердження власної позиції й мовні, граматичні аргументи, хоча ці аргументи набагато більше віддзеркалюють зміну культурної та політичної ідентичності, ніж виступають лінгвістично підтвердженим науковим фактом.

Політичні спекуляції навколо визначення питання «мова чи діалект» можуть бути і іншого характеру. Приклад чехословацької мови вказує на те, як політика й ідеологія може втручатись у «вирішення» питань мови й ідентичності.

Нові держави, що утворилися на руїнах Австро-Угорської монархії, виникли як національні держави. Проте Чехословацька Республіка у 1919 році не була національною державою, адже до Першої світової війни ні чехи, ні словаки не мали абсолютної більшості на території пізніше створеної держави. Тому за часи Першої Світової війни була потреба у теорії єдиної чехословацької нації та мови. Едвард Бенеш (1916) уже у виданій французькою мовою в 1916 році в Парижі праці «*Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchechoslovaques a travers histoire*» висловлюється так: «Чехословаки, або просто чехи, складаються з двох елементів: із семи мільйонів чехів, які проживають у Чехії, Моравії та Сілезії, та з трьох мільйонів словаків, які проживають у північній частині Угорщини, від місця злиття Морави та Дунаю до Верхньої Тиси. [...] Це дві гілки тотожної нації, одна й та ж культура, одна й та ж мова, одна й та ж історія: словацький діалект лише трохи відмінний від чеського». Томаш Гарріг Масарик у своїй роботі «Словяне по войнѣ», яка була видана в 1923 році чеською, а потім в Ужгороді руською мовою, висловився так же, як Е. Бенеш. Робота автора окрім чеською (Slované po válce, Praha 1923) було видано і французькою (Les Slaves après la guerre, Paris 1923) та польською мовами (Słowianie po wojnie, Lublań 1923 і Sloviane po wojnie, Varšava 1924).

Шевельов (1987: 243) називає чехословацьку мову як «політично мотивований лінгвістичний гібрид». Згідно з теорією чехословакізму, чехословацька мова має два великі види: західна (чеська) та східна (словацька). У західній половині Чехословацької Республіки (у чеських частинах) побутує один варіант, а в східних (словацьких) регіонах – інший (Szalay 2011: 85). Отже, чехословацька мова була конструкцією, схожою на найбільшу мову колишньої Югославії. На сербських територіях її називали сербохорватською, у хорватській частині – хорватсько-сербською ті південнослов'янські мовні варіанти, які після того, як Югославія розпалася, вважалися двома окремими мовами: у незалежній Сербії державною мовою стала сербська мова, а в суверенній Хорватії – хорватська. Незважаючи на це вони і надалі користуються тією ж мовою, якою користувалися під час існування єдиної південнослов'янської держави (Кочиш 2011, Nyomárkay 1997). Сьогодні у самостійній Чехії державною мовою є чеська, у незалежній Словаччині – словацька.

4. Все вищесказане вказує на те, що визнання русинів окремою національністю та питання самостійної русинської мови не лінгвістичне і навіть не правове, а політичне

й культурне (Csernicskó 2013b). Нема мовознавчих критеріїв визначення того, що є мовою і що – діалектом, тому неможливо з тільки лінгвістичної точки зору підтвердити або спростувати те твердження, що русинська – це діалект української, як і те, що це – незалежна від української самостійна мова. Таким чином, на підставі сказаного вище очевидним є політичний характер перманентних дискусій навколо приналежності східнослов'янських мовних варіантів, що використовуються на Закарпатті.

Література

- Бенеш Едвард 1916. *Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchechoslovaques a travers l'histoire*. Paris.
- Берегасі Аніко – Черничко Степан 2012. Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у XX столітті. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN Oddział w Lublinie*. Vol. VII (2012): 27–38.
- Вахтин Н. Б. – Головкин Е. В. 2004. *Социолінгвістика і соціологія мови*. Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная Академия» – Европейский университет в Санкт-Петербурге.
- Вегеш Микола – Фединець Чілла ред. 2010. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Волошин Августин 1921. *О письменном языке Подкарпатских русинов*. Ужгород: „Уніо”. [http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm]
- Гийдел Ернест 2007. Рутенія über alles. *Україна модерна* 12/1: 191–217.
- Грушевський Михайло 1954. *Історія України-Руси*. Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка».
- За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачево, 1937.
- Кочиш Михайл 2011. О русинском как литературном языке. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István udvari (1950–2005)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 189–195.
- Магочій Павло Роберт 2007. *Історія України*. Київ: Критика.
- Магочій Павло Роберт 2012. *Україна. Історія її земель та народів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Масарик Томаш Гарріг 1923. *Словяне по війнѣ*. Ужгород: Накладом Чехословенського абстинентного союзу в Прагѣ.
- Мацюк Галина 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Мозер Міхаель 2011. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С.”, 111–123.
- Радевич-Винницький Ярослав – Іванишин Василь 2012. *Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України*. Львів: Видавництво „Апріорі”.
- Рябошапко Леонід 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Фішман Джошуа (Fishman, Joshua A.) 2009. *Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці*. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Черничко Степан – Фединець Чілла 2014. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року)*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Шевельов Юрій (Shevelov, Jurij) 1987. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ: Сучасність.

- Barbour, Stephen 2004. National Language and Official Language. In: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 288–295.
- Bárczi Géza 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* LII/4: 393–401.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdé- séhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 2013a. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2013b. Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez? In: Fedinec Csilla, Illyés Zoltán, Simon Attila, Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 293–313.
- Csernicskó István 2016. A magyar (nyelv)politika és a ruszin sztenderd Kárpátalján, 1939–1944. In: Kozmács István és Vančo Ildikó szerk. *Standard – nem standard: Variációk egy nyelv változa- taira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból II*. Lakitelek: Antológiai Kiadó, 153–163.
- Csernicskó István – Laihonon, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua* 35/1: 1–36.
- Haugen, Einar 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68/4: 922–935.
- Kloss, Heinz 1967. Abstand languages & Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 9: 29–41.
- Kloss, Heinz 1993. Abstand languages and Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 35 (1–4): 158–170.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Nyomárkay István 1997. A szerbhorvát nyelvkérdés. *Magyar Nyelvőr* 121/2: 204–213.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 97/1: 12–30.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó, 7–48.
- Sándor Klára 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest: Typotex.
- Szalay Zoltán 2011. Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2011/3: 81–96.
- Trudgill, Peter 1992a. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.
- Trudgill, Peter 1992b. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In: P. Nelde and R. Schjerve eds., *Minorities and language policy* (=Plurilingua 22). St. Augustin: Asgard Verlag, 37–44.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vançoné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 129–134.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.

II. REGIONALITÁS

Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban

A tanulmányban fókuszcsoportos beszélgetések diskurzuselemzésével mutatjuk be az etnicitást Beregszász példáján. Két részre osztottuk a vélemények elemzését: első témakörben eredetileg etnikailag semleges témák etnicizálására, majd etnikai jellegű témák véleményalakulására hozunk példákat. A szociálkonstruktivizmus megközelítésével a mindennapok megalkotását, annak változását, illetve etnikai kategóriákban gondolkodását mutatjuk be.

Kulcsszavak: etnicitás, szociálkonstruktivizmus, etnikai kategóriák, diskurzuselemzés, Beregszász

In the study, the ethnicity of Beregszász will be illustrated by the discourse analysis of focus group discussions. The analysis of the opinions have been divided into two parts: the first topic was originally ethnically neutral followed by examples of ethnic themes. Through the approach of social constructivism the creation of daily life, its changes and thinking in ethnic categories will be presented.

Keywords: ethnicity, social constructivism, ethnic categories, discourse analysis, Beregszász

1. A tanulmányban az elméleti keretünk kibontását követően egy 2016 nyarán végzett kutatás bizonyos témáinak előzetes feldolgozását közöljük. Vizsgálatunkban tematikailag és szemléletileg a Brubaker és társai ([2005] 2011) által Kolozsváron végzett hétköznapi etnicitás vizsgálatra alapozunk. A vizsgálatukban követett konstruktív identitás jellemzői – konstruáltság, esetlegesség, labilitás, sokféleség, képlékenység – gyökeresen megváltoztatták az identitás fogalmának vizsgálatát, a korábbiól teljesen eltérő megvilágításban írják le az etnikai csoportokhoz tartozást (Brubaker–Cooper 2000, Stachel 2007). Az identitás kulturális meghatározottságát hangoztató Barth (1969) alkotta meg az etnikai határok fogalmát, aki szerint kulturális elemek révén jönnek létre az etnikai határok. Ettől a nézőpontváltástól kezdődött el az etnicitás vizsgálata a kategorizálás (identifikáció) szempontjából, ahol különböző társadalmi tevékenységek etnikai tartalmain túl annak relevanciáját is vizsgálják az etnikai határok létrejöttében.

Brubaker és kutatótársai figyelmüket az erdélyi magyarok és a románok közötti etnikailag meghatározott tevékenységekre, kapcsolatokra, viszonyokra fordították. Annak ellenére, hogy több támadás érte a vizsgálatot és megközelítésük néhány szegmensét (Messing 2006, Lőrincz 2008, Maráczy 2015), mégsem sikerült eddig az övékéhez hasonló összefogottsággal és átgondoltsággal bemutatni a konstruktivista nézőpontot egy etnicitással kapcsolatos empirikus vizsgálatban. Ennek alapján elemzésemben a kárpátaljai magyar és ukrán etnikum hétköznapi etnicitását feltáró kutatási kérdésekre szeretnék fókuszálni. Az etnicitás vizsgálata kvalitatív kutatási módszert igényel, mivel elsősorban az etnicitás nem egy olyan tárgykör, ami egy adott jelenség vizsgálatával megmagyarázható volna, vagyis több témát, jelenséget kell megragadni. Másodsorban az etnicitás képlékenysége és változékonysága miatt helyspecifikus, ugyanis minden egyes település saját társadalmi berendezkedése és szokásrendszere alapján a bennük kialakult etnikai viszonyok más-más jelleget hordoznak. Ezek fényében vizsgálatom a kolozsvári példa alapján egy adott településre összpontosít, Beregszászra, ahol az adott társadalmi és etnikai jellemzők alapján próbáljuk bemutatni a hétköznapiakban átélt etnicitást. Az eredmények bemutatásához és értelmezéséhez a szociálkonstruktivizmus módszertani megközelítését, valamint a diskurzuselemzést használjuk.

2. A **konstruktivizmus** ellentétéként szokás említeni az identitás kapcsán a strukturalizmust (Brubaker 2001, 2006), illetve a primordializmust (Hale 2009 [2004]). Mindkét irányzatnak a lényege, hogy az identitást és ezzel együtt csoporthoz – jelen esetben etnikai csoporthoz – tartozást úgy képzelik el, hogy minden csoportnak megvannak azon sajátos összetevői, tulajdonságai, amelyek statikusak és nem változnak. Bár mindkét irányzat képviselői tagadják, hogy nézetükben a csoporthoz tartozás kritériumrendszere kőbe vésett tulajdonságokat tartalmazna, mégis az egyes csoportok meghatározásához használt tulajdonságokat egyértelműnek, elengedhetetlennek, valamint állandónak tartják. A csoport milyenségének és kritériumrendszerének kettős megközelítésén túl említést kell tennünk arról, hogy az egyes megközelítések milyen módon viszonyulnak az identitás meghatározásához, és hogy az identitás megalkotásában és módosulásában milyen szerepet vállalnak a különböző csoportok. A referenciacsoport-elmélet és a szimbolikus interakcionalizmus a csoporthoz tartozást ugyanarra vezetik vissza – az egyén tudatosan vagy tudattalanul eldönti, hogy mely csoportokhoz kíván csatlakozni. Azzal a különbséggel, hogy az előbbinél az az álláspont, hogy az egyén identitása különböző csoportokhoz tartozása révén alakul (Erikson 1980, Gleason 1996, Merton 1995), míg az utóbbi a közös szimbólumrendszer által közvetített társadalmi interakció szervezési elveinek elemzésére fektetik a hangsúlyt, legfontosabbnak a nyelvet tekintik. Ez utóbbi esetben tehát az individuum cselekvéseire a környezetétől szimbólumrendszerek segítségével kap választ (Goffman 1981, Berger 1963, Carter–Fuller 2015).

Hale (2009) az identitás magyarázatára, valamint az etnicitás meghatározására kereste a választ, amikor összefoglalta, kik és miként közelítették meg az etnicitást, és ebben miként tekintettek az identitásra (valamint egy saját meghatározást is olvashatunk az identitás képlékenységevel kapcsolatban, valamelyest strukturalista állásponttal vegyítve). „Egyesek számára ez egy bizonyos csoporthoz való tartozás vagy kötődés érzelmekkel terhelt tudat (Connor 1993, Horowitz 1985, Shils 1957). Mások számára az etnicitás jelentésselített szimbólumok hálójába való beágyazottságot jelent (Geertz 1957, 1973, Smith 2000). Megint mások az etnicitást társadalmi konstruktumnak vagy eldöntendő választásnak látják (Anderson 1991, Barth 1969, Royce 1982). Egy közelmúltban megjelent értelmezés elsősorban kognitív folyamatként kezeli (Brubaker 2002). Egyesek az etnicitást egyenesen nepotizmuson alapuló biológiai túlélési ösztönnek nevezik (Van den Berghe 1981) Néhányan mindezen fogalmak, elképzelések keverékeként látják (Fearon)” (Hale 2009: 57–58). Az említett megközelítéseket lehetne akár abból a szempontból is szembe állítani egymással, hogy az etnicitás létrejöttében a csoport és a hozzá tartozás játszik fontos szerepet, vagy az etnicitás és a hozzá kapcsolódó identitás egyéni szinten zajlik. A további elemzésnél maradjunk az egyének meglátásainak vizsgálatánál. Az egyénben kialakuló identitás képlékenységét Brubaker és Cooper (2000) elemzi a konstruktivizmus alapján: az identitás alakulását a „puha” tulajdonságú tényezők mentén mutatják be, vagyis hogy az egyéni szinten zajló identitást alakító tényezők mennyire képlékeny jellegűek, „puhák”, szemben azokkal a megközelítésekkel (strukturalista, primordialista), amelyek „kemény”, vagyis statikus jellemzők mentén gondolják el az etnikai identitást. A továbbiakban az etnikai identitást a konstruktivizmus alapján elgondolt „puha” tényezők alapján mutatjuk be, tesszük ezt úgy, hogy az etnikai kategóriákban gondolkodás helyett az etnicitás megjelenését keressük a mindennapokban. A vélemények eltérő formában és intenzitással etnicizálódhatnak, illetve állandó változáson mennek keresztül.

Barth (1969) szerint az etnicitás szituáció által meghatározott, olyan társadalmi tranzakciók által jön létre, amelyek túllépik magát a kérdéses etnikum határait. Az etnikai határok átjárhatóak, a fölöttük és közöttük történő interakciók ellenére léteznek, az etnikai hovatartozás és csatlakozás szabályai változók, mind sajátosságaik, mind fontosságuk tekintetében (Barth 1969, Jenkins 2002). Feischmidt (2010) megfogalmazásában összefoglalja mindazokat az eredményeket, melyek az említett nézőpontváltás következtében az etnicitás kapcsán megjelentek: „Az etnicitás szerintünk mindenekelőtt egy viszonyt és hozzá kapcsolódóan egy strukturálisan is fontos látásmódot jelöl, amely az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisaiban realizálódik. A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre: ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől, és a relációhoz többnyire egy hatalmi viszonyt társít” (Feischmidt 2010: 7–8). Értelmezését úgy folytatja, hogy az etnicitás nem más, mint küzdelem, amit a közösség nevében folytatnak különböző erőforrásokért, melyhez párosul az identitáspolitikai, ami az „intézmények és beszédmódok teremtésével erősíti az alteritás hangjait” (Feischmidt 2010: 8). Összességében tehát úgy tekintünk a továbbiakban az etnicitásra, mint különböző etnikai kategóriák alapján megalkotott élethelyzetek, jelenségek, vélemények. A kategóriák kulturális tölteteinek eltérő relevanciájára fektetjük a hangsúlyt, illetve a társas identitás kapcsán nem hagyjuk figyelmen kívül a kategóriák közötti átjárhatóság lehetőségét sem. Az etnicitás az etnikumok együttélésének vizsgálatára lényeges kutatási területté nőtte ki magát (Papp Z. 2010, 2015, Feischmidt 2010), ugyanis a „kulturális és társadalmi különbségek és viszonyok szerveződésének és percepciójának egyik univerzális módját csak általa tudjuk jelölni” (Feischmidt 2010: 20).

3. A szociálkonstruktivizmust (társadalmi konstruktivizmust) sokan, sokféleképpen határozzák meg, ám a legfontosabb tulajdonsága ennek a megközelítésnek, hogy a világról létrehozott képünk megalkotott, és nem kell adottnak vennünk bármelyik aspektusát a meglátásoknak; keresi a szubjektív és objektív igazságot; segít megérteni, hogy az ismereteink mennyire hiedelmek által meghatározottak (Andrews 2012). Berger és Luckmann (1996) arra hívják fel a figyelmet, hogy különböző ismeretek mellett miként jelennek meg az egyének vélemények, miként változik, alakul az adott témán belül. Különös figyelmet szentelnek a társadalmi szubjektív és objektív valóságnak, ennek következményeként a társadalmi interakciókra fektetik a hangsúlyt, amelyen keresztül megvizsgálható, hogy a társadalmi környezet miként hat a rutinokra és habitusokra; miként ismétlik meg a tapasztalt mintákat; miként jönnek létre az újítások, az új meglátások, és azok hogyan alakulnak át megszokottakká, általános véleményekké. Legvégül az ismeretek társadalmi intézményesüléséhez juthatunk el, magához az objektív valósághoz. Burr (1995: 2–5, Gergen 1985: 266–268, Jorgensen–Phillips 2002: 5–6) négy fontos ismervét sorolta fel a társadalmi konstruktivizmusnak:

- Kritikus nézőpontja a beidegződéseknek: a valóság értelmezhetőségéhez rendelkezésre állnak kategóriák, amelyek nem adottak és nem stabilak – létrejöttük mögött különböző diskurzusok állnak.
- Történelmi és kulturális sajátosságok: a jelenlegi világ a történelmi folyamatoknak és kulturális tulajdonságoknak köszönhetően jött létre. Világunkban minden eset-

leges: világnézetünk és identitásunk mindig is különböző lesz, és azok állandó változáson mennek keresztül.

- Ismeretek és társadalmi folyamatok összekapcsolása: a világ értelmezései megalkotottak és társadalmi folyamatok által meghatározottak. Ismereteink társadalmi interakciók által megalkotottak, amelyekből létrehozuk önmagunk számára az általános igazságokat, és így megalkotjuk az igazságot vagy hamisságot.
- Ismeretek és társadalmi cselekvések összekapcsolása: egyik világnézet valaki számára természetes, míg mások számára elképzelhetetlen. A világ különböző értelmezései különböző cselekvéseket eredményeznek.

A társadalom vizsgálata a szubjektív valóságon keresztül működhet, ahol előtérbe kerül a másodlagos szocializáció, amely nem más, mint az identitás és a társadalom általi meghatározás vizsgálata. Ezeket a meglátásokat tovább értelmezve Burr (1995) különös hangsúlyt fektet arra, hogy az egyén identitása nem egyén által meghatározott, hanem sokkal inkább a társadalomtól függ. A szocializációban lényegessé válik, hogy ki a meghatározó többség, akik által létrejön az objektív valóság, és az is lényegessé válik, hogy miként töltik fel azt tartalommal. A szociálkonstruktivizmusra leginkább a realizmus tekint kritikusan – azzal a kérdéssel támadják főként, hogy milyen szempontok alapján választható ki az objektív valóság és tekinthető egyáltalán objektívnek. A válasz erre a kérdésre az, hogy a szociálkonstruktivizmus egy episztomológiai (módszertani) megközelítés, ahol arra világítanak rá, hogy a különböző vélemények miként alkothatnak egységet, miként konstruálódnak (Berger–Luckman 1991), és nem pedig ontológiai, mint a relativizmus, amelyben két végletként jelenik meg az objektív valóság és a megvalósult valóságok (Hammersley–Atkinson 2007). A valóság társadalmilag megalkotott; a valóság megalkotása nyelvhasználaton keresztül történik; az ismeretet/tudást társadalmi folyamatok alakítják; a reakciók emberek által megalkotottak. A társadalmi nézetek között megtalálható a szubjektív és objektív valóság. A szociálkonstruktivizmus a jelentésekre és a hatalomra fókuszál. A jelentés nem a tárgytól és annak tartalmától függ, hanem sokkal inkább a megalkotásától. A jelenség tartalma az uralkodó kultúra kereteitől függ, valamint annak nyelvhasználatától és szimbolikus gyakorlataitól. Az egyén és a csoport interakciója a társadalmi rendszertől függ, fogalmak vagy gondolatok az interakcióban résztvevőktől. A szokatlan jelenségek ismétlése és az azok szerzőinek másolása eredményeként jön létre a korábban szokatlan jelenség intézményesülése (Cojocar 2010 in Galbin 2014: 84). Erre az intézményesülési, beágyazódási folyamatra hívja fel a figyelmet Berger és Luckmann (1996: 75–77) is. A megalkotott valóságból a kutató nem tudja megállapítani, melyik az igazi, a valós, a lényeges, csupán arra képes, hogy összegezze az ismereteket és véleményeket, valamint szemléltesse azok kialakulását (Andrews 2012: 41–44). A szociálkonstruktivizmus megközelítésében – szemben a konstruktivizmussal – lehatárolja a jelentések tartalmát, azt hogy az elképzelések valamint attitűdök miként és hogyan fejlődnek a társadalmi kommunikációban (Galbin 2014: 85). A szociálkonstruktivizmus nem azt mondja meg, hogy általánosságban mi az igaz vagy hamis, mi a jó vagy rossz, helyes vagy helytelen, hanem hogy a történet igaz, hamis, jó, rossz, helyes vagy helytelen (Galbin 2014: 82).

Az emberek egymással a valóságról megalkotott véleményüket a nyelv segítségével osztják meg. Berger és Luckmann (1991) nagy hangsúlyt fektet a beszélgetések elemzésére, ahol a beszélők létrehozzák, alakítják és újraalkotják a szubjektív valóságot. A szubjektív

valóság az összes vélemény kompromisszuma, ennek köszönhetően megalkotása nem problémamentes. A jelentések megjelenési formáinak vizsgálatára, valamint azok megértésére legalkalmasabb a mindennapi beszélgetések elemzése, ahol a tartalmon túl a mögöttes érzelmek elemzése is lényeges (Andrews 2012: 40–41). Összességében a központi szerepet lényegében nem a személy, hanem a társadalmi interakció kapja, ahol a nyelv létrehoz, fenntart vagy mellőz (Galbin 2014: 84). Az interakciók vizsgálatához a diskurzus-elemzés az egyik legjobb vizsgálati módszer.

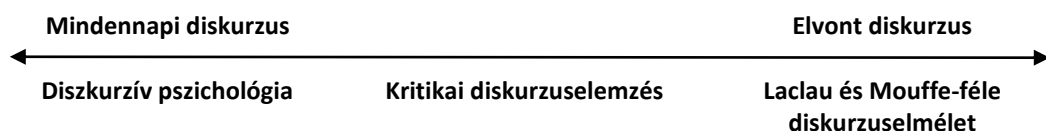
4. A **diskurzus-elemzés** (*discourse analytical approach* – DAA) olyan módszer, amely a szociálkonstruktivista megközelítésű elemzéseknél használható. A diskurzus-elemzés a nyelvészetből indult (lásd összefoglalásként Hámori 2009, Bartha–Hámori 2010), ám napjainkban egyre több társadalmi jelenség vizsgálatára használják.

Irányzatai (Jorgensen–Phillips 2002: 6–7; 18–19):

- a Laclau és Moffey-féle diskurzus megközelítés: amely egy poszt-strukturalista megközelítés, ahol nem beszélhetünk zárt identitásról. Lényege, hogy semmi sem állandó a világban, alapja a nyelvi változatosság. Arra keresi a választ, hogy az egymással vitatkozó felek a nyelvhasználaton keresztül hogyan próbálják uralmukat érvényesíteni, miként válnak uralkodóvá vélemények. Itt nem történik meg a diskurzus véleményeinek összehasonlítása, ugyanis ennek az álláspontnak a képviselői szerint a diskurzus önmagában alkalmas a világ konstruáltságának bemutatására.
- a kritikai diskurzus-elemzés (*critical discourse analysis* – CDA) – Norman Fairclough kidolgozásában – központi fogalma, amelyre épít: a „változás”. A konkrét nyelvhasználat által kirajzolódnak a nyelvhasználókban a jelentések és azok változásai – ezeken a változásokon keresztül maga a társadalmi és kulturális világ is átalakul. Ennek vizsgálatára intertextualitást (szövegköziség) használják, vagyis azt elemzik, hogy az egyének megnyilatkozásait miként építik fel, illetve az egyének véleményei miként jelenik meg mások véleménynyilvánításai mellett. Ebben a megközelítésben egymással párhuzamba állítják a diskurzus-elemzéseket, a benne rejlő társadalmi világ meglátásait más elemzésekkel – mint például a gazdasági logika elemzésével (lásd bővebben van Dijk 2001).
- a diszkurzív pszichológia (*discursive psychology*) – a gyakorlatban arra összpontosít, hogy az emberek miként használják a nyelvet a társadalmi interakcióik során. A hangsúly nem a nyelvhasználaton, hanem magán az interakción van – mennyire rugalmasak a diskurzusok, amelyeken keresztül megalkotják és tárgyalják a világot és az identitást. Az interakciókban keresik az egyén véleményének, gondolatának és érzelmeinek az alakulását, változását, és ezekben a folyamatokban markáns erővel bírnak a társadalmi szabályok és kulturális tulajdonságok, melyek folyamatosan változhatnak.

A diskurzus a gyakorlatban úgy tekint minden egyes momentumra, hogy az egyfajta meglátása a nyelvhasználaton belül a társadalmi valóságnak. A különbség tehát abban rejlik, hogy miként elemzünk, mit állítunk az elemzésünk középpontjába. Ennek függvényében rajzolták meg Jorgensen–Phillips (2002: 19) egy folyamatábrán a három megközelítést (1. ábra).

1. ábra. A valóság megalkotásának diskurzuselmzés-formái

A diszkurzív pszichológia tehát az emberek mindennapi gyakorlataira fókuszál, és elemzi azt nagyobb szociológiai struktúrában. A másik végletként a Laclau és Mouffe-féle diskurzuselméletének a főként absztrakt, személytelen diskurzus a központi eleme, ezért a mindennapi gyakorlatról szóló elemzés lényegében az elméletről szól (Jorgensen–Phillips 2002: 19).

5. A diskurzuselmzést (a mindennapi diskurzusra építő diszkurzív pszichológiai valamint a kritikai diskurzuselmzést) használjuk a szociálkonstruktivizmus mentén Beregszász város etnicitás konstrukcióinak feltérképezéséhez. Fókuszcsoportos beszélgetések (a módszerről bővebben Vicsek 2006) során kerestük az etnicitás tárgykörében azokat a véleményeket, melyek a magyarok körében megjelennek. A vizsgálatot az Erdélyben (Kolozsváron) végzett, fent már említett hasonló jellegű kutatás inspirálta (Brubaker és mts. 2011). A továbbiakban a magyarok körében végzett öt fókuszcsoportos beszélgetés azon részeit szeretnénk bemutatni, amelyekben a különböző témakörökön keresztül eltérő vélemények jelennek meg az etnicitáshoz kapcsolódóan.¹ *Fő kutatási kérdésünk* az volt: mikor, milyen élethelyzetekben, szituációkban, körülményekben, intézményekben, fizikai és mentális terekben élik át és tagolják etnikai ismérvek mentén a mindennapi életüket, és főként társadalmi tevékenységeiket Beregszász lakosai? Mely éleetterek, események azok, amelyek etnikailag semlegesek?²

A terjedelmi korlátok miatt csak azokat a témaköröket emeljük ki ebben az elemzésben, melyek etnicizálódtak, és nem részletezzük azokat a területeket, amelyek etnikailag semlegesek maradtak a beszélgetésekkor, csupán esetenként megemlítjük. Az etnicizált témákat két szegmens alapján próbáljuk meg bemutatni – egyrészt arra próbálunk példát hozni, amelyek témakörüket tekintve konkrét etnikumhoz nem kapcsolható, ám valamilyen kognitív folyamatnak köszönhetően azzá vált, másrészt azokra, amelyek etnikumok által determináltak.

A beszélgetések a város témakörével indultak a bemutatkozást követően, azzal a konkrét kérdéssel, hogy ki milyen problémát lát a városban. A kérdésben mindenki érintett volt, valamint mivel a témánk lehatárolásának egyik fő szempontja a városon belülség, így

¹ Jelenleg még nem készültek el, de a későbbiekben a szlávok körében is tervezünk két beszélgetést.

² A fókuszcsoportok esetében olyan gazdaságilag aktív személyeket kerestünk a csoportokba, akik a városban születtek, illetve ha bekerültek, akkor már legalább 20 éve a város lakói, esetleg olyan személy, aki valamely közeli településről költözött a városba. A fókuszcsoportok szervezésének egyik legfontosabb elve az etnikumok mentén kialakított csoportok. A központi témánk a magyar etnikum kategóriákban gondolkodása, így igyekeztünk mindenkit megszólaltatni – olyanokat, akik a „magyar világba” (Hires-László 2016a) tagozódnak be, valamint olyanokat is, akik kevésbé vesznek részt benne.

a diskurzus indításához legalkalmasabb témának mutatkozott. Maga a témakör nem köthe-
tő etnikumhoz, így etnikailag semleges témakörrel indítottuk a beszélgetésünket.³ Nagyon
sokszínű megközelítéssel indították a válaszukat az adatközlők, de témakörönként egy et-
nikumhoz sem kapcsolhatóak a következő problémák: a szemét eltakarításának szervezet-
lensége, higiénikus igénytelenség például a közegészségügyben vagy egyéb más közintéz-
ményben, a közvilágítás hiánya, az utak és járdák rossz minősége, a Vérke szennyezettsége,
a vezetékes ivóvíz rossz minősége, a szennyvíz csatorna bizonyos városrészekben való elér-
hetetlensége, az esővíz elvezetésének megoldatlansága.

A kérdés feltevését követően attól függött a válaszok jellege csoportonként, hogy ki
indította meg a beszélgetést, ki vállalkozott először hozzászólni a kérdéshez. Ha az első vá-
laszadó etnicizálta a kérdést, úgy a többiek is abban gondolkodtak, és ha nem volt másik
domináns karakter ellenvéleménnyel, akkor a beszélgetés a megkezdett irányvonalon belül
zajlott. Az etnicizált vélemények közül kettőt mutatunk be: az egyik, ahol a vélemény kinyil-
vánítása, hangoztatása etnicizálódott; a másik a szemét és az igénytelenség etnicizálása.⁴

Maga az **érdekérvényesítés** kezdeményezése, a vélemény kinyilvánítása vagy elhall-
gatása lényegében a politikai szocializációhoz tartozik (Szabó 2000: 28–29). A kérdés úgy
hangzott, hogy az adatközlők szoktak-e problémáiknak, véleményüknek hangot adni a vá-
roson belül, melyre azt követően került sor, hogy a jelenlegi magyar polgármester előnye-
iről beszélgettek a résztvevők. Az etnicitást már maga a polgármester etnikumhoz rende-
lése előzte meg. Eltérő vélemények alakultak ki azzal kapcsolatban, hogy van-e lehetőség a
városon belül a vélemények hangoztatására, majd egy domináns résztvevő – akitől a kö-
vetkező idézet is származik – úgy zárta le a vitát, hogy csak mikroszinten, egymás között
mondják el a problémáikat.

M: Kell-e hangot adnunk a dolgainknak, a véleményünknek, a problémáinknak, amit AK3 is
mond? Vagy egyszerűen megszoktuk azt, hogy mindig elhallgatjuk?

AK6: Nem. Nem. Mivel kétnyelvűség van itten végül is nem kettő, mert van ugye magyar, orosz,
ukrán, belorusz minden, minden van. Hát ha én bemegyek, oszt azt mondom, hogy „*Jó
reggelt!*”, akkor nekem nem azt kell mondani, hogy шо? [mi?]+/.

AK4: Igen.

AK6: Akkor ültess oda egy olyan embert, aki tud magyarul, ukránul, oroszul, aki tud +... Kész
ennyi. Elementáris dolog. Mikor én bemegyek valahova... Nem megyek messzire: optika.
Képzeld, bejön a vendég. Nekem mi az első? „*Jó napot!*”, „*Здравствуйте!*”, „*Добрый
день!*”. Ööö . Hát akkor, kezét csókolom: ennyi.
(...)

AK6: Na, de az benne a lényeg, hogy valahol, valamerre azért nem így működik, hogyha én

³ A beszélgetésekhez az alanyok invitálásakor mindig szükséges volt, hogy meghatározzuk, miről lesz a beszél-
getésben. Korábbi próbabeszélgetésnél, amikor csupán a várost jelöltük meg a beszélgetés tárgyának – leg-
többször etnikailag semleges témaköröket, kevésbé etnicizált véleményeket sorakoztattak fel a válaszadók. Eb-
ből okulva a város témáján túl, a toborzásnál már az ukránok–magyarok együttélését, a város etnikai sokszínű-
ségét is beemeltük a tárgykörbe. A konkrétabb (etnikailag determinált) témalehatárolással már közelebb jut-
hatunk azokhoz a véleményekhez, amelyek a hétköznapiakban etnicizálódnak, ám elemzésünkénél mindig szem
előtt tartjuk, hogy a semleges témakörök feltehetőleg esetenként kevésbé etnicizálódnak a valóságban, mivel
a témalehatárolásunk már a toborzásnál etnicizálódott. Az etnicitás vizsgálatánál ezt az „áldozatot” kénytelenek
voltunk meghozni, hogy közelebb kerülhessünk a valóságban elhangzó etnicizált véleményekhez.

⁴ Ezeken túl még megjelentek egyéb témakörök is, de a terjedelmi korlátok miatt kénytelenek voltunk lehatá-
rolni a bemutatásra szánt témák mennyiségét.

bemegyek valahova oszt én elkezdek magyarul vagy oroszul beszélni nekem ne mondják azt, hogy: Що? Ви розмовляйте на український мови! [Mi? Beszéljen ukrán nyelven!](Fcs/2)⁵

Az érdekérvényesítést, a probléma hangoztatását nem valamilyen átlagos városlakói problémára vezette vissza a domináns karakter, hanem a többnyelvűsége a városon belül. Azt emelte ki, hogy Beregszászban „illik” többnyelvűnek lenni és legalább úgy köszönni minden szolgáltatói egységben, ahogy azt ő maga is teszi – legalább három nyelven. Tehát előkerült egy olyan vélemény, ahol a politikai szocializáció legalsóbb szintje – a vélemények hangoztatása bármilyen fórumon – egyet jelent az államnyelv domináns használatának problémáival, háttérbe szorítva a többnyelvűséget és a tiszteletet, amelyet legalább a köszönéssel „illene” betartani a városban. Annak ellenére ezt nevezte meg problémának az adatközlő, hogy oroszul és ukránul is tud. A többi fókuszcsoporthoz hasonló beszélgetéseknél azok panaszkodtak bármilyen formában a hivatali nyelvhasználat ukrán dominanciájára, akik nem tudtak az adott nyelven, szemben az említett adatközlővel.

A több etnikum együttélése és az abból egy kisebbségi létben élő etnikum véleményét vizsgáló beszélgetésben természetes, hogy a kisebbségi sorsban lévő nyelv hátrányát említik, és főként azok a résztvevők, akik nem beszélik az állam hivatalos nyelvét. De ebben az esetben egy olyan véleményt is megismerhettünk, ahol nem a kisebbségi sorsot domborítja ki az adatközlő, hanem a város soketnikumságát/multietnikusságát, és azt a tényt, hogy a településen illik tiszteletben tartani a másik etnikumot azzal, hogy ismernie kell a városlakóknak a többi etnikum nyelvét, és tiszteletünket legalább a több nyelven köszönéssel illik kifejezni.

A következő etnikailag semleges témakör a **városi szemét** problémája. A városhoz fűződő érzelmekben is megjelenik a város szemetes jellege párhuzamban a városhoz kapcsolódó pozitív jegyekkel. Több alkalommal is említették az adatközlők, hogy „*Én szeretem ezt a koszos kis városunkat*”. A városnak a koszos tulajdonsága rögzült jelzőjévé vált. Sokszor próbálnak választ keresni a szemetes jelleg okára, és a legtöbb esetben a kulturálatlanságot, a neveltlenséget nevezik meg, de két etnikai színezetű véleményt is tapasztaltunk: a roma és a szláv etnikumhoz kapcsolva a város szemetes jellegét. Az első idézet konkrétan a város témánál, valamint a jelenlegi értékrendek alakulása témánál lett említve, ám teljesen etnikailag semleges témák boncolgatása közben.⁶ Az olvasható ki a véleményekből, hogy a kárpátaljai magyarság által lakott települések szemetes mivoltáért (egyben Beregszászéért is) az adatközlők szerint a szlávok ilyen jellegű szokásai vagy annak átvétele a felelős.

AK1: Eszembe fog jutni a neve, mert írt egy könyvet, monográfiát Magyarország gazdaságáról, és elolvastam ezt ukránul. És az volt az egyik, hogy nagyon csodálkozik hogy itt a bereg+/, beregszászi járásban és itt a környéken ahol laknak **magyar** nemzetiségűek... Miért van az, hogyha átmegy Magyarország határán, akkor ott minden olyan rendezett, tiszta és nincs szemét, és amikor ide jött itt is ugyanolyan **magyarok** élnek, mégis olyan koszosak?

⁵ A szervezett fókuszcsoporthoz sorsszámát zárójelben, az idézett szövegek végén jelöljük, valamint az adatközlő anonimitásának megtartásához az AK jelölés mellett egy szám jelzi a kódolását. A moderátort „M”-mel jelöltük. A lejegyzésben a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont lejegyzési útmutatóját (Csernicskó 2004) használjuk, mely Lanttyák István (2009) élőnyelvi szöveg lejegyzési kódolásának egyszerűsített formája.

⁶ Ezt a véleményt egy próbabeszélgetésnél, még 2013-ban tapasztaltam, amire a többi beszélgetésnél is kisebb utalásokat tettek egyes adatközlők. A legteljesebben ez a példaanyag mutatja be a szemét témájának etnicizálását.

Tehát diákok voltak+/. Nem az a helyzet volt hogy fellehetett volna állni és megmagyarázni. Nincs itt valami szláv hatás!? Jaj, bocsánat. Tehát miért van az, [nevet] hogy itt is **magyarok**, meg ott is magyarok. Tehát valamilyen vadság.

AK2: /-Ezt jól mondod!-/

AK1: /-Tehát nem tudom [nevet]-/

AK2: mikor mi oda kerültünk +//.

AK3: Ezt nagyon jól mondod!

AK1: Én nagyon szeretem a szláv kultúrát, **a keleti szláv kultúrát+//**.

AK3: igen.

AK1: ...+ennek ellenére. Miért pont ő tette fel a kérdést, hogy itt miért koszosak és rendetlenek a **magyarok**? [nevet] (Fcs/0)

A következő idézet az előző vélemény alátámasztására érkezett, amellyel az adatközlő igazolja az előtte szóló véleményét. Az adatközlő a kódváltással, vagyis konkrétan az adott nyelven közli az eset egy részét. A kódváltás arra hivatott szolgálni ebben a szituációban, hogy az eredeti nyelven elhangzott mondat *idézésével*, még inkább alátámassza, *hitelesítse* a mondanivalóját (vö. Márku 2013: 142). Tehát a nyelvhasználatot hívta segítségül az etnikai különbség alátámasztásához.⁷

AK4: Amit az ember otthonról hoz, azt viszi az életen át. Ugye most mondta AK1 az előbb. És ha azt a gyereket otthon a szülő nem tanította meg, hogy mit illik és mit nem illik, akkor annyi. Ako+/. Meg magam is láttam, így ahogy te is elmondod, hogy szülő **oroszul** beszél. Jaj és mondja a gyerekeknek, hogy ne arra menj, hanem erre gyere, mert hát egy nagy tócsa ott az uszoda utcájában és akkor „**Ánu dévés, zgyesz kánfeté!**” [Figyeli csak, itt a cukorka!] Adja neki, kicsomagolja az anyuka. Püff, bele a pocsolába. Hát majd lesz vele valami. Tehát nem úgy, hogy hazaviszünk mindent, mert erre tanítottak minket, hogy minden...(Fcs/0)

A romák a város problémáinál említve kerültek szóba. Arról beszélgettek a résztvevők, hogy Magyarországon a szociális segélyek juttatását valamilyen köztisztasági tevékenységhez kötik. Mint pozitív példa került említésre, amit jó volna valahogy használni Ukrajnában is a segélyek juttatásánál, ugyanis konkrétan Beregszászban a gyermeknevelési segélyt a legtöbb esetben a romák kapják, akik körében magasabb a gyermekvállalási arány (Braun–Csernicskó–Molnár 2010: 17–51). Valamint a romákat vádolják a különböző körzetekben a szemét elszállításnak napján a szemét széthurcolásáért, átturkálásáért, ami szintén a város köztisztaságát rombolja.

AK1: nagyobb rend lenne a városba is, na. Én mondjuk magam előtt összetakarítok, de vannak olyan helyek, mint ahogy tetszik mondani a Vérke part⁸ végig szeméttel, akkor onnan a rossz szag meg az ilyesmi+... Azért lehetne valahogy őket csoportosítani, aztán valami kis munkára+/. (Fcs1)

Láthattunk két etnicizált témakört, melyek alapján nem köthetőek egy etnikumhoz sem – ezekhez hoztunk olyan példát, mely csupán egy domináns személy véleménynyilvánítását követően jelent meg, illetve egy másik végletként a szemét és igénytelenség etnicizálása több beszélgetésben is elhangzott.

⁷ A kódváltás szerepéről és annak csoportkohéziót erősítő, valamint az abból kizáró szerepéről lásd bővebben Márku 2013.

⁸ A Vérke az a Beregszász központján átfolyó csatorna.

A kárpátaljai magyarság **ukrán nyelvtudásának hiánya** több szakirodalomból is ismeretes (teljes összefoglalását a témának lásd Cserniczkó 2012). A következő interjúrészletből kiderül, hogy a beszélgetésekben milyen okokra vezetnek vissza az ukrán nyelvtudás hiányát. Több válasz és vélemény elhangzott, de egyöntetűen a legtöbb válaszban arra jutnak az adatközlők, hogy maga a nyelvoktatás rossz minősége miatt nem tanulnak meg a zömében magyarok lakta területeken ukránul a kárpátaljai magyarok. Minden egyes alkalommal elhangzott, hogy a magyar tannyelvű iskolai keretek között nem lehet az államnyelvet kellőképpen elsajátítani. Abban viszont már megoszlott a vélemény, hogy vannak-e mögöttes negatív motiváló erők, amelyek épp a szülők felől érkeznek – nem feltétlenül nyíltan, hanem esetleg burkolva, akár olyan formában, hogy a szülők otthon kevésbé motiválják gyerkeiket az ukrán nyelv elsajátítására, apró jelzéseket közvetítenek a gyermekek felé, amin keresztül elzárkóznak az ukrán kultúrától vagy nyelvtől. A mögöttes okokra az a személy hívta fel a figyelmet, aki egyetemi tanulmányait végezve kiszakadt rövidebb időre ebből a környezetből, – így másabb meglátásba kerültek saját korábbi tapasztalatai, valamint érvei között felsorakoztatja még az aktuálisan tapasztaltakat is. Azt a válaszadót nem sikerül meggyőznie, aki szülő, és igyekszik mindent megtenni, hogy gyermekei magyar iskolában megtanulják az ukrán nyelvet. A szociálkonstruktivizmus megközelítése alapján nem mondhatjuk, hogy egyik vagy másik vélemény jobban megállja a helyét a valóságban, ám az látszik, hogy az újabb meglátást alaposan kifejti a válaszadó, és a többi résztvevő is helyesli ezt.

AK5: Igen. Visszatérve a [nevet] az ukrán nyelv tanítására, meg ilyenek. Nekem, én tudom, hogy én azért nem tanultam meg a gimiben ukránul, mert én elleneztem azt, hogy én biztos, hogy nem akarok ukrán nyelven beszélni. Mert ilyen szinten sem akarok közösséget vállalni az ukránokkal meg satöbbi. Holott igazából teljesen békességben élünk. És, és sokszor ez szerintem a szülőknek a hibája, hogy ilyen hozzáállást tanúsítanak afelé, hogy, hogy Beregszász, és hogy kétnyelvű, kétnyelvűség, meg hogy ukrán magyarság. És ő sokszor ellentéteket vált ki csak így titkon az emberekből, és nem is nyíltan, lehet, hogy ez is oka, hogy tehát ilyen belső motiváció nincs.

(...)

AK5: De ezt a hozzáállást a gyerek hozza valahonnan. Nem így születik, hogy: Úgyse tudok megtanulni. Hanem ezt hallja, az oviból meg a+/-.

AK1: Meg otthon+/-.

AK5: Meg a szülőktől. És nem is xx

AK3: Tőlünk otthon nem hallják, az biztos. [nevet]

AK5: De nem is nyíltan kimondva, de szerintem nagyon jól érzékelik azt az apró kis ő ellentéteket. Amikor, van egy borsosabb megjegyzése a szülőnek, vagy az óvónőnek az ukrán nyelvre.

AK1: De lehet az is, hogy nagyon nehéz a tanterv.

AK5: Nyilván az is sokat vesz el a motivációból. (Fcs/5)

Az ukrán nyelvtudás hiánya több lényeges etnicitással kapcsolatos jelenség háttérmagyarázó tényezője a kárpátaljai magyarság körében. Egyebek között a korábban már bemutatott (Hires-László 2016a) „magyar világ” (Brubaker és mts 2011, Kántor 2000, Enyedi 1993) rekonstruálását erősítő tényező, mely egyben az elzárkózást is eredményezheti (Losocz 2015). Ezek mellett meg kell említeni az ukrán nyelv elsajátítása/ttása érdekében ukrán tannyelvű iskola választását (Ferenc-Séra 2012, Ferenc 2014, 2015, Hires-László 2016b, Séra 2010, 2011a, 2011b, Gazdag 2013), a hivatali ügyintézés során a negatív diszkriminá-

ciót, negatív élmények sorozatát, a médiafogyasztási szokásokat (Dobos 2010), a kapcsolat-rendszerek magyar dominanciáját.

A továbbiakban arra hozunk példát, hogy bemutassuk, egyéni szinten az identitás alkotóelemei mennyire eltérőek személyenként, valamint a nacionalista elméletek által diktált etnikai kategóriák milyen eltérő alkotóelemekből épülnek. Tehát a strukturalista nézőpont megcáfolásaként a szociálkonstruktivizmus segítségével bemutatjuk, hogy a nemzetiség fogalom kapcsán megalkotott kategóriák alapján eltérő asszociációs folyamatok mennek végbe a résztvevőknél.⁹

Több mindent is mondhatnánk a **nemzetiségről**, nemzeti identitásról, annak rétegzettségéről, összetettségéről (Gereben 2001, Hires-László 2010, 2013), de a továbbiakban arra hozunk példát, amely bebizonyítja, hogy a kategóriákban, nemzeti ideológiák által megalkotott kategóriákban gondolkodás mennyire szerteágazó – és egyesek számára teljesen mást jelent a nemzetiség szó, mint mások számára. A beszélgetéseket megelőzően szűrőkérdőíveket töltöttük ki, ahol meg kellett utolsó válaszként jelölni a nemzetiséget (a felsorolt kategóriáknál több válasz is lehetséges volt). Utolsó kérdésként már többen beszélgetni kezdtek, és többször megvitatták, ki mit gondol, ki mit érez ezzel kapcsolatban. Leginkább a kettős kötődés került szóba. A következő idézetet azért szeretnénk részletesebben bemutatni, hogy részben érezhetővé váljon, a nemzeti ideológiák eltérnek a valóságtól, másrészt ennek további következménye, hogy az állampolgárság egybemosódhat a nemzetiség fogalmával.

AK2: Az állampolgárság az más. Te **magyar** vagy.

AK4: És, ha szlovák vagyok?

AK2: Miér vannak akik+... Én ismerem Zsuzsát, együtt tanultunk. **Magyar**. [nevet]

AK4: De miért mondod, és ha **ukrán** vagyok?

AK1: Hát ki tudja, milyen vér csörgede+..., szlovák vér is csörgedezik az ereidben. (Fcs/5)

A kérdőív kitöltése közben látta AK2 az AK4 válaszát, aki barátnőjeként helyreigazította gyorsan a válaszát és jelezte, hogy ő nem ukrán, hanem magyar nemzetiségű. A beszélgetés további részében ismét visszatértünk a nemzetiség témájához, már hosszabb beszélgetést követően, hogy tisztázzuk, ki mit ért a fogalom alatt.

AK4: Nem voltam úgy látszik ilyen helyzetbe, na hát én tudom, hogy **magyar** vagyok, én mindenfele állítom, hogy én **magyar** vagyok, most evvel nem voltam tisztába, hogy nekem most **ukrán** *nacionálnyiszt Ukrájina*, *ukrájinka* xx, azért mondom, hogy most akkor mi van? Kettő vagyok, vagy egy vagyok, vagy [nevet]+/.

AK3: Igen régen a szovjet+/-.

AK4: Hivatalos papír, vagy nem tudom milyen papír, hát akkor töltöttem ki azért na... Oda kell figyelni, mit írsz.

AK3: A szovjet *paszportba* [személyigazolványba], ha emlékeztek vissza+/-.

AK4: Be volt írva.

AK3: Annak be volt írva külön *nacionálnyná* [nemzetiség].

AK2: Igen. Külön a nemzetiség.

AK3: Az azért volt, ha belegondoltok, azért a Szovjetunióba, mekkora nagy tizenöt tagállam, meg mit tudom én, az különböző nemzetiség, azért volt ez.

AK2: Most is jó lenne, jó lenne.

⁹ A bemutatott és elemzett eltérő véleményekkel a „nemzetiség” kapcsán a kutató mindennapjaiban is találkozott.

AK4: De nagyon. Ezt hiányolom.

AK2: Mert a személyibe tehát úgy van, van olyan, hogy ő oda van írva, hogy *hromádjen* [állampolgárság], és akkor *nációnálhyszt*, és akkor úgy veszik egynek, nincs feltüntetve, hogy mi magyarok vagyunk.

AK4: Régen fel volt.

AK2: És ez sok kavarodást okoz. (Fcs/5)

Mindenki egyenként a magyart nevezte meg a nemzetiségének, ám a moderátor visszatért a kérdőív kitöltésnél tapasztalt nézetletéréshez és elmesélte, hogy már máskor is találkozott olyan esettel, hogy az illető még nem szembesült azzal a ténnyel, hogy a nemzetisége és az állampolgársága eltérő, a két fogalom nem egy. Ettől a pillanattól kezdve az adatközlő belátta, hogy ő sem volt még olyan helyzetben, hogy szüksége lett volna a kettő elkülönítésére, valamint a kérdőív „hivatalossága” miatt jött zavarba – papírforma, ahol tollal kell megjelölni, kitölteni az üresen hagyott részeket. Nostalgizálva emlékeznek vissza a Szovjetunió idejére, amikor mindenkinek a nemzetisége fel volt tüntetve a személyi igazolványban. AK4 hiányolja ezt a rendszert, amellyel sokkal egyértelműbb volt mindenki számára, hogy ki milyen nemzetiségű (a Szovjetunió nacionalista politikájáról lásd bővebben Brubaker 2001, és kárpátaljai viszonylatban lásd pl. Csernicskó 1998). Vagyis az előző rendszerben beidegződött, hogy a nemzetiséget az állam, a hivatalos rendszer nyilvántartja, és az előző megszokást követve jelenleg is a személyazonosságot igazoló okmányban foglaltak szerint határozza meg az egyén a nemzetiségét. Ebből eredeztethető az a jelenség, hogy Kárpátalján bizonyos személyek, akik kevésbé tapasztalták a két fogalom elkülönítésének lényegét, az állampolgárság és nemzetiség kategóriákat együttesen kezelik, nem választják szét.

6. Tanulmányunkban két-két téma bemutatásával próbáltuk elemezni azokat a jelenségeket, amelyeket Beregszászon belül etnicizáltak a beszélgetésben résztvevők. Egyfelől olyan témákat elemeztünk, amelyek etnikailag amúgy semlegesek, nem köthetőek konkrét etnikumhoz, másfelől olyan jelenségekhez kerestük az eltérő véleményeket, amelyeket valamely – és most jelen esetben főként a magyar – etnikumhoz kapcsolhatunk. Az első két, konkrét etnikumhoz nem kapcsolható példában kiemeltük azokat a véleményeket, amelyeket etnicizáltak, etnikai kategóriákban gondolkodva magyaráztak az adatközlők. A városi szemét témánál kétféle véleményalkotást tapasztalhattunk – egyrészt egy valóban, a mindennapokban tapasztalható általános jelenséget említettek meg etnikai kategóriákban gondolkodva, a romák szemetelését a szemét elhordásának napján, míg az egy-két esetből általánosítás olvasható ki, azokból a véleményekből, amelyeknél a szemetes környezetért a városban a szlávokat (ukránokat, oroszokat) hibáztatják. Az utóbbi esetről tehát nem általánosan tapasztalható jelenséget magyaráznak etnikai kategóriák mentén, hanem csupán elvélve tapasztaltak alapján általánosítanak, és az etnikai kategóriák mentén magyaráznak egy negatív jelenséget. A következő etnikailag semleges témánál, ahol a vélemények és érdekek hangoztatása került szóba, a nyelvhasználaton keresztül (Feischmidt 2010: 20) az elhatárolódás egy különös példáját láthatjuk, ugyanis az adatközlő nem a tipikus hányatott kisebbségi sorsot fájlalja, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy Beregszászon a több etnikum együttélésének köszönhetően a történelem során kialakult a másik etnikum tiszteletben tartása, amelyet sokszor nem tartanak be a hivatalokban, szolgáltatói egységekben. A következő témánknál hasonlóan nem a megszokott véleményeket emeltük ki, hanem egy

olyan diskurzust mutattunk be, ahol az egyik résztvevő az ukrán nyelvtanuláshoz való viszony kapcsán a saját etnikum negatív hozzáállását konstatálja. A résztvevő sajátos véleményét első körben a beszélgetés résztvevői kevésbé támogatták, viszont a résztvevő továbbra is kitartott véleménye mellett, és alaposabb magyarázat után többen egyetértettek azzal, hogy az elzárkózás az ukrán nyelv tanulásánál valóban jelen van és ezért valamilyen formában az etnikum tagjai hibásak. Az állítást egy aktív résztvevő továbbra is tagadta.

A szociálkonstruktivizmus alpontnál ismérvekként felsorolt tulajdonságok alapján igyekeztünk a hétköznapi etnicitásra példákat felhozni. A felsorolásban első pontként említett kritikus meglátásnál, és konkrétan a kategóriák kritikusan kezeléséhez leginkább az utolsóként bemutatott téma, a nemzetiség és az etnikai kategóriákban gondolkodás eltérő szegmenseit próbáltuk felsorakoztatni. Ennek a véleménynek kidomborításával arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy bár sokak számára egyértelmű a „nemzetiség” fogalom, kategória – ahogy azt legtöbb esetben a beszélgetéseknél is egyértelműnek tekintették – ám vannak olyan személyek, akik számára ez nem egyértelmű, bármennyire is alakítják és formálják ezt a nacionalista ideológiák. Egyesek számára pont azért, mert soketnikumú városról, térségről lévén szó válik egyértelművé, megint mások számára pont a sok etnikummal együttélés miatt válik kevésbé lényegessé, hogy mely nemzetiségi kategóriába sorolja be önmagát a mindennapokban.

Irodalom

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism* (Rev. ed.). New York: Verso.
- Andrews, Tom 2012. What is Social Constructionism? *The Grounded Theory Review* vol. 11/1: 39–46. [https://www.researchgate.net/publication/235102122_What_is_Social_Constructionism – 2016.10.03.]
- Barth, Frederik ed. 1969. *Ethnic groups and boundaries: The social organization of cultural difference*. Boston: Little, Brown.
- Barth, Frederik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 1: 3–25.
- Bartha Csilla – Hámosi Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134/3: 298–321.
- Bax, E. H. 1988. *Modernization and Cleavage in Dutch Society*. Groningen
- Berger, P. L. 1977 [1963]. *Einladung zur Soziologie. Eine humanistische Perspektive*. München. (Eredetileg: New York, 1963).
- Berger, Peter – Luckmann, Thomas 1991. *The social construction of reality*. London: Penguin Books.
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick 2000. Beyond „identity”. *Theory and society* 29: 1–47. http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/18_Beyond_Identity.pdf
- Brubaker, Rogers 2001. Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 7: 60–66.
- Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L'Harmattan.
- Brubaker, Rogers 2002. Ethnicity without groups. *Archives Europeennes de Sociologie* 43/2: 163–189.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.
- Burr, Vivien 1995. *An Introduction to Social Constructionism*. London: Sage.

- Carter, Michael J – Fuller, Celene 2015. Symbolic interactionism. *Sociopedia.isa*. DOI: 10.1177/205684601561 (2016.12.01.)
- Cojocar, Stefan 2010. Appreciative supervision in social work. New opportunities for changing the social work practice. *Revista de cercetare si interventie sociala* 29: 72–91.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó.
- Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 174–177.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint Kiadó.
- Erikson, Erik H. 1980 [1968]. *Identity, youth, and crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Feischmidt Margit 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásban. In: Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–33.
- Ferenc Viktória – Séra Magdolna 2012. Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2012/3: 473–513.
- Ferenc Viktória 2013. Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. *Kisebbségkutatás* 2013/4: 98–121
- Ferenc Viktória 2014. Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2014/4: 188–221.
- Ferenc Viktória 2015. A kisebbségi oktatás értékei és kihívásai Kárpátalján – egy kompetenciamérés tanulságai. In: Gazdag Vilmos szerk. *Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások. Nemzetközi interdiszciplináris konferencia, 2015. március 26–27. Előadásvázlatok*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 19. old. [http://kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/hodinka_abstract_2015.pdf].
- Galbin, Alexandra 2014. An introduction to Social Constructionism. *Social Research Reports* 26: 82–92.
- Gazdag Vilmos 2013. A nyelvválasztási stratégia és a pályaválasztás összefüggései a kárpátaljai beregszászi járás magyar középiskolásai körében. In: Szoták Szilvia szerk. *Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 200–203.
- Geertz, Clifford 1973. *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York: Basic Books.
- Gellner, Ernest 2009 [1983]. *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó.
- Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Gergen, Kenneth J. 1985. The social constructionist movement in modern social psychology, *American Psychologist*, 40/3: 266–75.
- Goffman, Erving (1981). *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hale, Henry E. 2009 [2004]. *Explaining Ethnicity. Comparative Political Studies* 37/4: 458–485./ Mi az etnicitás? *Magyar Kisebbség* 2009/3–4: 57–94.
- Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul 2007. *Ethnography: Principles in practice* (third edition). London: Routledge.
- Hámori Ágnes 2009. *A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban*. ELTE BTK, doktori disszertáció.
- Hires-László Kornélia 2010. *„Az öreg fát nagyon nehéz kivágni”. A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint Könyvkiadó.

- Hires-László Kornélia 2013. A kárpátaljai magyarság identitása szociológiai dimenziók mentén. In: Kötél Emőke – Szoták Szilvia szerk. *Hagyomány és jövőkép. Anyanyelvek, oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 415–440.
- Hires-László Kornélia 2016a. „Magyar világ” – magyar pillérek, oszlopok Beregszászon. In: Gazdag Vilmos – Karmacs Zoltán – Tóth Enikő szerk. *Értékek és kihívások II. Történelem- és társadalomtudományok, oktatásmódszertan, irodalomtudomány*. Ungvár: Autdor-Shark, 49–62.
- Hires-László Kornélia 2016b. Új stratégiák? Módosulnak a tannyelv-választási szokások Kárpátalján? In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark, 119–136.
- Hutchinson, John 2002. Etnicitás és modern nemzetek. *Magyar Kisebbség* VII/1.
- Jenkins, Richard 2002. Az etnicitás újragondolása: Identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség* VII/4: 243–268.
- Jorgensen, Marianne – Phillips, Louise J. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE Publications.
- Kántor Zoltán 2000. Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 2000/3: 219–241.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony–Bratislava: STIMUL.
- Losoncz Márk 2015. *Merre tartasz, vajdasági magyar?* [<http://hu.autonomija.info/losoncz-mark-merre-tartasz-vajdasagi-magyar/> Megjelenés dátuma: 2015. augusztus 29. – 2015.09.10.].
- Márku Anita 2013. „Po zákarpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Merton, Robert K. 1995. Beiträge zur Theorie des Bezugsgruppenverhaltens. *Soziologische Theorie und soziale Struktur*. Berlin–New York, 217–268.
- Papp Z. Attila 2015. Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által. *Regio* 1: 118–155.
- Papp Z. Attila 2010. Hatékonyság vagy méltóság. A kisebbségi oktatás változatai és kihívásai. In: Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–33.
- Philip Gleason 1983. Identifying Identity: A Semantic History (1983). *The Journal of American History* 69/4: 910–931.
- Royce, Anya Peterson 1982. *Ethnic identity: Strategies of diversity*. Bloomington: Indiana University Press.
- Schmitter, Philippe C. 1979. Still the Century of Corporatism? In: Lehbruch, G. – P. Schmitter eds. *Trend Toward Corporatist Intermediation*. London: Sage.
- Séra Magdolna 2010a. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv-választásban (avagy az oktatás-politikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) In: Kötél Emőke – Fábri Zoltán szerk. *Határhelyzetek III. Ön-meghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 161–185.
- Séra Magdolna 2010b. Cél vagy/és eszköz? (az oktatáspolitikai lehetséges hatásairól). In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 125–134.
- Séra Magdolna 2011. Az oktatáspolitikai és a tannyelv-választás lehetséges következményei a kárpátaljai magyar közösségben. In: Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest–Beregszász: II. RFKMF Hodinka Antal Intézete, 115–118.

Smith, Anthony D. 2000. *The nation in history*. Hanover: University Press of New England, NH.

Van den Berghe, P. L. 1981. *The ethnic phenomenon*. New York: Elsevier.

Van Dijk, Teun A. 2001. Critical Discourse Analysis. In: Deborah Schiffrin – Deborah Tannen – Heidi E. Hamilton eds. *The Handbook of Discourse Analysis*. Hong Kong: Blackwell.

Vicsek Lilla 2006. *Fókuszcsoport*. Budapest: Osiris Kiadó.

A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: identitás és digitális identitás

A tanulmányban a kárpátaljai magyar nethasználók közösségi portálról gyűjtött diskurzusain keresztül mutatom be, miben nyilvánul meg az identitás egy-egy eleme a digitális térben, hogyan konstruálódik a digitális identitás.

Kulcsszavak: internetes nyelvhasználat, kárpátaljai kétnyelvűség, digitális identitás

The paper discusses how the Transcarpathian Hungarian internet users use the digital platform and the biggest social network forum – Facebook – as creative language actors, and how some parts of identity appear in the digital area.

Keywords: internet language use, Transcarpathian bilingualism, digital identity

1. Bevezető

Amikor az internet és a közösségi média egyre nagyobb tömegeknek vált hozzáférhetővé, egyre többen kezdték kutatni azt, hogy mi jellemzi a felhasználók viselkedését a digitális térben. A korai kutatások csakúgy, mint az internetes nyelvhasználat vonatkozásában, egy egyedi és új regiszter megjelenését (vö. Crystal 2001, Veszelszki 2011 stb., kritikusan Androutsopoulos 2006: 419, összefoglalóan Márku 2015, 2016), az identitás vonatkozásában is merőben új identitástípus (online/virtuális/digitális), új személyiség konstruálásának lehetőségét vizionálták.

Az identitás kérdésköréről tengernyi szakirodalom van. Az elemi meghatározás szerint: az identitás jelentése – azonosságtudat; annak tudatosítása, hogy 'ki és mi vagyok', sőt először is, hogy 'én – én vagyok'. Az identitásnak fontos alkotóeleme a csoport-hovatartozás, a szűkebb értelemben vett **társas identitás**. A társas identitás egy csoporttal való azonosulás, tehát az 'én' 'mi'-vé alakítása.¹

Az információs korban sokat hallhatunk identitás-vesztésről, különösen a nemzeti, etnikai azonosságtudat vonatkozásában. A szociológusok már az internetkorszak kezdetén rámutattak a korszakot jellemző ellentmondásra a globális hálózatok és a lokális identitás viszonylatában (Barber 1995, Castells 1996/2000, 1997). Egyrészt, a globális áramlások a tőke, a pénzügy, a piac és a média terén egyre inkább meggyengíti azokat a hagyományos pilléreket, amelyek eddig a társadalmat szervezték: mint például a nemzetállam, az állandó munka és a család (Castells 1996/2000). Másrészt, ezeknek a tradicionális autoritásoknak a lerombolása azt a reakciót váltja ki az emberekben, hogy megpróbálják megvédeni kultúrájukat és identitásukat az amorf globalizált kontrolltól (vö. Basmah 2011: 200). Castells (1996) szerint „az emberek a globalizálódó világban egyre inkább arra alapozzák saját jelentőségüket, szervezik öntudatukat, hogy kik ők, s nem arra, hogy mit csinálnak”² (idézi Warschauer 2001).

A nyelv és nyelvjárás fontos szereppel bír az identitás alakításában. Ahhoz, hogy valaki egy közösség tagja lehessen, szükséges, hogy nagy tudással (tudatosan vagy tudat alatt)

¹ A fogalmat 1950-ben vezette be Erik Erikson. Erikson fejlődéslélektanának ötödik szakasza a pubertás, melynek legfontosabb feladata az identitás kialakulása [<https://hu.wikipedia.org/wiki/Identitás>].

² People increasingly organize their meaning not around what they do but on the basis of what they are – Castells (1996).

rendelkezzenek a nyelv társas funkcióiról, társadalmi változatosságáról és képesek legyenek értelmezni ezt (Ochs–Shieffelin évk.). A világ nagy részén a többnyelvűség a norma, és a kisebbségi csoportok számára a nyelvek (nyelvjárások) közötti választás „az etnikai hovatartozás szimbóluma, valamint a kommunikáció eszköze” (Heller 1982: 308). A jelenlegi korszakban a nyelv jelöli ki a történelmi és társadalmi határokat, amelyek kevésbé önkényesek, mint a területi határok, de diszkriminálóbba (bár kevésbé exkluzív ez a fajta diszkrimináció), mint a faji vagy etnikai diszkrimináció (Warschauer 2001).

Ha a nyelv egyre fontosabb identitásmarker az információs korban, akkor mi is a szerepe a virtuális térben? Egyrészt, az internet kiemeli a nyelv szerepét, mely egyidejűleg elpusztítja más személyazonosító markerek szerepét, mint a faj, nem, vagy osztály. Mára a nagy nemzeti nyelvek, sőt a kisebbségek nyelve, és a kis nyelvek is megjelen(het)nek a világhálón. Több kihalóban lévő nyelv revitalizációját is a világháló segítségével végzik eredményesen (pl. hawaii, kis finnugor nyelvek (pl. erza)).

Az identitás az online hálózatokban, közösségekben a CMD (computer mediated discourse/számítógép közvetítette diskurzus) által realizálódik, tehát a nyelv mint identitásmarker felértékelődik. Többnyelvű nethasználók esetében a nyelvválasztás segítségével döntéseket hozunk a digitális térben megjelenő identitásunkról is: diskurzusaink során szándékaink szerint újra és újra konstruáljuk személyiségünket.

Malinák szerint is „az identitás formálódása a fejlődésregények zárt elbeszéléseinek mintája szerint már nem értelmezhető. Az egyénnek mindig az aktuális szituációban kell eldöntenie, hogy identitásának mely része élvez prioritást” (Malinák 2008).

Az, hogy az integratív Ént (s annak rétegeit: főleg a külső, a mások számára létező, burokszerű személyiségréteget, de egyes elméletek szerint a belső, magyszerű Selfet is) a másokkal való interakcióinkból és szerepeinkből konstruáljuk, nem új gondolat. A 20. században és annak elején kibontakozó tudományterületek, a pszichológia és a szociológia nagy úttörői George Herbert Mead (1934), s a mögötte sorakozó selfelméletek, mint Baldwin stb., és Vigotszkij (1971) mind-mind a külső, szociális Ént az interakcióból eredeztetik, a személyiség eme rétege a kommunikáció, a nyelv használata által és során konstruálódik, s ehhez adódik valamiféle belsőbb Én. Egyes kutatóknál ez egyfajta lélekpótlékként jelenik meg, egyeseknél a testi identitásból fakad, másoknál pedig ez a belső Én is a másokkal való interakcióból származik (vö. Pléh 2016: 10). Az információs korszakban ez a gondolat kicsit továbblép: nem abból indulunk ki, hogy hogyan konstituálja az Ént a Másikkal való interakció, hanem egy már kialakult személy, hogyan oldódik fel kapcsolatok sokaságában. Az emberek egyre kevésbé élnek s dolgoznak csoportokban, s egyre inkább hálózatokban és kapcsolatokban (vö. Pléh 2016: 11). A mai intellektuális világ lényeges mozzanata a hálózatok, a hálózati gondolkodás, és a hálózatokba ágyazottság: egyszerre sok társas és társadalmi hálózatban élünk. „Egyszerre van itt szó valós, technikai (telefon, elektromos hálózat), társas (emberek sajátos szövedékei), és szimbolikus hálózatokról” (Pléh 2016: 12). A NET és a WEB egyszerre mindegyik hálózatot felhasználja, egyszerre a globalitás és kisvilágok megteremtője, ami az emberi kapcsolatok, hálózatok egyes vetületeit is (például egy helyen lévő emberek) szimbolikussá, viszonylagossá teszi (vö. Pléh 2016: 12), s ezzel együtt a hálózatban lévő egyén, az individuum és identitása is módosul(hat).

Ebben a tanulmányban egy 2013–2016 között végzett internetes nyelvészeti kutatás részeredményeire térek ki, a kárpátaljai közösségi fórumot használók digitális identitásáról.

2. A kutatásról

A kutatás az MTA Posztdoktori Kutatói Programja³ keretében zajlott, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többsz nyelvűségi Kutatóközpontjában Dr. habil Bartha Csilla tudományos munkatárs vezetésével⁴.

A kutatás tervezésekor a következő kérdéseket fogalmaztuk meg a kárpátaljai magyar közösségre vonatkozóan:

- hogyan szerveződnek a gyakorlóközösségek az internetes médiában, a közösségi portálokon;
- hogyan hat az internet a nyelvre, nyelvhasználatra;
- milyen jelenségek (rövidítések, lexikai kölcsönzés, interferencia) és kommunikációs stratégiák, pragmatika sajátosságok (kódváltások, társalgás szervezési-, diskurzus stratégiák) vannak jelen (az internetes, szóbeli, írásbeli) nyelvhasználatban;
- milyen szerepe van az internetnek a nyelvmegtartásban, identitásban;
- hogyan hat az internet az anyanyelvoktatásra (kisebbségi környezetben);
- hogyan hatnak a médiumok a vernakuláris nyelvváltozathoz való viszonyra.

Tehát a kutatás során a nyelvhasználat jelenségeinek vizsgálatán túl, az identitás, a nyelvcsere és nyelvmegtartás problematikája, valamint oktatási kérdések is a figyelem középpontjába kerülnek.

A kutatás módszere: a rendszeres résztvevő megfigyelés és a módszeres gyűjtés (Milroy–Milroy 1985). A legnagyobb közösségi fórum nyilvános üzenőfalán, a különböző zárt és nyílt csoportokban, chat-szobákban folytatott beszélgetésekben „elhangzott” olyan megnyilatkozásokat gyűjtöttem ki, amelyek biztosan kárpátaljai beszélőtől származnak, és kontaktusjelenségeket tartalmaznak.

A gyűjtött nyelvi korpusz 235 diskurzust tartalmaz, melyekben legalább egy-egy beágyazott elem, kölcsönzés, kódváltás (szóértékűtől a többszörösen összetett mondatig) van (orosz, ukrán nyelvből, a kizárólag angol nyelvre váltás vizsgálata nem volt célom), de esetenként az egész diskurzus többsz nyelvű (2–4 nyelven is folyhat a társalgás).

A nagy mennyiségű szöveg feldolgozását a hagyományos tartomelemzés **módszereivel** végeztem. Szövegfeldolgozó szoftvereket sajnos nem tudok érdemben használni, mivel a diskurzusokban több nyelv elemei jelennek meg, esetenként többféle írásrendszer (latin és cirill), valamint a kontaktusjelenségek megértéséhez az egész kommunikációs szituációt (hol, mikor, ki, kinek, milyen céllal, mit, milyen hatással) is értelmezni kell. A felhasználók, adatközlők személyiségi jogainak védelmében a példákban a neveknek csak a kezdőbetűit őriztem meg.

Jelen tanulmányban, a korpuszból származó példák segítségével, a következő kérdéseket próbálom megválaszolni:

- 1) Hogyan konstruálódik az (digitális) identitás a közösségi portálon, a digitális diskurzusokban?
- 2) A társas identitás egyes faktorai hogyan jelennek meg a többsz nyelvű posztokban?
- 3) Hogyan használják a kárpátaljai bilingvis net-nyelvhasználók, és hogyan tudják *kreáltívan* „ki”használni a digitális platformot a hatékony kommunikáció érdekében?

³ Posztdoktor kutató: Márku Anita, Projektazonosító: (Sz-036/2013).

⁴ Kutatási téma: The internet language use of the communities of practice of Transcarpathian Hungarians (contact phenomena, identity factors, language change/language maintenance, educational issues).

3. Identitás a digitális térben, digitális identitás

Az identitás kérdését két szempontból próbálom megközelíteni: egyrészt úgy mint a személyes identitás (vö. Tószegi 2013) faktorai a digitális térben, másrészt, hogy a digitális identitás hogyan konstruálódik a kárpátaljai nethasználók körében, a végzett megfigyelésekre alapozva. Ezért fontos tisztázni a digitális identitás, avagy online identitás és az offline identitás mibenlétét, az átfedéseket és különbségeket a fogalmak között.

Pintér Róbert internet- és mobilkommunikációs kutató szerint ugyanis: „...egyetlen identitás van, ami offline és online színtereken is megjelenik és konstruálódik. Tehát nem digitális identitásról beszélünk, hanem az identitás digitális reprezentációjáról és kölcsönös, online interakciókban való folyamatos konstruálódásáról” (Idézi Fehér 2014: 140).

Más kutatók szerint viszont egy merőben új konstrukciónak tekintik a digitális identitást: „szemben a fizikai identitással, a digitális identitás majdnem minden vonatkozásban megváltoztatható, átalakítható. Ennek értelmében az optimistábbak azt hangoztatják, hogy ez az új szabadságeszme, és hogy a digitális identitás nem más, mint korlátozások nélküli alkotás, annak az egyénnek az alkotása, amelyet leképez.[...] Ha már egyszer on-line vagy, nem számít a tested” – összegzi kritikusan a digitális identitás kérdéskörében alapműnek számító tanulmányában Stalder (2000). Szerinte *viszont a digitális identitás* – az egyén identitásának kétféle megnyilvánulása mellett (1. fizikai identitás, melynek alapját a mindennapi jelenlét és kapcsolatok képezik; valamint 2. adatközpontú identitás, melyek az egyént írott dokumentumokra alapozva jelölték individuumként) – az új technológia folytán kialakult **járulékos identitástípus** (vö. Stalder 2000).

„Ezt az identitást az a digitális információmennyiség alakítja ki, amivel körül lehet írni az egyénként azonosítható individuumot. Ezt az identitástípust immár nem szorítják határok közé a hagyományos papír-adatrendszer tulajdonságai. [...] Az individuum közvetlen módon befolyásolhatja az őt leképező információ egy részét. A felbukkanó digitális identitás valahol a fizikai és az adatközpontú identitás között helyezhető el. Mivel maga az individuum testi valójában nincs jelen, a férfi vagy nő ábrázolási módját más egyén is kialakíthatja, nem csak az illető férfi illetve nő” (Stalder 2000).

1. példa. Amikor az adat típusú individuum bekerül a digitális térbe: az identifikációs kód címszó a ht-szótárban

Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

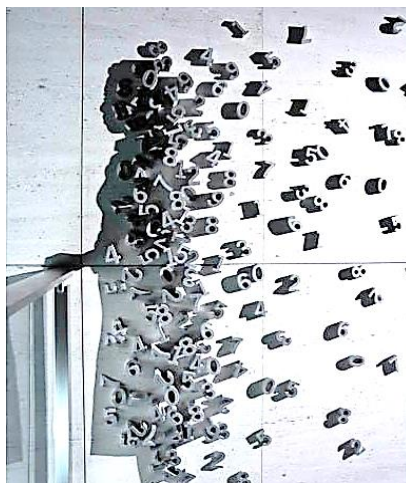
2013. január 17.

Kárpátaljai magyar kifejezés:

identifikációs kód (fn) ~ok, ~ot, ~ja

(Hiv) Ka (ált) (közh) (köz) természetes személy adóazonosító jele (száma) ♠ Ka Miért nincs identifikációs kódja az Ukrán Nemzeti Bank elnökének? (<http://karpatinfo.net/belfold>)

♠ Ka Az Ukrán Nemzeti Bank elnöke, Szerhij Arbuzov elmondta, hogy vallási okokból nem rendelkezik identifikációs kóddal. (<http://karpatinfo.net/belfold>)

Nagyon hamar kiderült azonban, hogy korlátozott az egyén szabadsága az online-énreprezentációban is, ugyanis a digitális platformokon sem csak az egyén alakítja a digitális identitását, **digitális lábnyomát**, hanem nagyon könnyen mások is hozzátehetnek, elvehetnek belőle, módosíthatják azt. „Az egyes felhasználók külön-külön nem tudják meghatározni vagy kontrollálni adatkészletük egészét, hiszen online hálózatokban, indexelt keresési rendszerekben, közösségi oldalakon és algoritmizált útvonalakon léteznek, és adott rendszerekhez, színterekhez és más felhasználókhoz kapcsolódnak, hozzájuk képest azonosíthatók. Ez azt jelenti, hogy egy felhasználó éppúgy felcímkézheti és indexelheti a másikat, ahogy egy bármilyen digitálisan kódolt, automatizált rendszer teszi, tehát a tudatos vagy kevésbé tudatos emberi döntések vagy aktivitások éppúgy meghatározzák az online hálózatokat, mint a különböző programok, algoritmusok és a keretként működő platformok. Hogy ki hányadik helyen szerepel például a Google-ban vagy ki jelent számára referenciát egy közösségi oldalon, s ezek milyen hatással vannak az életére, mind-mind meghatározza a kialakuló és folyamatosan formálódó digitális identitást” (Fehér 2014: 140). Ezért is vált napjainkra olyan fontossá az adatvédelem problematikája, s egyre tudatosabbá válik az én-márka kialakítása, az „**én menedzselése**” is a virtuális térben.

A szakirodalomban még nincs konszenzus a **digitalizálódó „Én”** terminusát illetően. Olvashatunk **online identitásról** (Kim et al. 2011), **e-identásról** (Vie 2011), **virtuális identitásról**⁵ és **Én 2.0-ról** (Schawbel 2009) is. Ezek a fogalmak csak látszólag szinonimák, más-más aspektusát emelik ki az online jelenlétnek: a hálózatba ágyazottságtól az én-márka építéséig. A **virtuális identitás** terminust újabban a nem valós, kitalált, kísérletező, hamis, fiktív online én-re használják, egy avatar, melyet számítógépes játékokban, fiktív online világokban, szerepjátékokban használnak (vö. Fehér 2014: 141). Az **online identitás** pedig inkább összefoglaló terminusként jelenik meg, mely lefedi mindazt, ami digitálisan jelen van rólunk (vö. Tószegi 2013). A **digitális identitás** – ahogyan azt Fehér Katalin értelmezi (2014: 141) – személyes-társas identitás, amelynek alapismérve az információs viselkedés, célja pedig az, hogy a realitáshoz képest az online mediatizált realitásban is megtalálja a helyét. „A digitális identitás ugyanis olyan dimenziókra is érvényes terminus, mint az online biztonság, a digitális tartalmak feletti kontroll vagy a magánélet és a nyilvánosság kérdései, bár ezek a személyes márkára is visszahathatnak. A döntési pontokból kirajzolódó stratégia ilyen értelemben mindenkinél más és más. Kevert online-offline identitások léteznek (Baker 2009) szintén online és offline hálózatokban, és kommunikációs értelemben ez egy „vegyes üzemmódot” eredményez (Walther & Parks 2002): átjárható csatornákat és platformokat, folyamatos mozgást az online hálózatokban.” (Fehér 2014: 142).

4. A kárpátaljai magyar Facebook-használók identitása

A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában voltak már identitásvizsgálatok (pl. MOZAIK 2001, Kárpát Panel 2007 stb.). A közösségre vonatkozó netnyelvészeti kutatások pedig 2010-ben indultak, s leginkább a már folyó kétnyelvűségi szociolingvisztikai kutatások vonalába illeszkedve, az idegen nyelvi- és kétnyelvűségi jelenségek gyűjtésére fókuszáltak

⁵ Virtuális identitás. Összeállította: Bedő Viktor. In: *Magyar virtuális enciklopédia*. [http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/inf/virtualis_identitas.htm – 2013.05.09.]

facebook-os posztokban. Eddig néhány tanulmány, és két szakdolgozat született a témában (vö. Márku 2014a, 2014b, 2015, Márku–Bartha 2015, Bartha–Márku 2016, Kiss 2012, Fábíán 2012).

A nyelv és az etnikai, lokális identitás kapcsolatáról a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai (lásd Csernicskó–Márku szerk. 2007, Csernicskó–Hires-László–Márku szerk. 2008), Csernicskó István (2008) és Hires-László Kornélia (2010) is végeztek kutatásokat. „Az anyanyelv az, mely nemcsak az idegen csoportokkal szemben védelmez, hanem a saját csoporton belül – értsd magyarság – is segíti megtalálni az egyénnek a helyét” (Hires-László 2010). Ezt Csernicskó (2008a, 2008b) a regionális nyelvváltozatok elkülönítésével és használatával magyarázza, mely a lokális identitás kialakulásában releváns tényezővé vált – tehát a helyi nyelvváltozat a regionális/kárpátaljai identitás egyik lényegi szimbólumának tekinthető. Hires-László monográfiájában részletezi az identitás faktorait: lokális, kisebbségi, kulturális, politikai, etnikai/nemzeti, transznacionális (vö. 2010: 39–41). Nincsenek viszont olyan kutatások a kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában, melyek a digitális identitás, valamint „az én-menedzselésére”, az identitáskonstruálás módjaira és stratégiáira fókuszálnának az információs technológia korában. Ezt a területet a jövőben érdemes lenne szisztematikusan vizsgálni.

Az alábbi megállapítások a korpuszgyűjtés során szerzett tapasztalataimon alapulnak.

4.1. A digitális identitásról

A kárpátaljai korpuszban olyan nethasználóktól gyűjtöttem megnyilatkozásokat, diskurzusokat, akik az offline világban is ismerősem, vagy ismerőseim ismerősei. A kárpátaljai facebookozókról elmondható, hogy az online térben is valós profillal vannak jelen, Facebook profiljuk alapján szinte mindannyian beazonosíthatóak, általában valós névvel, fotóval, munkahelyi és személyes információkkal regisztrálnak, ezekhez nagyrészt nyilvános hozzáférést engedélyeznek. Ritka az olyan eset, aki fiktív/álnéven, nickname vagy művésznév mögül figyel/kommenttel. De van példa arra is, hogy egy nagyon is népszerű, magát függetlennek mondó online magyar sajtóorgánus mögött, akik rendszeresen posztolnak híreket a közösségi portálon, a teljes szerkesztőbizottság álnév mögé bújva ír⁶. Az egyéni profilokra jellemző, hogy pozitívabb képet festenek magukról, ahogy az a szakirodalomban is megjelenik, „a közösségi hálózatokban a „jobbik énünk” kerül előtérbe” (Bargh et al. 2002, idézi Fehér 2014: 147). Az utóbbi években (a korpuszgyűjtés 2011-ben kezdődött, tehát értem itt a 2014–2016-os évet) egyrészt a Facebook központi adatvédelmi fejlesztéseinek következtében, másrészt talán a felhasználók online öntudatra ébredésének köszönhetően, megfigyelhető, hogy jobban átgondolják, mi jelenjen meg, s mi nem a profilokban, kinek mi legyen hozzáférhető, s kinek mi tiltott. Az is megfigyelhető, hogy jóval megfontoltabbak abban is, milyen csoportokba lépnek be, mit posztolnak az üzenő falra, és milyen témákhoz milyen stílusban fűznek kommenteket. Több ismerősöm is beszámolt olyan tapasztalatokról, hogy a közösségi fórumon „magánemberként” közzétett posztjai, kommentjei negatív hatással voltak munkahelyi megítélésükre. Az én-márka valamilyen szinten stratégiailag tudatos építése főleg a politikai vagy érdekvédelmi szervezetekben pozíciót betöltőkre, az

⁶ <https://www.facebook.com/Karpathir/?fref=ts>; KárpátHír: <http://karpathir.com>.

értelmiségekre (tanárok, művészek), a vállalkozókra jellemző. A tudatosság megnyilvánulása a közösségi oldalon megjelenő kommunikációban, a privát szféra védelmében és az én-reprezentációban érhető tetten.

A Budapesti Gazdasági Főiskola Kutatóközpontja 2013–2014-ben egy nagy volumenű nemzetközi kutatást indított a digitális identitás mibenlétének feltárására. A feltáró szakaszban a munkavállalás előtt álló Budapesten tanuló egyetemisták körében végeztek fókuszcsoportos és ellenőrző kérdőíves kutatást arra vonatkozóan, hogy milyen döntések/kérdések/attitűdök és stratégiák mentén építik online én-reprezentációikat (vö. Fehér 2014: 139). Fehér Katalinék kutatásából kiderült például, hogy az Y generáció (1980 és 1999 között született emberek, akik még nagyrészt a digitális korszak előtt nevelkedtek) tagjainak többsége egyetért azzal, hogy „ami nincs az interneten, az nem létezik”, s többségük rendelkezik tudatos stratégiával, hogy építse online személyiségét (Fehér 2014: 147).

A kárpátaljai közélet jó néhány fontos tagja úgy védekezik az online kiszolgáltatottság ellen, hogy nem regisztrál közösségi oldalakra, de más online platformokon tudatosan hagy digitális lábnyomot maga után. Többségük mégis használja a Facebookot tájékozódásra: családtagjuk, ismerősük profilján keresztül. Van arra is példa, hogy közéleti személyiségek több profilt is ápolnak a közösségi médiában: jó példája ennek a jelenlegi beregszászi polgármester, aki rendelkezik egy „magán profillal”⁷ és egy „hivatali profillal” (itt közszereplőként definiálja magát)⁸. Ez utóbbiban gondosan ügyel arra, hogy minden poszt két nyelven jelenjen meg (az államnyelven, ukránul és kisebbségi nyelven, magyarul), élve a hatályos nyelvtörvény adta jogokkal (a nyelvtörvényről bővebben lásd. Csernicskó–Tóth 2016, lásd még Tóth 2016).

Ahogy a való életben (**offline tér**), úgy a digitális térben (**online tér**) sem tudjuk teljesen szétválasztani szerepeinket, az információs korban pedig e két tér is szinte szétválaszthatatlan, hatással vannak egymásra, kiegészítik egymást. Ma már nem ritka, hogy pl. egy állásinterjúnál vagy egy személyes találkozáskor a digitális identitás kerül előtérbe: a találkozót, interjút megelőzi egy online ellenőrzés/megfigyelés/azonosítás/hitelesítés, s függhet ettől a munka- és a személyes viszony létrejötte, s az sem titok, hogy a „Nagy Testvér” is figyel a közösségi fórumokon⁹.

Tehát kárpátaljai viszonylatban is megfigyelhető, hogy egyre többen óvatosságból a megfigyelő pozíciót választják az online fórumokon, a Facebookon, jelen vannak (mert az is gyanús, aki nincs jelen), de rejtőzködnek, s ez főleg az X generáció¹⁰ tagjaira, valamint a Y generáció idősebb tagjaira, a digitális bevándorlókra mondható.

⁷ <https://www.facebook.com/babjak23.zoltan?ref=ts&fref=ts>.

⁸ <https://www.facebook.com/BabjakZoltan23/?ref=ts&fref=ts>.

⁹ Putyiné az orosz Facebook [http://index.hu/tech/2014/04/22/putyine_az_orosz_facebook].

¹⁰ Az X generáció tagjai 1965 és 1975 között születtek, így életkoruk alapján körülbelül a Z generáció tagjainak szülei. Marc Prensky az X generáció tagjaira használja a „digitális bevándorló” jelzőt. Ez arra utal, hogy amíg a Z generáció tagjai („digitális bennszülöttek”) beleszülettek a 21. század digitális világába, míg az X generáció tagjai nem születtek bele a digitális világba, hanem életük során nyűgözte le őket, elfogadták és elkezdtek használni a digitális világ új vívmányait. A digitális bevándorló így alkalmazkodik a környezetéhez, de félig még a múltban él (vö. Gyarmathy 2012, és https://hu.wikipedia.org/wiki/X_generáció).

4.2. Kontaktuselemek mint identitásmarkerek a CMD-ben

Azt lehet látni az internetes korpusz elemzésénél, hogy az identitást alkotó faktorok leképeződnek a digitális térben is: pl. a kulturális identitás elemei, a régió multikulturalitása megjelenik a digitális diskurzusokban is (vö. Márku 2016 megjelenés alatt).

Jó példája ennek az ünnepek, évfordulók, események (lásd 2. példa), köszöntések, jókívánságok, a rendezvényekre invitáló online meghívók többnyelvűsége.

2. példa. Többnyelvű gratuláció

Erika¹¹ V*****

Megkérte a kezem és én igent mondtam!!!!

He asked me to be his wife and I said YES!!!!

Nancy C*** W**** Congratulation.

Pavlo K**** Г-І-Р-К-О!!!!!!!!!!!! [kb. óriási, szleng kifejezés]

Tracey A**** W**** Congratulations - so happy for you

Erzsébet H**** M**** Gratulálunk Erika nektek!!!.Látod egyszer mindenki megtalálja a párját! Nagyon örülök nektek!

Dóra B**** Gratula csajsz!

Karine K**** Вітаю) [Gratulálok!]

Тетяна З***** ОООО,Вітаюююю!!!!

Beáta M**** Gratula

Erika V**** Köszönjük szépen! Дякуємо!!! [Köszönjük]

A pravoszláv/ortodox húsvét ritkán esik egy időpontra a nyugati keresztyén egyházi ünnepel. Ezért a kárpátaljai magyarok abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy gyakran kétszer is ünnepelhetik a legnagyobb keresztyén ünnepeket¹². A keresztyén egyházakban (a protestáns egyházakban nem mindenhol él ez a hagyomány) húsvétkor (egyes helyeken Húsvétól Pünkösdig) egy kultúrspecifikus köszöntéssel üdvözlük egymást az emberek: Krisztus feltámadt! – Valóban feltámadt! (Christus resurrexit! – Vere resurrexit!), melynek ukrán/orosz megfelelője: „Христос воскрес! – „Вои(и)стину воскрес!¹³

A 3. példában láthatjuk, hogy a második hozzászóló a szláv formulával köszönti ismerőseit, tehát kódot vált. De ami érdekes még ebben a megnyilatkozásban az az, hogy a jókívánság kezdőbetűje cirill, majd a többi a latin abc betűi. Csupa latinnal, fonetikusán átírva, így nézett volna ki: Hresztosz Voszkresz!

3. példa. A pravoszláv/ortodox Húsvét köszöntése

Cs*** B******* MINDEN KEDVES UKRÁN ÉS OROSZ BARÁTOMNAK KELLEMES HÚSVÉTI ÜNNEPET KÍVÁNOK!!!

E*** B****** Had csatlakozzak, minden kedves Orosz, Ukrán, barátomnak Kellemes Húsvéti Ünnepeket Kívánok, Xresztosz Voszkresz! [Христос воскрес! Krisztus föltámadt!]

Az identitás, a közösséghez tartozás, az otthonosság érzése, Kárpátaljához (az orosz–ukrán kultúrához tartozó) tárgyakról, ételekről és italokról folyó diskurzusban is megjelenhet.

¹¹ Ebben a példában meghagytam a keresztnéveket azért, hogy szemléletesen látsszon, hogy a nyelvválasztás a személy etnikai hovatartozására, L1 nyelvére enged következtetni.

¹² A karácsony soha sem esik egybe. Kárpátalján, a magyarul lakta vidéken mindkét ünnep (ahogy a helyiek nevezik: „magyar húsvét”, „orosz/ukrán húsvét”) munkaszüneti nap.

¹³ Hogyan köszöntik egymást más országokban a húsvéti időszakban, lásd itt:

https://ru.wikipedia.org/wiki/Пасхальное_приветствие.

4. példa. Kvász¹⁴-nemzeti ital

Cs**** I**** Végre otthon, Ung partján tejes kávé, barátok, kvász¹⁵, csinos lányok....
Ungvár – itt: Ужгород.

5. példa

S**** A**** „Amikor kiveszed a kvászt a hűtőből és JÉGKRÉM, na az mennyei öröm :D”
Az úrlap teteje
M*** A****... amikor a szimbolban 40 percig se szolgálnak ki legalább egy langyossal, na,
az maga a pokol...
S**** A**** Ilyenkor kell betörni hozzám
M*** A**** most?
S**** A**** Most már hiába, épp a végére értem a jégkrém-kvásznak De holnapra újítok
másikat. Egyébként a Fornettibe kell menni, ott a legjobb az anyag, én is onnan nyúlom
M*** A**** voltam már ott is..
N**** Sz**** Te áruló
S**** A**** Na jó, szembe is (majdnem) iható a kvász
Á**** M*** Mi azaza kvác?
S**** A**** Nemmondommeg
Á**** M*** <http://hu.wikipedia.org/wiki/Kvasz>
Á**** M*** Na. Sakkor?
S**** A**** Már mindent tudsz Erre nem is kell több billentyűt koptatni
Á**** M*** azért megmaradok a sörnél...

¹⁴ kvász (fn) -, ~t, - (Gaszt) Ka (ált) (közh) (köz) rozs- vagy árpakenyérből erjesztett, gyenge szesztartalmú savanykás ital ♣ Ka A Szovjetunióban a kvászt nyaranta leginkább tartálykocsikból lehetett venni, ma már inkább palackban forgalmazzák. (f.n.) [or/ukr квас 'ua' < lat cāseus 'sajt'] (→kvasz) Forrás: ht-online, Termini online szótár.

A magyar nemzethez tartozás sok határon túli magyar számára realizálódott az egyszerűsített honosítási eljárás¹⁶ bevezetésével, a kettős állampolgárság lehetőségével¹⁷. De ahol törvény van, ott visszaélések is vannak. Az alábbi cikkből az derül ki, hogy az egyik ukrán nacionalista párt tisztségviselőjéről egy rosszakarója az ukrán sajtóorgánumnak jelezte, és dokumentummal bizonyította, hogy magyar „Passzport”-tal, azaz útlevéllel rendelkezik, tehát magyar állampolgár. A cikket kommentálók felháborodásuknak adnak hangot, s kódváltással, kölcsönzéssel fejezik ki nemzeti identitásuk sérelmét.

6. példa. Nemzeti identitás

L***** B***** (forrás: D***** Cs*****)

Громадянка Угорщини вирішила стати мером Берегова (документ) | Трибуна
www.trubyna.org.ua

Наше видання продовжує відслідковувати хід передвиборчих перегонів на посаду міського голови у закарпатському місті Берегово. Як ми вже раніше повідомляли наш кореспондент проводить журналістське розслідування стосовно деяких «пікантних» подробиць біографії кандидтки від «Єдиного Центра» Ольги Бідз...

K**** D*** M***** A nagy ukrán nackó is magyar??? *Pizgyec*... [káromkodás]

I**** P**** hát leesett az állam...

K**** D*** M***** A nagy magyargyűlölők.... de a "*PAsszport*" az kell... [Útlevél]

I**** P**** olyat adnék neki, hogy besz*rna....

E*** B***** Azért kíváncsi vagyok, szemrebbenés nélkül hogy tette le a magyar esküt???????? Nem fordult ki a gyomra az utálattól?

I**** I*** Ez igen...és még mennyi ilyen van...

A**** B***** biztos nem személyesen vett részt az eskütételen, vagy max jeltolmáccsal

I***** I*****Komoly magyar felmenőkkel rendelkezhet :DDD

Láthatjuk a fenti példák által is, hogy a digitális identitás fogalmába beletartoznak a nemzeti, etnikai kulturális stb. identitás lenyomatai is. A digitális tér tulajdonképpen nem más, mint egy új szintér, ahol ezeket a részidentitásokat is megélhetik az egyének, (gyakorló)közösségek.

A korpuszgyűjtés kezdetén nem volt nehéz olyan diskurzusokat gyűjteni, amelyek kontaktuselemeket tartalmaztak. Az utóbbi egy évben viszont már tudatosabb nyelvhasználókká váltak a kárpátaljai facebookozók: a diskurzusokban megjelenő kontaktuselemek legtöbb esetben szándékoltan jelennek meg, s ha megjelennek, akkor gyakran a csoporthoz tartozás, az on- és offline közösségi (etnikai, lokális) identitás jelölőjeként, a „po zákárpátszki”-ság¹⁸, a „po násomu”-ság¹⁹ (vö. Márku 2014a, 2014b) kifejezőjeként funkcionálnak.

Gumperz (1982) és Auer (1984) kezdte először diskurzuseszközként megnevezni a kódváltást, szerinte a CS egyfajta kontextualizációs stratégia, metapragmatikai jelzés, amelyet a beszélő a szándékainak megfelelően használ. A kódváltás szociális funkcióját számos kutató vizsgálta az egyén szintjén (micro-level), és azzal érveltek, hogy az interperszonális

¹⁶125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról [http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300125.KOR].

¹⁷ Az ukrán jogrend nem engedélyezi, de nem is szankcionálja.

¹⁸ po zákárpátszki – kárpátaljai módra, kárpátaljaiul, kárpátaljaiság.

¹⁹ po násomu – a mi nyelvünkön, mi szerintünk, a mi módunkon.

kommunikációban tapasztalható minták tükrözik a csoport normáit, szabályait is. Ha a kódváltás a beszédpartnerek közti különbségek kiegyenlítésére vagy a különbségek hangsúlyozására szolgál, akkor ez mindig fontos információt nyújt a közösségen belül és a közösségek között zajló interakciókról is. A használt nyelv a beszélő identitásáról is vall, szimbolikus szerepe van (vö. Heller 1988a, 1988b, Bhatia–Ritchie 1989, Jacobson 1990).

Az alábbi diskurzusban a posztoló és a kommentező közös nyelvi szocializációs háttérrel rendelkezik: mindketten ugyanabban a kárpátaljai városban, ugyanabban az iskolában szocializálódtak, s ott (is) sajátították el azt a kárpátaljai sajátos nem standard (az egyik adatközlő szerint dolisnyák ruszin tájnyelv (ószláv, ukrán, szlovák, magyar és román szavak és nyelvi elemek találhatók benne, annak is a szóírósi változata), amelyen itt szót váltanak egy helyi étterem megnyitása kapcsán. Ezzel jelezve közös nyelvi szocializációs múltjukat, utalva arra, hogy „egy vérből valók vagyunk”..., még akkor is, ha a kommentező már évek óta más országban, angol nyelvi környezetben él.

7. példa. Po zákárpátszki I.

S**** S*****

A külsejét és belsejét elnézve úgy látom, végre van egy nem-proli hely a városban. :)

S***** A***** Na végre egy ízléses hely, ahol az ember Európában érezheti magát, már kellett. Ki is próbáljuk.

S***** S***** **No, védés? Poj dümü!** [Na, látod? Gyere haza!]

S***** A***** **Idu, idu, Szkara budu.** [Megyek, megyek, harmarosan (otthon) leszek]

Az alábbi példában szintén a fenti két személy diskurál ezen a közös nyelven. Az összehasonlíthatóság kedvéért standard ukránban és magyarul is közlöm a beszélgetést.

8. példa. Po zákárpátszki II.

Személy/ Person	Eredeti diskurzus (nyelvjárás, dolisnyák ruszin)	Standard ukránul így nézne ki	Magyarul
P1	Де тя носить?	Де тебе носить?	Merre csavarogsz?
P2	Nicsak, ki beszél?	Ти дивись, хто це говорить?	Nicsak, ki beszél?
P1	Mindig beszél, tudod.	Він завжди говорить, знаєш.	Mindig beszél, tudod.
P2	Еге, знаву!	Так, знаю!	Aha, tudom
P1	Но та кажи, дець ходила?	Ну, кажи, де ти ходила?	Mondd csak el, merre jártál?
P2	Довго...	Довго...	Hosszú...
P1	Ага, бо робити би треба, а не виляти хвостом.	Так, тому що робити би треба, а не виляти хвостом.	Persze, mert dolgozni kellene, nem a lábunkat lógatni!
P2	Но, не знаю, ко там по світові ся шляє оби не треба керт копати!	Ну, не знаю, хто там по світі шляєся щоб не треба город копати (виполювати)!	Na, nem tudom, ki is az, aki folyton a világot járja, hogy ne kelljen a kertet kapálnia!
P1	Йой, я ся уд керта бою. Я туди ни йду.	Ой, я боюсь городу ! Я туди не йду.	Jajjaj, én a kerttől , félek. Nem járok arra!

Az eddigi kétnyelvűségi kutatások, a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáiról is (lásd pl. Márku 2011, 2013), rávilágítottak arra, hogy bizonyos kódváltás-típusok (metaforikus CS) szoros összefüggésben vannak a csoportsszolidaritással, az identitással. Susan Gal (1987: 641) egy konstanzi olasz–német kétnyelvű közösségben egy speciális nyelvhasználati mód megjelenését kutatta ki. Azt találta, hogy egy fiatalokból álló csoport tagjai az olasz és a német nyelvet felváltva használta: egy társalgáson belül hol olaszul, hol németül szólaltak meg. Ez a közösség ezzel a gyakorlattal mintegy kifejezte saját identitástudatát: nem akartak hátat fordítani olasz gyökereiknek, azonban a német társadalomba történő tökéletes beolvadást is elutasították. A saját identitás és a nyelvhasználat kölcsönösen megerősítette egymást: azáltal, hogy folyamatosan gyakorolták az általuk kialakított, sok más csoporttól eltérő beszédmódjukat, a gyakorlóközösség tagjai egyben meg is erősödtek sajátos identitásukban. A gyakorlóközösség fogalma tehát nem csupán fizikai cselekvések, hanem bizonyos kommunikációs gyakorlatok tanulása, továbbadása, megerősítése esetén is alkalmazható (Szabó 2012).

Ahogy ebben az alábbi idézetben is láthatjuk: a *násá márká* váltás egyben a szolidaritás, az egy csoporthoz tartozás kifejezése, valamint a kifejezés „*a mi márkánk*” többletjelentést is hordoz, ezért alkalmasabb a mondanivaló és a hozzá kapcsolódó kicsit ironikus érzelmi töltet kifejezésére, mint magyar megfelelője.

9. példa. (orosz gyártmányú repülőgépről van szó) *Násá márká (a mi márkánk, a mi termékünk)*

Gxxxx ***** Jó gép, hazahozod?

Sxxxx***** Násá márká

A szakirodalom megkülönbözteti a tulajdonított és az alkotott/felépített (ascribed/ constructed) identitást (vö. Hires-László 2010: 51, Castells 1996).

Érdekes példája az identitáskonstruálásnak az, amikor egy erdélyi származású, egyébként Magyarországon szocializálódott, de már évek óta Kárpátalján élő személy úgy próbál kárpátaljai identitást konstruálni magának, hogy gyakran alkalmaz szókölcsonzéseket (11. példa), használ ukrán formulákat beszélgetéseiben (pl. köszönés), vagy például a nevét a facebook profilján átírja cirillre, s egy ideig így használja.

10. példa. Kölcsonszó: *turnyik* [tornaszer, nyújtó]

M***** A***

Köszönöm minden fiatalnak, akik fontosnak tartották és ki tudtak, ki akartak jönni a Szeretethíd napjára. Jó kis meló volt. Remélem, a turnyikos emberkék nem ragadnak rá a frissen festett vasakra :D

11. példa. Részlet egy üzenetváltásból

T***** S*****: vagy?

M***** A***** ták, dobrédeny [jó napot!]

T***** S*****: nyelveken szólsz?

M***** A*****: :D

T***** S*****:)

M***** A*****: na mondja hát :)

5. Záró gondolatok

A kétnyelvűségi jelenségek a kárpátaljai magyarok világhálón megjelenő szövegeiben is természetesen módon vannak jelen, csakúgy, mint az élőbeszédben vagy az írásbeli kommunikációs műfajok némelyikében, hiszen a web2-es felületek csak a kommunikációs platform szerepét töltik be. Soha annyi 'szöveg' nem született még, mint most, az internet és a közösségi fórumok virágkorában. A netes kommunikáció egy újabb lehetőség a kreatív szövegalkotásra.

Ahogy a tanulmányban bemutatott példákból is látszik, a felhasználók előszeretettel használják ki a kétnyelvű lét adottságait, azt, hogy hozzáférnek két (vagy több) kódrendszer, két (vagy több) kultúra elemeihez. A kontaktusjelenségek a facebookos bejegyzésekben nem véletlenül vannak jelen, s nem a nyelvi deficit jelölői, hanem tudatos és kreatív kommunikációs fogások: gyakran a humor kifejező eszközei, a nyelvi játék, a többletjelentés vagy a más stílusérték jelölői, néha pedig az identitás, a „kárpátaljaiság”, a csoportszolidaritás verbális eszközei. A példákat (s tágabb értelemben a kárpátaljai magyarok netes nyelvhasználatát) csak úgy értelmezhetjük, érthetjük meg, ha figyelembe vesszük azt a nyelvi, kulturális, politikai, közéleti kontextust is, ahol megszülettek, valamint a kommunikációs felület, virtuális világ szabályait, szokásrendszerét is szem előtt tartjuk. A digitális térben egyrészt leképeződik a valódi identitás, s annak faktorai, másrészt az új tér új lehetőségeket is ad a kísérletezésre. A digitális identitás hozzátesz/(tehet) a valós identitáshoz, de számos új kérdést is felvet például az adatvédelem, a hozzáférhetőség, az én menedzselésének lehetőségei terén, melyeket a közeljövőben érdemes és szükséges alaposabban megvizsgálni a kárpátaljai magyarság vonatkozásában.

Irodalom

- Androutsopoulos, J. 2006. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics* 10(4): 419–438.
- Auer, Peter 1984. *Bilingual Conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Baker, Andrea J. 2009. Mick or Keith: blended identity of online rock fans. *Identity in the Information Society* 2(1): 7–21.
- Baldwin, J. M. 1894. *Mental Development in the Child and the Race*. New York: Macmillan.
- Barber, Benjamin R. 1995. *Jihad vs. McWorld*. New York: Ballantine Books.
- Bargh, John A. – McKenna, Katelyn Y. A. – Fitzsimmons, Grainne M. 2002. Can you see the real me? Activation and expression of the “true self” on the Internet. *Journal of Social Issues* 58(1): 33–48.
- Bartha Csilla – Márku Anita 2016. Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális kommunikációjának néhány példája. In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Ungvár: Autdor-Shark, 61–77.
- Basmah dr., Issa Tlelan Al-Saleem 2011. Language and Identity in Social Net Working Sites *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 1 No. 19; December 2011; [http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_1_No_19_December_2011/19.pdf. – 2016.06.08.]
- Bhatia, Tej K. – William C. Ritchie ed. 1989/2004. *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Handbooks in Linguistics.
- Bódi Zoltán 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. *e-nyelv.hu magazin*. 2015/3. [http://e-nyelvmagazin.hu/szerzo/?sz=88 – 2015.11.11.].
- Castells, Manuel 1996/2000. *The Rise of the Network Society*. Malden, MA: Blackwell.

- Castells, Manuel 1997. *The Power of Identity*. Malden, MA: Blackwell.
- Crystal, David 2001/2004. *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
- Csernicskó István 2008a. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 153–170.
- Csernicskó István 2008b. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk. *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10., 101–113.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita szerk. 2008. „*hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken*”. *A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia 2008. A nemzeti és lokális identitás meghatározó tényezők a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita szerk.: „*hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken*”. *A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. Ungvár: PoliPrint Kft., 9–28.
- Csernicskó István – Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvrások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 91–135.
- Csernicskó István – Tóth Mihály 2016. The Rights of the National Minorities in Ukraine. In: Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark, 171–187.
- Erikson, Erik H. 1950. *Childhood and society*. New York: Norton.
- Fábián Beáta 2012. *Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján (közösségi fórumokon: Facebook, Skype, Msn)*. Évfolyamdolgozat. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Fehér Katalin 2014. Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás? Feltáró kutatási szakasz: a munkavállalás előtt álló egyetemisták. In: *Médiakutató*, 2014/02/nyár, 139–154. [www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/11_digitalis_identitas.pdf – 2016.05.23.]
- Gal, Susan 1987. Codeswitching and consciousness in the European periphery. *American Ethnologist* 14: 635–653.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gyarmathy Éva 2012. *Dislexia a digitális korszakban*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Heller, Monica 1982. Negotiations of language choice in Montreal. In: Gumperz, J. ed. *Language and Social Identity*. Cambridge: University Press, 108–118.
- Heller, Monica 1988a. Where do we go from here? In: Heller, M. ed. *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton, 265–273.
- Heller, Monica ed. 1988b. *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton.
- Hires-László Kornélia 2010. „*Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni*”. *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Jakobson, Roman 1990. *On Language*. Cambridge, Mass: Harvard University Russian Language Project.
- Kim, Hee-Woong – Zheng, Jun Raymond – Gupta, Sumeet 2011. Examining knowledge contribution from the perspective of an online identity in blogging communities. *Computers in Human Behavior* 27(5): 1760–1770.
- Kiss Anita 2012. *Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján (közösségi fórumokon)*. Szakdolgozat. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

- Malinák Judit 2008. A személyes identitás létrejötte a médiakultúra globalizálódásának kontextusában. In: *A kultúra kódjai*. Budapest: MOME, 77–91.
- Márku Anita 2011. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben. Doktori disszertáció, Veszprém: Pannon Egyetem.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Lira” Poligráfcentrum.
- Márku Anita 2014a. "Po násomu". Szolidaritás és kizárás: a kódváltás mint nyelvi játszma. In: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia szerk. *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, 225–235.
- Márku Anita 2014b. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűségi jelenségek (lexikai kölcsönzések) a kárpátaljai magyarok körében. In: Єлизавета Барань – Степан Черничко ред. Bárány Erzsébet – Cserniczkó István szerk. *Українсько-угорські міжмові контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*; Націонала Академія Наук України Інститут Української мови – Міністерство освіти і Науки України – Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II; Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelvi Intézete – Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Márku Anita 2015. Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 71–89.
[http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/HAI_KOTET_15.pdf]
- Márku Anita 2016. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: nyelvi kontaktus, identitás és kreativitás. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó. Megjelenés alatt.
- Márku, Anita and Bartha, Csilla 2015. Researching the internet language use as a modern trend in applied linguistics. In: Ilona Huszti – Ilona Lechner eds. *Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics*. Proceeding of the international conference 'Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics in the twenty-first century: Meeting the challenges', 11–12 April, 2014). Beregszász/Berehovo, 156–168.
[http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/modern-trends_11_17.pdf]
- Mead, Georg Herbert 1934/1973. *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Milroy, James, & Milroy, Lesley 1985. Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics*, Volume 21/Issue 02: 339–384.
- Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja. Gyorsjelentés. In: Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. Budapest: MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Ochs, E. – Shieffelin, B. "Language Acquisition and Socialization: Three Developmental Stories and Their Implications." R. Shweder and R. Levine, eds. 1984. *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paolillo, John C. 2011. "Conversational" Codeswitching on Usenet and Internet Relay Chat *Language@Internet*, 8 (2011), article 3. [www.languageatinternet.org, urn:nbn:de: 0009-7-32140, ISSN 1860-2029]
- Pléh Csaba 2016. A hálózat kutatás története. In: Pléh Csaba – Unoka Zsolt szerk. *Hány barátod is van?* Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 7–29.
- Prensky, Marc 2001. "Digital Natives, Digital Immigrants". *On the Horizon* 9(5): 1–6.
- Schawbel, Dan 2009/2012. *Én 2.0*. Budapest: HVG.

- Stalder, Felix 2000. Az analógtól a digitális identitás felé. Szabó Géza fordítása. *Korunk*. 2000. április. [http://felix.openflows.com/html/id_ana_dig_hu.html – 2013.05.09.]
- Szabó Tamás Péter 2012. Gyakorlat teszi a nyelvet. *Nyelv és tudomány*. [<http://www.nyest.hu/hirek/gyakorlat-teszi-a-nyelvet>]
- Tószegi Zsuzsanna 2013. A Web 2.0 és az online identitás. *Könyv és nevelés* XV/1. [http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/a_web_20_es_az_online_identitas – 2016.05.15.]
- Tóth Enikő 2016. A Beregszászi járás közigazgatási egységeinek internetes kommunikációja. In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség, Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor Shark, 163–171.
- Veszelszki Ágnes 2011. Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre: A doktori disszertáció tézisei. [<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/veszelszkiagnes/tezis.pdf> – 2014.02.12.]
- Vie, Stephanie ed. 2011. *(E)identity*. Southlake, TX: Fountainhead Press.
- Vigotszkij, Sz. L. 1971. *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*. Budapest: Gondolat.
- Walther, Joseph B. – Parks, Malcom R. 2002. Cues filtered out, cues filtered in: Computer-mediated communication and relationships. In: Knapp, Mark L. – Daly, John A. eds. *Handbook of Interpersonal Communication*. 3. Edition. Thousand Oaks: Sage.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Warschauer, Mark 2001. Language, identity, and the Internet. [<http://www.arts.uwa.edu.au/MotsPluriels/MP1901mw.html> – 2013.10.22.]

Lexikai szomszédossági viszonyok kárpátaljai és magyarországi 10–14 évesek körében

A tanulmány a kárpátaljai fiatalok gyakori hívószókra adott válaszait veti össze magyarországi fiatalok válaszaival. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy megragadható-e valamiféle különbség a mentális lexikon szintjén a kárpátaljai magyar és a magyarországi magyar gyerekek magyar nyelvében.

Kulcsszavak: Szóasszociáció, hívószó, válaszszó, mentális lexikon

The study compares the responses to frequent stimulus words of Transcarpathian youngsters to the replies of youngsters in Hungary. We would like to ascertain if there is any kind of difference on the level of mental lexicon between the Transcarpathian Hungarians' language and the language of Hungarian children from Hungary.

Keywords: word association, stimulus words, answer, mental lexicon

1. Bevezető megjegyzések

A tanulmány kárpátaljai és magyarországi 10–14 évesek körében végzett szóasszociációs vizsgálatok révén igyekszik ismereteket szerezni a lexikai szomszédossági viszonyokról; azonosságok és különbségek felbukkanására számítunk. Az azonosságok forrása a mentális lexikon struktúrájának olyan általános vonásai, melyek a magyar beszédközösség 10–14 éves populációját jellemzik. A különbségeket a kárpátaljai, illetve magyarországi 10–14 éves beszédközösség (magyar) nyelvhasználati sajátosságai generálják.

A szóba hozott (elvárt) azonosságok és különbségek annak a kérdésnek a megválaszolásához is közelebb visznek: minek tekintsük a magyar nyelvnek azt a változatát, melyet a kárpátaljai magyar nyelv- és beszédközösség képvisel. Vajon a magyar egyik területi változata, vagy másféle minősítés lenne megfelelő? Például: geopolitikai „nyelvjárása”, mivel a magyar nyelvű beszélők egy része különböző földrajzi-politikai régiókban intenzív nyelvi, kulturális kontaktushatásoknak van kitéve (horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán) több évtizede. A nyelvi hatások lexikai kölcsönzési megjelenési formáit a Termini Kutatóhálózat folyamatosan nyomon követi, dokumentálja. Vannak a szintaxisra és vannak más nyelvi szintekre irányuló kutatások (átfogó áttekintésükre lásd Csernicskó 2003, 2013, Göncz 1999, Kolláth 2005, Kontra 1991, Lanstyák 2000). Jelen tanulmány magyarországi, illetve kárpátaljai 10–14 éves fiatalok körében végzett szóasszociációs kísérletek révén a mentális lexikon szerveződéséről igyekszik információkat szerezni, miközben óhatatlanul kontaktushatások felbukkanására is számítunk.

2. A mentális lexikon funkciói

A mentális lexikonnak két átfogóbb funkciót tulajdonítanak: egyfelől „összeszerelő csarnok”, másfelől „raktár” (mindkettőről vázlatosan esik szó).

2.1. A mentális lexikon „összeszerelő csarnoki” funkcióját gyermeknyelvi példa illusztrálja. A *lovat* (felnőttnyelvi) formát több szabály alakítja, de ezek közül a 2-3 évesek rendszerint csak egyet birtokolnak, ezért gyakori körükben a *ló+t* forma (bár környezetüktől ezt a formát nem hallják). A beszédtapasztalat növekedésével 3-4 éves korban a már működő szabály mellé egy újat is rendszeresítenek az „összeszerelő csarnokban”: megjelenik a *ló+tot*, ami nemcsak a toldalék tekintetében helyes, hanem a szótó kétszótagúvá válási folyamatát

is tükrözi. Végül, egy újabb futószalag működtetésének köszönhetően a többeli magánhangzó és egy mássalhangzó beiktatásának szükségességére is reagálnak: a *lo+v+at*. (A mentális lexikon „összeszerelő csarnoki” funkciójában központi szerepet a különböző morfológiai műveletek játsszák.)

2.2. A mentális lexikon raktározási funkciója az egyén által birtokolt szó(szerű) alakok tárolását jelenti. A tárolás módja tekintetében az írott (vagy más technikával) rögzített szótárakra jellemző alfabetikus elrendezés nem jöhet számításba; más alakító és szabályozó elveket kell feltételeznünk. Ma még kevés ismereteink vannak ezekről az elvekről (paramétereikről), bár jelenlétük teljesen világos és indokolt, hiszen a beszéd létrehozása és megértése igen gyors folyamat. Egyfelől tehát a beszédműveletek gyorsasága, másfelől (viszonylagos) hibanélkülisége előfeltételez egy „gazdaságosan” rendezett tárolási módot, ami abban (is) jelentkezik, hogy a mentális lexikon elemei (szószerű adatai) egymáshoz különböző erővel kapcsolódnak. Az egymással való összekapcsoltság (mint a rendezett tárolási mód jellemzője) abban mutatkozik meg, hogy minden „szó” rendelkezik közelebbi és távolabbi, közvetlen és közvetett szomszédokkal; egyes szavak sok, mások kevesebb kapcsolattal rendelkeznek; a szavak közötti kapcsolatok bizonyos pontokon sűrűbbek, máshol ritkábbak (szavak közötti kisvilágok).

3. Szóasszociációs vizsgálatok: 10–14 éves magyarországiak és kárpátaljaiak körében

3.1. A fentebb röviden érintett lexikai kapcsolatok, lexikai szomszédossági viszonyok vizsgálatát szóasszociációs kísérlet segítségével igyekszünk felderíteni. A kísérletekben 10–14 éves magyarországi (1100 fő), illetve kárpátaljai (500 fő) fiatal vett részt.¹ A szóasszociációs kísérletek kötött, egyválaszos technikáját alkalmaztuk: a fiataloknak egy 198 szót számláló lista mindenegyes szavára (hívószavak; a továbbiakban HSZ, álló nagybetűvel) kellett az első eszükbe jutó szóval válaszolni (válaszszavak; a továbbiakban VSZ, dőlt kisbetűvel) írásban. Az így nyert eredmény képezi a tanulmány empirikus anyagát. A HSZ-ak listája az alapszókincs elemeit tartalmazza: alapvető főneveket, igéket, melléneveket, főnévi igeneveket (APA-ANYA, ÉLET-HALÁL, KENYÉR stb., AD, KÜLD, MOND stb., alapszínek, ÉDES, KESERŐ stb., ENNI, HALLANI stb.). A lista tükrözi az egyes szófajok (európai nyelvekre általában jellemző) arányait: 106 főnév, 42 melléknév, 39 ige, 11 főnévi igenév.

A tesztelésben résztvevőket – az életkori azonosság mellett – különbségek is jellemezték; ezek közül legfontosabb a település szerinti. Ennek magyarázata az, hogy az anyaggyűjtés során arra törekedtünk, hogy a (magyar–ukrán) kétnyelvűség hatását minimalizáljuk, tehát monolingvis kárpátaljai magyar anyanyelvű fiatalok bevonására törekedtünk. Ez viszont azzal járt, hogy főleg kisebb településeken, falvakban (Beregrákos, Kisdobrony, Mezőkaszony, Nagydobrony, Técső stb.) élőkre tudtunk számítani. Természetesen a kb. 25 ezer lakosú Beregszászban is gyűjtöttünk, de a város lakóinak csak a fele vallja magát magyar anyanyelvűnek. A magyarországi adatok viszont a következő településtípusokból származnak: főváros, nagyobb vidéki város (pl. Győr), közepes vidéki város (pl. Hatvan, Veszprém stb.), kisebb falvak (Karancslapújtó stb.).

¹ Az asszociációs kísérlet anyagát lásd a Pannon Egyetem honlapján Lengyel Zsolt neve alatt.

3.2. A lexémák közötti kapcsolódási módok

3.2.1. A HSZ-ak egy csoportja a VSZ-ak megoszlásának olyan mintázatát eredményezte, hogy a leggyakoribb (első) VSZ százalékos értéke kiemelkedett a többihez képest. Ez az elrendeződés az „élcsúcsos kapcsolódás” nevet kapta; az ÁLLNI illusztrálja (a VSZ utáni szám a százalékos részesedését jelenti; az ÁLLNI HSZ-ra leggyakoribb VSZ az *ülni* az összes válasz 29%-a stb.)

ÁLLNI

Kárpátalja: 10–14 évesek

ülni (29,46), *láb* (4,24), *menni* (3,57), *kell* (2,9), *valahol* (2,45), *várni* (2), *feküdni* (1,78), *fel* (1,78), *áll* (1,56), *egyenesen*, *földön*, *sokáig* (1,11), *járni* (0,89), *akar*, *büntetés*, *cipő*, *egy helyben*, *jó*, *nem ül le*, *utcán* (0,66), *ajtó előtt*, *állni*, *egy lábon*, *fáradni*, *fáradtság*, *fárasztó*, *fog*, *földön*, *futni*, *lábadon*, *lábon*, *lovon*, *meg*, *megáll*, *pihen*, *rossz*, *sarkon*, *sokat*, *széken*, *színpadon*, *szobában*, *várakozik* (0,44), *a sarat*, *ablakon*, *ágy*, *akarak*, *alatt*, *állás*, *állat*, *álló utas*, *állomás*, *állunk*, *állva felel*, *bosszút*, *buszba*, *buszmegálló*, *buszmegállón*, *buszon*, *cél*, *cselekvés*, *csuklani*, *elfáradni*, *élni*, *ember*, *enni*, *fa alatt*, *esőn*, *fáj*, *fárad*, *fáradás*, *fáradtság*, *fáradt*, *fáradtság*, *fekszik*, *fel*, *le*, *megállni*, *feladat*, *feláll*, *felállt*, *felkel*, *féllábon*, *felülni*, *fogok*, *föld*, *gyűlésen*, *haj*, *hal*, *hasát*, *házban*, *hely*, *helyen*, *helyén*, *helyzet*, *híd*, *himnusz*, *hosszú*, *izomláz*, *jegesmedve*, *jóhír*, *jól*, *kék*, *kell sokat*, *keményen*, *képtelen*, *keresni*, *két lábbal*, *kevés állás*, *keveset*, *kint*, *lábadon*, *lábamra*, *lábán*, *lábbfájás*, *létra*, *létrán*, *leül*, *lustaság*, *magasan*, *magasra*, *megy*, *mellette*, *mindig*, *Munkács*, *nehéz*, *nem jó*, *nemiszerv*, *nézni*, *otthon*, *pihenni*, *próba*, *rajta*, *sarat*, *segíteni*, *szalad*, *szaladni*, *szaladok*, *szék*, *széken*, *székre*, *szépen*, *szeretni*, *szobor*, *tanul*, *tanulni*, *tej*, *temetésen*, *téren*, *tóparton*, *türelmesen*, *udvaron*, *unalom*, *út*, *utcán*, *úton*, *ül*, *valaki akar*, *valamit csinál*, *van*, *vár*, *várakozás*, *vele*, *vízbe*, *zebra*, *zenés* (0,22).

Magyarországi 10–14 évesek:

ülni (31,59), *láb/lábak* (6,26), *várni* (4,07), *buszmegálló* (3,03), *feküdni* (2,75), *busz*, *fáradtság* (1,8), *fáradt*, *menni* (1,51), *vár* (1,32), *áll*, *büntetés*, *felállni* (0,94), *ünnepély* (0,85), *akar*, *cipő/cipők*, *fárasztó*, *várakozás* (0,66), *fáradni*, *föld*, *kell* (0,56), *elfáradni*, *évezáró*, *fáradtság*, *iskola*, *rossz*, *ül* (0,47), *állás*, *ember*, *fárad*, *földön*, *unalmas*, *várakozni* (0,37), *egy helyben*, *fáj*, *fut*, *futni*, *járni*, *kitartás*, *lábon*, *nehéz*, *nézni*, *oszlop*, *pad*, *talaj* (0,28), *buszon*, *egyenés*, *egyenés láb*, *egyenesen*, *elfárad*, *élni*, *esni*, *fájdalom*, *fegyelem*, *fekszik*, *figyelni*, *fog*, *hely*, *jár*, *katona*, *kiállni*, *koncert*, *kuki*, *magas*, *maradni*, *megy*, *munka*, *ott*, *pénisz*, *rendezvény*, *sokat*, *szék*, *széken*, *tanár*, *test*, *tud*, *unatkozni*, *ügyes*, *ünnepség*, *várás*, *vigyázban* (0,18), *ágy*, *ájulás*, *állam*, *állatkert*, *állj*, *állni*, *állok*, *alszik*, *autó*, *bácsi*, *ballagás*, *barátság*, *beszélgetni*, *bíjni*, *broki*, *buszozás*, *cövek*, *cselekvés*, *csoport*, *erő*, *erős*, *értekezlet*, *évnitő*, *évvége*, *fa*, *fáj* a *lába*, *fáj* a *lábam*, *fájás*, *fájdalmas*, *falni*, *fáradalom*, *fáradás*, *fáradékonyság*, *fáraszt*, *farok*, *fasz*, *fázni*, *fegyelmezetttség*, *feleltetés*, *felkelni*, *feszül*, *feszültség*, *figyelmes*, *fix*, *fogadás*, *folyosó*, *futás*, *fű*, *gerincfájás*, *gondolkodás*, *hagy*, *hallgat*, *halni*, *hangya*, *ház*, *helyes*, *himnusz*, *hímvessző*, *idegesség*, *inni*, *írni*, *iskolagyűlés*, *járdán*, *jó dolog*, *Józsi*, *képes*, *lábbfájás*, *lábon lenni*, *lámpa*, *látni*, *lép*, *lépeget*, *lépni*, *létra*, *leülni*, *levél*, *malom*, *mászni*, *megemlékezés*, *messze*, *miért*, *mozdulatlanság*, *mozogni*, *napon*, *nehézség*, *nem*, *nem fáradt*, *nem ülni*, *nemi szerv*, *nézelődés*, *nyújtózás*, *nyűgös*, *óra*, *otthon*, *öröm*, *padló*, *pihen*, *piros lámpa*, *sarok*, *séta*, *sétál*, *sétálni*, *sor*, *szállni*, *számár*, *szédül*, *szeretne*, *szex*, *színház*, *talp*, *támaszkodni*, *tanít*, *te*, *teher*, *tekeregni*, *templom*, *térdkalács*, *teszi*, *tilos*, *torlódás*, *tudó*, *újulás*, *unalom*, *unatkozik*, *utálok*, *utazik*, *utca*, *ülök*, *válni*, *várakozik*, *váróterem*, *venni*, *verseny*, *vigyázva*, *vigyázz!*, *vinni*, *vizsgálg*, *zebra*, *zsidó* (0,09).

3.2.2. A HSZ-ak másik csoportja a VSZ-ak megoszlásának olyan mintázatát eredményezte, amelyben egy VSZ használata sem emelkedik ki százalékos részesedése alapján, hanem több VSZ némi különbséggel áll a gyakorisági lista élén. Ez az elrendeződés az „osztott élű kapcsolódás” nevet kapta; az ALAK HSZ illusztrálja.

ALAK

Kárpátalja: 10–14 évesek

ember/emberek (11,11), *szép* (9,33), *test* (7,11), *karcsú* (4,66), *csinos* (3,77), *forma* (3,11), *jó* (3,11), *rossz* (2,44), *sovány* (2), *arc*, *csúnya*, *sötét* (1,55), *kinézet*, *váltó* (1,33), *kör*, *külső*, *sor*, *személy* (1,11), *alak/alakok*, *háromszög*, *kocka*, *nagy*, *valami* (0,88), *ablak*, *emberi*, *formás*, *torna* (0,66), *alakítás*, *alakja*, *fekete*, *férfi*, *figura*,

fiú, fura, idegen, kerek, körte, kutya, megváltozik, mell/mellek, napja, négyszög, négyzet, női, öreg, ronda, szépség, tábla, vált, váltás (0,44), ábra, alakkal, alakul, alap, álarc, alattunk van, alma, álruha, apa, aranyos, az ember alakja, bábú, barbi baba, bűnöző, cápa, csaj, csini, csokor, édesanya, ellipszis, eltűnik, fa, fazon, felnőtt, gazdag, gömb, gömbölyű, gyöngye, hastáncos, hosszú, ismeretlen, kék, kép, keret, ki, kis, kő, könyv, kör, kövér, láda, lány, látszik, légszomj, ma, március, matematika, megjelenés, mentő, mértan, mogorva, mosó, nem ismerem, orvos, repedt, részeges, sötét köpenyes, szegény, széles, szellem, szemtelen, szép alakú külső, szörny, téglatest, testvér, tojás, toll, tolvaj, udvaron, utálatos, vagy, valaki, valaminek mértani eredménye, változás, változtatás, város, vékony, vesz, zűrös (0,22).

Magyarországi 10–14 évesek:

ember (12,34), test (6,8), forma/formák (6,31), vékony (5,24), árnyék (4,66), karcsú (3,2), szép (2,91), kövér (2,33), árny (1,65), sovány, sötét (1,45), jó (1,26), ablak, furcsa, gömb, személy (0,97), dagadt, kocka, rossz (0,87), alaktalan, kör, szépség (0,77), nő, szobor (0,68), alak/alakok, formás, gonosz, szellem (0,58), ajtó, férfi, testalkat, valaki (0,48), alkat, csinos, csúnya, fekete, hal/halak, ház, ismeretlen, modell, rajz (0,38), alap, csaj, duci, fantom, félelem, figura, fura, hülye, idegen, kalap, kinézet, kül, lány/lányok, rabló, üveg (0,29), agyag, asztal, betörő, bűnöző, csávó, dagi, falak, fej, festmény, fitnesz, golyó, gömbölyű, gyilkos, hájas, háromszög, jóképű, kép, kerek, keret, körvonal, kutya, láthatatlan, mellett, négyzet, rejtély, ronda, segg, sor, sötétség, testforma (0,097), abba, ábra, alá, alakban, alakos, alakzat, alattomos, anya, anyum, arc, átlátszó, bácsi, bak, balak, birka, bizonytalanság, bombázó, bor, cipő, családok, csípő, darázsderék, deltoid, domborulat, dundi, edzés, egyéni, egyéniség, egységes, Elek, elme, ember árnyék, ember nő, emberi, érdekes, étel, fantomkép, fazon, fény, fiatal, fickó, FIT, fogyás, fogókúrá, folyó, formál, geometria, gonoszság, gömbölyded, görény, görögök, gúla, gyanús, hajasság, halál, halvány, homályos, ismerettel, itt, izom, jaj, jelentés, jól néz ki, karcsúság, kecses, kell, kés, keskeny, körte, külső, kvíz, labda, lakatos, látomás, lény, lidérc, madár, magasság, manusz, más, matematika, medve, megélhetés, megfelelő, mell, miniszoknya, mocskos, morf, mosakodik, müzli, nagy, nem akar, Niki, nincs, női, nőies, pala, pálcikaember, rajzolás, rajzóra, rém, rendes, rendkívüli, Riska, robot, rossz ember, ruha, rusnya, semmirekellő, settenkedés, síkidom, sötét ember, sötét ember árnyék, sötétben félig fénylő álarc, sport, súlyos, sünn, szem, szemtelen, szép vékony testalkat, szörny, tárgy, társ, tégl, telt, testes, testőr, testrész, titok, titokzatos, tökély, tömzsi, tört, u, ürge, váltás, váltó, változtat, váz, vékonyság, világos, víz, zombi, zsír (0,09).

Jelen tanulmány csak az élcúcsos eloszlású HSZ–VSZ kapcsolatokat elemzi (indoklást lásd alább).

3.3. Élcúcsos kapcsolódás

Az élcúcsos jelleg alsó küszöbértékét 20 százalékban állapítottuk meg, tehát az első (leggyakoribb) VSZ százalékos értéke legalább 20%; az alábbi táblázatok ezeket a HSZ–VSZ párokat rögzítik. Ez a szempont három alcsoportot képez: (i) a leggyakoribb VSZ említett értéke mindkét populációt jellemzi (59 HSZ); (ii) csak a kárpátaljaiakat (9 HSZ); (iii) csak a magyarországiakat (46 HSZ). A kárpátaljai populációban 68, a magyarországiakban pedig 105 HSZ rendelkezik 20 vagy annál magasabb százalékat elérő leggyakoribb VSZ-val. A VSZ-ak lexikailag hol azonosak, hol nem, ami újabb bontást eredményez.

3.3.1. A mindkét populációban 20 (vagy annál magasabb) százalékat elérő (leggyakoribb), lexikailag azonos VSZ-akat az 1. táblázat mutatja be (a kárpátaljai VSZ-ak csökkenő sorrendje szerint rendezve): első oszlopban a HSZ, másodikban a VSZ, a harmadikban az összes válaszból való százalékos részesedés a kárpátaljai, majd a negyedikben a magyarországi populáció szempontjából. A táblázat „kapcsolat jellege” oszlopa a HSZ–VSZ viszonyára utal: paradigmikus (P), szintagmatikus (SZ), oppozicionális (O), prototípusos (PT), együttes előfordulás (E), rész-egész viszony (RE).

1. táblázat. Mindkét populációban legalább 20%-ot elérő, lexikailag azonos VSZ-ak

HSZ	Kárpátalja		magyar-országi	Kapcsolat jellege					
				P	SZ	O	PT	E	RE
MOZI	<i>film</i>	40,6742	53,2599	+	-	-	-	+ ³	-
FIÚ	<i>lány</i>	36,2416	40,6795	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
ÉLET	<i>halál</i>	36,0544	29,2829	+	-	+ ¹	-	+ ⁵	-
FEKETE	<i>fehér</i>	34,0136	38,7305	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
HIDEG	<i>meleg</i>	32,6622	37,5484	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
FEHÉR	<i>fekete</i>	32,6577	36,3299	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
JÖN	<i>megy</i>	32,5893	51,2442	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
FÉRFI	<i>nő</i>	30,9255	46,0568	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
HOSSZÚ	<i>rövid</i>	30,4444	33,7989	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
KICSI	<i>nagy</i>	30,4444	44,7637	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
BETEGSÉG	<i>egészség</i>	29,9320	20,259	+	-	+ ¹	-	+ ⁵	-
TESZ	<i>vesz</i>	29,5964	35,5885	+	-	-	-	+ ³	-
ÁLLNI	<i>ülni</i>	29,4643	31,5939	+	-	+ ²	-	+ ⁵	-
KÁLYHA	<i>meleg</i>	28,8939	46,6752	-	+	-	-	+ ³	-
NAGY	<i>kicsi</i>	28,8939	35,1679	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
JÓ	<i>rossz</i>	28,5714	41,3185	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
GYÜMÖLCS	<i>alma</i>	28,1818	20,4400	+	-	-	+	-	-
ANYA	<i>apa</i>	28,1532	34,0265	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
SZÁR	<i>virág</i>	27,9545	43,5349	+	-	-	-	-	+
FIATAL	<i>öreg</i>	27,6018	36,4486	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
REGGEL	<i>este</i>	27,5395	23,0839	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
ENNI	<i>inni</i>	27,4376	35,1987	+	-	-	-	+ ⁴	-
SAVANYÚ	<i>édes</i>	27,1493	21,4220	+	-	-	-	+ ³	-
ÜL	<i>áll</i>	27,1111	30,6839	+	-	+ ²	-	+ ⁵	-
RÖVID	<i>hosszú</i>	26,9663	46,7221	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
ZÖLD	<i>fű</i>	26,7574	32,6852	-	+	-	+	+ ³	-
GYORS	<i>lassú</i>	26,0674	33,6773	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
SZÉK	<i>asztal</i>	25,5556	25,8396	+	-	-	-	+ ³	-
KESERŰ	<i>édes</i>	25,1121	28,2931	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
ERDŐ	<i>fa</i>	24,9443	46,3100	+	-	-	-	+ ³	+
ROSSZ	<i>jó</i>	24,7748	36,2373	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
KERES	<i>talál</i>	24,4989	43,0157	+	-	-	-	+ ³	-
EGÉSZSÉG	<i>betegség</i>	24,4444	23,6056	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
VAJ	<i>kenyér</i>	23,8307	30,4878	+	-	-	-	+ ³	-
BEMEGY	<i>kijön</i>	23,8202	28,5847	+	-	+ ¹	-	+ ⁵	-
SZÉP	<i>csúnya</i>	23,8095	20,4986	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
TALÁL	<i>keres</i>	23,4899	38,9562	+	-	-	-	+ ³	-
NEHÉZ	<i>könnyű</i>	23,4091	34,7465	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
FÉNY	<i>Nap</i>	23,3333	26,2767	+	-	-	+	+ ³	+
ÚJ	<i>régi</i>	23,0769	36,1762	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
ISMERŐS	<i>barát</i>	22,9025	27,3821	+	-	-	+	+ ³	+
ISZIK	<i>eszik</i>	22,7477	26,0148	+	-	-	-	+ ³	-
ÓRA	<i>idő</i>	22,6244	44,4860	+	-	-	+	+ ³	+

HSZ	Kárpátalja		magyar- országi	Kapcsolat jellege					
				P	SZ	O	PT	E	RE
IDŐ	<i>óra</i>	22,4444	34,8641	+	-	-	+	+ ³	+
KÉK	<i>ég</i>	22,0455	26,2477	-	+	-	+	+ ³	-
REND	<i>tisztaság</i>	21,8750	22,2740	+	-	-	+	+ ³	+
ÓCEÁN	<i>tenger</i>	21,5730	29,8439	+	-	-	+	-	-
LÁNYA	<i>fia</i>	21,1111	30,8188	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
OROSZLÁN	<i>állat</i>	20,9932	35,2074	+	-	-	+	-	-
APA	<i>anya</i>	20,9091	32,0965	+	-	+ ¹	-	+ ⁴	-
KÜLD	<i>levelet</i>	20,6742	33,6725	-	+	-	+	+ ³	-
ASZTAL	<i>szék</i>	20,2247	23,9554	+	-	-	-	+ ³	-
KÉZ	<i>láb</i>	20,2222	20,1107	+	-	-	-	+ ³	-
PIROS	<i>szín</i>	20,1342	26,3594	-	+	-	+	-	-
JÁR	<i>megy</i>	20,0000	29,9074	+	-	-	+	+ ³	+

1. abszolút, kontrasztos oppozíció
2. relatív, helyzettől függő oppozíció
3. egyidejű, egymást feltételező, együttes előfordulás
4. egyidejű, egymást kizáró, együttes előfordulás
5. nem egyidejű, egymást kizáró, együttes előfordulás

(i) Szófajfüggés

Az 1. táblázat szófajfüggésről árulkodik. A 20 (vagy magasabb) százalékot elérő VSZ-ak körében a melléknevek vannak túlsúlyban. A 42 melléknévi HSZ közel fele (19) éri el a szóban forgó értéket. A többi szófaj inkább alulreprezentált: 106 főnévi HSZ közül 25, a 39 igei HSZ közül 9, a 11 főnévi igenévi HSZ közül 2 került ebbe a csoportba.

(ii) Paradigmatikus-szintagmatikus kapcsolat

A HSZ-ként szereplő főnevek, igék, melléknevek lehetővé tesznek akár szintagmatikus, akár paradigmaticus kapcsolaton alapuló VSZ-t. Azonban a paradigmaticus van elsöprő többségben (55 párból 50), amit annak jelének tekintünk, hogy mindkét 10–14 éves populáció könnyedén kezeli az osztály, osztálytag képzése igényelte nyelvi-logikai műveleteket. Mindössze öt HSZ provokált szintagmatikus kapcsolatot: ZÖLD-*fű*, KÉK-*ég*, PIROS-*szín*, KÁLYHA-*meleg*, KÜLD-*levelet*. Ezt az irányt erőteljesen támogatja a prototípusos kapcsolat, ami egyfelől perceptuális evidenciák nyelvi köntösben való jelentkezése (ZÖLD-*fű*, KÉK-*ég*), másfelől verbális áthagyományozás (KÁLYHA-*meleg*, KÜLD-*levelet*). A kályháról feltehetőleg nincs annyi személyes tapasztalat, amely a *meleg* ilyen magas százalékos értékű provokálását indokolná. A 10–14 évesek mindennapi tevékenységük során nem küldenek annyi levelet, hogy ilyesféle tapasztalat alapozza meg a szóban forgó kapcsolat magas százalékos értékét (az sms ebben a korosztályban való gyakoriságáról nincs adat, bár ez árnyalhatná a képet). Az említettek miatt tekintjük a szóban forgó lexikai kapcsolatokat verbális áthagyományozásnak.

(iii) Együttes előfordulás

Az együttes előfordulási kapcsolat a leggyakoribb; azt hozza fókuszba, hogy a mindennapi természeti, társadalmi tapasztalás bizonyos jelenségei (térben, időben) közel esnek egymáshoz: együtt jelennek meg, kiváltják egymást, egymás megjelenésének feltételei lehet-

nek. Ezek a részmozzanatok, az idő paraméter szerint rendezve, háromféle viszonyba állíthatók: (i) egyidejű, egymást feltételező, (ii) adott minőség (jelenség) egymást kizáró manifestációja.

(1) Többféle forrásból táplálkozó, egymást egyidejűleg feltételező, gyakran kauzális viszonyt alkotó kapcsolatok:

- Természeti jelenségek: *ERDŐ-fa*, *FÉNY-Nap* (a fa „okozza” az erdőt, a Nap a fényt).
- Társadalmi gyakorlat, tapasztalás.
 - tárgyak körében: *MOZI-film*, *KÁLYHA-meleg*, *SZÉK-asztal*, *ASZTAL-szék*, *VAJ-kenyér*, *KERES-talál*, *TALÁL-keres*, *SAVANYÚ-édes*, *REND-tisztaság*. A mozi filmnézésre, a kályha fűtésre, a vaj kenyér megkenésére szolgál; a keresés gyakran találással végződik, míg a találás gyakran keresés eredménye; a savanyú és édes alapvető ízek; a rend és tisztaság egymást erősen feltételezik.
 - „emberi közreműködéssel”: *ISMERŐS-barát*; *JÁR-megy*, *TESZ-vesz*, *ISZIK-eszik*, *ENNI-inni*, *ÓRA-idő*, *IDŐ-óra*. Rendszerint ismerősi viszony előzi meg a barátit; az óra és az idő (az európai kultúrkörben) ember „megszabta” módon egymásra utal; az igék megjelenítette tevékenységek szorosan kapcsolódnak egymáshoz.
- Adott beszédközösségen belül preferált kapcsolat (többnyire prototípus): *KÜLD-levelet*, *ZÖLD-fű*, *KÉK-ég*, *KÉZ-láb*. A kéz és láb tesz lehetővé különböző emberi cselekvéseket (mozgás-mozgatás, helyváltoztatás stb.), tehát a funkcionális közelség hozza őket kapcsolatba.

(2) Többféle forrásból táplálkozó, adott minőség (jelenség) egymást kizáró manifestációját megjelenítő kapcsolatok:

- Perceptuálható minőség (jelenség): *FEKETE-fehér*, *FEHÉR-fekete*, *HIDEG-meleg*, *HOSSZÚ-rövid*, *RÖVID-hosszú*, *KICSI-nagy*, *NAGY-kicsi*, *GYORS-lassú*, *KESERŐ-édes*, *NEHÉZ-könnyű*, *REGGEL-este*.
- Társadalmi tapasztalat
 - személyek: *FIÚ-lány*, *FÉRFI-nő*, *ANYA-apa*, *APA-anya*, *LÁNYA-fia*.
 - állapot, tulajdonság: *EGÉSZSÉG-betegség*, *BETEGSÉG-egészség*, *ÉLET-halál*, *FIATAL-öreg*, *ÚJ-régi*
 - értékelés: *JÓ-rossz*, *ROSSZ-jó*, *SZÉP-csúnya*.
 - cselekvés: *JÖN-megy*, *ÁLLNI-ülni*, *ÜL-áll*, *BEMEGY-kijön*.

Az együttes előfordulás jobbra önálló, kisebb részben rásegítő (ennek jele a táblázatban: +/-). Önállóként a paradigmatiszus kapcsolat kialakítását segíti elő azzal, hogy különböző, de együttesen előforduló jelenségeket verbálisan összekapcsol. Eközben árnyalódik maga az előfordulás. Első lépcsőfokot alighanem az egy és ugyanazon paraméter végpontjainak megjelenése (*MELEG-hideg*, *HIDEG-meleg*, *ÉLET-halál* stb.) jelenti. További lépcsőfokok: a két jelenség egymást kiváltó (*KÁLYHA-meleg*), egymást követő (*ISMERŐS-barát*); a kapcsolatok építését részben perceptuális evidenciák és a (széles értelemben vett) társadalmi tapasztalás gerjesztik, illetve vezérlik.

(iv) *Oppozíció*

Az oppozíció gyakori: 55 HSZ–VSZ párból 28 esetben jelentkezik; különösen a mellénevek kapcsolatépítésében aktív (a 28 párból 15 melléknévi, 9 főnévi, 3 igei és 1 főnévi igenévi).

A melléknévi túlsúly nyilván abból fakad, hogy adott paraméter két ellentétes pólusát képezni könnyű (főnevek, igék, főnévi igenevek körében a szembeállítás más szempontok figyelembe vételét igényli).

1. A melléknevek körében az oppozíció erőteljesen kontrasztos. A HSZ, illetve VSZ közvetítette jelenségek egymást kizárják (FEKETE-*fehér*, HIDEG-*meleg*, HOSSZÚ-*rövid* stb.). A párok többsége elemi perceptuális eseményekre reagál (látás, ízlelés, bőr- és mozgásérzékelés): FEKETE-*fehér*, FEHÉR-*fekete*, HIDEG-*meleg*, HOSSZÚ-*rövid*, RÖVID-*hosszú*, KICSI-*nagy*, NAGY-*kicsi*, GYORS-*lassú*, KESERŰ-*édes*; előfordulnak társadalmi megegyezést, értékelést kifejező párok: JÓ-*rossz*, ROSSZ-*jó*, FIATAL-*öreg*, SZÉP-*csúnya*, NEHÉZ-*könnyű*, ÚJ-*régi*. A behívás rendszerint kölcsönös, de nem feltétlenül szimmetrikus: a pár egyik tagja gyakran magasabb százalékos értékben hívja be a másikat. A FEKETE erősebben váltja ki a *fehér* VSZ-t, mint fordítva, a KICSI erősebben a *nagy* VSZ-t, mint fordítva, a JÓ erősebben a *rossz* VSZ-t, mint fordítva. A *rövid*, *hosszú* szavakra csak részben igazak a fentebb írottak. (Néhány pár tekintetében a szóban forgó viszony nem ellenőrizhető, mert a SZÉP-*csúnya*, NEHÉZ-*könnyű*, ÚJ-*régi*, HIDEG-*meleg* párok VSZ-ai nem szerepelnek HSZ-ként.) A FIATAL-*öreg* kölcsönös, de nem szimmetrikus kapcsolatban van egymással: a FIATAL erősebben hívja be az *öreg* szót, de az ÖREG-*fiatal* párban a *fiatal* VSZ nem éri el a 20%-ot (bár ez az első leggyakoribb VSZ az ÖREG-re). A GYORS-*lassú*, illetve LASSÚ-*gyors* viszonya másként alakul a két populáció körében: a kárpátaljaiak esetében a behívás kölcsönös, a magyarországiak körében nem. Ugyancsak nem kölcsönös a KESERŰ-*édes* viszonya, mert az ÉDES a magyarországiak körében a prototípus (*cukor*), a kárpátaljaiak körében az együttes előfordulás szerinti választ (*savanyú*) provokálja első helyen. A melléknevek körében – az azonoság mellett – az a (kisebbségben lévő) különbség mutatkozik, hogy a kárpátaljaiak a kapcsolatépítésben az oppozíció, a magyarországiak pedig a prototípus szerinti kötést alkalmazzák.

2. Az oppozíció a főnevek körében is alakító tényező, bár mennyiségileg nem olyan mértékben, mint a mellékneveknél. A főnévi párok is az abszolút kontrasztos szembeállításhoz tartoznak: a két „jelenség” egymást feltételezi, de egyszerre nem fordul elő. Nem lehet egyszerre jelen a betegség és az egészség, az élet és a halál, a reggel és az este, nem lehet valaki egyszerre anya és apa stb. A kölcsönös, első helyen történő behívás (ahol lehetséges) a főnevek körében is erős tendencia: BETEGSÉG-*egészség*, EGÉSZSÉG-*betegség*, ANYA-*apa*, APA-*anya*, FIÚ-*lány*, LÁNYA-*fia*. Az alacsony elemszám miatt a behívás szimmetriájáról kevés mondható (bár az ANYA erősebben hívja be az *apa* szót, mint fordítva, de a *betegség* és *egészség* a két populációban nem egyformán viselkedik). A FIÚ-*lány*, ÉLET-*halál*, FÉRFI-*nő*, REGGEL-*este*, LÁNYA-*fia* kapcsolatok a kölcsönösség és a szimmetrikusság szempontjából nem vizsgálhatók, mert a HSZ-ak listáján nem szerepel a LÁNY, HALÁL, NŐ, ESTE, FIA.

3. Az igék körében az oppozíció szórványosan jelentkezik, de a főnevekhez és a melléknevekhez képest egy új típus jelenik meg: a helyzettől függő szembeállítás. Ez közelebb-ről azt jelenti, hogy a többféle testhelyzetet kifejező szavak (*ül*, *áll*, *fekszik* stb.) közül néhány közelebb van egymáshoz: az ÜL HSZ-ra leggyakoribb válasz az *áll*, és nem a *fekszik*. Az „ülés” és az „állás” szorosabb kapcsolatát az is jelzi, hogy az ÁLLNI HSZ-ra leggyakoribb az *ülni*, tehát a kapcsolat erőssége független a grammatikai formáktól. A JÖN-*megy* esetében nincs kölcsönösség. A MEGY HSZ vagy nem a *jön* VSZ-t hívja be első helyen (magyarországiaknál: *sétál*) vagy alacsony százalékos értékben (kárpátaljaiaknál a *jön* a válaszoknak csak 9%-a). A

BEMEGY-kijön a már említett oppozíciótípus realitását erősíti (a kölcsönösség nem vizsgálható, mert nincs KIJÖN HSZ).

(v) *Prototípus*

A prototípusi kapcsolat korlátozott: 6 párnál jelentkezik. Forrása lehet perceptuálható természeti jelenség (ZÖLD-fű, KÉK-ég); beszédközösség által „értelmezett” természeti jelenség (GYÜMÖLCS-*alma*, OROSZLÁN-*állat*, PIROS-*szín*). Ide soroltam a JÁR-megy párt is, mert a „járás” a „menés” számára prototípusként szolgál.

(vi) *Rész-egész*

A rész-egész viszony egy pár esetében jön számításba: SZÁR-*virág*. A többi párban más viszsonnyal közösen lép fel: ERDŐ-*fa*, FÉNY-*Nap*, ISMERŐS-*barát*, ÓRA-*idő*, IDŐ-*óra*, REND-*tisztaság*, JÁR-megy (az erdő nem csak fából áll, a Nap nem csak fényt ad, nem minden ismerős barát, az idő nem csak órára oszlik, a rendnek nem csak tisztaság a kritériuma, a járás nem csak menésként mutatkozik meg). Rendszerint a VSZ jelenti az „egészet” (*virág*, *Nap*, *barát*, *tisztaság*), tehát ez a viszony a nyelvi-fogalmi „szintezés” (hiperonímia stb.) előszobája.

4.2.2. A mindkét csoportban 20 vagy annál magasabb százalékos értékű, lexikailag különböző VSZ-ak a 2. táblázat összegzi.

2. táblázat. Mindkét populációban legalább 20%-ot elérő, lexikailag eltérő VSZ-ak

	HSZ	VSZ		P	SZ	O	PT	E	RE
Kárpátalja	LASSÚ	<i>gyors</i>	28,2222	+	-	+	-	+/-	-
magyarországi		<i>csiga</i>	40,0191	-	+	-	+	-	-
Kárpátalja	ÜNNEP	<i>Húsvét</i>	27,9910	-	+	-	+	+/-	+/-
magyarországi		<i>Karácsony</i>	32,2878	-	+	-	+	+/-	+/-
Kárpátalja	LEÜL	<i>feláll</i>	27,3756	+	-	+	+/-	+/-	-
magyarországi		<i>szék</i>	24,8629	-	+	-	-	+	-
Kárpátalja	ERŐS	<i>ember</i>	20,0893	-	+	-	+	+/-	-
magyarországi		<i>gyenge</i>	22,6364	+	-	+	-	+/-	-

A két populáció közti különbség a paradigmaticus, illetve a szintagmatikus viszony létesítésében van (csak az ÜNNEP esetében járnak el azonos módon), tehát a HSZ–VSZ kapcsolatnak más-más viszony szab fazont. Az oppozíció a paradigmaticus, a prototípus a szintagmatikus kapcsolat létrejöttét segíti. A két populáció más-más, de releváns szabályt követ: LASSÚ-*gyors/csiga* (oppozíció-prototípus), LEÜL-*feláll/szék* (oppozíció-együttes előfordulás), ERŐS-*ember/gyenge* (együttes előfordulás-oppozíció). A kárpátaljaiak inkább oppozíciós, a magyarországiak inkább prototípusos kapcsolatot hoznak létre. Annak kulturális okai lehetnek, hogy az ÜNNEP HSZ-ra a kárpátaljaiak a *Húsvét*, a magyarországiak a *Karácsony* VSZ-t adják legnagyobb számban (de általánosabb tanulság levonásához több hasonló adat lenne szükséges).

4.2.3. 20 (vagy magasabb) százalékos értéket csak a kárpátaljai csoportban elérő VSZ-ak.

4.2.3.1. Lexikailag azonos VSZ-ak a 3. táblázatban olvashatóak.

3. táblázat. Csak a kárpátaljaiaknál legalább 20%-ot elérő, lexikailag azonos VSZ-ak

		Kárpátalja	magyarországi	P	SZ	O	PT	E	RE
PONT	<i>vessző</i>	28,4116	13,3776	+	-	-	-	+	-
FUT	<i>szalad</i>	27,7778	13,9958	+	-	-	-	+	-
IGAZSÁG	<i>hazugság</i>	22,8188	18,4358	+	-	+	-	-	-
NAGYMAMA	<i>nagypapa</i>	22,4944	17,8273	+	-	+	-	-	-
VÁROS	<i>fal</i>	22,2222	16,0149	+	-	+	-	-	-
ÉLNI	<i>halni</i>	20,0445	18,2626	+	-	+	-	-	-

Csak paradigmatis kapcsolatot épül a HSZ és VSZ között; a korábbi viszonyok közül csak az oppozíció és az együttes előfordulás jut szerephez. Az oppozíció karakteresen jelentkezik: IGAZSÁG-*hazugság*, NAGYMAMA-*nagypapa*, VÁROS-*fal*, ÉLNI-*halni*. E párok esetében a különbség a két populáció válasza között mindössze 2–6%.

A két populáció válasza között nagyobb (10–15%) a különbség a PONT-*vessző*, FUT-*szalad* esetében (együttes előfordulás).

4.2.3.2. Lexikailag eltérő VSZ-ak a 4. táblázat részletezi.**4. táblázat. Csak a kárpátaljaiaknál legalább 20%-ot elérő, lexikailag eltérő VSZ-ak**

	HSZ	VSZ		P	SZ	O	PT	E	RE
Kárpátalja	MAGAS	<i>fa</i>	22,2222	-	+	-	+	+/-	-
magyarországi		<i>alacsony</i>	17,0000	+	-	+	-	+/-	-
Kárpátalja	AKAR	<i>valamit</i>	20,8145	-	+	-	-	-	-
magyarországi		<i>szeretne</i>	9,5463	+	-	-	+/-	-	-
Kárpátalja	HEGY	<i>magas</i>	20,1357	-	+	-	+	+/-	-
magyarországi		<i>domb</i>	13,0594	+	-	-	-	+	-

A lexikailag eltérő VSZ-ak a magyarországi populációnál paradigmatis, a kárpátaljaiaknál szintagmatis viszonyt jelent. (Megjegyzések: (i) feltűnő, hogy a szintagmatis viszony magasabb százalékos értékű első VSZ-t provokál, mint a paradigmatis; (ii) könnyebb-e szintagmatis viszonyt létesíteni, mint paradigmatis.)

A MAGAS HSZ-ra adott VSZ-ak vagy az oppozíció (*alacsony*) vagy a prototípus (*fa*) viszonyra reagálnak; a HEGY esetében a prototípus (*magas*) vagy az együttes előfordulás (*domb*) viszony szerint aktiválódnak. Az AKAR-*valamit* (Kárpátalja), illetve *szeretne* (magyarországi) VSZ-ak százalékos értékének különbsége jelentős. A kárpátaljai VSZ a grammatikai kontextus egyszerű lexikalizálása, míg a magyarországi intenzitás szerinti fokozás (alapszint: *akar*, középszint: *szeretne*). (A grammatikai kontextus lexikai kitöltése valószínűleg könnyebb, mint a fogalmi szintézis.)

4.2.4. A VSZ-ak 20 (vagy magasabb) százalékos értéket csak a magyarországi csoportban érik el (a táblázat a két csoport VSZ-ai közötti különbség növekvő sorrendje szerint halad):

4.2.4.1. Lexikailag azonos VSZ-ak az 5. táblázatban láthatóak.

5. táblázat. Csak a magyarországiaknál legalább 20%-ot elérő, lexikailag azonos VSZ-ak

		magyarországi	Kárpátalja	P	SZ	O	PT	E	RE
ABLAK	<i>üveg</i>	23,9450	19,1011	+	-	-	-	+	+
JOG	<i>törvény</i>	23,3427	19,3694	+	-	-	+	+	+
KEMÉNY	<i>puha</i>	23,1054	19,1537	+	-	+	-	+/-	-
ÖREG	<i>fiatal</i>	22,0800	18,7919	+	-	+	-	+/-	-
SZÍN	<i>kék</i>	21,6543	17,2646	-	+	-	+/-	+	+
KAP	<i>ad</i>	23,0159	17,0787	+	-	+	-	+	-
KÉRDEZNI	<i>válaszolni</i>	22,6814	16,0271	+	-	+	-	+	-
HANG	<i>zene</i>	22,3048	16,5533	+	-	-	+	+	-
INDUL	<i>megy</i>	21,8662	15,1111	+	-	-	-	+	+
HOLD	<i>Nap</i>	21,2234	15,6818	+	-	+/-	-	+	-
TUD	<i>okos</i>	26,8932	19,2825	-	+	-	+	+	+/-
NÉZNI	<i>látni</i>	27,8446	19,2308	+	-	-	-	+	+/-
NÉGYZET	<i>kocka</i>	26,8182	18,9310	+	-	-	+	+	+
FALU	<i>város</i>	24,5598	16,8889	+	-	+	-	+	-
JÁTSZIK	<i>gyerek</i>	21,0478	13,1519	-	+	-	+/-	+	+
SÖTÉT	<i>világos</i>	27,8493	18,0587	+	-	+	-	+/-	-
VILÁG	<i>Föld</i>	21,5084	12,3043	+	-	-	-	+	+
ÍRNI	<i>olvasni</i>	25,3745	15,1111	+	-	-	-	+	+/-
VÁSÁROL	<i>vesz</i>	22,8122	12,0455	+	-	-	-	+	-
HANGOS	<i>zene</i>	28,7703	17,3333	-	+	-	+	+/-	-
FOLYÓ	<i>víz</i>	26,9301	15,8014	+	-	-	-	+	+/-
AD	<i>kap</i>	25,3012	14,7392	+	-	+	-	+	-
SÉTÁL	<i>megy</i>	24,2764	13,7079	+	-	-	-	+	+
KALAPÁCS	<i>szeg</i>	25,3924	13,3929	+	-	-	-	+	-
FELNŐTT	<i>gyerek</i>	31,5107	18,9732	+	-	+	-	+/-	-
DRÁGA	<i>olcsó</i>	30,2279	17,4107	+	-	+	-	+/-	-
KEDVES	<i>aranyos</i>	23,7430	10,0897	+	-	-	-	+	+
LEÁNY	<i>fiú</i>	28,0622	14,4766	+	-	+	-	+/-	-
ERŐ	<i>izom</i>	25,5858	11,4865	+	-	-	+/-	+	+
LÁT	<i>szem</i>	29,4610	14,4766	-	+	-	+	+	-
DOLGOZIK	<i>munka</i>	29,4717	13,7079	-	+	-	+	+	-
TANÍT	<i>tanár</i>	33,2712	16,2528	-	+	-	+	+	-
MOND	<i>beszél</i>	35,4512	13,8009	+	-	-	-	+	-
ISKOLA	<i>tanulás</i>	43,7385	18,0401	+	-	-	-	+	-
ÁGY	<i>alvás</i>	37,8026	10,0000	+	-	-	-	+	-
LÁMPA	<i>fény</i>	43,8078	11,3333	+	-	-	-	+	-

- (i) A táblázat 36 HSZ–VSZ párja közül 7 szintagmatikus, 29 paradigmatiszus kapcsolatot képez, tehát a paradigmatiszus túlnyomó többségben van.
- (ii) A két populáció által adott azonos VSZ-ak százalékos értékének különbsége legkisebb az ABLAK-*üveg* (4 %), legmagasabb a LÁMPA-*fény* (32 %) pár esetében. A százalékos értékek különbsége enyhe szófajfüggést tükröz: a főnévi, melléknévi HSZ–VSZ kapcsolatok kis vagy közepes, az igeiek közepes vagy nagy különbséget mutatnak. A közepes különbséget mutató igei HSZ–VSZ párok (i) rezultativitást (KAP-*ad*, AD-*kap*, VÁSÁROL-*vesz*), (ii)

bázis és nem bázis szintű kapcsolatot (*INDUL-megy*, *SÉTÁL-megy*), (iii) prototípusos kapcsolatot (*TUD-okos*, *JÁTSZIK-gyerek*) foglal magában. A VSZ többnyire a HSZ kijelölte térben marad. A nagyobb különbségeket mutató párok a HSZ-hoz kapcsolódó VSZ-ak eszükre (*LÁT-szem*, *TANÍT-tanár*), eredményre/folyamatra (*MOND-beszél*, *DOLGOZIK-munka*) utalnak, ily módon a VSZ túllépi a HSZ határait, de vele szorosan kapcsolódó entitást von be.

(iii) Szintagmatikus kapcsolatok:

- A szintagmatikus kapcsolatokban lévő párok a két populáció VSZ-ai közötti százalékos különbség tekintetében nagy szórást mutatnak: a két szélső pontot a *SZÍN-kék*, illetve a *TANÍT-tanár* képviseli (4, illetve 17 százaléknyi a különbség).
- A szintagmatikus kapcsolatokban leggyakoribb, hogy az együttes előfordulás és a prototípus viszony egyszerre van jelen. Ezt az együttljárást az indokolja, hogy a prototípus viszony az együttes előfordulás „csúcsa”. Az együttes előfordulás és a prototípus bizonyos esetekben akár univerzálisnak is tekinthető, pl. *LÁT-szem* (a kapcsolat gyakori civilizációs, kulturális szimbólum).
- A szintagmatikus kapcsolat gyakran szoros implikációs viszonyt tükröz: *TUD-okos*, *LÁT-szem*, *DOLGOZIK-munka*, *TANÍT-tanár* (ha okos, akkor tud; ha szem, akkor lát; ha munka, akkor dolgozik; ha tanár, akkor tanít).
- Vannak lazább implikációs viszonyok: *JÁTSZIK-gyerek*, *HANGOS-zene* (ha gyerek, akkor főleg játszik, ha zene, akkor hangos, ami inkább a 10–14 évesek „életfilozófiája”).

(iv) Paradigmatikus kapcsolatok

A paradigmatis kapcsolatok többnyire a korábbiakat erősítik: az osztály, osztálytag nyelvi-logikai képzési szabályainak biztos birtoklását. A két populáció által adott VSZ-ak százalékos eredményeinek különbsége a következőket körvonalazza:

- Csekély a különbség a két populáció között, ha jól perceptuálhatók a minőségek, vagy jól meghatározhatók a szerepek: *KEMÉNY-puha*, *ÖREG-fiatal*, *KAP-ad*, *KÉRDEZNI-válaszolni* (ha valaki kapott, akkor valaki biztosan adott, ha valaki kérdez, bízhat válaszban stb.).
- Ha az oppozícióban a társadalmi megegyezés is szerepet kap, vagy a kölcsönös viszonyban álló párok egyik tagja gyengébb, akkor a két populáció VSZ-ainak százalékos értéke közötti különbség nő: *FALU-város*, *SÖTÉT-világos*, *AD-kap* (a falu vagy város státusz társadalmi egyezség kérdése is, az adás nem feltétlenül zárul kapással stb.).
- Még inkább növekszik a különbség, ha sűrűsödnek a társadalmi mozzanatok: *FELNŐTT-gyerek*, *DRÁGA-olcsó*.

(v) Kapcsolati viszonyok:

1. *Együttes előfordulási viszony*. Az együttes előfordulási viszony gyakori: 36 párból 29-nél jelentkezik. Előfordul önállóan, de rásegítőként is (az utóbbi jele a táblázaton: +/-). Többféle nyelvi-logikai viszonyt teremt a HSZ és VSZ között:

- A HSZ főleg a VSZ-val együtt fordul elő, de fordítva nem igaz: *ABLAK-üveg* (ritka az üveg nélküli ablak, ám az üveg másként is létezik); *LÁT-szem* (a látás szerve a szem, de olykor a szem nem feltétlenül biztosítja a látást). További hasonló kapcsolatok: *JOG-törvény*; *MOND-beszél*; *KAP-ad*, *AD-kap*, *KÉRDEZNI-válaszolni*, *SÉTÁL-megy*.

- A HSZ okozza, kiváltja a VSZ-ben foglaltakat: VÁSÁROL-vesz, NÉZNI-látni, DOLGOZIK-munka, ISKOLA-tanulás, HANG-zene, INDUL-megy, TUD-okos, NÉGYZET-kocka, JÁTSZIK-gyerek, ERŐ-izom, TANÍT-tanár.
 - Bizonyos helyzetekben meghatározott funkció, feladat teljesítése, végrehajtása céljából lépnek egymással szoros kapcsolatba: KALAPÁCS-szeg, FOLYÓ-víz, LÁMPA-fény, ÁGY-alvás, SZÍN-kék, HOLD-Nap, FALU-város, VILÁG-Föld, ÍRNI-olvasni.
 - A VSZ a HSZ lexikai fokozása: KEDVES-aranyos.
2. *Prototípus kapcsolat.* A prototípusos jelleg (határait kicsit szélesítve) 36 párból 11-ben jelentkezik; többféle viszonyt jelenít meg:
- A HSZ szükséges feltételt képez a VSZ szempontjából: JOG-törvény (csak akkor lehet törvény, ha van jog), SZÍN-kék (kék csak szín esetében létezik), HANG-zene (zene a hang révén létezik), NÉGYZET-kocka (kocka a négyzet révén létezik), HANGOS-zene (ebben feltétlenül generációs szemlélet, életérzés is tükröződik: a zene rendszerint hangos).
 - A VSZ elvart (törvényszerű) következménye a HSZ-nak: TUD-okos (okosság alapja a tudás), ERŐ-izom (izom nélkül nincs erő), LÁT-szem (szem nélkül nincs látás), DOLGOZIK-munka (munka dolgozás révén létezik).
 - A VSZ ideális képviselője a HSZ-nak: JÁTSZIK-gyerek (a gyerek egyik legkomolyabb megkülönböztető vonása a játék), TANÍT-tanár (a tanár elsődleges funkciója a tanítás).
3. *Oppozíció viszony.* A korábbiaknál korlátozottabb, önállóan 10 kapcsolatot cementál, többségben vannak a melléknevek:
- perceptuálható minőségek: KEMÉNY-puha, ÖREG-fiatal (jelentéktelen a százalékos különbség a két populáció között),
 - kevésbé (nem csak) perceptuálható minőségek: SÖTÉT-világos, DRÁGA-olcsó (a százalékos különbség nő).
 - A KAP és AD szavak kölcsönösen egymást hívják be első válaszként mindkét csoportban, miközben a *kap* erősebben provokálja az *ad* szót, mint fordítva.
 - A főnévi HSZ–VSZ párok közül a FALU-város, FELNŐTT-gyerek oppozícióba állítása társadalmi tapasztalatot kíván, míg a LEÁNY-fiú természetes tanulási folyamat eredménye.
 - A KÉRDEZNI-válaszolni pár csekély különbséget mutat a két csoportban.
4. *Rész-egész viszony.* A rész-egész viszony többnyire (10 párnál) önálló, kisebb részben (3 párnál) rásegítő. Az önállóan funkcionáló rész-egész viszonyon belül A VSZ-ak százalékos értékeinek különbsége szerint három alcsoport képezhető:
- A két populáció között azokban az esetekben a legkisebb a különbség, amelyekben a rész-egész viszony vagy fizikai jellegű (ABLAK-üveg, SZÍN-kék, ERŐ-izom) vagy elemi társadalmi megalapozottságú (JOG-törvény).
 - Növekszik a különbség, ha a rész-egész viszony a cselekvés, minőség tagolását szolgálja: INDUL-megy (az indulás megelőzi a menést), SÉTÁL-megy (a séta a menés egyik fajtája), KEDVES-aranyos (az aranyosság a kedvesség egyik fajtája).
 - Legnagyobb a különbség a VSZ-ak százalékos értékei között, ha ember alkotta jelenségekről van szó: NÉGYZET-kocka, VILÁG-Föld.

A rész-egész viszony rásegítőkként az együttes előfordulási kapcsolatot segíti: TUD-okos, NÉZ-NI-látni, ÍRNI-olvasni. A kétféle kapcsolat együtt mozog: az együttes előfordulás gyakorisága segíti a rész-egész viszony jelentés kialakulását, fejlődését, majd önállósodását. Ez a közös mozgás mindkét populációt jellemzi, a szóban forgó párok százalékos értéke között közepes a különbség.

4.2.4.2. Lexikailag eltérő VSZ-ak a 6. táblázatból láthatóak.

6. táblázat. Csak a magyarországiaknál legalább 20%-ot elérő, lexikailag eltérő VSZ-ak

	HSZ	VSZ		P	SZ	O	PT	E	RE
magyarországi	ORSZÁG	<i>Magyarország</i>	27,2477	+	-	-	+	-	-
Kárpátalja		<i>város</i>	12,9252	+	-	-	-	-	+
magyarországi	SZEM	<i>látás</i>	26,8203	+	-	-	-	+	-
Kárpátalja		<i>kék</i>	7,9007	-	+	-	+	+	-
magyarországi	SZOMBAT	<i>hétvége</i>	24,0367	+	-	-	+/-	+/-	+
Kárpátalja		<i>szabadnap</i>	15,5902	+	-	-	+	+	-
magyarországi	SZOMJAS	<i>víz</i>	23,4043	-	+	-	-	+/-	-
Kárpátalja		<i>éhes</i>	19,2308	+	-	-	-	+/-	-
magyarországi	OLDAL	<i>könyv</i>	22,6629	+	-	-	-	+	+
Kárpátalja		<i>lap</i>	18,0995	+	-	-	-	+	+
magyarországi	HALLGATNI	<i>zene</i>	21,8951	-	+	-	+/-	+	-
Kárpátalja		<i>beszélni</i>	10,8108	+	-	+	-	+	-
magyarországi	CSALÁD	<i>szeretet</i>	21,7391	+	-	-	+	+	+
Kárpátalja		<i>nagy</i>	10,6904	-	+	-	-	+/-	+/-
magyarországi	JEGY	<i>busz</i>	21,4753	+	-	-	+	+	-
Kárpátalja		<i>egykes/ötös/ tízkes/tizenegyes/ tizenkettes</i>	14,0000	+	-	-	+	+	-
magyarországi	ÚJSÁG	<i>hírek</i>	21,1982	+	-	-	+	+/-	+
Kárpátalja		<i>cikk</i>	10,0671	+	-	-	+	+	+
magyarországi	HALLANI	<i>fül</i>	20,2566	+	-	-	-	+	-
Kárpátalja		<i>valamit</i>	9,7996	-	+	-	-	+	-

A 10 HSZ–VSZ párból 6 esetben a két populáció egyforma kapcsolatot épít: öt esetben paradigmaticust, egy esetben szintagmatikust. A kimaradó négy párt nem egyformán kezelik: az egyik populáció paradigmaticus, a másik szintagmatikus viszonyt létesít a HSZ és a VSZ között.

(i) Paradigmatikus kapcsolatok

- Vannak csekély különbségeket felmutató párok: OLDAL-könyv/lap, JEGY-busz/egykes stb. Az első pár esetében a magyarországiak válasza (*könyv*) a fogalmi hierarchiában való elmozdulás, a kárpátaljaiak (*lap*) válasza azonos szinten marad. A JEGY a magyarországiak körében a közlekedés (*busz*), a kárpátaljaiak körében az iskola tartomány egyik lexémáját (*egykes* stb.) aktiválja első helyen.
- Közepes mértékű a százalékos különbség a SZOMBAT (*hétvége*, illetve *szabadnap*) és az ÚJSÁG (*hírek*, illetve *cikk*) HSZ-akra adott VSZ-ak között. A SZOMBAT HSZ-ra adott

kárpátaljai VSZ (*szabadnap*) azt jelzi: adott élethelyzet befolyásolja a verbális magatartást. A magyarországiak VSZ-a (*hétvége*) funkcionális alapú fogalmi alosztályképzést (ti. *hétköznapiok* vs *hétvége*), a kárpátaljaiaké társadalmi jelenség elrendezését (*hétköznapi – ünnepnap – szabadnap*) tükrözi. Az ÚJSÁG VSZ-ai a fogalmi tagolás mélysége szerint különböznek.

- Legnagyobb különbséget az ORSZÁG-ra adott válaszok (*Magyar/város*) mutatják (a *Magyarország* VSZ-t paradigmaticusnak tekintjük, bár a minősítés vitatható). Ismét annak a helyzetnek vagyunk tanúi, hogy az adott élethelyzet befolyásolja a verbális magatartást. A kárpátaljaiak válasza (*város*) funkcionális alapú fogalmi alosztályképzés eredménye (emberi település: *ország – város – falu* stb.).

(ii) Szintagmatikus kapcsolatok

- Egyetlen pár esetében épít mindkét populáció szintagmatikus viszonyt: HALLANI-*fül*, illetve valamit. Nem az első eset, hogy a kárpátaljai VSZ (*valamit*) a grammatikai kontextus lexikai kitöltése.

(iii) „Vegyes” kapcsolatok

- A HSZ–VSZ kisebbik felénél az egyik populáció paradigmaticus, a másik szintagmatikus viszonyt épít, miközben lexikailag eltérő VSZ-val élnek. A „kárpátaljai szintagmatikus VSZ – magyarországi paradigmaticus VSZ” (SZEM-*látás/kék*, CSALÁD-*szeretet/nagy*) esetében a paradigmaticus válaszok mintha nagyobb elvontságot tükröznenének. A „kárpátaljai paradigmaticus VSZ – magyarországi szintagmatikus VSZ” esetében (SZOMJAS-*víz/éhes*), HALLGATNI-*zene/beszélni*) viszonyban a szóban forgó különbség nem jelentkezik.

Kapcsolati viszonyok

1. Együttes előfordulás

- A párok nagyobb részénél az együttes előfordulást mindkét populáció érvényesíti, de más-más műveletet alkalmaz: SZEM-*látás/kék* (eszköz/minőség); OLDAL-*könyv/lap* (elmozdulás a fogalmi térben); HALLGATNI-*zene/beszélni* (forrás/dialogus); JEGY-*busz/egy* stb. (fentebb szóba került); HALLANI-*fül/valamit* (eszköz/tárgy).
- A többi párnál az együttes előfordulás az egyik VSZ tekintetében teljes, a másik esetében rásegítő funkciójú: SZOMBAT-*hétvége* (rásegítő)/*szabadnap*; CSALÁD-*szeretet/nagy* (rásegítő); ÚJSÁG-*hírek* (rásegítő)/*cikk*.
- Mindkét VSZ esetében rásegítő funkciót lát el: SZOMJAS-*víz/éhes*.

2. Prototípus viszony

A prototípus gyakran alakító tényező (a tíz párból nyolcban).

- Mindkét populáció VSZ-ait alakítja: JEGY-*busz/egy* stb.; ÚJSÁG-*hírek/cikk* (a különbségekről fentebb esett szó).
- Csak a magyarországi populációnál aktív: ORSZÁG-*Magyarország* (Kárpátalja: *város* – rész-egész viszony); CSALÁD-*szeretet* (a szeretet „bölcsője”, elsődleges színtere); Kárpátalja: *nagy* (a család bizonyos fajtája).
- Prototípusi viszony csak a kárpátaljai populációt jellemzi: SZEM-*látás/kék*, SZOMBAT-*hétvége/szabadnap*. (a *kék* „hagyományosan” a legszebb szemszín, a *szabadnap* prototípusos képviselője a kárpátaljaiak számára a szombat).

3. Rész-egész viszony:

- van, amikor mindkét csoportban felbukkan: OLDAL-*könyv/lap*; ÚJSÁG-*hírek/cikk*;

- van, amikor csak az egyik populáció VSZ-aiban: ORSZÁG-Magyarország/város (lásd fentebb); SZOMBAT-hétvége/szabadnap (ld. fentebb); CSALÁD-szeretet/nagy (részegész, illetve minősítés, fajta).

4. Oppozíció viszony

- Az oppozíció egyetlen kárpátaljai VSZ esetében játszik szerepet: HALLGATNI-beszélni.

5. Megbeszélés

5.1. Közös (azonos) vonások

5.1.1. Élcsúcsos – osztott élű kapcsolódás

Élcsúcsos és osztott élű kapcsolódás volt megkülönböztethető attól függően, hogy egy HSZ milyen százalékos értékben váltja ki leggyakoribbként egy és ugyanazon VSZ-t a két populációban. Az élcsúcsos mintázat szerint egy VSZ mennyiségileg kiemelkedik; a küszöbértéket 20%-ban állapítottuk meg, így a vizsgálatok látókörébe azok a HSZ–VSZ párok kerültek, melyekben a leggyakoribb VSZ legalább 20%-ot ér el. Ezt az értéket a magyarországiaknál 105, a kárpátaljaiaknál 68 VSZ éri el. 59 HSZ–VSZ pár közös; más szavakkal: ami élcsúcsos az egyik populációnál, többnyire az a másikonál is. Többségben vannak tehát azok a HSZ–VSZ párok, melyekben az első VSZ legalább 20%-ot ér el mindkét populációnál; kisebbségben azok, melyekben az első leggyakoribb VSZ csak az egyik populációnál éri el a szóban forgó értéket, de – és ez fontos – a másik populációban is ez a leggyakoribb VSZ (csak 20% alatti eredménnyel).

5.1.2. VSZ-ak lexikai azonossága – különbözősége

A 6. táblázat 114 HSZ–VSZ párja közül 97-ben a VSZ lexikailag azonos. Mindössze 17-ben használnak a két populáció lexikailag eltérő VSZ-t. Az, hogy a leggyakoribb VSZ-ak döntő és meghatározó módon azonosak (függetlenül a százalékos értéktől) arról vall, hogy a 10–14 éves kárpátaljai és magyarországi populáció a magyar nyelv idevonható lexikai rendszerét azonos módon kezeli.

5.1.3. Paradigmatikus-szintagmatikus kapcsolatok

A vizsgált 114 HSZ–VSZ párból 97 esetében a két populáció lexikailag azonos választ ad, tehát a paradigmaticus-szintagmatikus viszony tekintetében döntően az azonosság a jellemző. A szóban forgó 97 HSZ–VSZ pár közül 85-ben paradigmaticus és mindössze 12 esetben létesül szintagmatikus viszony. Ez magyar anyagon megerősítése annak a – nemzetközileg tankönyvi adatként kezelt – jelenségnek, hogy a kiskamaszkorra (10 éves kor előtt) a korábbi szintagmatikus viszonyok paradigmaticussá válnak a megváltozott nyelvi-logikai gondolkodásmódnak köszönhetően. A kategoriális gondolkodás megerősödése a verbális gondolkodási műveletekben is alaposan megerősíti az osztály, osztálytag képzési szabályainak ismeretét, használatát. Felderítetlen eközben az ok és a következmény, azaz a gondolkodásmód változása okozza-e a nyelvi-művelleti változást, vagy a nyelvi-művelleti változás vonja-e maga után a gondolkodási műveletek változását. E változás itteni tapasztalatai azt sugallják, hogy átépülnek a lexikai szomszédosság létesítésének szabályai. A lexikai adatok mindaddig inkább szintagmatikusan szerveződnek, amíg a nyelvi gondolkodást a közvetlen tapasztalat és az eseményalapúság uralja. A *cica* szó tehát inkább kerül az *iszik*, *tej* szavakkal kapcsolatba, amíg a közvetlen tapasztalat és az esemény irányítja a verbális rendszert. Amikor a kategoriális gondolkodás, az osztályképzés színre lép, a *cica* az addig figyelembe nem

vett *kutya* szóval (is) szoros szomszédossági viszonyt épít. A külső valóság különböző jelenségei egyre inkább a kategorizáció szűrőjén „haladnak át” a megfelelő gondolati-mentális műveletek révén, aminek eredményeként a paradigmatiszós kapcsolatépítés megerősödik, dominánssá válik. Ez a mód növeli a kognitív kapacitást. Az ismeretek szervezésére, raktározására (strukturálására) a közvetlen tapasztalást meghaladó eszközök és módok is megjelennek. A szintagmatikus viszonyokon belül egy új típus jelenik meg a beszédközösségi (szociális) nyomásának eredményeként; amit a prototípus megjelenése jelez, amely lehet átfogó (ZÖLD-fű, KÉK-ég) és lehet a szűkebb beszédközösséget jellemző (GYÜMÖLCS-*alma*).
Kapcsolatok, viszonyok:

1. Együttes előfordulás

A lexikai szomszédossági viszonyok leggyakoribb motivációja az együttes előfordulás. Mindennapi természeti, társadalmi jelenségek, események olyan verbális összekapcsolásáról van szó, mely időben strukturálódik, ami az egyszerűbb egymásmellettségtől tart a bonyolultabb ok-okozati, egyidejűség-nem egyidejűség, feltétel-esemény paraméterek szerinti összekapcsolásig.

(i) idő szerinti strukturálódás:

- egyidejű, egymást feltételező, a HSZ okozza a VSZ-t: MOZI-*film* stb.
- egyidejű, egymást kizáró: FIÚ-*lány* stb.
- nem egyidejű, egymást kizáró: ÁLLNI-*ülni* stb.

(ii) Kulturális, civilizációs szféra: PONT-*vessző* stb.

(iii) Cselekvés lefolyás, intenzitás szerinti taglalása: FUT-*szalad*

2. Oppozíció

Az e kapcsolat dominálta HSZ–VSZ párok mindkét populációban eléri vagy meghaladják a 20%-ot az első VSZ tekintetében. Elsősorban melléknévi párokat köt össze.

(i) A melléknévi párok elemi, könnyen perceptuálható minőségek mentén szerveződnek: FEKETE-*fehér*, HIDEG-*meleg* stb. A behívás egyfelől kölcsönös, másfelől többnyire szimmetrikus. Az ettől való eltérés a viszony további strukturálódását szolgálja. A nem tökéletes szimmetriát egyfelől az idézi elő, hogy a pár valamelyik tagja erőteljesebben (nagyobb százalékos értékben) hívja be párját. A másik ok az, hogy a pár valamelyik tagja más (nem az oppozíció) viszony szerinti kapcsolódást követ. Különösen az utóbbi „bonyolítja” a helyzetet, ám a kisvilágok kialakulásának és megteremtésének kedvez, mivel gyarapítja a kapcsolt elemek számát.

(ii) A főnevek körében az oppozíció szerinti kapcsolatban gyengül a perceptuális evidencia szerepe, felerősödnek – új szempontként – a szociális mozzanatok (ANYA-*apa*). Bizonyos esetekben az érzékelési élmény akár el is tűnhet, csak a szociális tartalom irányítja a kapcsolatot, felerősödik tehát a társadalmi tanulás: ÉLET-*halál*, IGAZSÁG-*hazugság*, VÁROS-*falu*.

(iii) Az igék más irányba fejlesztik az oppozíciót mindkét populációban: megjelenik a helyzettől függő szembeállítás. Ez fedezhető fel az ÜL-*áll* párban; a többféle „természetes” testhelyzet közül e kettő szorosabban kapcsolódik egymáshoz.

3. Prototípus

Ez a kapcsolat is többféle viszonyt foglal magában:

(i) természeti jelenségeket, melyek vagy meglehetősen univerzálisak (ZÖLD-fű, KÉK-ég stb.) vagy az adott beszédközösség értelmezi annak (GYÜMÖLCS-*alma*);

(ii) többféle társadalmi jelenséget: személyes (ISMERŐS-*barát*), társadalmi környezet (REND-*tisztaság*), emberi tevékenység (TUD-*okos*, TANÍT-*tanár*, DOLGOZIK-*munka*, KÜLD-*levelet*), emberi alkotás, valóság strukturálása (ÓRA-*idő*, IDŐ-*óra*, JOG-*törvény*, NÉGYZET-*kocka*).

(iii) Generációs szempontból számít prototípusosnak a HANGOS-*zene*, JÁTSZIK-*gyerek* kapcsolat.

4. Rész-egész

Előfordul önállóan (SZÁR-*virág*), de rásegítőként is. Az utóbbi funkcióban a legkülönbözőbb területeken bukkan fel: természeti (ERDŐ-*fa*), társadalmi-személyes (ISMERŐS-*barát*), társadalmi-jogi (JOG-*törvény*), emberi alkotás (ABLAK-*üveg*). Használatos valóság részletek tagolására (INDUL-*megy*, KEDVES-*aranyos*).

5.2. Eltérő vonások

Az azonos vonások mellett különbségek is jelentkeztek. Ezek egyfelől jól érzékelhető kisebbségben vannak, másfelől több szálon futnak.

5.2.1. Az élcsúcsos megoszlás arányai

Az élcsúcsos megoszlás alsó küszöbértékét 20%-ban állapítottuk meg. Voltak olyan HSZ-ak, melyek csak az egyik populációban érték el/haladták meg ezt az értéket. E tekintetben elég nagy különbség mutatkozik a két populáció között. 46 HSZ–VSZ pár esetében csak a magyarországi, és mindössze 9 esetében csak a kárpátaljai populáció érte el/haladta meg a jelzett küszöbértéket. Érdekessége ennek az 55 HSZ–VSZ párnak, hogy a VSZ lexikailag azonos: akár eléri/meghaladja, akár nem a 20%-os küszöbértéket. Ez a különbség nem rendszernyelvészeti, hiszen a két populáció ugyanazzal a VSZ-val él, de a százalékos érték a kárpátaljai populáció körében alacsonyabb. Más szavakkal: bizonyos, a magyarországiak körében élcsúcsos HSZ–VSZ párok a kárpátaljaiak körében csak úton vannak az élcsúcsos mintázat felé.

5.2.2. Lexikailag eltérő VSZ-ak

A 114 HSZ-ből mindössze 17 esetben fordul elő, hogy a két populáció más-más VSZ-val él, miközben az alsó küszöbértéket (20%) valamennyi idetartozó VSZ eléri/meghaladja. A lexikailag eltérő VSZ-ak három alcsoportot képeznek:

- (i) A legnépesebb alcsoport (9 HSZ–VSZ pár a 17-ből) más-más, de mindkét populáció által jól ismert (és használt) művelet eredménye. Tipikus példa a LASSÚ HSZ-ra adott *gyors* (Kárpátalja), illetve *csiga* (magyarországi) VSZ-ak különbsége; az egyik esetben a kontrasztképzés, a másokban a prototípus szerinti viszonyítás alakítja a szomszédossági viszonyokat.
- (ii) Vannak olyan különbségek, melyek az „eltérő beszéd- és élethelyzet” számlájára írandók (a 17-ből 6 pár). Ezek közül a legjellegzetesebbek (első helyen a kárpátaljaiak válasza): ÜNNEP (*Húsvét/Karácsony*), ORSZÁG (*város/Magyarország*), SZOMBAT (*szabadnap/hétvége*), JEGY (*egyed/busz*). A különbségek használatnyelvészeti terminusok szerint értelmezhetők: ÜNNEP – kulturális eltérés (Kárpátalján gyakori a „kétféle” Karácsony), ORSZÁG-*város* (fogalmi strukturálódás és nem prototípus), JEGY-*egyed* (a hétköznapi tapasztalat az iskolát preferálja és nem a közlekedést). Ezek a különbségek használatnyelvészeti tartalmúak (erre utal fentebb az „eltérő beszéd- és élethelyzet”). Rendszernyelvészeti eltérés nincs: valamennyi HSZ–VSZ pár tagjai mindkét populáció esetében paradigmatis viszonyban vannak.

(iii) Két HSZ-nál másféle különbség mutatkozott a szomszédosságot kijelölő útvonalban. Az AKAR-ra adott *valamit* (Kárpátalja), illetve *szeretne* (magyarországi) a szintagmatikus-paradigmatikus viszony szerint különbözik. A szintagmatikus viszony a grammatikai kontextus lexikalizálása, míg a paradigmaticus az osztályba, alosztályba való sorolás eredménye. A HALLANI HSZ-ra adott *valamit* (Kárpátalja), illetve *fül* (magyarországi) VSZ-ak közül a *valamit* szintagmatikus viszonyt teremtve a grammatikai kontextus lexikalizálása (akár csak az AKAR esetében). A *fül* VSZ a szemantikai viszonyt teszi elsődlegessé (eszköz).

6. Összegzés

A tanulmány szóasszociációs tesztelés segítségével igyekezett feltárni a lexikai adatok közötti szomszédossági viszonyok kiépülését 10–14 éves kárpátaljaiak és magyarországiak körében. Egyfelől igazolódott, hogy e korosztály körében túlnyomó többségben vannak a kategoriális gondolkodás kialakulásának, megerősödésének köszönhetően a paradigmaticus kapcsolat a lexikai adatok (szavak) között. A szóban forgó kapcsolat kiépítését az együttes előfordulás, az oppozíció, a prototípus és a rész-egész viszony képzéséhez szükséges műveleteket mindkét populáció biztosan birtokolja. Az egyes műveletek egymáshoz kapcsolódó további részműveleteket integráltak. A nagyfokú azonosságok és hasonlóságok rendszernyelvészeti gyökerűek. Mutakoztak azonban különbségek is (melyek nem értelmezhetők/értelmezendők a „norma-kivétel”, „jó-rossz” stb. terminusokban). A különbségeknek használatnyelvészeti magyarázata volt.

A tanulmány elején megfogalmazott kérdés az volt: minek tekintsük a magyar nyelvnek azt a változatát, melyet a kárpátaljai magyar anyanyelvű beszédközösség képvisel? A szóasszociációs kísérletek alapján azt kell mondani, hogy a lexikai szomszédossági viszonyokat illetően a kárpátaljai 10–14 évesek döntően nem különböznek a magyarországi 10–14 kortársaktól. Mindkét populáció anyanyelve a magyar; mindkét populáció erős és masszív alapokkal rendelkezik. A szóba hozott alapok építésében a felhasznált anyag, a szükséges technológia, az alkalmazott műveleti eljárások a legcsekélyebb különbséget sem mutatják. Apróbb eltérések az alapokra húzott falak egy-egy részletében vannak. Ezek az apróbb eltérések funkcionális, használati okokra vezethetők vissza, ami – úgy tűnik – természetes akár a nyelvben, akár az építészetben.

Irodalom

- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris – Forum – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Zora.
- Kontra Miklós szerk. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Nyelvi interferencia a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben

Jelen tanulmányban a kortárs kárpátaljai ukrán szépirodalom nyelvében jelentkező interferencia jelenségeket vizsgáljuk. Az ukrán írók, költők gyakran folyamodnak a szomszédos nép nyelvében előforduló morfémák, lexikai elemek használatához a kárpátaljai regionális értékek stilisztikai lenyomataként.

Kulcsszavak: interferencia, kárpátaljai ukrán irodalom, magyar nyelvi kölcsönhatás

The study presents the linguistic peculiarities of the contemporary Ukrainian literature in Transcarpathia with special regard to the phenomenon of linguistic interference. The Ukrainian writers, poets often use in their literary works such lexical elements and morphemes which occur in the language of the neighboring nations.

Keywords: interference, Transcarpathian Ukrainian literature, Hungarian loanwords

1. Bevezetés

Kárpátalja területén elő keleti szláv és magyar etnikum között létrejött sokrétű nyelvi-nyelvjárási kapcsolat arról tanúskodik, hogy történelmi egybefonódásuk nagyon régen, még a korai középkorban vette kezdetét. A szomszédságból, illetőleg együttélésből fakadó magyar ↔ ukrán nyelvi viszony hűen tükröződik többek között egy sajátos nyelvi közegben: a XX. sz. végi – XXI. sz. eleji kárpátaljai ukrán népies-nyelvjárási jellegű szépirodalmi művekben. A kölcsönelemek az irodalmi művekben való szerepeltetése nem csak a kárpátaljai ukrán irodalmi alkotásokra jellemző. A kárpátaljai magyar irodalmi művekben is jelentős mértékű a keleti szláv nyelvekből átvett lexikai elemek használata (erre vonatkozóan lásd pl. Gazdag Vilmos e kötetben megjelenő írását (Gazdag 2017), vagy Gazdag 2010: 29–40).

Jelen munkát a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben jelentkező interferenciajelenségek vizsgálatának szenteljük.

2. A kárpátaljai ukrán nyelvű irodalom sajátosságai

A kárpátaljai ukrán nyelvű irodalom újjászületése a 90-es évek elejéhez köthető. Az irodalom a szocializmushoz fűződő ideológiai eszméktől mentes lett. Megjelent a szabad stílus, a szabad gondolat kifejtés és a szabályokat kevésbé követő nyelvváltozat használata. Az általunk kiválasztott kortárs írók, költők elismertek saját szülőföldjükön és azon túl is. Írói stílusuk sajátos, műveik témája a kárpátaljai emberekhez, mindennapi életükhöz, szokásaikhoz kapcsolódik. Leginkább Petro Midjánka verseinek nyelvezete tükrözi a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárás sajátosságait, de Vaszil Huszti, Dmitro Keselya, Jurij Balega, Miroszlav Docsinec műveiben is számos regionalizmus található.

A tanulmányban lévő interferencia-példákat Petro Midjánka *Марамороський розлом*, Jurij Balega *Записки закарпатського сексота*, Vasyly Huszti *Зоря Біловежі*, Miroszlav Docsinec *Лад*, Dmitro Keselya *Запишіть у свідки мої сльози* és *Полім співочого каміння* c. műveikből gyűjtöttük.

Vaszil Huszti – klasszikus poszthatvanas, számos lírai gyűjtemény szerzője, a Kárpátaljai Írószövetség elnöke, az Ukrán Nemzeti Írószövetség tagja (Chlanta 1995: 196–198). A „Zorja Bilovezsi” című könyve alapját egy drámai elbeszélő és két párbeszédes költemény adja. A „Zorja Bilovezsi” lírai dramatikáját Alexander Duchnovicsnak szenteli. Az elbeszélő költemények mellett a kötet tartalmaz néhány a filozófiai költészet hagyományait folytató

verset is, melynek kárpátaljai meghonosítói Vaszil Dovhovics, Fedor Potusnyak, Jurij Borsos-Kumjatszkij voltak.

Dmitro Keselya – prózaíró, dramaturg, zsurnaliszta, dokumentációs-irodalmi filmek szerzője. Ukrajna érdemes újságírója, az Ukrán Nemzeti Írószövetség tagja, a Tarasz Sevcsenko ukrán nemzeti díj kitüntetettje (Chlanta 1995: 308–310). Munkásságában a mély realisztikusság, a humor és a komikum kerül ötvözésre.

Jurij Balega – irodalomtudós, irodalomkritikus, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanára, számos kiadvány szerzője, az Ukrán Nemzeti Írószövetség tagja, a Fedir Potusnyak regionális díj kitüntetettje (Chlanta 1995: 17–24). Az általunk elemzett könyv a szerző életművének legfrissebb darabja, mely az *Egy kárpátaljai besúgó feljegyzései* címet viseli.

Miroslav Docsinec – ukrán író és költő, az Ukrán Írószövetség tagja, több mint húsz könyv szerzője. A Tarasz Sevcsenko ukrán nemzeti díj kitüntetettje, Ukrajna Arany költője cím viselője (Chlanta 1995: 219–220). A három részből álló *Lad* című könyve valóságos bestseller lett.

Petro Midjánka – ukrán költő, az Ukrán Nemzeti Írószövetség tagja, a Tarasz Sevcsenko ukrán nemzeti díj kitüntetettje (Chlanta 1995: 487). Verseiben a kárpátaljai hegyvidéken élők életvitelét, szokásait mutatja be. Nyelvezete sajátos, számos kárpátaljai nyelvjárási elemmel átítatva, amely a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok szempontjából értékes anyagot szolgál. Midjánka irodalmi művészetét *egzotikusnak* nevezik (Bedzir Natália a kiadvány előszavában, 3 o.)

A kárpátaljai keleti szláv irodalom magyar jövevényszavaival több tanulmányban is foglalkoztak (Bárány 2009a: 56–69, 2009b). A hagyományos dialektológiai felosztás alapján, a szerző korábbi írásaiban használt csoportosítást követtük (Bárány 2009b).

3. Magyar kölcsönszavak¹

3.1. Növények és ételek megnevezése

A magyarból átvett növények és ételek megnevezései a mindennapi nyelvhasználatban gyakran fordulnak elő. Egyes régiókban a magyar szó felváltja a szláv megfelelőjét, például a *парадичка* – *помідор* ‘paradicsom’, *крумпля* – *картопля* ‘krumpli’, *левеш* – *суп* ‘leves’, *лекваровий* – *з повидлом* ‘lekváros’, *лечо* – *назва угорської трави* ‘lecsó’, *пасуля* – *квасоля* N. ‘paszuly’, *паприка* – *перець* ‘paprika’, *ратота* – *яєчня* ‘rántotta’, *мушт* – *виноградний сік* ‘must’, *фанк* – *пончик* ‘fánk’, *шютемені* – *містечка* ‘sütemény’, *яфину* – *чорниця* (fekete áfonya), *брусниця* (vörös áfonya) ‘áfonya’ stb. Nyelvjárási elemként került az irodalomba: ...ріжуть, ріжуть скибочками і ніяк не наситяться, скисли би, як *крумплі* підбивані ... (Кешеля 2011: 175); *Жирний левеш*, // *Смальцем* смарували і коржі (Мідянка 2011: 142); *Цього* вистачає після меси, // *Навіть лекварових шютеменів* (Мідянка 2011: 58); *Дров* уживали багато: на консервування різноманітних *лечо* (Мідянка 2011: 112); *Розенталь* і *Ґонг* знали їсти *лечо* (Мідянка 2011: 142); ...за ті слова, што надрукували'сьте у листовках, безпекаші вас, як зелені *парадички*, у бочки засолять (Кешеля 2011: 173); ...за ті слова, што надрукували'сьте у листовках, безпекаші вас, як зелені *парадички*, у бочки засолять (Кешеля 2011: 173). «Токан і *пасуля* – то наша

¹ A területi korlátokra való tekintettel csak néhány jelentősebb fogalomköri csoportot hozunk létre. Ugyanakkor mindenképpen hangsúlyozni szeretnénk azt is, hogy e szavak nagyobb területi korlátok között, illetve a további gyűjtések során, az adatok bővülése esetén más, újonnan létrehozott fogalomkörökbe is besorolhatók.

годуля» (Дочинець 2014: 249); Тебе єдину, гарну та сумну, // Як ту жагу до мушту й полину (Мідянка 2011: 50); ...на сніданок газдиня ладила несолену *ратоту* (Мідянка 2011: 53); Цього вистачає після меси, // Навіть лекварових *шютемень* (Мідянка 2011: 58); О не топчися грішними ночами, // Хоч повно *яфин* сизих по грибах (Мідянка 2011: 125).

3.2. Személyek megnevezései, szakmák, megszólítások

A magyarból kölcsönzött személyi megnevezések és megszólítási formák használata régi hagyomány a kárpátaljai keleti szlávoknál. Tekintettel arra, hogy a magyar nyelv az álamnyelv szerepét töltötte be a 20. század elejéig, a személyek megnevezése és megszólítása beékelődött a köztudatba, napjainkban is a beszélők aktív szókincséhez tartozik: *бачі* – дядько ‘bácsi’, *вадас* – мисливець ‘vadász’, *горцош* – воїн ‘harcos’, *газда* – господар ‘gazda’, *жіван* – розбійник ‘zsivány’, *ішпан* – намісник голови комітату ‘ispán’, *кантор* – дяк ‘kántor’, *кішоссонь* – панна ‘kisasszony’ *легінь* – парубок ‘legény’, *нямеш* – дворянин ‘nemes’, *пайташка* – товаришка ‘pajtás’, *пінцер* – офіціант ‘pincér’, *прімаш* – перший скрипаль ‘prímás’, *цімбора* – друг, *товариш* ‘cimbora’, *фатьов* – парубок N. ‘fattyú’. Ezek a formulák gyakran a nyelvi játék eszközeként szerepelnek a szerzői szövegben és a szereplők szövegében egyaránt. Íme néhány példa: I тільки хотів ляпнути, що той баюсатий *бачі* перший секретар комуністичної організації у селі, але вже, сегінь, давно умер, як Фіскарошка пульткнула (Кешеля 2012: 135); *Йовшка-бачі*, як ми його звали позаочі (Балега 2016: 73). I *бачі* Шімон смокче смачно піпку (Мідянка 2011: 18). I ропою поливає туші (Оббілюють добре *вадаси*) (Мідянка 2011: 179); Але на другому році війни його військова частина потрапила в полон до росіян і угорських «*горцошів*» відправили в Донбас (Балега 2016: 98); I вона дочікувала літа, гарячої косовиці, щоб до пізньої осені не розлучатися з *газдою* (Дочинець 2014: 145); ...виходили на свої поля *газдове*, аби потішити серце красними обіцянками (Кешеля 2011: 118); ...Фіскарошка безцеремонно почала перчити її дітей: і злі шелюги, і кривопиські гунцути, і роти немиті, і содомські *жівани*... (Кешеля 2012: 112); «Від нямеша й *ішпана* – до слуги», – // Віднянські кособочились німкені (Мідянка 2011: 26); I вся еклезія Мукачівська збідніла, // I *кантори* з Нодькарою спаніли (Мідянка 2011: 183); *Кішоссоньок* тут, як зірок на небі, й від кожної аж мерехтить в очах (Густі 2013: 34); «То його клопотом стелиться тобі наука, *легіню*» (Дочинець 2014: 132); Агов, *легіню*, куди ходив? – Ти, *легіню*, не верещи, – лагідно усміхнулась Маня (Кешеля 2011: 318); Десь там розцвічені зорями короткі ночі *легінства* і м’які, як перо, сойки, дівчачі губенята (Дочинець 2014: 173); На *легінях* куртки фірмові й ґаті (Мідянка 2011: 48); «Від нямеша й *ішпана* – до слуги», – // Віднянські кособочились німкені (Мідянка 2011: 26); Ти в бар повів свою *пайташку* Еллу (Мідянка 2011: 62); Де *пінцер* наш? (Густі 2013: 41). До товариства підходить *прімаш*, грає на скрипці і співає пісню (Густі 2013: 33). Ані, *прімаше*, хвильку відпочинь (Густі 2013: 35); «Оде, *цімборе*, вона перед тобою – наша безуменна земля... (Дочинець 2014: 133); Тоді я розмовляв з вогнем, і він, мій вірний *цімбора*, гадячими язиками шепотів щось заспокійливе (Дочинець 2014: 143); «Цурашня би ти із *фатьовом!*» (Мідянка 2011: 149).

3.3. Таргяк, használati cikkek megnevezései

A Kárpátalján élő keleti szláv lakosság a tárgyak megnevezésére is gyakran magyar szót használ. Történetileg alakult úgy, hogy nyelvhasználatukban számos magyar kölcsönző oly

мértékben honosodott meg, hogy idegen volta alig ismerhető fel. Ide sorolhatjuk a következő szavakat: *боканчі – зрубі черевуки* ‘bakancs’, *будюгови – жіночі труси, шаровари*, м. N. ‘bugyugóci’, *гатижак – рюкзак* ‘hátizsák’, *калап – капелюх* ‘kalap’, *капурка – хвіртка* ‘kapu’, *машличок – краватка*, itt ‘nyakkendő’ *погар, пугар – келих, чарка* ‘rohár’, *лугош – альтанка* ‘lugas’, *ташка – сумка* ‘táska’, *фінджа – чашка з фарфору* ‘fin-dzsa’, *чіжми – чоботи* ‘csizma’: Чеські *боканчі* від «Баті», змастивши голубиним жиром, прятав... (Дочинець 2014: 163); В той час, коли безбожна рідня уже тішилась новенькими ногавицями, *будюговими*, спідньою білизною... (Кешеля 2011: 198); На плечі треба брати *гатижак* (Мідянка 2011: 137); Лиш раз у році перед нею Пешт знімає *калап* в подиві й повазі (Густі 2013: 32); Але то синя *капурка* винна, що ми стояли при ній довидна (Густі 2013: 238); Ерделій-Гриць – сиготський матурант // У *машличку*, в крохмалевій сорочці (Мідянка 2011: 18); «Перший *погар* – як по льоду, другий *погар* – як по меду (Кешеля 2012: 46); З одного рога зробив сільницю, з другого – *пугар* для пиття (Дочинець 2014: 194); Коли твоя тупа й фальшива твар // У венеційський втупиться *погар*... (Мідянка 2011: 24); ...садовими ножицями зрізував на *лугоші* стиглі кетяги темно-синього винограду (Балега 2016: 73); У його шкіряній *ташці*, крім хліба та деяких продуктів, завжди можна було знайти пляшку з молоком або молочною дитячою сумішшю... (Балега 2016: 207); Побилися *фінджі* й образи на склі (Мідянка 2011: 165); Кладе цукерки в *чіжми* Миколай ... (Мідянка 2011: 28).

А *дараба – плім* ‘tutaj’ jelentésben fordul elő a nyelvjárásban és a szépirodalomban egyaránt: Присідали до ватри бокорашів-плотогонів, що провадили Рікою *дараби* в долину (Дочинець 2014: 133). Az ukr. N. *darába* ‘egyenletes fából készült tutaj’ valószínűleg a m. *darab* ‘szelet, falat’ 3. sz. egysz. > *darabja* alakból képződött. A jelentésbővülés feltehetően ukrán nyelvi talajon keletkezett, mivel az egyenletes fát „darabokra” mérték; minden egyes *darab* önálló sövényből állt (ESUM 2: 12–13).

3.4. A dohányszással kapcsolatos szavak a *догань – тютюн* ‘dohány’ és a *піпа – люлька* ‘pípa’: Я в піпу *доганцю* (Густі 2013: 225); Вуй Ферко сидів на бервені і кури в *піпу* (Дочинець 2014: 165). Умер вуй Ферко убраний, як на Великдень, на лавиці, з *піпою* в роті (Дочинець 2014: 169). Я в *піпу* доганцю наб’ю собі (Густі 2013: 225); І бачі Шімон смочке смачно *піпку* (Мідянка 2011: 18).

А *піпа багов* ‘понюшка тютюну’ a magyar *pipa bagó* állandósult szókapcsolat átvétele: Їй за *піпу багову* отих людей не має (Густі 2013: 57). А *фрасова каріка* ‘до біса’ a magyar *frászkarika* átvétele: Ми тутки із Митьком малінько пуча збираємо. Нас баба, *фрасову* їй *каріку*, заставила... (Кешеля 2011: 174).

3.5. Testrészek megnevezései

A szépirodalomban az emberi vagy állati testrészek magyarból származó megnevezései csekély számban fordulnak: *копоня – голова* ‘koronya’, *лаба – лапа* ‘állat lába’, *баюсатий – вусатий* ‘bajuszos’: Та так сердито, що дека проломилася й інструмент наліз кривднику на голову, наче ярмо, й до крові поранив рудувату *копоню* (Балега 2016: 111); Коні, спуджені громом, зірвалися, вдарили нараз чотирма *лабами* (Дочинець 2014: 179). Balczyk Emil (1963: 357–361) a *лаба* következő jelentéseit különbözteti meg: 1. ‘valame-lyik állat vagy madár lába’; 2. elsősorban a kárpáti nyelvjárásokban ‘ember lába’ jelentés-

ben; 3. a kárpáti nyelvjárásokban 'bútor lába'; 4. általánosan elterjedt a kárpáti nyelvjárásokban a 'szerszám lába' vagy 'szerszám' jelentésben. І тільки хотів лягнути, що той *баюсатий* бачі перший секретар комуністичної організації у селі, але вже, сегінь, давно умер, як Фіскарошка пулькнула (Кешеля 2012: 135).

3.6. A cselekedeteket és folyamatokat megnevező magyar jövevényszavakat a következő igék képviselik: *банувати* – *сумувати* 'bán', *газдувати* – *господарювати* 'gazdálkodik', *хоснувати* – *користуватися* 'használ'. І шалик ніжніший, як пух горностоя, // Мені банно, баную (Мідянка 2011: 116); Тріщало ріща, наче в ньому *газдувало* щось грубе (Дочинець 2014: 143); Це ми *хоснуємо* іще спиртянку «Вдалу» (Мідянка 2011: 20). A két utóbbi ige a *газда* < m. *gazda* és *хосен* < m. *haszon* főnév igei képződményei: І вона дочікувала літа, гарячої косовиці, щоб до пізньої осені не розлучатися з *газдою* (Дочинець 2014: 145); ...виходили на свої поля *газдове*, аби аотішити серце красними обіцянками (Кешеля 2011: 118); Крім шуму та біди *хосна* нема (Густі 2013: 74); ...лишив по собі огро́м трудів для людського *хоснування* (Дочинець 2014: 179).

3.7. Indulatszavak

A magyarból átvett indulatszavak bizonyos stilisztikai árnyalatot adnak a műveknek: О *лштенем!* Божественно! Талант! (Густі 2013: 36); Не бійсь нічого. *Еливре!* (Густі 2013: 34).

3.8. Lexikai dublettek

Az egyes reáliák kiemelése az ukrán és a magyar szó párhuzamos használatával. Myroslav Dochnec stilizálási céllal párhuzamosan használja a hungarizmust és az ukrán szót. A lexikai dublettként szereplő magyar szó a kárpátaljai hucul nyelvjárás elemeként fordul elő: *балта* – *сокира* 'balta': Робітні люди сокирами-*балтами* (за них бралися й жони) заробляли собі і ораницю... (Дочинець 2014: 249). *ковдош* – *каліка* 'koldus': Гук потоків перейшов у йодлі для блаженних, *ковдошів*, *калік* (Мідянка 2011: 57); *Епер'еш* – *Пряшів* 'Eperjes': Інтелігентний *Пряшів*, *Епер'еш* – До нього на спочинок ти прийдеш... (Мідянка 2011: 29).

4. Más nyelvi sajátosságok. Magyar eredetű szuffixumok

Az írók néha a beszélők nyelvhasználatából átvesszik azokat a szavakat, amelyek esetében a szláv szótőhöz magyar szuffixum járul: *мудрошаг* – ukr. *мудрість* 'bölcesség', *банкош* – *банкір* 'bankár', *окулярош* – *окуліст* 'szemész szakorvos', *безпекаш* – ukr. *безпека* 'biztonság', *комунішта* – ukr. *комуніст* 'kommunista'.

A *мудрошаг* 'bölcesség' főnévben ukrán *мудр*- szótőhöz magyar *-ság* szuffixum járul: Є *мудрошаг*, коли жона ще мудра! (Мідянка 2011: 19). *-os* képző járul a *банкош*, ukr. *банкір* < m. *bankár* főnévhez: Знає *банкош* вартість пужджі (Мідянка 2011: 177) és az *окулярош* 'szemész szakorvos', vö. ukr. *окуліст*: Той тячівський окулярош, // Господа йому небесного! (Мідянка 2011: 140). A *безпекаш* főnévhez *-ás* szuffixum járul, vö. ukr. *безпека* 'biztonság': «Не лезтьє не в свайо дело, пусть саседі визивають міліцію», – радили *безпекаші* (Балега 2016: 167); ...за ті слова, што надрукували'сьє у листовках, *безпекаші* вас, як зелені парадички, у бочки засолять (Кешеля 2011: 173); *Безпекаш* вмиць нашорошився (Кешеля 2011: 201). О, сили праведні, коли якийсь *безпекаш* почує про його величність Міклоша Гортія, то ані святі, ані грішні не позбирають моїх кісток по величайших просторах Сибіру! (Кешеля 2012: 11). A *комунішта* főnévben magyar *-ista* képző szerepel az ukrán *-іст* helyett: На мою веру, саранча і та не так скоро плодиться, як ті *комунішти* (Кешеля 2011: 173). *-ás* képző járul a magyarból átvett *бокор*

szótőhöz is, vö. *бокораш* 'плоторін' itt 'tutaj' jelentésben < m. *bokor* 'bokor', 'közös munkára társult emberek egy-egy csoportja': Присідали до ватри *бокорашів*-плотогонів, що провадили Рікою дараби в долину (Дочинець 2014: 133). Az ukr. N. *бóкóр* 'tutaj' és a XVI–XVIII. századi *богора* 'ua.' alakváltozat a m. *bokor* 'bokor, cserje, csomó' valószínűleg román közvetítésű átvétele (vö. román *bocor* 'bokor, csomó; nagy tutaj') (ESUM 1: 224).

Vizsgálataink igazolják, hogy a hungarizmusok napjainkban is aktív rétegét képezik a kárpátaljai ukrán nyelvű irodalomnak. A fiatalabb írónemzedék képviselői használják a népnyelvet, nem zárkóznak el az idegen nyelvi elemektől, amelyeket leggyakrabban stilizálási céllal vagy egyéni írói jelleggel vonnak be műveik nyelvezetébe. Ezeknek a műveknek a megértése nehézséget okozhat az Ukrajna más régióiban élő olvasók számára, ha nincs hozzájuk szómagyarázat; hungarológiai szempontból viszont értékes adatokat szolgáltatnak.

5. Összegzés

Összefoglalásként tehát elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvű irodalmi művekben is jól kimutatható a népek és kultúrák együttéléséből fakadó nyelvi interferencia, mely megmutatkozik a kölcsönszavak használatában. Az irodalomban a többnyelvű világ és kultúra, a nyelvi interferencia stíluseszközként, a hely, helyzet, szereplő, életkörülmény jellemzésének fokozása céljából jelenik meg.

Források

- Балега Юрій 2016. *Записки закарпатського сексота*. Роман, оповідання. Ужгород: Гражда.
 Густі Василь 2013. *Зоря Біловежі*. Ліричні драми та поезії. Ужгород: Карпати.
 Дочинець Мирослав 2014. *Лад*. Мукачево: Карпатська вежа.
 Кешеля Дмитро 2011. *Запишіть у свідки мої сльози*. Ужгород: Патент.
 Кешеля Дмитро 2012. *Полім співочого каміння*. Трилогія з народного життя. Ужгород: Карпати.
 Мідянка Петро 2011. *Марамороський розлом*. Поезії. Ужгород: Карпати.

Irodalom

- Baleczky 1963 = Балецкий Э., О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (Венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича). *Studia Slavica* 9: 337–386.
 Bárány 2009a = Барань Єлизавета. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. In: *Українська мова 2009/2*: 56–69.
 Bárány 2009b = *Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás: Hungarizmusok a magyar–ukrán (ruszin) nyelvhatáron (irodalmi művek alapján)*. Doktori (Phd) disszertáció. Budapest. [kézirat].
 Chlanta 1995 = Хланта І. В. *Літературне Закарпаття у XX столітті*. Біобібліографічний покажчик. Ужгород: Закарпаття.
 Gazdag Vilmos 2010. A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós A kettézárt falu c. dokumentumregényében. *Acta Beregsasiensis* IX/3: 29–40.
 Gazdag Vilmos 2017. Nyelvi interferencia a kárpátaljai irodalmi művekben. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 178–185.
 ESUM = *Етимологічний словник української мови*. В 7 томах. За ред. О. С. Мельничука. Т. 1–5. Київ, 1982–2006.

Nyelvi interferencia a kárpátaljai magyar irodalmi művekben

Jelen tanulmányban a kortárs kárpátaljai magyar szépirodalom nyelvében jelentkező interferencia jelenségeket vizsgáljuk. A magyar írók, költők gyakran folyamodnak a szomszédos nép nyelvében előforduló morfémák, lexikai elemek használatához, a többnyelvű világ, a kárpátaljai regionális értékek stilisztikai lenyomataként. Az itt megjelenő lexikai elemek egyfajta kodifikációs folyamatba is bekeverülnek, ami a szavak használatát illetően megerősítésként hat az olvasóra.

Kulcsszavak: interferencia, szláv kölcsönszók, kárpátaljai, irodalom, magyar

The study presents the linguistic peculiarities of the contemporary Hungarian literature in Transcarpathia with special regard to the phenomenon of linguistic interference. The Hungarian writers, poets often use in their literary works such lexical elements and morphemes which occur in the language of the neighboring nations. These lexical elements become an integral part of a kind of codification process, which confirms the use of these words of the reader.

Keywords: interference, Slavonic loanwords, Transcarpathian, literature, Hungarian

1. Bevezetés

Kárpátalja területét az évszázadok során mindig is nyelvi és kulturális sokszínűség jellemezte. E sokszínűség egyrészt abból fakadt, hogy a régió a magyar nyelvterület peremvidékén helyezkedik el, ahol amúgy is fokozottan érvényesül a nyelvek közötti interferencia. Ezt fokozta még az is, hogy a történelmi események következtében a területen regnáló államhatalmakkal együtt a hivatalos szerepet betöltő nyelvek is váltották egymást (Csernicskó 2013: 22). E nyelvek az államnyelvi státuszuknál fogva az oktatás nyelveként, vagy oktatási nyelvként is funkcionáltak (a kettő közötti különbségről lásd Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 76), ami természetesen jelentős mértékű presztízs-növekedéssel járt együtt. Kárpátalja a fent felsorolt tényezők következtében a nyelvi interferenciák kutatásának „természetes laboratóriuma”, hiszen itt a nyelvi kapcsolatok és a kétnyelvűség minden fajtája jól tanulmányozható (Ladcsenko 1993: 207).

Jelen munkát a kortárs kárpátaljai magyar irodalmi művekben jelentkező interferenciajelenségek vizsgálatának szenteljük.

2. Néhány szó a kiválasztott irodalmi művekről és azok szerzőjéről

A továbbiakban a kortárs kárpátaljai magyar irodalom néhány spontán módon kiválasztott alkotása alapján próbáljuk meg bemutatni a bennük jelentkező szláv nyelvi hatás főbb sajátosságait. A vizsgált irodalmi alkotások sorából látszólag kilóg Kovács Vilmos 1965-ben megjelent *Holnap is élünk* című regénye, ugyanakkor, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a szovjet hatalom a regényt a megjelenés után nem sokkal betiltotta, s lényegében csak a 90-es években vált széles körben ismertté, akkor mindenképp figyelmet kell, hogy kapjon egy ilyen szempontú vizsgálat során. A továbbiakban néhány mondat erejéig kitérünk az egyes művek és szerzők rövid bemutatására.

Balla D. Károly (1957–) József Attila-díjas költő, író, szerkesztő, virtualizátor, blogger, imaginátor. 1979-től 16 önálló könyve, 1 műfordítás-kötete, 3 társszerzővel jegyzett könyve jelent meg nyomtatásban, 1 e-bookja CD-n és egy virtuális könyve az interneten. 2002-

től saját szerkesztésű honlapjain rendszeresen publikálja friss jegyzeteit és újraközli másutt megjelent írásait.¹

Balla László (1927–2010) költő, író, műfordító, újságíró Mintegy 50 könyv szerzője, szépirodalmin kívül publicisztikai, művészettörténeti és pedagógiai szakírói munkásságot is kifejt, több tankönyv szerzője. Fő műfaja a novella. Az ötvenes években megjelent verseskötetei a kötelező sematizmus jegyében születtek. Novelláiból, verseiből, regényeiből több ukrán és orosz fordításban is megjelent.²

Bartha Gusztáv (1963–) költő, író. Versei, drámái 1980-tól jelennek meg a Beregi Hírlapban, a Kárpáti Igaz Szóban, a Hatodik Síp és a Pánsíp című folyóiratokban és a helyi antológiákban. A *Gabonafarkas legendája* című kötete az 1988–2012 között született novelláit mutatja be. Hőseinek személyes sorsát is meghatározzák a kisebbségi létben élő magyarok 20. századi, közös tragédiái.³

Györke Zoltán (1939–) költő, író, műfordító. *Határsáv* című regénye részben ifjúsági, részben önéletrajzi alkotás. A regény jellegzetessége, hogy könnyen ráismerhetünk létező (létezett) személyekre, helységnevekre és történésekre. Hiteles korpét tár az olvasók elé. A regény folytatása *Ingajarat* címmel látott napvilágot.⁴

Kovács Vilmos (1927–1977) költő, író, szerkesztő. Verseit, regényét, novelláit erő, szenvedély, igazságkereső bátorság; a megfigyelés érzékenysége és a kifejezés pontossága; népiség és az egyetemességigény jellemzi. Hosszas huzavona után 1965-ben kiadott, majd betiltott *Holnap is élünk* című regénye a kárpátaljai magyarság 1944 utáni sorsának leghitelesebb ábrázolása.⁵

Kurmai-Ráti Szilvia (1984–) író, novellista. Írói repertoárja a mesétől a versen át a novelláig terjed, de ír publicisztikát is. Alkotásait a nyomtatásban megjelenő könyvek mellett a weboldalán is elérhetővé teszi.⁶

Nagy Zoltán Mihály (1949–) József Attila-díjas költő, író, szerkesztő, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Prózaíróként a legnagyobb elismerést számára eddig az 1991-ben napvilágot látott *A sátán fattya* című kisregénye hozta, melyet később színre is vittek. Változatos, gazdag költői eszközrendszerrel alkot, prózája szenvedélyes, történeti és szociális indíttatású. A mű 2001-ben elnyerte az Év könyve-díjat.⁷

Penckőferné Punykó Mária (1947–) tanár, néprajzkutató, szerkesztő. Felgyűjtötte Beregújfalú folklórkincsét (meséket, találós kérdéseket, mondókákat stb.). Az 1995-ben *Tűzoltó nagymadár* címmel napvilágot látott mesegyűjteménye szintén beregújfalui meséket tartalmaz. Figyelmet érdemel a kárpátaljai magyar gyermekmondókák közül Hutterer Évával közösen készített válogatása is.⁸

Vári Fábrián László (1951–) József Attila díjas-költő, néprajzkutató, műfordító. 1972-ben meg kellett tanulmányait szakítani, mert besorozták a szovjet hadsereg németországi

¹ http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=51.

² http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=52.

³ http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=57.

⁴ <http://kisso.hhrf.org/vitamin-plussz/101/031.html>.

⁵ http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=98.

⁶ <http://www.karpatinfo.net/hetilap/kultura/torekeny-szentek-egy-toredezett-vilagban-interju-kurmai-rati-szilviaival>.

⁷ http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=40.

⁸ http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=43.

hadseregcsoporthába sorkatonai szolgálatra. A szovjet hadseregben való nemzetiségi létet a *Tábori posta* című regényében elevenítette fel. Folyamatosan fordítja, feldolgozza és közli a kárpátaljai ruszin népballadákat is.⁹

Weinrauch Katalin (1944–) író, költő, a magyar gyermeklíra és epika kárpátaljai képviselője. A felnőtteknek szóló kisregénye Caterina Wein néven jelent meg. A kisiskolásoknak szánt írásait újító tartalmi és formai törekvések jellemzik. Versei jó rímelésűek, könnyen tanulhatók, a gyerekek körében igen népszerűek.¹⁰

3. A kárpátaljai magyar irodalmi művekben jelentkező szláv nyelvi hatásról

Felmerülhet az olvasókban a kérdés, hogy vajon mi célja is lehet a szépirodalmi igénnyel írt művek szociodialektológiai vizsgálatának. A válasz két síkon ragadható meg. A különböző nyelvhasználati szintereken jelentkező másodnyelvi hatások és az azok nyomán meghonosodott kölcsönszavak megfigyelése révén egyrészt figyelemmel kísérhető az egyes szavak meghonosodási folyamata is, amiben jól kirajzolódik az, hogy a kölcsönszavak legnagyobb számban a beszélt nyelvi szintereken honosodnak meg, s folyamatosan csökkenő számmal haladnak végig a különböző írott szintereken át a kodifikációig. A kölcsönszavak használati mértéke másrészt bizonyos nyelvi folyamatokkal hozható kapcsolatba. A kölcsönszavak használati mértéke, és az adott közösségben való elfogadottsága fontos mutatóként szolgálhat a nyelvi folyamatok vizsgálatakor is.

Ugyanakkor fontos azt is leszögezni, hogy a nyelvi interferencia jelenségek (kölcsönszavak, kódváltások, sajátos névhasználati formulák) az érintkező nyelvekben kölcsönösen kimutathatók. A szóbeli kommunikációhoz hasonlóan a másodnyelvi elemeknek az irodalmi művekben való szerepeltetése nem csak a kárpátaljai magyar irodalmi alkotásokra jellemző. A kárpátaljai ukrán irodalmi művekben is jelentős mértékű a magyar nyelvből átvett lexikai elemek szerepeltetése (erre vonatkozóan lásd pl. Bárány Erzsébet e kötetben megjelenő írását (Bárány 2017), vagy Bárány 2011; 2009 stb.)

3.1. Kölcsönszavak

Az egymással érintkező nyelvek közötti kapcsolat leggyakrabban a szókészlet szintjén mutatkozik meg, hiszen a nyelv szókészlete a nyelvi rendszer leglazábban strukturált része, mely könnyen fogad be új elemeket (Lanstyák 2006: 15), épp ezért nem meglepő az sem, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban, s így a kárpátaljai magyar irodalmi művekben is gyakran találkozhatunk az ukrán és orosz nyelvből kölcsönzött elemekkel. Jelen tanulmány keretein belül természetesen csak néhány példával kívánjuk e szavak használatát igazolni, s bemutatni, hogy melyek azok a nyelvhasználati szinterek, ahol a legintenzívebb a másodnyelvi hatás.

Az egyes nyelvhasználati szintereken jelentkező másodnyelvi hatás a kontaktológiai vizsgálatokkal foglalkozó nyelvészek jelentős hányada szerint a meghonosodott lexikai elemek fogalomkörökbe való sorolása révén körvonalazható a leginkább. Az egyes munkák azonban fogalomköri kategorizáció során jelentős eltéréseket is mutathatnak, melyek főleg a katalogizált elemek eltéréseiből fakadhatnak. A magyar nyelv szláv lexikai elemeit Kniezsa István (1942, újra kiadva 2000) 8, míg az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavait Kótyuk

⁹ http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=45.

¹⁰ Intermix Kiadó. Kárpátaljai magyar könyvek. Katalógus (1992–2012).

[<http://mek.oszk.hu/12300/12366/12366.pdf>]

István (2007) 21 fogalomkörbe csoportosítva adja meg. Lizanec Péter a kárpátaljai magyar nyelv szláv lexikai elemeit az átvétel ideje alapján két csoportba sorolja: régi ukrán/ruszin és új ukrán/ruszin elemek (Lizanec 1993: 51–54). A továbbiakban mi is néhány fogalomkörbe sorolva adjuk meg az irodalmi művekben előforduló másodnyelvi elemeket:

a) ételek, italok: *sámpánszki* – шампанське 'pezsgő' pl. Az ülés alatt mindig tartottam egy üveg *sámpánszkit*, a kesztyűtartóban két poharat, meg valami csokoládét (Vári Fábián 2011: 125); *borscs* – борщ 'ukrán céklaleves' pl. Az első fogás általában *borscs* volt, amelybe jó sok csont befőött (Vári Fábián 2011: 31); *kiszel* – кисель 'gyümölcskocsonyából készült ital' pl. A harmadik edényben ezúttal *kiszel*, liszt és gyümölcskocsonya keverékéből főzött ital párolog (Vári Fábián 2011: 97)

b) intézmények: *csurma* – тюрма 'börtön' pl. Mehet a lánya cselédnek, az ura meg a *csurmába* (Bartha 2009: 80); *csajnaja* (köznyelvben csájna is) – чайная 'kocsma' pl. Ezt a falusi vendéglőben – *csajnajában* – itták meg, hazafelé menet (Györke 2000: 51); *büfet* – буфет 'büfé' pl. – Van pálinka... *büfetben* sör, vegye bizottság magának, a fenébe! – fúj nagyot, s kézfejjével letörli az állát (Bartha 2014: 124); *internát* – інтернат 'bentlakásos iskola, árvaház' pl. És akkor apám beadta a három gyereket az *internátba* (Penckóferné 1993: 23).

c) tisztségek, foglalkozások: *csinovnyik* – чиновник 'hivatalnok' pl. ... a pártbizottság *csinovnyikain* keresztül a helyi apparátus egésze, a helyi apparátuson keresztül maga a párt, a párton keresztül pedig a peresztrojka egésze válna megkérdőjelezetté a kárpátaljai magyarság szemében (Balla D. 2005: 31); *bezpekás* – безпека-ból 'az államvédelmi hivatal munkatársa' pl. ...mindenki tudta róla, hogy Kozin a „bezpekások”, más nevükön, a „kékek” embere (Balla 1990: 12–13); E fogalomkörbe is be lehet sorolni a katonai szolgálattal kapcsolatos katonai rangokat és tisztségeket is: *major* – майор 'őrnagy' pl. Major Kuznyecovtól, akit hamarosan megismertem, senkinek sem kellett tartania (Vári Fábián 2011: 38); *komisszár* – комісар 'biztos' pl. Pedig hol voltak már akkor a sztálini-hruscsovi idők rettegett *komisszárai*! (Vári Fábián 2011: 38).

A hagyományos érelemben a gengszterség, illetve a tolvajság nem tekinthető foglalkozásnak, mert, ahogy a mondás is tartja „alkalom szüli a tolvajt”, de azért ezek szláv nyelvi átvételei is ebbe a fogalomkörbe illeszthetők a leginkább be. Ezekre vonatkozóan a következő példákat találtuk a vizsgált irodalmi művekben: *zsulik* – жулик 'tolvaj' pl. Donbászrul hazajött, akkorába sok *zsulikok* vótak, osztán üt megvertiék, oszt meghalt (Penckóferné 1993: 23); *illetve reketőr* – рэкетир '(védelmi pénzek szedésével foglalkozó) gengszter' pl. A vég nélküli locsogást elfancsalítja a keserű szájíz: a haszon másé. Autóbuszsofőrök, piacőrök, *reketőrök*... A jó ég tudja, miféle népség fölöz még (Bartha 2014: 26).

d) használati eszközök: *trosz* – трос 'sodort drótkötél' pl. Rendben, akkor hozd a *troszt*. Kalinyin fog bevontatni (Vári Fábián 2011: 24); *tombocska* – тумбочка 'éjjeliszekrény' pl. A csizmám kissé poros, de a bejáratnál a napos *tombocskájában* (kis éjjeliszekrény) állandóan ott a kefe és a boks (Vári Fábián 2011: 24); *cserpák* – черпак 'merőkanál' pl. Úgyesnek kellett lennie a *cserpáknak* (merőkanál) – olykor így szólították az ételosztót is, – ha nem akarta, hogy bárki elégedetlen legyen a munkájával (Vári Fábián 2011: 31).

e) ruházat, lábbeli: *kombinzon* – комбінезон 'kezeslábas' pl. A katonák aztán előhozták a *kaptyorból* (századraktár) *kombinzonjaikat*, a két részes fekete szerelőruhákat, beöltöztek, s nyugodt tempóban elindultak a géppark felé. (Vári Fábián 2011: 36); *kalucsnyi* –

калови 'sárcipő' pl. – De hát olyan buta, mint a *kalucsnim* talpa – csatlakozott *Marija Sztjepanovnához* Fischer József... (Györke 2000: 75).

f) fogalmak: *norma* – норма 'munkában megkövetelt mennyiség' pl. Mindenkit ő irányított a munkába, s akit kedvelt, könnyebb, több *normát* ígérő helyre küldte (Györke 2000: 46); *stampolt* – штампованиū 'sorozatgyártásban készült' pl. Szabadidőmben ugyanis órákat javítok, mert a mi szerkezeteink még mindig többet érnek a németek olcsó, *stampolt* óráinál... (Vári Fábián 2011: 176); *ekonomiázni* – экономиться 'takarékoskodni' pl. *Ekonomiázunk*. Adott mennyiség bolti árából tízszer annyit állítunk elő, meg minden (Bartha 2009: 22).

g) egyéb: Ebbe a fogalomkörbe azokat a szavakat soroltuk, amelyek a fenti fogalomkörökbe nem illeszthetők be. Pl. *kibrakkolni* – бракувати-ból 'leselejtezni' pl. – Ki kell selejtezni! – terpesztett lábat a középső. – *Kibrakkoljuk* – szuszogott mellé a kövér (Bartha 2014: 17); *territória* – меппуторія 'terület' pl. ...Silovics zászlós, a gazdasági szakasz parancsnoka minden mobilizálható emberét a *territóriára* irányítja (Vári Fábián 2011: 110); *klubb* – клуб 'kulturház' Meghirdették az előadást a klubba (Györke 2000: 51).

h) betű- és mozaikszavak: A szláv nyelvből átvett kölcsönszavak között elég nagy számban fordulnak elő a betű- és mozaikszavak. Borbély Edit (2000) megjelent tanulmányában 120 ilyen jellegű kölcsönszót adatolt. Ezekre a kárpátaljai magyar irodalmi művekben szintén találhatunk példákat. Pl. *Kede* – КД (кеде) ← командир дивизии 'hadosztályparancsnok' pl. Nézd csak, a *Kede* idejön. (*Kede* – így emlegettük magunk közt a légvédelmi tüzérszázados-parancsnokát. A név a *komangyir divizioná* rövidítése, betűszó) (Vári Fábián 2011: 52), vagy *PMK* – ПМК (пемка) ← производство металлоконструкций 'vasszerkezetekkel foglalkozó építési vállalat' A kolhozsztrójból átmentem a *PMK*-hoz dolgozni, ott dolgoztam 14 évig (Penckőferné 1993: 17).

3.2. A pénznevek használata

A pénznevek kapcsán gyakran felmerülő kérdés az, hogy ezekre kölcsönszavakként vagy pedig egzotizmusokként kell-e tekinteni. Véleményünk szerint a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában előforduló pénznevek, mint pl. a *grivnya/hrivnya/hirveny* = Ukrajna hivatalos pénzneme, a *rubel* = a volt Szovjetunió és a jelenlegi Oroszország pénzneme, illetve a pénzértémet jelölő *kopijka/kopek*, mégis inkább a kölcsönszavak kategóriájába tartozik, ugyanis ezek használata a mindennapi kommunikációban előforduló természetes jelenség, s nem pedig az idegenszerűséget kiemelni kívánó hatáselem. Így ezeket is a nyelvi interferencia nyomán meghonosodott jegyeknek tekintjük. Lássunk hát ezek előfordulására is néhány irodalmi példát: Ez az osztályfőnök kötelessége. Ezért kapja az öt *rubel* pótlékot (Kovács 2007: 33); Egyetlen rakéta, egyetlen megsemmisítő eszköz nyolcvanezer *rubeljébe* kerül az országnak (Vári Fábián 2011: 22); *Kopijkás* tételekben való játszadozásból nehezen jön össze (Bartha 2009: 60); Már régen djüjtöttem eszt az 50 *képékát*, nem vettem uzsonnát, idj maradt nekem (Weinrauch 1998: 17); Viszont két nap alatt csak négy *grivnyát* spóroltam meg (Kurmai-Ráti 2011: 38); Ötven *hrivennyel* emelik a gyárban a fizetéseket (Bartha 2014: 54).

4. Kódváltások

A kárpátaljai magyarok beszédében más, az erős másodnyelvi hatásra utaló jelenségek is megfigyelhetők. Ezek közül a leggyakrabban az úgynevezett kódváltás vagy kódkeverés jelenségével lehet találkozni, igaz, ennek a használata sokkal ritkább a kölcsönszavakénál, mivel a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége egy homogén tömbön belül él (erről lásd pl.

Beregszászi 2004). A kódváltás jelensége nem más, mint a beszélők által egy interperszonális szituáción, vagy akár egy mondaton belül alkalmazott váltás az egyes nyelvek vagy nyelvváltozatok között. Márku Anita véleménye szerint a kódváltásnak elsősorban nyelven kívüli okai vannak: a szituáció, a beszélők személye, egynyelvűek jelenléte, a nyelvtudás, a kontextus stb. (Márku 2008: 101). Ő a magyar és a nemzetközi nyelvészeti szakirodalom alapján a kódváltás következő típusait különíti el (vö. Márku 2008: 101–135; 2009: 108): **1. Kontextuális** a kódváltás akkor, ha kiváltó oka a nyelvi hiány, nyelvi deficit, lapszus, a nyelvtudás hiányossága, funkciója pedig ezek megszüntetése. Ide sorolandó az anyanyelvi beszéd során alkalmazott másodnyelvi kitöltés, idézés, kiváltás és kötés, fordítás, ismétlés, magyarázat, közbevetés, személyes/objektív álláspont kinyilvánítása. **2. Metaforikus** a kódváltás, ha funkciója a saját- vagy az idegen/másodnyelvhez, illetve annak beszélőihez való attitűd, viszony kifejezése, vagy ha a kontextusnak szimbolikus jelentése van. A metaforikus kódváltás szolgálhatja a szolidaritás, a kizárás, a státuszemelés, a nyelvi ellenállás, a bizalmasság, az érzelmi és nyelvi nyomaték kifejezését, illetve funkcionálhat a nyelvi játék eszközeként is. **3. Szituatív kódváltás** a mindenkor kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől, (például a beszédhelyzet megváltozása, a beszédtema, a partner vagy partnerek cserélődése, egynyelvűek jelenléte) meghatározott kódváltás. A kárpátaljai magyar közösségben a kódváltás fentebb idézett számos típusa közül az idézés fordul elő a leggyakrabban, mellyel a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondanivalóját (Csernicskó 2003: 122).

A kárpátaljai magyar irodalmi művekben megjelenő kódváltások túlnyomó többsége is a kontextuális kódváltás típusába sorolható. Pl. *Ti ne mozsies robiti cej!* – szipogta Márkó, aki teljesen átélte a hallottakat (Kurmai-Ráti 2011: 86); ... jó bor ez, *szilu dajot*, vagyis erőt ad. (Nagy Zoltán 2010: 130); ... és azt mondta, hogy szerinte a „*celij klássz*” felelős a *krá-zsáért* (Balla D. 2005: 45); Bár egyesek szerint a lassan múló idő leghatékonyabb ellenszere az alvás: *Szoldát szpit, szluzsbá ígyot*, azaz: a katona alszik, a szolgálat telik (Vári Fábíán 2011: 157); Mit tehettek, megelégedtek ennyivel is: „*Dosztá, dosztá!*” – hajtogatta a felcsernő, s erőteljesen, komoly ábrázattal bólogatott hozzá (Györke 2000: 55); A földszinten jobbra van egy ajtó, ki van rá írva, hogy „*Bjuro propuszkov*”. Ott megmondják, hogy juthat be hozzám (Balla 1990: 143).

5. Regionális névhasználati sajátosságok

A szláv hatás a kárpátaljai magyarok névhasználatára is komoly befolyást gyakorol. Kárpátalján a keleti szláv szokás szerint a magyarokat is háromelemű névvel (családnév–kereszt-név–apai név) anyakönyvezik (Beregszászi–Csernicskó 2003a: 153–163), illetve a magyar nevek is az ukrán írásrendnek megfelelően cirill betűkkel szerepelnek minden személyi okmányban (Beregszászi–Csernicskó 2003b: 163–169). Ezek természetesen nemcsak a hivatalos dokumentumokban rögzültek. A kárpátaljai magyar köznyelvben is rendszeresen használják őket. Szóbeli használatuk egyfajta metaforikus kódváltásként is felfogható, hiszen az a többségi kultúra megszólítási hagyományának a kisebbségi nyelvi reprezentációjaként is értelmezhető. Vagyis ez a nyelvi forma összemosza a „mi” és az „ők” csoportot (Márku 2008: 125). A névhasználat másik sajátossága az is, hogy szűk ismeretségi körben, vagy ismert emberek esetében (mint pl. az elűzött ukrán államelnököt Viktor Janukovicst)

is a sajtóban gyakran emlegették Viktor Fedorovics néven)¹¹ gyakran az apai név átveszi a vezetéknev szerepét, s a konkrét személy azonosítása annak használatával történik meg. Az ilyen névhasználati sajátosságokkal a kárpátaljai magyar irodalmi művekben is gyakran találkozhatunk. Lássunk néhány véletlenszerűen kiválasztott példát: Most kit ültetek *Fjodor Ivanovics* mellé? (Bartha 2009: 24), avagy Na, *Olga Pavlovna* mindig ennek az írónak a bölcsélményeivel hozakodott elő (Bartha 2009: 99); *Pavel Sztjepanovics* megállt a fiatal tanuló munkapadja előtt, nézte annak még gyakorlatlan mozdulatait (Kovács 2007: 60), illetve Jó lenne, ha a gyűlés után itt maradna néhány percre, *Vaszilij Iljics* – mondta az instruktor felé fordulva (Kovács 2007: 72).

6. Összegzés

Összefoglalásként tehát elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai magyar nyelvű irodalmi művekben jól kimutatható a népek és kultúrák együttéléséből fakadó nyelvi interferencia, mely a kölcsönszavak használatán túl megmutatkozik a személynevek használatában, illetve a kommunikáció során jelentkező nyelvi váltásokban, azaz a kódváltások használatában is. Ugyanakkor fontos azt is megemlíteni, hogy ezeket a regionális sajátosságokat a szerzők gyakran hatáskeltő stílusesszöveggé használják a különféle helyek, helyzetek, illetve a művekben szereplő személyek és életkörülmények jellemzésének hitelessé tétele céljából.

Források

- Balla D. Károly 2005. *Peresztrojkácska*. Válogatott publicisztikai írások 1985–1990. Az Ung Ungvárnál c. sorozat I. kötete. E-book. CyberBooks Kiadó.
- Balla László 1990. *Azt bünteti, kit szeret*. Kortörténeti regény. Budapest: Háttér Lap-és Könyvkiadó.
- Bartha Gusztáv 2009. *P pont, P pont, P. Drámák*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 194. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Bartha Gusztáv 2014. *A gabonafarkas legendája*. Válogatott novellák 1988–2012. Kárpátaljai Magyar Könyvek 228. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Györke Zoltán 2000. *Határsáv*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó.
- Kovács Vilmos 2007 (első kiadás 1965). *Holnap is élünk*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 155. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Kurmai-Ráti Szilvia 2011. *Törékeny szentek*. Mesék, tárcanovellák. Kárpátaljai Magyar Könyvek 206. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Nagy Zoltán Mihály 2010. *Fogyó fényben*. A Messze még az alkonyat című versesregény-trilógia második része. Kárpátaljai Magyar Könyvek 199. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Penckőferné Punykó Mária 1993: *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák*. Hatodik Síp Alapítvány. (Kiadási hely nélkül.)
- Vári Fábián László 2011. *Tábori posta*. Budapest: Kortárs Könyvkiadó Kft.
- Weinrauch Katalin 1998. *Az én titkos naplóm (B. Öcsi, a zuhrán isk. 4-ik. osztályos tan.) 1985*. Magánkiadás. Megjelent Sipos Lajos támogatásával a szerző megbízásából.

Irodalom

- Bárány Erzsébet 2009 = Барань Єлизавета. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. *Українська мова* 2009/2: 56–69.

¹¹ Lásd pl. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/a-nepet-szolgalom/>; vagy <http://karpataljalap.net/?q=2012/06/08/sajat-es-sajat>; illetve számos más példát a kárpátaljai magyar sajtótermékek bármelyikében.

- Bárány Erzsébet 2011: A hungarizmusok fogalomköri csoportosítása a kárpátaljai ruszin irodalomban. In: *Hungaro-Ruthenica*. Szeged, 57–82.
- Bárány Erzsébet 2017. Nyelvi interferencia a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többszínűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 172–177.
- Beregszászi Anikó 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint, 36–44.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003a. A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 153–163.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003b. Pragmatikai eltérések. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 163–169.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Borbély Edit 2000. Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. In: *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*. Ungvár: Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék Hungarológiai Központ, 113–119.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kniezsa István 1942. Magyar-szláv nyelvi érintkezések. In: Szekfű Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok*. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarstudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 189–205; újabb kiadás: Budapest: Lucidus Kiadó, 2000, 137–153.
- Kótyuk István 2007. *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai – Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре*. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke.
- Ladcsenko 1993 = Ладченко М. М. Особливості просодії українського речення у реалізації закарпатських українців. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року)*. Ужгород, 207–210.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lizanec Petro 1993. Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 50–56.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Monográfia. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.
- Márku Anita 2009. A kárpátaljai magyarok kétnyelvű nyelvhasználat pszicholingvisztikai megközelítésben. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint, 107–112.

III. NYELVOKTATÁS

A tanárok nyelvtudásszintjének szerepe az angoloktatásban a kárpátaljai magyar iskolákban

A tanulmány azt vizsgálja a kárpátaljai gyakorló angoltanárok körében gyűjtött vélemények alapján, van-e összefüggés a tanárok angol nyelvtudása és tanítási képességük között a kárpátaljai magyar kontextusban. Az eredmények azt mutatják, hogy minél magasabb a tanár angol nyelvtudásszintje, annál sikeresebben tudja a nyelvet tanítani. További kutatásokra van szükség a tanárok valós nyelvtudásszintjének a megállapítására.

Kulcsszavak: a tanárok nyelvtudásszintje, angoloktatás, anyanyelvű és nem anyanyelvű angoltanárok, kárpátaljai magyar tanintézmények

The article examines the relationship between teachers' English language proficiency and their ability to teach English in the Transcarpathian Hungarian context, based on the opinions of practising English teachers. The results suggest that the higher the language proficiency level of the teacher, the more successful they can be in the teaching process. Further investigations are needed to identify the teachers' real level of English language proficiency.

Keywords: teachers' language proficiency, teaching English, native and non-native English speaking teachers, Transcarpathian Hungarian educational institutions

1. Bevezetés

A nyelvtudás fontosságát manapság szükségtelen hangsúlyoznunk, hiszen nincs olyan ember, aki ne értene egyet azzal, hogy a multikulturális Európában a 21. században egyetlen nyelvnek az ismerete semmilyenképp nem elegendő. A piac igényeinek megfelelően egyre több nyelviskola nyílik, illetve nyelvi tanfolyamok indulnak, ahol nyelvet tanulni vágyók széles skáláról választhatják ki azt a nyelvet, mely igényeiknek leginkább megfelel. A fenti tendenciával egyidejűleg azt is megfigyelhetjük, miként nyílnak egyre-másra nyelvvizsgaközpontok szűkebb pátriánkban, Kárpátalján is. Nemzetközileg elismert nyelvvizsgát tehetnek Ungváron, Munkácson és Beregszászban mindazok, akiknek hivatalosan kell igazolniuk nyelvvizsga-bizonyítvánnyal, milyen a nyelvtudásszintjük egy adott nyelvből.

A fenti lehetőségek mind a tanulók nyelvtudásszintjével kapcsolatosak. A nemzetközi nyelvpedagógiai szakirodalomban nagyszámú kutatást olvashatunk, melyek mind a témával foglalkoznak (pl. Çetinavci és Yavuz 2010). Ezzel szemben kevés olyan tudományos tanulmány született, mely a nyelvtanárok nyelvtudásszintjével foglalkozna (pl. Richards és mtsai 2013; Valmori 2014). Kárpátalján ezzel a kérdéskörrel korábban még senki sem foglalkozott behatóbban, éppen ezért tűztük ki célul a téma részletesebb vizsgálatát.

2. A vizsgált téma szakirodalmi háttere

Ukrajnában, így Kárpátalján is, egyetemi vagy főiskolai végzettséggel lehet a közoktatásban idegen nyelveket tanítani. A Közös Európai Referenciakeret (KER) (Common European framework of reference 2001) szintbesorolása szerint B2+ szintű nyelvtudással kell rendelkeznie annak, aki főiskolán angolszakos bölcsészdiplomát szerez, illetve C1 szintűvel, akinek egyetemi angolszakos bölcsész mesterdiplomája van. Jelenleg a tanárok nyelvtudásszintjét hivatalosan még csak az általuk megszerzett nyelvszakos bölcsész-tanári egyetemi vagy főiskolai diploma „bizonyítja”, azonban már a közeljövőben várható, hogy a közoktatásban dolgozó tanároknak nyelvvizsgát és szakvizsgát is kell majd tenniük nyelvtudásuk és szaktudá-

suk bizonyítására. Sőt, korán felismerve a közelgő igényt, Lvivben már külön iskolai nyelvtanárok számára indítanak módszertani szaktanfolyamokat, melyek felkészítik a tanárokat a szakvizsga eredményes letételére (Maletych¹ 2016. július 15.).

A nyelvtudást jelen tanulmányunkban úgy fogalmazzuk meg, hogy az nem más, mint amit a nyelvtanár tud és a nyelvvel képes tenni. Gyakran szintbesorolási skálán mérik, pl. a Közös Európai Referenciakeret A1-től C2-ig terjedő skáláján (Common European framework of reference 2001). A nyelvtudás az a kompetenciaszint, melyen az egyén képes használni a nyelvet mind alapvető kommunikatív feladatok megoldására, mind pedig szakmai célokból (Huszti 2014). Bachmann is úgy határozza meg a fogalmat, mint „nyelvhasználati tudáskompetencia vagy képesség” (1990: 16).

2003-ban Spanyolországban végeztek kutatást katalán angoltanárokkal (Llurda–Huguet 2003), mely során azt az eredményt kapták, hogy összefüggés van a nem anyanyelvű tanárok nyelvtudása és önértékelése között, vagyis azok az általános iskolai tanárok, akik érzékenyebbek voltak a tanításuk során felmerülő nyelvi nehézségekre, kevésbé voltak magabiztosak, mint nem anyanyelvű tanárok (2003: 224).

Ma a kárpátaljai magyar iskolákban dolgozó angoltanárok nem angol anyanyelvűek. A nemzetközi szakirodalom ezeket a tanárokat non-NEST-nek nevezi (vagyis non-Native English Speaking Teacher) (Medgyes 1994; Illés–Csizér 2015). Már több mint húsz éve azon folyik a vita a szakmai berkekben, vajon az anyanyelvű (NEST – Native English Speaking Teacher) vagy a nem anyanyelvű (non-NEST) tanár tanít jobban angolt a nem anyanyelvi környezetben. A téma jeles ismerője-kutatója Medgyes Péter, aki elismerve az anyanyelvi tanárok érdemeit és előnyeit, amellet tart ki állhatatosan, hogy a nem anyanyelvű tanárok sokkal sikeresebbek lehetnek az angoltanításban az anyanyelvű társaiknál.

Az anyanyelvű tanárok egyik legnagyobb előnye értelemszerűen a nyelvtudásuk szintje, hiszen bármennyire akarják is, anyanyelvi nyelvtudást elérni a nem anyanyelvű tanárok számára szinte lehetetlen. Ezt mégis segítettő, Medgyes Péter egy tizenkét pontos cselekvési tervet javasol (Medgyes 2014: 183), melynek 9. pontjában így fogalmazza meg a nyelvtudásszint fejlesztésével kapcsolatos javaslatát: „Mivel a nyelvi kompetencia kulcskövetelmény a hatékony tanítás szempontjából, nyelvfejlesztő kurzusok kell, hogy alkossák a nem anyanyelvűek számára szóló képzési tantervek alapját”.

3. A kutatás

3.1. Résztvevők

Kutatásunk során 55 tanárnak küldtük el a kérdőívünket, melyek közül 47 érkezett vissza kitöltve. Az 1. táblázatban összesítettük a tanárok életkorára és nemére vonatkozó adatokat.

1. táblázat. A tanárok neme és életkora

Életkor →	21–25	26–30	31–35	36–40	41–45	46–50	Összesen
Nem ↓							
Férfi			1	1			2
Nő	3	15	16	7	2	2	45
Összesen	3	15	17	8	2	2	47

¹ Szvitlana Maletych, a Pearson angliai oktatási szolgáltatóvállalat ukrainai kirendeltsége Lviv megyei regionális igazgatója.

A megkérdezett tanárok végzettségét tekintve a helyzet igazán kielégítő, hiszen a 47 tanár közül mindössze egy nem rendelkezik angol szakos végzettséggel, bár természetesen ő is felsőfokú képesítést szerzett. Egy tanár még nyelvpedagógiai doktori iskolát is végzett és jelenleg a PhD disszertációján dolgozik.

A résztvevőket önbevallásuk alapján csoportosítottuk nyelvtudásszint szerint, a KER (Common European framework of reference, 2001) szintbesorolása alapján. Ennek megfelelően B2 tudásszinttel angoltól 9-en rendelkeznek, C1-sel 31-en, illetve öten a C2 szintet jelölték meg. Két esetben nincs adatunk.

A 2. táblázat azt mutatja, hogy a megkérdezett tanárok milyen típusú oktatási intézményben dolgoznak jelenleg. A táblázatból kitűnik, hogy a megkérdezettek közül a legtöbben középiskolában (20–42,55%), illetve általános iskolában dolgoznak (18–38,29%). Négy gimnáziumi (4–8,51%) és három líceumi (3–6,38%) tanár is válaszolt a kérdéseinkre, illetve egy elemi iskolai (1–2,12%) tanítónő és egy óvodapedagógus (1–2,12%) is részt vett a kutatásunkban.

2. táblázat. A tanárok megoszlása oktatási intézmény típusa szerint

Intézménytípus	Tanárok száma
óvoda	1
elemi iskola	1
általános iskola	18
középiskola	20
líceum	3
gimnázium	4
<i>Összesen</i>	<i>47</i>

A kutatásunkban részt vevő tanárok években mért munkaviszonyát (tehát azt, hogy hány éve tanítanak angol nyelvet) a 3. táblázat mutatja. Láthatjuk, hogy a legtöbben (16–34,04%) 1–5 éve tanítanak angolt kárpátaljai magyar oktatási intézményben, őket követik azok a tanárok, akik 11–15 éve tanítanak angolt (15–31,91%), majd a 6–10 éve angolt tanító tanárok következnek (10–21,27%). Ketten 16–20 éve tanítanak (2–4,24%), ketten 21–25 éve (2–4,24%), egy tanár pedig 26–30 éve (1–2,12%).

3. táblázat A tanárok megoszlása munkaviszonyuk hosszúsága szerint

1–5 év	6–10 év	11–15 év	16–20 év	21–25 év	26–30 év	Összesen
17	10	15	2	2	1	47

3.2. Kutatási eszköz

Adatgyűjtés céljából kérdőívet² állítottunk össze, mely két fő részből állt. Az elsőben a tanárok személyi adataira kérdeztünk rá, melyek fontos szerepet játszottak a kutatott téma megvilágítása szempontjából. Így rákérdeztünk kutatási alanyaink életkorára és nemére,

² Az alkalmazott kérdőív mintája megtalálható a mellékletben.

végzettségére, a tanintézmény típusára, melyben a kutatás ideje alatt dolgoztak, nyelvtudásszintjére a Közös Európai Referenciakeret szintbesorolása szerint (önbevallás alapján), illetve angoltanítási tapasztalatuk hosszúságára, vagyis hogy hány éve tanítottak angolt.

A kérdőív második részében tettük fel a kutatott témával kapcsolatos kérdéseinket. Legelőször is egy kifejtős kérdés segítségével arra szeretnénk volna fényt deríteni, látnak-e összefüggést a tanárok a tanár angol nyelvtudásszintje és az angoltanítási képessége között. Arra kértük kutatási alanyainkat továbbá, hogy egy becslési skálán jelezzék, mennyire értenek egyet a témával kapcsolatos állításokkal, mely skálának az egyik végén az „egyáltalán nem értek egyet” opció, míg a másikon a „teljesen egyetértek” volt található.

Kikértük a tanárok véleményét azzal kapcsolatban, vajon feltétlenül szüksége van-e a tanárnak folyékony angol nyelvtudásra ahhoz, hogy a közoktatásban hatékony és sikeres legyen. Ennél a kérdésnél is biztosítottunk lehetőséget arra, hogy a tanárok részletesen kifejthessék véleményüket.

Megkérdeztük kutatási alanyainkat, szerintük leginkább milyen nyelvtudásszintre van szükségük a tanároknak a különböző oktatási intézményekben az óvodától a felsőoktatásig.

Megkértük alanyainkat, fogalmazzák meg, milyen szerepet játszik az angoltanár nyelvtudásszintje az angol mint idegen nyelv szempontjából.

Végül feltettük az örök dilemmát okozó kérdést, vajon az angol anyanyelvű vagy a nem angol anyanyelvű tanárok érnek el nagyobb sikereket a különböző oktatási kontextusokban.

4. Eredmények

4.1. A tanár angol nyelvtudásszintje és tanítási képessége közötti összefüggés

Legelőször is arra voltunk kíváncsiak, mit gondolnak a tanárok az angol nyelvtudásszint és az angoltanítási képesség közötti összefüggésről, illetve, hogy szerintük van-e egyáltalán összefüggés a két dolog között. Tizenhét (36%) tanár gondolta úgy a megkérdezettek közül, hogy van összefüggés a tanár nyelvtudásszintje és tanítási képessége között. Véleményük szerint a legszerencsésebb az, ha a magas nyelvtudásszint kiváló módszertani felkészültséggel párosul, mert ekkor érhet el igazi sikereket a tanár.

Tizenhárman (28%) vélték úgy, hogy hiába rendelkezik valaki kiváló nyelvtudással, ha nem elég felkészült módszertanilag arra, hogy idegen nyelvet tanítson.

1) Én úgy gondolom, hogy nem feltétlenül van összefüggés. Valaki nagyon jól tudhatja a nyelvet, de nem biztos, hogy azt meg is tudja tanítani akárkivel. Tanításra szerintem születni kell.³

Ezzel ellentétben az a vélemény, melyet nyolc tanár gondol (17%), miszerint hiába rendelkezik valaki jó tanítási képességgel, ha nincs meg a megfelelő nyelvtudása.

2) Természetesen van, mivel egyik sem működik a másik nélkül. Lehet valaki jó pedagógus, de ha nem tudja adott esetben az idegen nyelvet a megfelelő szinten, akkor nem is képes azt tanítani.

Heten (15%) voltak azok a tanárok, akik egyenes összefüggést láttak a tanár nyelvtudásszintje és tanítási képessége között, mondván, hogy minél jobban bírja a tanár a nyelvet, annál hatékonyabban képes tanítani.

³ Az idézett példákat a kitöltött kérdőívekből vettük. Mind azt a célt szolgálják, hogy alátámasszák a fenti állításokat. Az idézeteket a tanulmányban sorszámozva adjuk meg.

3) Természetesen minél magasabb a tanár nyelvtudás szintje, annál eredményesebb az oktatási folyamat.

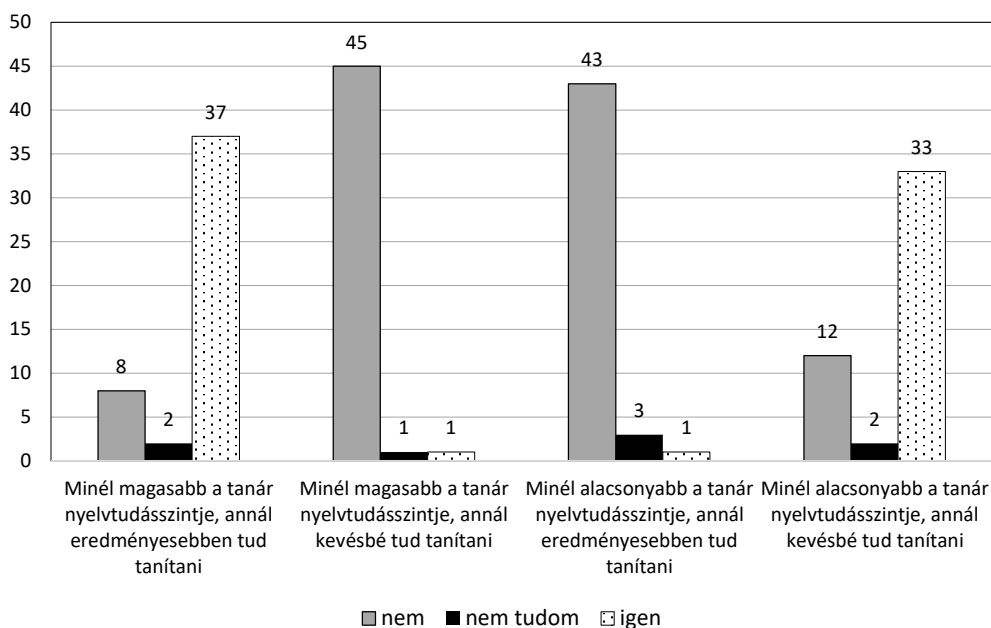
Némileg kapcsolódik a fentiekhez annak a két (4%) tanárnak a véleménye, aki úgy tartja, a tanár csak akkor tud sikereket elérni a nyelvtanítás terén, ha megfelelő szintű nyelvtudással rendelkezik.

A továbbiakban arra kértük válaszadóinkat, hogy egy becslési skálán jelezzék, mennyire értenek egyet a megadott állításokkal. Minden állítás a tanár angol nyelvtudásszintje és tanítási képessége közötti összefüggésekre vonatkozott. Az állítások, melyeket a tanároknak értékelni kellett, a következők voltak:

1. Minél magasabb a tanár nyelvtudásszintje, annál eredményesebben tud tanítani.
2. Minél magasabb a tanár nyelvtudásszintje, annál kevésbé tud tanítani.
3. Minél alacsonyabb a tanár nyelvtudásszintje, annál eredményesebben tud tanítani.
4. Minél alacsonyabb a tanár nyelvtudásszintje, annál kevésbé tud tanítani.

Az 1. diagram összegzi a tanárok véleményét.

1. diagram Tanári vélemények a nyelvtudásszint és a tanítási képesség közötti összefüggésekről

A könnyebb átláthatóság kedvéért összevontuk az „Egyáltalán nem értek egyet” és az „Inkább nem értek egyet” kategóriákat, illetve az „Inkább egyetértek” és a „Teljesen egyetértek” válaszlehetőségeket. A diagramból jól látszik, hogy elenyésző volt a bizonytalan tanárok száma. Az itt kapott eredmények jól tükrözik a tanárok korábbi véleményeit a nyelvtudásszint és a tanítási képesség közötti összefüggésről, vagyis minél magasabb a tanár nyelvtudásszintje, annál eredményesebben tud tanítani, illetve ennek ellenkezője, minél alacsonyabb a tanár nyelvtudásszintje, annál kevésbé tud tanítani. Meg kell jegyeznünk

azonban, hogy a várthoz képest kissé meglepő az arányok nagysága, hiszen az első esetben a megkérdezett tanárok 79%-a, míg a másodikban mindössze 70%-a értett vele egyet.

4.2. Szükséges-e a folyékony nyelvtudás a hatékony és sikeres nyelvtanításhoz?

Megkértük a tanárokat, fejtsek ki véleményüket azzal kapcsolatban, feltétlenül szükséges-e a folyékony nyelvtudás ahhoz, hogy a tanár hatékonyan, sikeresen tudjon tanítani. A legtöbben (18–38%) azt vallották, hogy ha a tanár nem rendelkezik folyékony nyelvtudással, akkor nem is tudhat hatékonyan tanítani.

4) Természetesen igen, hiszen a diákok is azt várják el a tanáraiktól, hogy folyékonyan beszélje azt a nyelvet, amit tanít, és csak így tud eredményesen tanítani egy tanár.

5) Véleményem szerint a mai fiatalok elé kiállni (adott esetben angolt) tanítani megfelelő tudás hiányában, merész dolog. Nagyon sokan vannak a gyerekek között, akik önszorgalomból, különböző forrásokon keresztül (pl. filmek nézése, zene hallgatása stb.) angoltudásra tesznek szert. Ilyen esetben, ha a tanár nem tudja a nyelvet megfelelő szinten, nehéz helyzettel találja magát szemben.

Tizenketten (26%) úgy vélekedtek, hogy a folyékony nyelvtudás motiváló erőként hathat a gyerekekre, hogy szorgalmasabban tanulják a nyelvet.

6) Folyékony beszéd nélkül hogyan tudná meggyőzni diákjait arról, hogy meg lehet tanulni angolul beszélni? Nem akarnak sok időt tölteni tanulással, s ha látják, hogy a tanár sem beszél folyékonyan angolul, mégis tanár, akkor azoknak, akik nem is szeretnének tanárok lenni, miért kell?

Öt (11%) tanár szerint elengedhetetlen, hogy a tanár a gyerekeknek megfelelő szinten tudjon kommunikálni.

7) Fontos, hogy egy tanár megfelelő szinten tudjon kommunikálni a kívánt nyelven, hogy a tanulók felé magabiztosságát sugározza, hozzáértését bizonyítsa. Azon kívül, ha a tanár nyelvtudása megfelelő, könnyebben magára tudja vonni a tanulók figyelmét, hatékonyabban vonja be őket a tanulási folyamatba a tanórán.

Érdekes az a gondolatsor is, mely azt mondja, a tanárnak a nyelvtudására szüksége van, hiszen a tanórák letanításával még nem ér véget az oktatási folyamat (2 tanár – 4%).

8) Ha a tanár angol szakos, akkor szüksége van folyékony angol nyelvtudásra, mivel a tanár munkája a tanórák levezetése után sem ér véget. Részt kell venni különböző módszertani gyűléseken, megbeszéléseken, állandóan bővíteni tudását idegen nyelvi forrásokból. Ilyen helyzetekben azért furcsa lenne, ha a tanár nem tudna hozzászólni a dolgokhoz.

Egy tanár nyíltan kijelentette, hogy nem a folyékony, hanem a helyes nyelvtudásra van szükség (1–2%).

Néhány nemleges válasz is született, melyekben a tanárok nem a folyékony nyelvtudást tartják a legfontosabbnak. A hatékonyság nagyban függ a tanár tanítási módszereitől is (9 tanár – 19%).

9) Ha a tanárnak megvannak a megfelelő módszerei az eredményes tanításhoz, nem biztos, hogy folyékony nyelvtudásra van szüksége hozzá, mivel napjainkban rengeteg

forrás adott, hogy minden órára kellőképp felkészüljön a tanár. Tehát tudását folyamatosan fejlesztheti munkája során.

10) Véleményem szerint nagyon fontos a tanár folyékony angol nyelvtudása, de nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy hatékony legyen a munkája és sikereket érjen el ő és a tanítványai is. Pl. Ha egy tanár folyékonyan beszél angolul profi szinten, az szép és magasztos, de nem biztos, hogy ez elég. Ha a nyelvtant, grammatikát nem tudja jól átadni, nem tud elmagyarázni bizonyos nyelvtani szerkezeteket, érthetetlen szófordulatokat, nem motiválja a gyerekeket, nem tölt elég időt azzal, hogy minden téren felkészült legyen az órán (beszéd, gyakorlás, olvasás, a tankönyvben való dolgok szelektálása, dolgozatok stb.), akkor a nyelvtudás magában nem elég.

11) Természetesen nem árt, ha a tanár folyékonyan beszél angolul, de a közoktatásban nem feltétlenül szükséges. Lehet egy tanár sikeres és hatékony a nélkül is, ha nem beszéli a nyelvet anyanyelvi szinten. Fontosabbnak tartom a tanár órára való pontos és megfelelő felkészültségét.

12) Az én véleményem szerint, nem kell egy nyelvtanárnak a legmagasabb szinten elsajátítania az idegen nyelvet, jelen esetben az angolt ahhoz, hogy kitűnő pedagógus legyen. Fontos, hogy megszerettesse a nyelvet a gyerekekkel, tanulókkal és minden érdeklődővel. Valamint elengedhetetlen kritérium, hogy a tanár saját maga is szeresse a nyelvet és szeressen tanítani.

Mivel hivatalos minisztériumi követelmény ezzel kapcsolatban nincs, ezért kutatásunk adatközlőitől megkérdeztük, szerintük milyen szintű nyelvtudással kell rendelkeznie az angoltanárnak a különböző típusú oktatási intézményekben. A szintbesorolást a KER (Common European framework of reference 2001) szerint adtuk meg. A kapott eredményeket a 4. táblázatban foglaltuk össze.

4. táblázat. Az adatközlők által vélt szükséges tanári nyelvtudásszint

	A2	B1	B2	C1	C2
az óvodai angoloktatásban	13	15	16	3	
az általános iskolai angoloktatásban		11	19	16	1
a középiskolai angoloktatásban			15	27	5
a felsőoktatásban (angol bölcsészképzésben)				5	42
a felsőoktatásban (nem angol szakos képzésben)		1	8	28	10

A táblázatból kitűnik, hogy az óvodai angoloktatás tekintetében megoszlanak a vélemények, hiszen szinte egyenlő arányban vélik úgy, hogy a tanárnak elég A2 szinten tudnia angolul, illetve B1 és B2 szinten. Mindössze hárman vannak azon a véleményen, hogy az óvodában angolt oktató pedagógusnak C1 szinten kell tudnia angolul.

Az általános iskolai angoloktatással eltérő a helyzet. Itt többségben vannak azok, akik azt vallják, a tanárnak legalább B2 szinten kell ismernie az angolt. Ami a középiskolai angoloktatást illeti, egyre inkább egybeesik a tanárok véleménye, hiszen huszonheten (57%) tartják úgy, hogy a tanárnak a C1-es szintnek megfelelően kell tudnia az angolt.

Adatközlőink 89%-a (42 tanár) egyetértett abban, hogy a felsőoktatásban angol szakos bölcsészképzésben dolgozó tanároknak a KER szerinti legmagasabb, C2-es szinten kell tudniuk az angolt. Ezzel szemben megoszlott a vélemény azzal kapcsolatban, milyen szinten kell ismernie az angolt annak, aki felsőoktatásban nem angol szakos képzésben dolgozik. Többségben itt is a C1 szintet (28 adatközlő – 60%) és a C2 szintet (10–21%) említették, azonban nyolcan (17%) elegendőnek tartották, ha a tanár csak B2 szinten tud angolul, sőt, volt egy adatközlő (2%), aki a B1 szintet jelölte meg.

Egy vélemény a fenti kérdéssel kapcsolatban:

13) Véleményem szerint a tanárnak mindig legalább egyvel magasabb nyelvtudás-szintre van szüksége, mint amit tanít. De legalábbis azt a szintet nagyon jól kell tudnia.

4.3. Az angoltanár nyelvtudásszintjének szerepe az oktatási folyamatban

Az adatokból kiderül, hogy adatközlőink mindannyian úgy vélik, az angoltanár nyelvtudásszintje fontos szerepet játszik az oktatási folyamatban, bár öt esetben (11%) a kérdőívek nem szolgáltak részletes magyarázatokkal.

Tizenegy (23%) adatközlőnk egyetértett abban, hogy minél jobban tudja a tanár a nyelvet, annál több tudást képes átadni a tanítványainak, annál színvonalasabb a munkája.

14) A tanár bőséges szókincse, helyes nyelvhasználata és kiejtése pozitívan befolyásolja tanulóinak haladását a nyelvtanulásban, mivel számos olyan tanuló akad, akik a nyelvet (egyes ritkább esetektől eltekintve) főként a tanártól, a tanóra keretein belül hallják.

Ide kapcsolódik az a nézet is, miszerint a nyelvtudás fontos szerepet játszik, hiszen ha hibásan beszél a tanár, akkor meg sem tudja helyesen tanítani a nyelvet a tanítványainak (8 adatközlő – 17%), illetve a nem megfelelő nyelvtudás csökkenti a tanár munkájának a hatékonyságát (4 adatközlő – 9%).

15) Természetesen fontos szerepet játszik a tanár nyelvtudásszintje, hisz gyenge nyelvtudással nem igazán lehet a tanulóknál sem nagyobb eredményt elérni.

16) Amennyiben nincs meg a megfelelő tudásszint, a tanár az órán esetenként elbizonytalanodik, az a tanulási folyamatot negatívan befolyásolja (lassíthatja az óra menetét illetve a tanulók figyelemvesztését is eredményezheti), tehát csökkenti a tanár hatékonyságát.

A megkérdezettek közül nyolcan (17%) azt is említették, hogy azért is lényeges a tanár nyelvtudásszintje, mert mindig ő a példa, a motiváció a tanulók számára.

17) A diákok számára a tanár egy példa, s ha az a tanár, aki az adott tárgyat tanítja, nem beszéli a nyelvet, esetleg van olyan diákja, aki jobb nála is, akkor a tanár elveszíti a tekintélyét az órán. A tanár nyelvtudása a diákok előtt példaként áll, hogy nekik is ilyen szintre kellene eljutniuk, vagy legalább erre kellene törekedniük.

18) Természetesen fontos szerepe van a tanár nyelvtudásszintjének ebben az esetben, mivel példaképként tekint a gyerek a tanárra, és ha látja, hogy milyen odaadással van az angol iránt, és mennyire magas szintű a tudása, annál inkább fontosnak fogja tartani, és lelkesebben fog tanulni.

További gondolatokat a tanár nyelvtudásszintjének szerepéről az 5. táblázatban olvashatunk. A táblázatból az is kiderül, hogy az adatközlők hány százaléka van az adott véleményen.

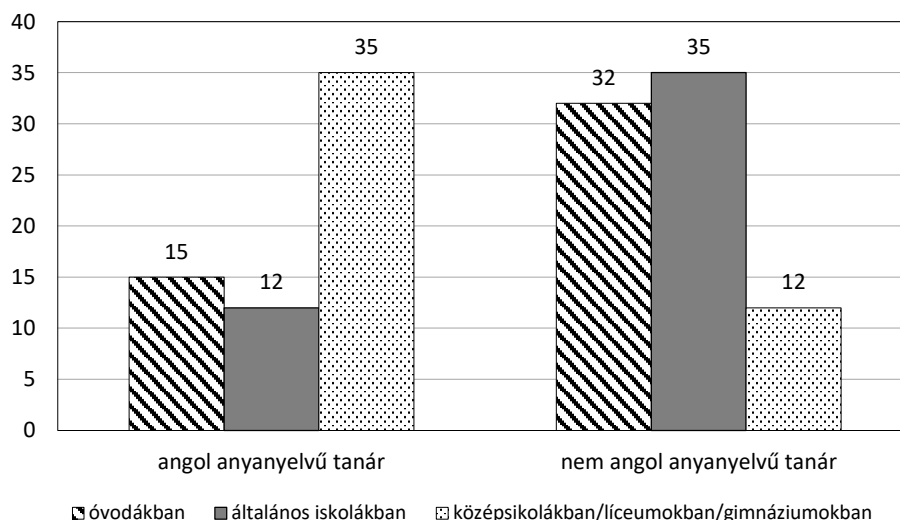
5. táblázat További tanári vélemények az angoltanár nyelvtudásszintjének szerepéről

Vélemény	Tanárok (%)
Fontos a tanár nyelvtudása, de elengedhetetlen a tanári rátermettség is és a módszertani tudás.	11
Fontos, hogy a tanulónak megfelelő nyelvtudásszintje legyen a tanárnak.	4
Fontos, mert mindenki azt várja el a tanártól, hogy tökéletes legyen a nyelvtudása.	2
Fontos a tanár nyelvtudása, de a tanítvány tanulni akarása és szorgalma még fontosabb.	2
Jelentős szerepe van, hogy külföldi segédanyagokat is tudjon használni.	2
Fontos a nyelvtudás, de nem minden, mert megfelelő motiváltság és szorgalom mellett sok minden elérhető.	2

4.4. Az örök dilemma: anyanyelvű vagy nem anyanyelvű tanár?

A 2. diagramban láthatjuk, adatközlőink szerint milyen tanároknak kellene dolgozniuk a különböző tanintézményekben. A leggyakoribb vélemény az volt, hogy az óvodákban és az általános iskolákban a gyerekeknek szükségük van az anyanyelv használatára, ezért ott célszerűbb, hogy nem anyanyelvű tanárok tanítsanak, míg a középiskolában, líceumban, gimnáziumban már rendelkeznek olyan nyelvtudással a tanulók, hogy könnyebben megértik az anyanyelvű tanárt is.

2. diagram Milyen tanároknak kellene tanítani a különböző oktatási intézményekben

Néhány vélemény:

19) Fontos szempont az idegen nyelvek elsajátítása során, hogy a tanulók az alapokat és a grammatikai szabályokat anyanyelvükön sajátítsák el, emiatt szerintem sikeresebb, ha az óvodákban/általános iskolákban nem anyanyelvi tanárok tanítanak,

mivel a kisebbek megrémülhetnek, ha nem értik, amit hallanak. Ezzel ellentétben viszont, a középiskolákban már az alapokra építkezünk, így nagy sikere lehet egy anyanyelvi tanárnak, mivel az idősebb korosztály már tudja azt, hogy nem fontos minden szót megértenie, hanem a szövegkörnyezetből is következtethet a lényegre, eredményesebben bővítheti szókincsét.

20) A fiatalabb korosztály még nem rendelkezik kellő nyelvtudással, ezért egy a számukra meg nem értett nyelven beszélő tanár nem tudja huzamosabb ideig magára vonni a figyelmüket, képtelen elmagyarázni, megértetni velük, mit is vár el tőlük. Ellenben a tizenéveseknél már inkább pozitívum, mivel ők már képesek huzamosabb ideig koncentrálni a tanórán, rendelkeznek már egy bizonyos mértékű szókincssel, melyre alapozva az angol anyanyelvű tanár meg tudja értetni a mondanivalóját.

21) Míg egy óvodában és egy általános iskolában nagyon fontos, hogy az angol tanár beszélje a gyerekek anyanyelvét is, addig véleményem szerint, míg már középiskolás lesz a tanuló, rendelkezni fog olyan tudással, hogy megértse, mit mond számára az angol anyanyelvű tanár. Szerintem azért tud nagyobb sikereket elérni egy angol anyanyelvű tanár, mert a tanulók rákényszerülnek arra, hogy jobban odafigyeljenek, hiszen nincs lehetőségük visszakérdezni anyanyelvükön, valamint anyanyelvi beszédként hallhatják az angol nyelvet.

Volt két kutatási alanyunk (4%), akik megfogalmazták az egész dilemma lényegi megoldását, mondván, nem számít, milyen a tanár anyanyelve, az a legfontosabb, hogy szakmailag jól felkészült, alapos tudással rendelkező legyen.

22) Véleményem szerint teljesen mindegy, hogy milyen anyanyelvű az oktató, ha megfelelő tudással és szakértelemmel bír, ugyanolyan hatékony lehet minden korosztálynál.

5. Következtetések és a tanulságok levonása

A kapott eredmények alapján az alábbi tanulságokat vonhatjuk le a kutatásunkból:

1. A megkérdezett 47 kártpátaljai angoltanár szerint van összefüggés az angoltanár nyelvtudásszintje és tanítási képessége között. Úgy vélik, minél magasabb szinten tud a tanár angolul, annál eredményesebben tudja megtanítani a nyelvet a tanítványainak, annál sikeresebb és hatékonyabb a munkája. Értelmszerűen ebből az következik, hogy ha az angoltanár nem tud elég jól angolul, nem is érhet el sikereket a tanításban.

2. Az a legeredményesebb angoltanár, akinél a magas nyelvtudásszint kiváló módszertani felkészültséggel párosul.

3. A hatékony nyelvtanításhoz szükséges a folyékony nyelvtudás.

4. A tanár folyékony nyelvtudása jó példa a tanulók számára, motiváló erővel hat rájuk, hogy ők is szorgalmasabban tanuljanak a kitűzött cél elérésének érdekében. Éppen ezért a tanárnak is meg kell tennie minden tőle telhetőt, hogy jó példával szolgáljon a tanítványainak az által, hogy folyamatosan fejleszti nyelvtudását.

5. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azon tanárok véleményét sem, akik szerint a folyékony nyelvtudás nem minden. Óriási szakmai felkészültségre is szükség van a tanár részéről a sikerhez.

6. A nem hivatalos eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy szerencsés esetben a nem anyanyelvű angoltanárnak az óvodában B1-B2-es szinten kell tudnia az angolt, az

általános iskolában B2-C1-es szinten, a középiskolában C1-es szinten, a felsőoktatási angol bölcsészképzésben C2-es szinten, a felsőoktatási nem angol szakos képzésben pedig C1-es szinten.

7. Az angoltanár nyelvtudásszintje fontos szerepet játszik az oktatási folyamatban.
8. Minél jobban tud a tanár angolul, annál színvonalasabb munkát tud végezni a tanítás terén, annál nagyobb eredményeket tud elérni a tanítványainál.
9. Az óvodában és az iskolában a nem angol anyanyelvű tanárok lehetnek hatékonyabbak, míg a középiskolában az anyanyelvű tanárok érhetnek el nagyobb sikereket.
10. Mivel jelen tanulmányunkban a tanárok angol nyelvtudásszintjét önbevallásuk alapján kezeltük/vizsgáltuk/értékeltek, ezért további kutatásra (pl. standardizált nyelvtudásszint-mérő teszt formájában) van szükség a tanárok nyelvtudása valós szintjének megállapítására.

Irodalom

- Bachman, L. F. 1990. *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Çetinavci, U. R. – A. Yavuz 2010. Language proficiency level of English language teacher trainees in Turkey. *The International Journal of Research in Teacher Education* 1: 26–54.
- Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment* 2001. Cambridge: Cambridge University Press.
- Illés, Éva – Kata Csizér 2015. The disposition of Hungarian teachers of English towards the international use of the English language. In: Dorottya Holló – Krisztina Károly szerk. *Inspirations in foreign language teaching: Studies in language pedagogy and applied linguistics in honour of Péter Medgyes*. Harlow: Pearson, 170–183.
- Husztai Ilona 2014. *A nyelvpedagógiai kutatás alapjai*. Beregszász: GENIUS Jótékonyági Alapítvány. [<http://www.genius-ja.uz.ua/sites/default/files/csatolmanyok/soos-kalman-osztondijprogram-jegyzettamogatasi-palyazat-nyertesei-546/atudomanyoskutatasalapjai.pdf> – 2016.08.05.]
- Llurda, E. – A. Huguet 2003. Self-awareness in NNS EFL primary and secondary school teachers. *Language Awareness* 12(3–4): 220–233.
- Medgyes, Péter 1994. *The non-native teacher*. Houndsmills: Macmillan.
- Medgyes, Péter 2014. The native/nonnative conundrum revisited. In: József Horváth – Péter Medgyes szerk. *Studies in honour of Marianne Nikolov*. Pécs: Lingua Franca Csoport, 176–185.
- Richards, H. – Conway, C. – Roskvist, A. – Harvey, S. 2013. Foreign language teachers' language proficiency and their language teaching practice. *The Language Learning Journal* 41(2): 231–246.
- Valmori, L. 2014. How do foreign language teachers maintain their proficiency? A grounded theory approach. *MSU Working Papers in SLS* 5: 5–31.

Melléklet

Kedves Kolléga!

Jelen kérdőív segítségével hasznos adatokat szeretnék gyűjteni egy tanulmányhoz, mely a tanárok nyelvtudásszintjének szerepét vizsgálja az angoltanítási folyamatban. A kérdőív anonim, megválaszolása max. 10 percet vesz igénybe. Kitöltésével nagyban hozzájárul a téma kárpátjai megvilágításához.

Segítő közreműködését hálásan köszönöm.

Dr. Huszti Ilona

Filológia Tanszék

II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola

1. Neme és életkora:

Férfi, _____ Nő, _____

2. Végzettsége:

Egyetem, angol szak

Egyetem, nem angol szak

Főiskola, angol szak

Főiskola, nem angol szak

Jelenleg még tanulok (angol szak, egyetem)

Jelenleg még tanulok (nem angol szak, egyetem)

Jelenleg még tanulok (angol szak, főiskola)

Jelenleg még tanulok (nem angol szak, főiskola)

Más (kérem, pontosítsa) _____

3. Milyen típusú tanintézményben dolgozik?

óvoda

elemi iskola

általános iskola

középiskola

líceum

gimnázium

4. Nyelvtudásszintje a Közös Európai Referenciakeret szintbesorolása szerint:

B1 _____ B2 _____ C1 _____ C2 _____

5. Hány éve tanít angolt? _____

6. Ön szerint van-e összefüggés a tanár angol nyelvtudásszintje és az angoltanítási képessége között? Indokolja meg választát!

7. Jelezze, mennyire ért egyet a következő állításokkal!

	Egyáltalán nem értek egyet	Inkább nem értek egyet	Nem tudom eldönteni	Inkább egyetértek	Teljesen egyetértek
Minél magasabb a tanár nyelvtudásszintje, annál eredményesebben tud tanítani.					
Minél magasabb a tanár nyelvtudásszintje, annál kevésbé tud tanítani.					
Minél alacsonyabb a tanár nyelvtudásszintje, annál eredményesebben tud tanítani.					
Minél alacsonyabb a tanár nyelvtudásszintje, annál kevésbé tud tanítani.					

Megjegyzés:

8. Ön szerint feltétlenül szüksége van-e a tanárnak folyékony angol nyelvtudásra ahhoz, hogy a közoktatásban hatékony és sikeres legyen?

Igen _____ Nem _____

Fejtse ki válaszát részletesebben!

9. Ön szerint leginkább milyen nyelvtudásszintre van szükségük a tanároknak:

	A2	B1	B2	C1	C2
az óvodai angoloktatásban					
az általános iskolai angoloktatásban					
a középiskolai angoloktatásban					
a felsőoktatásban (angol bölcsészképzésben)					
a felsőoktatásban (nem angol					

szakos képzésben)					
----------------------	--	--	--	--	--

10. Kérem, fogalmazza meg, milyen szerepet játszik az angoltanár nyelvtudásszintje az angol mint idegen nyelv szempontjából?

11. Ön szerint az angol anyanyelvű vagy a nem angol anyanyelvű tanárok érnek el nagyobb sikereket a kárpátaljai magyar:

	Angol anyanyelvű tanár	Nem angol anyanyelvű tanár
óvodákban?		
általános iskolákban?		
középiskolákban/líceumokban/gimnáziumokban?		

Röviden indokolja meg, miért!

Köszönöm segítségét és eredményes munkát kívánok az elkövetkezendő tanévben!

Tizenegyedik osztályos tanulók idegennyelv-tudásának vizsgálata (kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák példája alapján)¹

A 11. osztályt sokan csak „problémás korosztályként” emlegetik, hisz ez az az év, amely a legtöbb nehézséget és kihívást tartogatja a tanulók számára. Ám bármilyen hivatást is válasszanak a jövőben, az idegen nyelvek ismeretének fontossága megkérdőjelezhetetlen. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák idegennyelv-oktatása számos problémát hordoz magában, az alacsony óraszámotól kezdve a magas csoportlétszámon át a tankönyvhiányig. Jelen kutatás célja, hogy ezt a problematikát közelről bemutatva vizsgálja, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák 11. osztályos tanulói milyen szintű idegennyelv-tudással rendelkeznek. Különböző feladattípusokon keresztül kívánjuk bemutatni, melyek a tanulók nyelvtudásának erősségei és gyenge pontjai s a tanulmány végén megfogalmazzuk, hogyan lehetne orvosolni a felmerülő problémákat.

Kulcsszavak: Kárpátalja, angol, idegen nyelv, szint-felmérés

11th form is often referred as the „problematic age” because this is the most difficult and challenging year of their studies. However, nowadays learning English is inevitable, due to its primary role in education and in building a future career. Transcarpathian schools with Hungarian language of instruction have many problems as regards to foreign language teaching: from the low number of lessons to the lack of proper textbooks. This study seeks to investigate this problematic field, examining the level of the English language proficiency in the 11th form of Transcarpathian Hungarian schools. The strengths and weaknesses of the participants’ knowledge were examined by different tasks. In the end of the paper, after drawing the conclusions, some possible solutions are given to the reader.

Keywords: Transcarpathia, English, foreign language, efficiency testing

1. Bevezetés

Az idegen nyelvek ismerete, illetve tanulásának fontossága megkérdőjelezhetetlen a 21. század elején, hisz napjainkban ez a felsőoktatásba való felvételnek, a diploma megszerzésének és sok esetben a későbbiekben való boldogulásnak is elengedhetetlen feltétele. Nincs ez másként Kárpátalján sem, ahol az idegennyelv-tanítás hosszú évtizedekre tekint vissza, azonban az ezzel kapcsolatos tudományos kutatások új keletűek. A kárpátaljai idegennyelv-oktatás az elmúlt években számos problémát hordozott magában, melyek mára fokozatosan megoldódni látszanak. Ilyen nehézség volt többek között az egységes tankönyv vagy a szakképzett tanerő hiánya (Husztai 2014). A kárpátaljai magyar kutatókat évek óta foglalkoztatja ennek a problematikának a részletes és átfogó feltérképezése, illetve a megfelelő megoldások megtalálása, valamint a tanulók készségeinek szakszerű felmérése.

A 11. osztály sok tekintetben a legnehezebb középiskolai év, mely rengeteg kihívással jár, megmérettetések sorozatát hordozza magában. Ezt az évfolyamot sokan egyszerűen csak a „problémás korosztálynak” nevezik. Ez az állítás részben igaz is, hiszen ők azok a tanulók, akiknek egy-két éven belül nagy próbatételeken kell majd átesniük. Az érettségi előtt álló tanulóknak ma már számtalan továbbtanulási lehetőség kínálkozik határon innen és túl. Ám bármilyen szakirányt is válasszanak a jövőben, az idegen nyelvek ismerete számos tekintetben segítheti hozzá a tanulókat a jövőbeli terveik megvalósításához. Rendkívül

¹ A kutatás a Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Program keretében készült, 2015. szeptember 1 – 2016. június 30. között az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Balassi Intézet támogatásával.

fontos tehát, hogy ezen korosztály tanulóival célirányosan foglalkozzunk, s ennek érdekében elengedhetetlen nyelvtudásuk feltérképezése.

2. Szakirodalmi áttekintés

A kárpátaljai magyar középiskolások verbális repertoárját ún. „hármás megközelítésből” vizsgálhatjuk. Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy azok számára, akiknek magyar az anyanyelvük ez lesz az első nyelv is, mivel ezt tanulták meg életükben először. Az ukrán, mint az állam hivatalos nyelve a második nyelv szerepét tölti be, hisz amellett, hogy kötelező jelleggel tanulják az iskolában, ezzel a nyelvvel találkoznak leggyakrabban környezetükben, persze anyanyelvükön kívül (Husztai 2014b). Ebből kifolyólag a célcsoport számára már a harmadik nyelvet jelenti, s ezt a szakirodalom főként idegen nyelvként említi. Gyakorta használatos a „célnyelv” terminus is, mely arra a nyelvre vonatkozik, melynek elsajátítását a tanuló célul tűzi ki. Ez egyaránt vonatkozhat az angolra, franciára, akár az ukránra vagy bármely más nyelvre (Ellis 1997).

Az idegennyelv-tudás felmérésére szolgáló kutatások nem újkeletűek, a szakirodalom beható vizsgálásával számos hasonló jellegű kutatással találkozhatunk. Józsa Krisztián és Nikolov Marianne 2005-ben megjelent tanulmányában általános- és középiskolás tanulók idegen nyelvi készségeit vizsgálták, angol és német nyelvből. Szintfelmérő tesztek formájában három nyelvi készség fejlettségét (hallott szöveg értése, olvasott szöveg értése és íráskészség) mérték fel, s a tesztekhez egy írásbeli kérdőív is tartozott. Ez a tanulók családi hátterét, az általuk tanult idegen nyelvből kapott év végi osztályzatokat, a heti óraszámot, a nyelvtanulás éveinek számát, a nyelvtanulással kapcsolatos terveket és a nyelvtanuláshoz kapcsolódó iskolán kívüli tevékenységeket kívánta feltárni. A vizsgálat eredményeiből kitűnik, hogy az angolt tanulók felülmúlták németes társaikat mind a három mért készség esetén, továbbá számottevő különbségek találhatók az egyes csoportok és az iskolák között is. A tanulók teljesítményét számos változó alakította. Egyeseket képes az iskola is befolyásolni, másokat pedig nem. A tanórai gyakorlatok tekintetében úgy tűnt, az angolos tanulók jobb minőségű nyelvtanulásban részesülnek. Az angol nyelvet tanuló diákok magasabb célokat tűztek ki maguknak (Józsa–Nikolov 2005).

2005-ben ment végbe a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet országos nyelvtudás-felmérése. A vizsgálat során Magyarország 15–44 év közötti lakosságának nyelvtudását vizsgálták. A reprezentatív kutatás során strukturált kérdőívekkel és szintfelmérő tesztekkel gyűjtöttek kvantitatív adatokat az ország lakosságának idegen nyelvi ismereteiről, nyelvi attitűdjeiről, hátteréről. A kutatás eredményei kimutatták, hogy Magyarország lakosságának csak igen csekély hányada felel meg az Európa Tanács célkitűzésnek, hogy minden uniós állampolgár legalább két idegen nyelvet beszéljen az anyanyelvén kívül. Igen magas az idegen nyelveket nem beszélők aránya (45%). Szélesebb körben használható (legalább B1-es idegennyelv-tudást) a vizsgált csoport 25%-a mondhat magáénak. További 30% azok aránya, akiknek a nyelvtudása eléri az Európa Tanács által támogatott Közös Európai Nyelvi Referenciakeret (CEF) skáláján az alacsony A1 vagy A2-es tudásszintek valamelyikét (Medián–Szénay 2005).

Az alábbiakban a legfontosabb eddig megjelent kárpátaljai vonatkozású, nyelvtudás szintfelmérő kutatásokat kívánjuk röviden vázolni.

A kárpátaljai magyar idegennyelv-oktatással kapcsolatos első nagyszabású nyelvpedagógiai kutatást 2004-ben végezték a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kutatói: Fábián Márta, Huszti Ilona és Lizák Katalin. A kutatás eredményeit összegző tanulmány 2005-ben a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség által megjelentetett *Közoktatás* című szaklapban jelent meg.

A kutatók célja az volt, hogy feltérképezzék a régió magyar iskoláiban folyó angol-oktatás helyzetét. A kutatók különböző kérdéskörökből álló kérdőívet állítottak össze, melyben többek között az iskolák tankönyvellátottságáról, az órákon használt gyakorlattípusokról érdeklődtek. Külön kérdeztek rá a tanárok véleményére a tanítási anyagról valamint azokra a problémákra, melyekkel nap mint nap szembesülnek munkájuk során.

Fábián Márta, Huszti Ilona és Lizák Katalin megfogalmazták meg a kárpátaljai magyar iskolákban folyó angoltanítás problematikáját és a lehetséges megoldásokat is.

„Többen említették nehézségként a kevés óraszámot. Összehasonlításképpen, az alsó tagozatban mindösszesen heti egy órában kellett tanítani az angolt, míg a középiskolában heti 2x45 percben. Az óraszámok terén tehát nem volt túl biztató a helyzet.” (Fábián–Huszt–Lizák 2005).

A második nagyszabású nyelvpedagógiai kutatásra 2006-ban került sor, mely szintén a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kutatóinak nevéhez fűződik: Bárány Erzsébet, Fábián Márta és Huszti Ilona (Bárányné–Fábián–Huszt 2007). A longitudinális kutatás első szakaszában a kutatás véghezvivői betekintést kívántak nyerni a magyar iskolákban folyó angol- és ukrántanítás milyenségébe. Az addigi tapasztalat a magyar iskolák tanulóinak nyelvtudását illetően az volt, hogy általában véve jobb eredményeket értek el idegen nyelvből mint ukránból. Viszont mivel a gyerekek Ukrajna állampolgárai, s ennek az országnak a területén élnek, valószínűleg gyakrabban találkoznak az államnyelvvél, mint például az angollal. Ez a paradoxonként ható helyzet tehát számos megválaszolandó kérdést vont maga után. Valóban jobban ismerik a gyerekek az angolt, mint az ukránt? Mik a legfőbb különbségek a kisebbségi magyar iskolák ukrán- illetve angoloktatása között? Mik okozhatják ezeket a különbségeket?

Első körben 76 nyolcéves, azaz harmadik osztályos beregszászi magyar gyermek töltötte ki a kutatók által összeállított nyelvtudásszint-felmérő tesztet. A tesztek elvégztetése után következett a kutatás tanár alanyainak interjúvolása. Öt nő és egy férfi angoltanár, illetve négy ukrántanárnő adott választ kérdéseikre. Tankönyvelemzést végeztek, megvizsgálva és összehasonlítva a használatban lévő angol és ukrán tankönyveket. Arra kívántak választ kapni, mennyire összpontosítanak a tankönyvek a kommunikáció tanítására, illetve a tankönyvek tartalma vajon magyarázatot jelenthet-e a két nyelv oktatása és a gyerekek nyelvtudása közötti különbségekre. Megvizsgálták a Nemzeti idegennyelv-tantervet és a magyar iskolák számára készült ukrán tanmenetet is, mivel arról is szerettek volna meggyőződni, hogy azok megfelelnek-e a modern nyelvtanítás követelményeinek, és mennyire összpontosítanak a négy nyelvi készség tanítására.

Amint az eredményekből kitűnik, ezek az adatok nem támasztják alá a kutatók eredeti hipotézisét, miszerint a tanulók jobb eredményt érnek el angolból, mint ukránból. Szemmel láthatóan mindegyik nyelvi készségben, ukrán nyelvből jobb eredmények születtek, mint angolból. Egyedüli kivételnek a beszéd-készség számít. A nyelvtanulásnak ebben a

szakaszában a beregszászi magyar tannyelvű iskolák harmadik osztályaiban tanuló gyerekek, ha nem is jelentős mértékben, de az államnyelvet jobban sajátították el, mint az angolt.

Míg ukrán nyelvből a produktív készségek bizonyultak fejlettebbnek, addig angolból nem lehet hasonló párhuzamot vonni a készségek között. Mindkét nyelvből az olvasott szöveg értéke bizonyult a leggyengébbnek, s írásból születtek a legjobb eredmények. A beszédértés mutatói magasabbak ukránból, mint angolból, de ez a különbség nem jelentős. Viszont a tanulók kisebb-nagyobb mértékben, de óhatatlanul érintkeznek az államnyelvvél a mindennapokban, míg az angollal nem.

A GeneZYS 2015 ifjúságszociológiai kutatás keretein belül – egyéb szociológiai tényezők mellett – a fiatalok nyelvismeretéről és nyelvhasználatáról is gyűjtöttek adatokat. A kutatás ugyan nem fedi le teljes mértékben az általunk megjelölt korcsoportot, de az eredmények szemléletessége miatt mindenképp érdemes megemlítenünk. A felmérés szerint az idegen nyelvek tekintetében Kárpátalján a 15–29 év közötti korosztályban ezen nyelvek közül az angol esetében a legjobbak a fiatalok képességei, azonban itt sem beszélhetünk aktív nyelvi kompetenciákról, ugyanis csak értik, de nem beszélik az angol nyelvet a kárpátaljai fiatalok. Az egyéb idegen nyelvek esetében még alacsonyabb szintű a nyelvtudás (Ferenc–Kovály 2016).

3. Az idegennyelv-oktatás helyzete Kárpátalján: képzés és tankönyvi helyzet

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2001. évi rendeletét megelőzően 5. osztálytól kezdődött az idegennyelv-oktatás az általános- és középiskolákban. Hat éves kortól csak néhány szakosított iskolában oktatták az angol nyelvet (az egyetlen ilyen jellegű, magyar tannyelvű intézmény a Beregszászi 4. Sz. Kossuth Lajos Középiskola volt, ahol 1982-ben megszűnt az angol nyelv emelt óraszámú való oktatása). Mivel a határ menti övezetben fokozott igény van a keleti és nyugati nyelveket egyaránt jól beszélő személyekre, ezért a minisztériumi döntést régióink iskoláiban örömmel fogadták. Azonban a változás sosem egyszerű, így számos probléma adódott, melyek sürgős orvoslásra szorultak. 2001 szeptemberére nemcsak, hogy nem készült egységes tankönyv a második osztály számára, de a következő tanévben sem tudták elegendő mennyiségben eljuttatni az elkészült könyveket az iskolákba. A másik égető probléma a megfelelő képesítéssel rendelkező tanárok hiánya volt. Ezen kívül a javasolt óraszám sem volt egységes. Szintén a második osztályban, a heti óraszám mindössze egy volt, amit bár az igazgatóság az iskolai komponensből „kibővíthetett” kettőre, de ezt az órát a magyar nyelv oktatására különítették el. Több tanár is jelezte, hogy ez az óramennyiség közel sem elegendő egy idegen nyelv eredményes elsajátításához (Fábián–Husztli–Lizák 2005).

Ezen problémák megoldása korántsem bizonyult egyszerűnek. Az 1990-es években óriási angoltanárihiány volt tapasztalható. A szovjet-magyar határ megnyitását követően a szaktanárok jobb megélhetés reményében tömegesen vándoroltak ki Magyarországra (Husztli 2005). A szakképzett tanerő-hiány pótlásában jelentős szerepet töltött be a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. A 2003/2004-es tanévben a Beregszászi járás területén a magyar tannyelvű iskolákban 43 tanár közül 18 végzett a Rákóczi-főiskolán, 17 az Ungvári Nemzeti Egyetemen, kettő más tanintézményben, és öten nem rendelkeztek szakképzéssel (Husztli 2014a).

A tankönyvek tekintetében is elkeserítő volt a helyzet. Az Oktatási Minisztérium két tankönyvet biztosított ingyenesen, ám ezek közül az egyik közel sem felelt meg a modern

nyelvtanítás alapvető követelményeinek. A tanárok a tankönyvhiányt különböző angol és magyar kiadók könyveivel és azok fénymásolataival igyekeztek pótolni. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nyelvészeti tanszékén 2004-ben készült egy angol nyelvkönyv a magyar iskolák második osztálya számára (Hires–Fábián 2004). Egy ehhez hasonló, a magyar iskolák számára összeállított tankönyvsorozat megoldást jelenthetne erre a problémára (Husztai 2014a).

A kárpátaljai magyar iskolákban az angoltanítás nagy létszámú osztályokban folyik. Ez azt jelenti, hogy csak 28-as létszámnál osztható két csoportra az osztály. Amelyik osztály tanulói létszáma nem haladja meg a 27-et, az nem bomlik csoportokra. Ez magas létszámú heterogén osztályok létrejöttét eredményezi. Ilyen csoportokban a munka azonban messze nem olyan hatékony, hisz vajmi kevés idő jut a tanulókkal való külön foglalkozásra (Husztai 2005).

A 11. osztályban a heti óraszám jelenleg három, mely a legtöbb esetben meglehetősen kevésnek bizonyul. Az idegen nyelvek hatékony oktatásához nagyban hozzájárulna, ha az iskolák rendelkeznének nyelvi laborokkal, ha a diákok rendszeresen használhatnának oktatató szoftvereket, ám az intézmények túlnyomó többségében ehhez nem adottak a megfelelő körülmények.

Tankönyvek tekintetében különböző, a kerettantervhez igazodó kiadványok használatosak, s természetesen megvannak a maguk erősségeik s gyengeségeik. A leggyakrabban használt hazai kiadású tankönyvek között megemlítenéd Plahotnik és Martinova *English 11* című, 1999-es kiadású tankönyve (Plahotnik–Martinova 1999), mely sok tekintetben számít elavultnak, a 2011-es kiadású, míg O. Karpiuk tollából származó tankönyv (Karpiuk 2011) már hatékonyabban reflektál a fiatalok érdeklődési körére, nagy hangsúlyt fektet a szókincs bővítésére és a szövegértésre. A könyvhöz hanganyag is társul.

A 2015/2016-os tanévben a tanulóknak kötelező jelleggel kellett intézményi, úgynevezett belső érettségi vizsgát tenniük angol nyelvből. A vizsga írásban zajlik, a végzős diákok egy egységes, három részből álló tesztet kapnak kézhez, melyben a szövegértési nyelvhasználattal kapcsolatos feladatokon kívül egy alkotó feladat, fogalmazás található.

4. Az idegennyelv-oktatás hatékonyságvizsgálata kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák 11. osztályos tanulóinak körében

4.1. A kutatásról

Jelen kutatás célja a 10–11. osztályos tanulók idegennyelv-tudásának feltérképezése szintfelmérő tesztek segítségével, kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák keretein belül. Az alábbiakban vázolt felmérés egyfajta bevezető a téma átfogóbb vizsgálatába, mely problémafeltárásként szolgál és természetesen egyéb kutatások követik majd.

A vizsgálat során számos kérdésre keressük a választ. Elsősorban arra, hogy a célcsoportban megjelölt tanulók milyen eredményekkel képesek teljesíteni egy számukra újszerű, a megszokottól talán kissé eltérő, nem kifejezetten az aktuálisan tanult témákra épülő feladatsort. Mivel a témával kapcsolatos szakirodalom tanulmányozása során egyértelműen kitűnik, hogy a régióban az idegennyelv-oktatás problémás területnek számít, vélhetően ez majd az eredményekben is megmutatkozik majd.

A kapott információ összesítése után hasznos idegennyelv-pedagógiai következtetéseket vonhatunk le arról, hogy melyek azok a területek, ahol a tanulók tudása a legtöbb

hiányosságot mutatja. A hibák felismerése azonban magában nem elegendő, azok mihamarabbi korrigálásának módjára is szükséges javaslatokat megfogalmazni.

4.2. A kutatás módszerei

A tesztek összeállítása előtt fényt kell derítenünk arra, mi az a tudásanyag, mellyel a tanulóknak rendelkeznie kellene.

A tudásszint felméréséhez felmérő tesztek használtunk, ugyanis az önbevalláson túl ily módon számszerűsíthető adatokat kaphatunk a tanulók teljesítményéről. A szintfelmérő teszt nyelvhasználati, valamint hallott és írott szöveg értésére vonatkozó feladatokat tartalmaz. Eddigi tapasztalataink során sok tanulónak gondot okoznak a szövegértési feladatok, ez különösképp az írott szövegeknél mutatkozik meg. Hipotézisünk szerint várhatóan itt születnek majd a leggyengébb eredmények. A tesztek javítása során megmutatkozik majd, melyek a tanulók által leggyakrabban elkövetett, esetlegesen visszatérő hibák, mely feladattípusok voltak a „legsikeresebbek”, s melyek során születtek a leggyengébb eredmények.

4.3. A kutatás résztvevői

A vizsgálatot kárpátaljai, azon belül is a beregszászi járásban található magyar tannyelvű középiskolák 10–11. osztályos tanulói körében végeztük. Az alanyok kiválasztásának elsődleges szempontja ebből kifolyólag az iskola tannyelve és a tanulók életkora, nemtől, társadalmi és szociális háttértől függetlenül. A felmérést két beregszászi járási intézményben végeztük el, három osztályban. Ezek az intézmények egyfajta „mikrovizsgálat” színteréül szolgáltak. Mindkét iskolában angolt tanítanak idegen nyelvként. A résztvevők létszáma 47 tanuló, 16 fiú és 31 lány.

4.4. Milyen szintű nyelvtudással kell(ene) rendelkeznie egy 11. osztályos tanulónak

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma a Közös Európai Referenciakeretben (Common European Framework of Reference²) megjelölt B1 (középiskolák) és B2 (azon intézmények, ahol az angol nyelvet emelt óraszámú tanítják) szinteket határozta meg.³

- Hallás utáni értés szempontjából a B1 szinten a tanuló megérti a világos, mindennapi beszéd lényegét, ha olyan témákról esik szó, mint a munka, a tanulás, a szabadidő stb. Kiszűri a lényeget azokból a rádió- és tévéadásokból, amelyek aktuális eseményekről, érdeklődési körének megfelelő témákról szólnak, ha eléggé lassan és tagoltan beszélnek. Ami az olvasást illeti, megérti a köznyelven megírt szövegeket, magánlevélben megérti az események, érzelmek vagy kívánságok leírását.
- B2 szinten a hallás utáni értést illetően a tanulónak képesnek kell lennie megérteni a hosszabb beszédeket és előadásokat, követni bonyolultabb érveléseket is, amennyiben a téma számomra eléggé ismert. Megérti a híreket és az aktuális eseményekről szóló műsorokat a tévében. Többnyire megérti azokat a filmeket, melyekben a szereplők köznyelven szólalnak meg.

Mindkét iskolában a *New Opportunities Intermediate* tankönyveket használják (Harris, Mower & Sikorzynska 2005). A tankönyv színes, áttekinthető, jól illusztrált, a benne vázolt témák sok tekintetben reflektálnak valós élethelyzetekre, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy egyes témák (főként a számítástechnikával kapcsolatosak) a mai gyerekek

² http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_en.pdf.

³ <http://www.dpa2016.com.ua/Content/DPA2016.pdf>.

számára elavultnak számíthatnak, tekintvén arra, hogy a könyvet 2005-ben adták ki, s azóta már számos technikai eszköz vált idejeműltté. A tankönyvhöz hanganyag, munkafüzet és egy egynyelvű mini-szótár társul. A könyv tíz fejezete változatos témaköröket taglal, sokszínű feladatokat tartalmaz. Minden fejezetben találunk külön részeket a kommunikációs készség fejlesztésére, tehát elmondhatjuk, hogy a tankönyv maga nagyban fókuszál ennek a kompetenciának a fejlesztésére. A könyv szerzői különös figyelmet fordítottak a szókincs bővítésére, minden témakörben találhatunk szószerkezeteket, melyek az alapvető kulcsszavakat tartalmazzák. Az intézmények tanárai (más oktatási segédanyagok mellett) rendszeresen használják a tankönyveket és a hozzájuk társuló munkafüzetet, valamint a könyvcso-maghoz tartozó hanganyagot is.

4.5. A kutatás menete

A szintfelmérést 2016 márciusában végeztük. A kutatás során végzett tudásszint-felmérést úgy kell elképzelni, mint egy írásbeli nyelvvizsgát. Az elvégzendő teszt három részből állt: olvasás, nyelvhasználat és hallás utáni értés. A tanulóknak 60 perc állt a rendelkezésükre a feladatok elvégzésére.

A tesztek értékelési szempontjai a következők voltak:

- 40% alatti teljesítmény – hiányos nyelvi alapokra utal;
- 40–50% – A2 vagy ahhoz közelítő tudásszintet jelez;
- 50–60% – a tudásszint eléri a B1 szintet;
- 60% felett – a tanuló tudása a B2 szint felé közelít.

4.6. A kutatás eredményei

A felmérés során következő fázisában a tesztek javítására és az eredmények összegzésére került sor. A tanulók átlagteljesítménye 44,4 %. Ha a teszt különböző részeire tekintünk, az átlageredmények a következőképp alakultak:

- Olvasás – 30%;
- Hallás utáni értés – 42%;
- Nyelvhasználat – 45%.

Az összesített eredmények alapján 22 tanuló (a tanulók 47 %-a) teljesített 40% alatt. 40–50% között – 20 tanuló (42%), 50–60% között – 0 tanuló, 60% felett – 5 tanuló (11 %), míg a 80% feletti eredmények száma mindössze 3 volt.

Amint azt az eredményekből láthatjuk, a tanulók átlagteljesítménye messze elmarad a felénk támasztott elvárásoktól. A tanulók kis híján fele nem rendelkezik megfelelő idegen nyelvi alapokkal. Ahhoz, hogy ennek az igencsak gyenge eredménynek az okát kideríthes-sük, további kutatások szükségeltetnek, melyek során a tanulók angol nyelv iránti motivá-cióját, nyelvi attitűdjeit, tanulási módszereit is meg kellene vizsgálni. Ebből kifolyólag ezt a felmérést egyfajta kiindulópontnak tekinthetjük, melyet számos más területre terjeszt-hetünk ki a jövőben.

A három feladattípus közül az olvasás részben születtek a leggyengébb eredmények, bár a különbség nem különösebben számottevő. Hipotézisünk, miszerint a feladatsor ezen részében mutathatók majd ki a leggyengébb eredmények, beigazolódni látszik. Az olvasás alapvetően a receptív készségek közé tartozik, ám tekinthetünk rá úgy, mint egy interaktív folyamatra, mely a dekódoláson át a megértésen keresztül a szöveg teljes körű értelmezé-ségig terjed (Bárdos 2000). Bárdos Jenő *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és*

gyakorlata c. könyvében Krashenre hivatkozik, aki szerint csak az önkéntes, kötetlen olvasásnak (Free Voluntary Reading) van igazán értelme, de csak akkor, ha ez egy huzamos ideig tartó folyamat. Krashen szerint ezáltal javítható a szövegértés színvonala, bővül a szókincs, s annak helyes és célszerű felhasználása is lehetővé válik, pontosabb lesz a helyesírás, a nyelvtani korrektség (Krashen 1993). Bárdos 1995-ös tanulmányában egyetért ugyan mindezekkel, de hangsúlyozza, hogy a kötetlen szabadolvasás magában nem elegendő, a tanár tudatos tanítására is ugyanúgy szükség van (Bárdos 1995). Az olvasáskészség és a szövegértés fejlesztésének feladata tehát a tanárra is hárul. Az olvasás készségének fejlesztése érdekében szem előtt kell tartanunk néhány fontos irányelvet. Hangsúlyt kell fektetni a produktív típusú olvasási feladatok végzésére (pl. rövid összefoglaló készítése). Megfelelő olvasási stratégiákat kell kialakítani. Nevelni kell a diákokat a megfelelő szótárhasználatra is és meg kell tanulniuk használni aktív és passzív szókincüket (Major 2008).

A második, nyelvhasználatról foglalkozó részben valamivel pozitívabb eredmények születtek. Hipotézisünk szerint ez arra vezethető vissza, hogy a tanulók által használt tankönyv és a hozzá tartozó munkafüzet is nagy mértékben fókuszál a nyelvtanra s a nyelvhelyességi feladatok is szép számban jelennek meg benne. A jobb eredmények elérése érdekében viszont nagy hangsúlyt kellene fektetni a szókincs bővítésére és az igevonzatok megtanítására. A tanulók túlnyomó többsége nem tudott különbséget tenni az egymástól jelentésben mindössze árnyalatnyi, nyelvhelyességi szempontból mégis számottevő különbséget hordozó szavak között. A leggyakoribb hibák között úgyszintén jelen volt az igék vonzatainak helytelen megjelölése.

A legjobb eredmények a hallás utáni értésnél születtek, bár messze nem lehetünk megelégedve ezekkel sem. A tanulók sok helyzetben kerülnek kapcsolatba az angol nyelvvel, s gyakran használják tudásukat zeneszámok, filmek megértésére is (Sütő 2014). A tanár szerepe azonban itt sem elhanyagolható. Nagy hangsúlyt kell fektetni a megfelelő feladatmegoldó stratégiák kialakítására (pl. első alkalommal csak hallgatjuk a hanganyagot, s csak a második alkalommal írunk a válaszlapra). Fontos a különböző célú hallottszöveg-értési készségek fejlesztése (Major 2008). Emellett meg kell tanítani a diákokat arra, miként fordítsák javukra s nyelvtanulásuk hasznára azokat az audiovizuális eszközöket, melyeket eddig nem feltétlenül használtak nyelvtanulás céljából (mobiltelefon, számítógép, televízió stb.).

5. Összegzés

Ahogy a szakirodalom is több helyen alátámasztja, a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák idegennyelv-oktatása számos problémát hordoz magában. A tankönyvhiány, a nem megfelelő infrastruktúra, a magas osztálylétszám mind-mind megnehezítik a hatékony nyelvvoktatást.

Jelen kutatásban arra szerettünk volna rávilágítani, melyek azok a területek, ahol a kárpátaljai magyar tannyelvű intézmények 11. osztályos tanulóinak idegennyelv-tudása több tekintetben is hiányosságokat mutat. A kutatás eredményeiből kiderült, hogy a tanulók túlnyomó részének problémát okoznak a szövegértési feladatok, ám a feladatsor többi részében született eredmények is arra utalnak, hogy a tanulók nyelvtudása elmarad a felőlük támasztott elvárásoktól.

A tanároknak óriási felelősségük van abban, hogy diákjaik hogyan teljesítenek majd az érettségi vizsgákon, de ami ennél is fontosabb, használható tudást kell átadni tanulóiknak, mely nem csak egy feladatsor kitűnő eredménnyel való teljesítésében merül ki, de

kommunikatív kompetenciájukat is fejleszti, s ezáltal a tanult nyelveket az osztálytermen kívül is használni tudják. Elkerülhetetlen, hogy közhellyel éljünk, de megfelelően megalapozott tudás hiányában a végső megmérettetés nehezen, s csak gyenge eredményekkel teljesíthető. Rendszeres, következetes tanulással, a megfelelő feladat-megoldási stratégiák elsajátításával érhetünk el számottevő sikereket.

Ez a felmérés tehát csak a kezdete mindannak a kutatómunkának, mely még előttünk áll a téma részletes kidolgozásában. A munkánk legfontosabb távlati céljaként pedig a tanároknak való érdemi segítségnyújtást tűzzük ki.

Irodalom

- Bárány Erzsébet – Fábián Márta – Huszti Ilona 2007. Angol- és ukrántanítás a beregszászi magyar iskolák harmadik osztályában. *Acta Beregsasiensis* 6/1: 121–135.
- Bárányné Komári Erzsébet – Fábián Márta – Huszti Ilona 2010. Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian errors. *Acta Beregsasiensis* 9/2: 153–162.
- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bárdos Jenő 1995. Az olvasás hatalma, avagy az olvasástanítástól a szabadolvasásig. In: Lengyel Zsolt – Navracsics Judit szerk. *Az V. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó, 10–16.
- Ellis, Rod 1997. *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press
- Fábián Márta – Huszti Ilona – Lizák Katalin 2005. Az angol nyelv oktatásának helyzete Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Közoktatás* 12/1: 4–8.
- Ferenc Viktória – Kovály Katalin 2016: *GeneZYs 2015 ifjúságszociológiai kutatás – kárpátaljai gyorsjelentés*. Kézirat.
- Harris, Michael – Mower, David – Sikorzynska, Anna 2005. *Opportunities Intermediate*. Longman.
- Hires Emőke – Fábián Márta 2004. *English with you and me*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
- Huszi Ilona 2005. English language teaching in the upper primary classes of Transcarpathian Hungarian schools: Problems and solutions. In: Huszi Ilona – Koljadzin Natália szerk. *Nyelv és oktatás a 21. század elején: nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. Ungvár: PoliPrint, 182–186.
- Huszi Ilona – Fábián Márta – Bárányné Komári Erzsébet 2009. Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. In: Marianne Nikolov ed. *Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes*. Bristol: Multilingual Matters, 166–180.
- Huszi Ilona 2014a. A kárpátaljai nyelvpedagógia elmúlt tíz éve az empiria jegyében (Az idegen nyelvek oktatása terén történt változások, különös tekintettel az angolra). Előadás kézirat.
- Huszi Ilona 2014b. A kárpátaljai nyelvpedagógia fejlődése az elmúlt tíz évben. *Közoktatás* XIX/3–4: 21–23.
- Józsa Krisztián – Nikolov Marianne 2005. Az angol és német nyelvi készségek fejlettségét befolyásoló tényezők. *Magyar Pedagógia* 105/3: 307–337.
- Karpiuk = Карп'юк, О. Д. 2011. *English 11*. Тернопіль: "Астон"
- Krashen, Stephen D. 1993. *The Power of Reading*. Englewood. Colorado: Libraries Unlimited Inc.
- Major Éva 2008: Angol készségfejlesztő feladatcsomagok. In: *Tanulmányok az érettségiről Hatásvizsgálat/Tantárgyi vizsgák értékelése/Feladatfejlesztés*. Budapest: Oktatókutatási és Fejlesztő Intézet.

Medián-Szénai Márta 2005. *Az idegennyelv-ismeret: Jelentés az országos nyelvtudás-felmérés kvantitatív szakaszáról.* Budapest: NFI.

Plahotnik–Martinova = Плахотник, В. М. – Мартинова Р. Ю. 1999. *Англійська мова 11 клас.* Київ: "Освіта"

Sütő Réka 2014. The Language Repertoire of Transcarpathian Hungarian Teenagers. *Limes* I/1: 45–55.

Az iskolatípus és a nyelvjárási attitűd

Korábbi vizsgálatok bizonyították, hogy Kárpátalján az iskolák típusa összefüggést mutat a tanulók nyelvhasználatával. Dolgozatomban arra keresem a választ, ez hatás megfigyelhető-e a fiatalok nyelvjárásokhoz való viszonya kapcsán is. 2006 és 2008 között 1490 tanulót kérdeztem meg 46 kárpátaljai magyar falusi, városi és felvételiztető oktatási intézményben. Az adatokból kiderül, hogy a magyar köznyelv normáit jobban ismerő tehetséggondozó iskolák tanulói távolságtartóbban viszonyulnak a nem standard változatokhoz, azok beszélőihöz, mint más típusú iskolákban tanuló társaik. Ennek ellenére a nyelvjárásoknak rejtett presztízse van körükben.

Kulcsszavak: nyelvjárási attitűd, iskolatípus, falusi iskola, városi iskola, felvételiztető iskola

Earlier surveys proved that the type, of the schools show a correlation with the language use of the students in Sub-Carpathia. In my study I seek the answer to whether this effect can be seen in connection with the attitude of the students towards dialects as well. Between 2006 and 2008 I asked 1490 students in 46 Sub-Carpathian Hungarian village, town and college preparation educational institutions. From the data it turned out that students in talent management schools who know the norms of Hungarian common language distance themselves more from the non-standard variations and those speaking them than students who continue their studies in schools belonging to other types. Despite this, language dialects have a hidden prestige among them.

Keywords: language dialect attitude, school type, village school, town school, college preparation school

1. Bevezetés

Beregszászi Anikó és Csernicskó István 2004-ben megjelent *Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező?* című tanulmányában bizonyította, hogy a kárpátaljai magyar iskolások nyelvhasználatára összefügg az iskolájuk típusával (2004: 195–203). A középfokú magyar oktatási intézményeket Kárpátalján három csoportba sorolhatjuk: falusi, városi, felvételiztető (tehetséggondozó) (Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001). Ez utóbbi, a hagyományos középiskolákkal ellentétben felvételi alapján válogatja tanulóit. A líceumok (amelyeket a református, római, illetve görög katolikus egyházak működtetnek), az általános iskola 7., a gimnáziumok az elemi iskola (4. osztály) befejezése után várják a tanulók jelentkezését. Így az előbbieken négy, az utóbbiakban hét évet tanulnak érettségig.

Az említett tanulmány, s az alapjául szolgáló *Iskola 2000* felmérés eredményei is arra utalnak, hogy a felvételiztető iskolák tanulói jobban ismerik a magyar köznyelv normáit hasonló korú társaiknál (Beregszászi–Márku 2003: 179–207). Felmerül a kérdés, hogy van-e különbség a nem köznyelvi változatok megítélése kapcsán a különböző iskolatípus tanulói körében.

2006 és 2008 között 1490 kárpátaljai tanulót (kilencedikes és érettségi előtt álló) kértem arra, hogy töltsön ki egy nyelvhasználatra, nyelvi tudatra vonatkozó kérdőívet. A 46 oktatási intézmény típusonkénti megoszlása az 1. táblázatban látható:

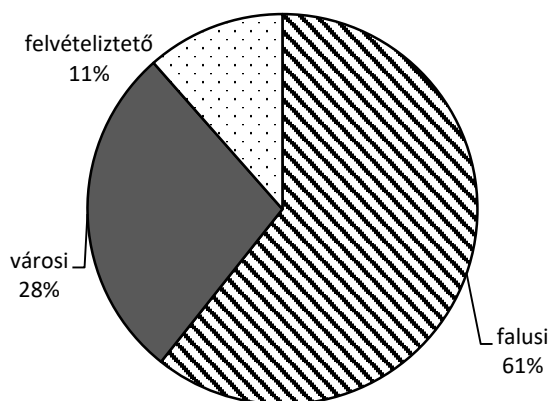
1. táblázat. A vizsgálatban részt vevő iskolák típusonkénti megoszlása

Iskola típusa	Száma
Falusi	31
Városi	8
Felvételiztető	7
Összesen	46

A felvételiztető iskolákhoz soroltam a munkácsi tanítóképző szakközépiskolai részét, ahová szintén az általános iskola befejezése után felvételizhetnek a fiatalok, s négy év után középfokú alsós tanítói oklevelet kapnak. A falusi iskolák között elemzem a nyolc (falusi) általános iskola adatait.

A megkérdezett 1490 tanuló 60%-a falusi iskolában, 28%-uk városiban, 12%-uk valamely tehetséggondozó intézményben tanul (1. ábra).

1. ábra. Az adatközlők iskolájuk típusa szerinti megoszlása (N=1490; %-ban)

2. Kutatási eredmények

Számos felmérés bizonyította, hogy magyar nyelvterületen a nem köznyelvi változatoknak nincs nagy presztízse, sőt rengeteg tévhit, előítélet kapcsolódik hozzájuk, beszélőikhez, s leginkább magához a nyelvjárás, tájszólás kifejezéshez (Czibere 2000: 55–64, Dudics Lakatos 2016: 153–160, Imre 1963: 279–283, Kiss 1996: 138–151, 1998: 315–317, Lakatos 2010). Amikor azt kértem a fiataloktól, hogy határozzák meg a nyelvjárás, tájszólás fogalmát, legtöbbször a hagyományt, megőrzendő régiséget emlegette. Élő és széleskörűen használt kommunikációs eszközként kevesen említették.

Statisztikailag szignifikáns különbség figyelhető meg a különböző iskolatípusok tanulóinak válaszolási aránya között: a falusi iskolákban tanulók 68,6%-a, a városi iskolások 54,1%-a, míg a felvételiztető iskolákban megkérdezettek 76,2%-a határozta meg a nyelvjárás fogalmát ($\chi^2=36,208$, $df=2$, $p<0,000$).

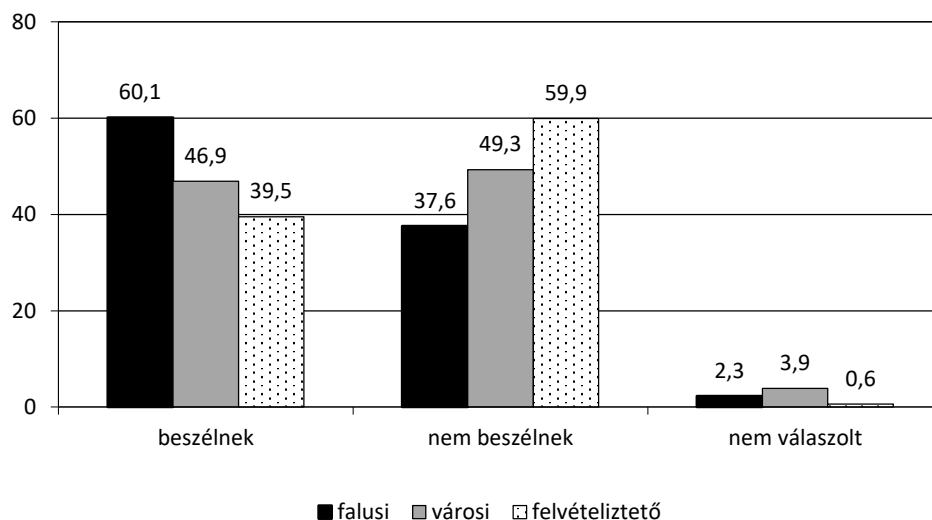
Legkisebb arányban és legfelszínesebben a városi iskolákban tanulók fejezték ki gondolataikat: „A mi településünkön nincsen nyelvjárás, mert mi egyenesen magyarul beszélünk”, „A nem tiszta magyar nyelvet, amit a község átalakít”, „A szavak elején és végén megváltoznak a betűk”, „Amikor néhány szót helytelenül ejtenek”.

Legpontosabban a tehetséggondozó iskolák végzősei fogalmazták meg ennek a változatnak a lényegét: „A nyelvjárás egy adott helyre, területre jellemző beszédmód, beszédstílus”, „A nyelvnek egy bizonyos helyre jellemző változata”, „Az egy adott nyelv különböző településeken való használata, eltérhet egymástól. Egy szónak más-más településen más-más jelentése lehet”.

Ennek függvényében meglepő, hogy míg legmagasabb arányban a falusi iskolák tanulói (60,1%) vallják azt, hogy lakóhelyükön beszélnek valamilyen nyelvjárást, legkevesebben a tehetséggondozó iskolákban. A felvételi útján kiválasztott, jó képességű fiataloknak csak 39,5%-a szerint beszélnek lakóhelyén a köznyelvi normától eltérő módon. Még a városi iskolákban is nagyobb arányban adtak igenlő válaszokat (2. ábra).

2. ábra. A te településeden beszélnek valamilyen nyelvjárást? (N=1490; %-ban)

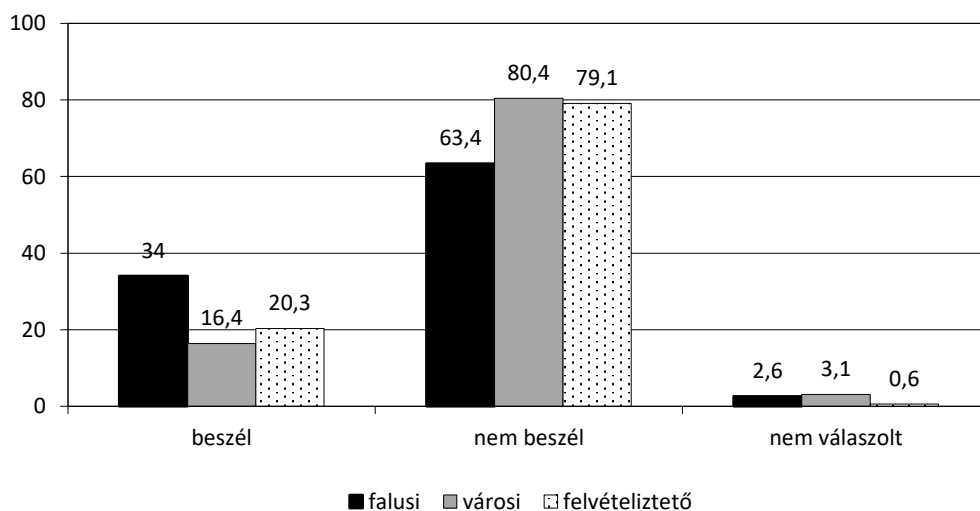
$\chi^2=43,359$, $df=4$, $p<0,000$

Még kisebbek a számok, amikor azt kérdezem, hogy *Te beszélsz nyelvjárársban?* (3. ábra).

3. ábra. Te beszélsz nyelvjárársban? (N=1490; %-ban)

$\chi^2=52,703$, $df=4$, $p<0,000$

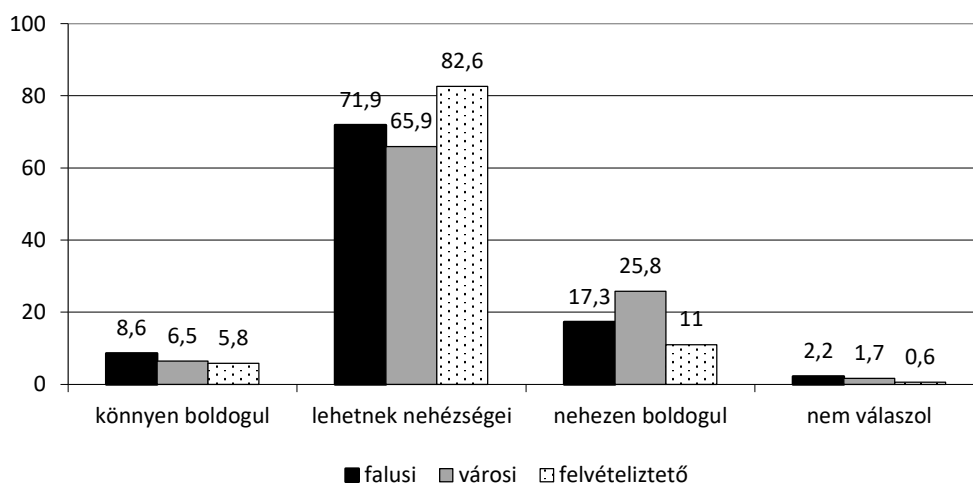
A falusi iskolákban 34%, a felvételiztető iskolákban 20,3%, a városi iskolákban mind-össze 16,4% válaszolt igennel erre a kérdésre. Pedig a falusi iskolák tanulói 99,9%-a, a városi iskolák 20,5%-a, a felvételiztető iskolák 74,4%-a falun él.

Nem meglepő, hogy legkisebb arányban a kollégiumban élő, lakóhelyüktől 1-2 hétig távol levő fiatalok tudtak olyan szavakat sorolni, amiket a szomszéd településen másképp mondanak. A falusi iskolák tanulóinak 52,3%-a sorolt kifejezéseket, jelenségeket. A városi iskolákban ez az arány 43,5%, a felvételiztető iskolákban pedig 41,9% ($\chi^2=13,132$, $df=4$, $p<0,05$).

Mindhárom típusú oktatási intézményben úgy nyilatkoztak a fiatalok, hogy Kárpátalján lehetnek nehézségei azoknak, akik csak nyelvjárásban beszélnek. A városiak közül gondolják legtöbben (25,8%) úgy, hogy egyenesen nehezen boldogul az ezt a változatot beszélő ember (4. ábra).

4. ábra. Ha valaki csak nyelvjárásban beszél Kárpátalján, könnyen boldogul, lehetnek nehézségei vagy nehezen boldogul? (N=1490; %-ban)

$\chi^2=26,899$, $df=6$, $p<0,000$

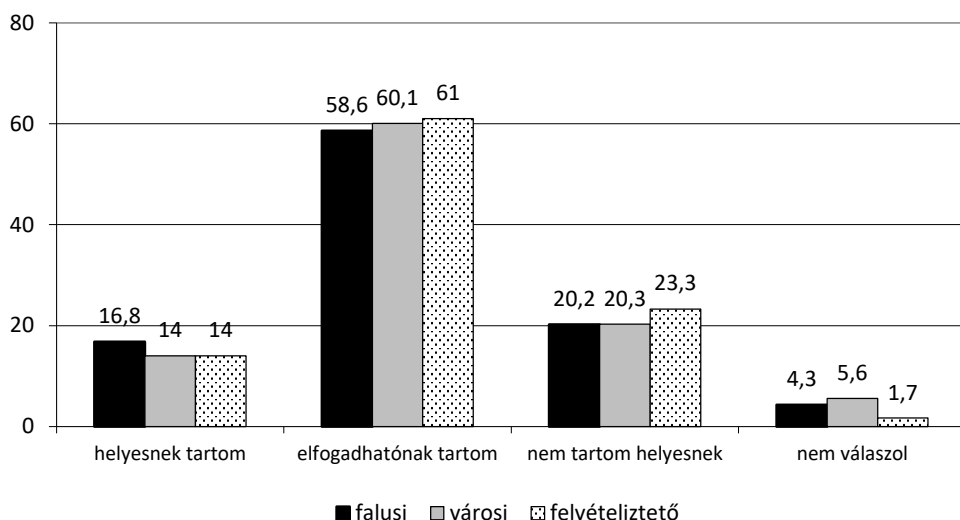

Ennek ellenére többségük engedékenynek mutatkozik a mindig, mindenhol nyelvjárásban beszélő emberekkel: helyesnek sem, de helytelennek sem mondják. Inkább a közömbös *elfogadhatónak tartom* választ jelölték legtöbben (5. ábra).

Azok közül, akik helytelenítik a nyelvjárások minden helyzetben való használatát, csak elvétve olvashatunk olyan indoklást, amely esetleges kommunikációs zavarra hivatkozna: „Néha nehéz megérteni, mit mondanak”, „Néhány ember nem értheti meg, hogy a másik mit szeretne ezzel”.

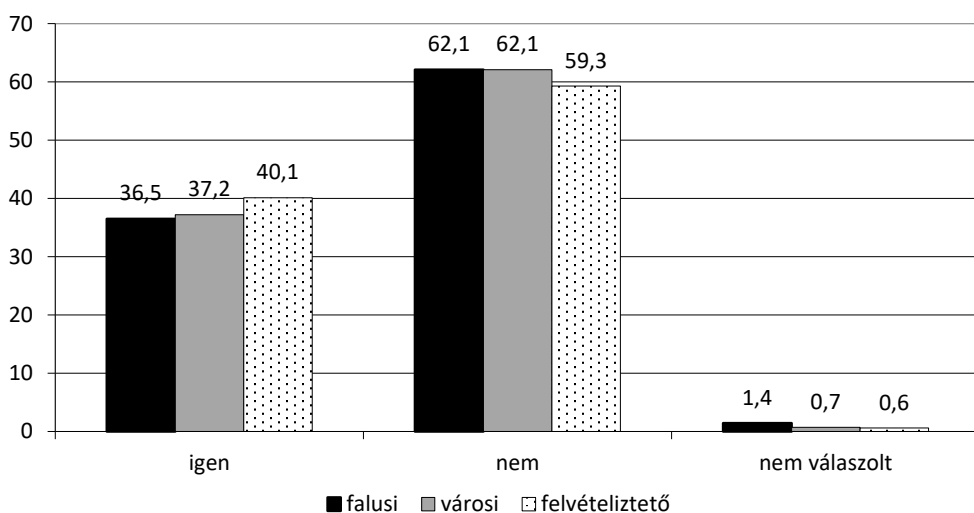
A legtöbben a társadalmi megítélés miatt, „illendőségből” tartja kerülendőnek ezt a változatot: „Nem nézi mindenki jó szemmel”, „Nem mindenhol illik nyelvjárásban beszélni”, „Mert ha elmegy a községházára, és nem tud szépen megszólalni...”, „Mások furcsállhatják, én pedig elítélem, mivel ocsmány, amikor elitebb helyen valaki tájszólással fejezi ki magát”.

5. ábra. Hogyan vélekedsz azokról az emberekről, akik mindig és mindenhol nyelvjárásban beszélnek? (N=1490; %-ban)
 $\chi^2=6,731$, $df=6$, $p=0,346$ (nem szignifikáns)

A *Te mindig minden helyzetben egyformán beszélsz?* kérdésre kapott válaszok nem mutatnak lényeges összefüggést az iskolák típusával: a tanulók többsége saját bevallása szerint különböző tényezőktől függően másképp beszél.

6. ábra. Te mindig minden helyzetben egyformán beszélsz? (N=1490; %-ban)
 $\chi^2=2,497$, $df=4$, $p=0,645$ (nem szignifikáns)

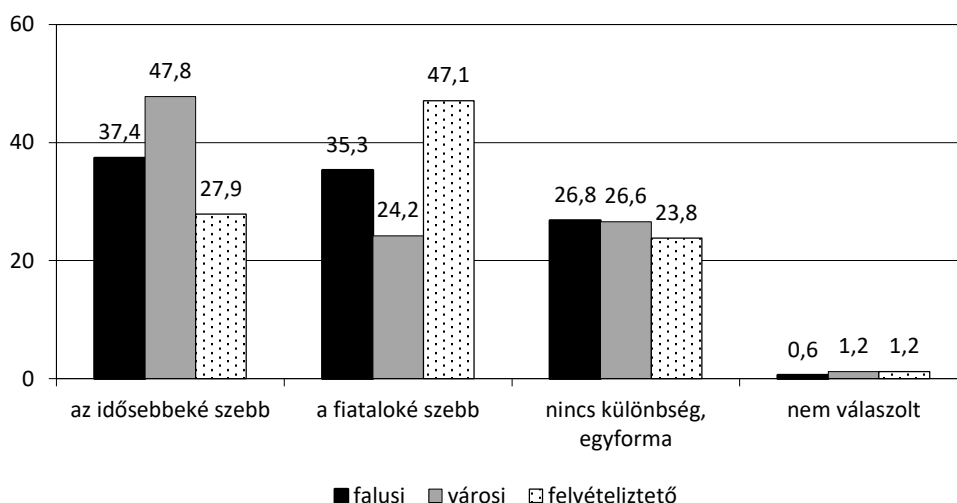
A felvételiztető iskolák tanulói közül többen is pontosan meghatározták szituatív ketősnyelvűségüket: „Bár nem használom a településem nyelvjárását, de mégis más a beszéd-módom otthon és mondjuk a hivatalban vagy a barátaim között”, „Ha Viskén vagyok, akkor viskiesen beszélek, ha Beregen, akkor csak tisztán magyarul”, „Ha otthon vagyok, úgy beszélek, mint otthon. Ha pedig elit környezetbe, ott meg kell adni a tiszteletet a szép magyar nyelvnek”. Ezekből a megfogalmazásokból is érződik egyfajta távolságtartás, vagy legalábbis annak szándéka a nem „szép magyar”, a nem „tisztá” nyelvvel szemben. Az egyik fiatal viszont arról számolt be, hogy neki éppen köznyelvi beszédéből adódott kellemetlensége szülőfalujában: „Már többször megszóltak azért, amiért nem úgy beszélek mint ő, vagyis a falumbeli. Furcsa neki”.

A különböző korosztályok beszédéről való vélekedéseket összehasonlítva lényeges különbség figyelhető meg a három iskolatípus tanulóinak válaszai között (7. ábra):

7. ábra. Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb?

(N=1490; %-ban)

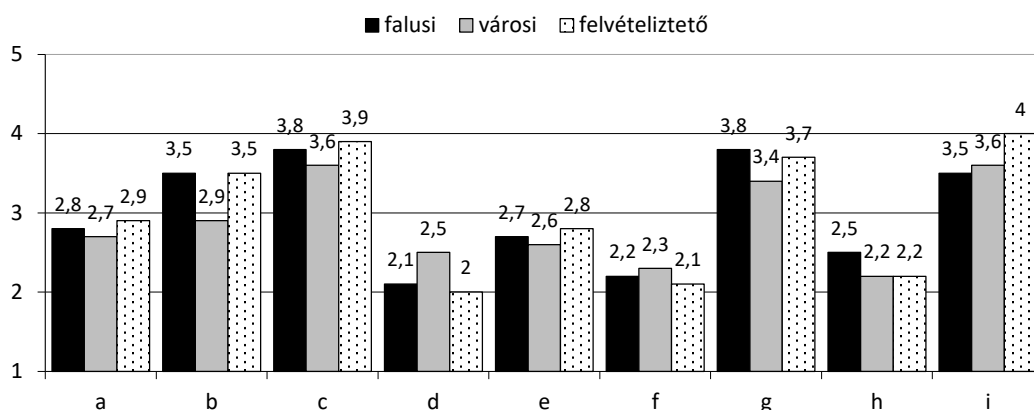
$\chi^2=40,215$, $df=8$, $p<0,000$

A városi és a falusi iskolások legtöbbször (47,8%, illetve 37,4%) az idősebbek beszédét mondja szebbnek: „nem használnak csúnya szavakat”, „nem használnak annyi szlenget”, „szebben és érthetőbben beszélnek”. A felvételiztető iskolákban a többségnek (47,1%) inkább a fiatalok beszéde tetszik. Válaszaikból kiderül, hogy számukra a szép beszéd a köznyelvhez való igazodást jelenti: „ha magyar intézményben tanul, megtanul szépen beszélni”, „ők többször kerülnek olyan helyzetbe, ahol szépen, helyesen kell beszélniük”, „a fiatalok általában nem beszélnek tájszólással”.

Az eddig idézett tanulói megnyilatkozások között is gyakran olvashattunk olyat, amelyiken valamely előítélet, tévhit érződik. Néhány gyakran hallott állításról meg is kérdeztem a tanulókat. Egytől ötig terjedő skálán kellett értékelniük, hogy mennyire értenek egyet, mennyire tartják igaznak az adott kijelentést. Azt, hogy a három iskolatípus szerint hogyan alakultak az arányok, a 8. ábra szemlélteti.

8. ábra. Mennyire értesz egyet a következő állítással, mennyire tartod igaznak? (N=1490; %-ban)

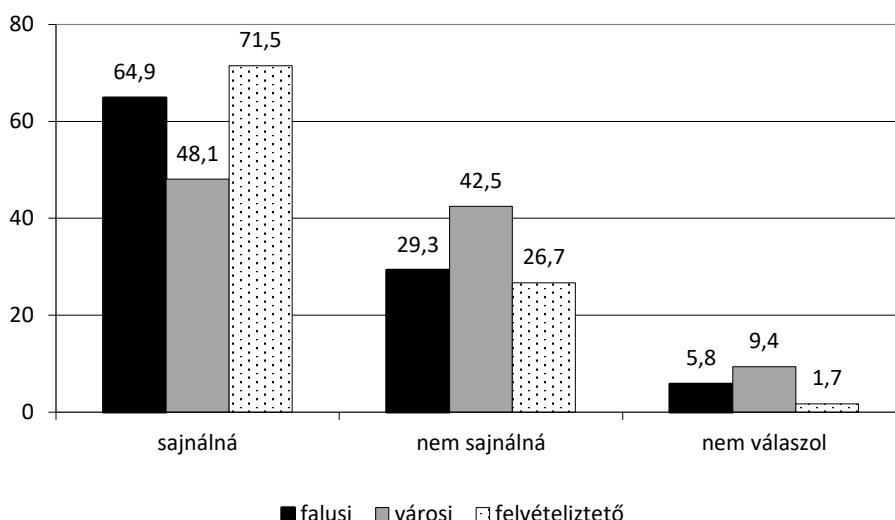

a) Ma már kevesen beszélnek nyelvújrásban; b) A nyelvújrás érték, fontos a megőrzése; c) Napjainkban elengedhetetlen a köznyelv elsajátítása; d) A nyelvújrás a köznyelv romlott változata; e) A nyelvújrás az eredeti, romlatlan nyelvváltozat; f) A nyelvújrásban beszélő ember műveletlen; g) Jó, ha beszélünk valamilyen nyelvújrást is, s ismerjük a köznyelvet is; h) Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul; i) Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul

A legtöbb állítás megítélésénél a falusi és a felvételiztető iskolák tanulóinak véleménye közelít egymáshoz: inkább egyet értenek a nyelvújrásokat, beszélőiket pozitív színben feltüntető kijelentésekkel (A nyelvújrás érték, fontos a megőrzése, A nyelvújrás az eredeti, romlatlan nyelvváltozat, $\chi^2=65,466$, $df=10$, $p<0,000$) míg a városiak a negatív véleményekre adtak magasabb értékeket (A nyelvújrás a köznyelv romlott változata, $\chi^2=40,173$, $df=10$, $p<0,000$, A nyelvújrásban beszélő ember műveletlen, $\chi^2=31,996$, $df=10$, $p<0,000$). A köznyelv elsajátítását (Napjainkban elengedhetetlen a köznyelv elsajátítása) a falusi és tehetséggondozó iskolákban fontosabbnak tartják: ez azzal függhet össze, hogy a városi fiatalok elsődleges nyelvváltozatukat köznyelvnek mondják, s nem érzik úgy, hogy rájuk vonatkozna ez az állítás. A Jó, ha beszélünk valamilyen nyelvújrást is, s ismerjük a köznyelvet is kijelentéssel is kevésbé értenek egyet, mint a másik két iskolatípus tanulói: valószínűleg nem érzik fontosnak, hasznosnak, szükségesnek egy nyelvújrás ismeretét ($\chi^2=42,571$, $df=10$, $p<0,000$).

Egyik csoport sem gondolja úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, saját szülőföldjük magyar beszédét (Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul) viszont mindegyik iskolatípusban a legszebbnek mondják. Kiemelkedő értéket adtak erre az állításra a líceumok, gimnáziumok tanulói ($\chi^2=26,775$, $df=10$, $p<0,01$).

Bár a magukat nem mondják nyelvjárási beszélőknek, leginkább (71,5%) mégis a felvételiztető intézményekben sajnálnák, ha eltűnnének a magyar nyelvnek ezek a változatai. Ez rejtett presztízsre utal. A városiak közül csupán 48,1% nyilatkozott így, s 9,4%-uk nem is válaszolt erre a kérdésre (9. ábra).

9. ábra. Sajnálód, ha kivesznének a nyelvjárások? (N=1490; %-ban) $\chi^2=46,468$, $df=4$, $p<0,000$

Arról is megkérdeztem őket egy nyitott kérdéssel, hogy előfordult-e, hogy gúnyolták, esetleg dicsérték őket nyelvhasználatuk miatt. A legtöbb adatközlőt nyelvjárási nyelvhasználatuk miatt gúnyolták. Erről vallanak az alábbi történetek: „Amikor felvételiztem a líceumba, első évfolyamon nagyon tájszólásosan beszéltem, vótot mondtam és kijavítottak voltra”, „Mert általában viskiesen beszélek, és ez nem tetszik az osztálytársaimnak, mindig belém szoktak kötni”, „Igen, egyszer, mikor azt mondtam a ló helyett, hogy lú. Azt mondták, ilyen szó nem létezik, elszégyelltem magam, azóta nem mondok ilyet, odafigyelek beszédemre”, „Amikor Magyarországon nem úgy mondják az ó betűt, mert mi majdnem au-nak ejtjük, ők pedig o-nak, s észrevették, kijavítottak, de más semmi. Ja, meg azt mondtam menc, nem pedig mész”.

Vannak, akik éppen ellenkezőleg: köznyelvi nyelvhasználatuk miatt érezték magukat kellemetlenül: „Néhány barátom szerint úgy beszélek, mint a Budapesten élő fiatalok”, „Mert azt mondtam, hogy ló, volt, és ezért, mert ők vót, lú, így mondták”, „Főleg a településen élő barátaim, mivel én nem úgy ejtem a szavakat, mint ők. Viszont, mikor elkerültem más településre gimnáziumba, ott dicsértek, milyen szépen beszélek magyarul, mivel ismeretek más, velem egy településről érkező diákot is”, „Édesapám volt az, miután én sokat voltam Magyarországon, elkezdtem a szavakat helyesen és szépen ejteni”.

Sokukat egyszerűen csak udvariasságuk, választékos nyelvhasználatuk miatt dicsérték: „Mert nem káromkodom, és általában próbálok kedves lenni”. Olyan is volt, akit köznyelvi beszéde miatt dicsértek olyanok, akik nyelvjárásban beszélnek: „Olyan emberek dicsértek meg, akik tájszólással beszélnek, és mondták nekem, hogy milyen szépen beszélek, nem úgy, mint az ő falujukban az emberek”.

A legtöbben mégis arról számoltak be, hogy magyarországiak dicsérték őket azért, mert „tudnak magyarul”: „Budapesten a buszban megismerkedtem egy nénivel, aki nem akarta elhinni, hogy Kárpátalján élek, mivel szépen beszélek”, „Magyarországon egy tanár,

amikor táborozni voltam, mivel azt hitte, hogy ukrán anyanyelvű vagyok”, „Budapesten az akkor szerzett ismerőseim megdicsérték, hogy milyen szépen beszélek magyarul. Én erre megjegyeztem, hogy csak magyarul beszélek”, „Igen, dicsérték Budapesten, mert azt gondolták, hogy Kárpátalján már nem használják a magyar nyelvet”, „Igen Magyarban, amikor voltam kirándulni azt hitték, hogy máshol nem is beszélnek magyarul. Meg én nem beszélek tájszójárással”.

Ezekből kiderül, hogy a fiatalok leginkább otthonról elkerülve, idegen környezetben kaptak pozitív vagy negatív megjegyzéseket nyelvhasználatukra. S ezek többségében a felvételiztető líceumok, gimnáziumok fiataljai, akik szűk környezetüket elhagyva Kárpátalja különböző településeiről érkeznek a tehetséggondozó intézménybe.

3.Összegzés

Az ismertetett adatokból kiderül, hogy az iskola típusa a nem köznyelvi változatok megítélését is befolyásolhatja. Legpozitívabban, leginkább vállalva azt a falusi iskolások nyilatkoztak a nyelvjárásokról, beszélőikről. A városi iskolák tanulóinak távolságtartása nem meglepő, hiszen ők nem igazán érzik magukénak ezt a változatot, leginkább a falusi emberek nyelvváltozatának tekintik. Érdekesen alakult a felvételiztető iskolák tanulóinak válasza: bár a legobjektívebben fogalmazták meg a nyelvjárás meghatározását, leginkább ők azok, akik elhatárolódnak ettől. Ezt összevetve a standard ismeretére vonatkozó kutatások eredményeivel (l. Iskola 2000), kijelenthetjük, hogy jobban ismerik a magyar köznyelv normáit, viszont még a felcserélő anyanyelv-oktatási módszer nyomait mutatják (l. Beregszászi 2009: 20–25, Kontra 2003: 355–358). A nyelvjárás helyett igyekeznek használni, s nem a beszédhelyzettől függően. A kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd helyett inkább a szégyenlő-elhatárolódó viszonyulás jellemzi ezeket a fiatalokat (Kiss 1998).

Az azóta eltelt időszakban a 2005 óta érvényben lévő hozzáadó szemléletet közvetítő magyar nyelv tanterv van érvényben (Kótyuk és mtsai 2005). Mindenképp tanulságos lenne egy újabb vizsgálat segítségével felmérni az esetleges változásokat mind az anyanyelvoktatás hatékonysága, mind a nyelvváltozatokhoz való viszonyulás terén. Az viszont bebizonyosodott, hogy az iskolatípus nem csak a nyelvhasználatot, hanem a nyelvi attitűdöt is befolyásolja.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2009. Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint, 20–25.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* 100: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Cserniczkó István szerk. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint, 179–207.
- Czibere Mária 2000. A nyelvi attitűd vizsgálata középiskolások körében. In: Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Élőnyelvi Osztálya, 55–64.
- Dudics Lakatos Katalin 2016. A kisebbségi anyanyelvváltozat megítélése, szerepkörei néhány kárpát-

- aljai felmérés alapján. In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Ungvár: Autdor-Shark, 153–160.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- Kiss Jenő 1998. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In: Zoltán András szerk. *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára.* Budapest: ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke, 315–317.
- Kontra Miklós 2003. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Papp István igaza. *Magyar Nyelvjárások XLI*: 355–358.
- Kótyuk István és mtsai. 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály.* Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. Csernyivci: Bukrek.
- Lakatos Katalin 2010: Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.

Дискриминация учащихся школ Украины с венгерским языком обучения

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna az eddigi 25 év alatt sem teremtette meg az államnyelv elsajátításához szükséges feltételeket a kisebbségek nyelvén oktató iskolákban. Hiányoznak a képzett szaktanárok, a megfelelő tantervek, tankönyvek, oktatási anyagok, szótárak. Az államnyelvet nem megfelelő szemléletben oktatják a kisebbségi iskolákban. Stratégiai reformokra van szükség e téren, mert a jelenlegi helyzet diszkriminatív.

Kulcsszavak: államnyelv, nyelvoktatás, nyelvi diszkrimináció az oktatásban, kisebbségi oktatás, Ukrajna, ukrán nyelv, Kárpátalja, kárpátaljai magyarok

Within 25 years of Ukraine's independence (from 1991) the state had not created the necessary conditions of learning the state language in schools of national minorities. Adequately trained teachers, curricula, textbooks, vocabularies, teaching aids are missing. Therefore pupils studying in the medium of a minority language do not learn the state language adequately in school. Strategic reforms needed in order to change the current situation.

Keywords: state language, language education, State Language Learning, linguistic discrimination in education, minority education, Ukraine, Ukrainian language Transcarpathia, Hungarians in Transcarpathia

1. Знание языка как существенный элемент интеграции

Перед меньшинством есть три пути: интеграция, ассимиляция, сегрегация. Необходимым средством интеграции является двуязычие: знание языка большинства обеспечивает возможность полноценной участи в жизни общества, а сохранение родного языка помогает уберечь собственную идентичность и культуру. В процессе ассимиляции двуязычие также необходимо, но в этом случае только как переходное явление. Оно нужно до тех пор, пока сообщество меньшинства постепенно перейдет на новое одноязычие большинства, преимущественно приняв также новую культуру и идентичность. В случае сегрегации нет необходимости в двуязычии. При этом родное одноязычие не обеспечивает возможности ни для горизонтальной, ни для вертикальной мобильности, удерживая индивида только в собственном сообществе.

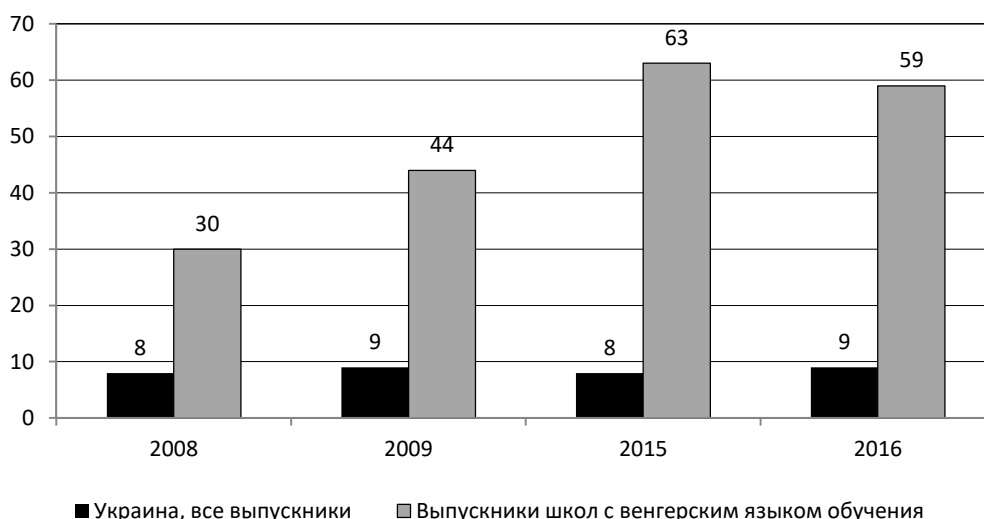
За 25 лет независимости украинское государство так и не создало необходимых условий для того, чтобы представители национальных меньшинств овладели государственным языком на необходимом уровне. Указы Министерства образования и науки в сфере языкового образования являются очень дискриминационными для национальных меньшинств, в том числе и для венгров. Попытаемся подтвердить это конкретными примерами.

Учащиеся закарпатских школ с венгерским языком обучения не овладевают государственным языком на достаточном для успешной общественной интеграции уровне. Это утверждение можно подтвердить результатами многочисленных исследований (Черничко 2011, Csernicskó 2011a, 2011b, 2012, 2013, Huszti et al. 2009, 2010, 2012, Kulyk 2013). Здесь мы поделимся с читателем одним примером.

Согласно указу министра образования №1171 от 25 декабря 2008 г. обязательным для абитуриентов, желающих поступать в вузы (независимо от специальности), является централизованный экзамен по украинскому языку и литературе (Внешнее независимое оценивание – ВНО). В Украине в 2008 году 8,38% абитуриентов, а в 2009

году – 9% абитуриентов не набрали минимального проходного бала на внешнем независимом оценивании по украинскому языку и литературе. Среди учащихся закарпатских школ с венгерским языком обучения их доля составляла уже 29,58% и 44% соответственно (Csernicskó–Ferenc 2010: 334–335, Orosz et al. 2012: 149–152). С 2015 года экзамен по украинскому языку стал обязательным не только для желающих получить высшее образование, а для всех выпускников. В 2015 г. целом по Украине 8% выпускников провалило тестирование с этого предмета. Среди учащихся закарпатских школ с венгерским языком обучения доля не сдавших экзамен по украинскому языку и литературе составляла 63%.¹ В 2016 году ситуация была аналогичной: в венгерских школах доля тех, кто не набрал минимального проходного бала по украинскому языку и литературе, была намного выше (Рисунок 1.).

Рисунок 1. Доля (в %) абитуриентов, не набравших минимальный проходной бал на внешнем независимом оценивании по украинскому языку и литературе, в целом по Украине и в закарпатских школах с венгерским языком обучения (2008, 2009, 2015, 2016 гг.)

Указанные выше данные свидетельствуют о том, что учащиеся закарпатских школ с венгерским языком обучения не овладевают государственным языком на уровне, который делает возможным успешную интеграцию венгров в украинское общество. Создается впечатление, что школа с венгерским языком обучения закрывает закарпатских венгров в (языковое) гетто. А это – сегрегация, не интеграция. На самом деле ситуация сложнее. Не все равно, как мы трактуем понятие интеграции. Ведь интеграция означает не только равные возможности. Например, Т. Скютнаб-Кангас и Д. Камминс считают, что общественная справедливость кроется не в одинаковых возможностях, а в идентичных результатах (Skutnabb-Kangas–Cummins 1988: 393). Но

¹ A 2015-ös érettségi/felvételi eredményekről a tanév közepén bevezetett új eljárási rendszer függvényében [<http://www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/component/content/article/48-friss-hirek/2071-a-2015-oes-erettsegifelveteli-eredmenyekr-l-a-tanev-koezepen-bevezetett-uj-eljarasi-rendszer-fueggvényeben.html>].

данные оценивания по украинскому языку и литературе являются наглядным примером: результаты выпускников школ с украинским и венгерским языками обучения очень далеки друг от друга.

Известный украинский исследователь Владимир Кулик делает из этого вывод, что нужно ввести двуязычное образование, и проблема решится. Киевский специалист занимает позицию, аналогическую с теми исследователями, которые считают: необходимость общественной интеграции и мобильности является важнее сохранения языка и идентичности меньшинства, а также поддержки языкового разнообразия (Kulyk 2013). К примеру Д. Эдвардс, придерживаясь этого принципа, предлагает для нацменьшинств переориентированные (транзитивные) образовательные программы (Edwards 1984: 301). Об избежании языковых гетто говорит и политолог А. Паттен (Patten 2001: 701). Эта логика свидетельствует, что язык нацменьшинств препятствует их успешной общественной интеграции, и представители того или иного нацменьшинства были бы намного успешнее, если бы быстрее на высоком уровне овладели официальным языком государства. Но такая точка зрения ставит интеграцию выше этнической и языковой идентичности, оставляя без внимания роль языка в идентичности.

Такое толкование интеграции Дж. Фишман называет синдромом «мы просто хотим их освободить из построенной ими самими этнической тюрьмы» (Fishman 1988/1992: 169). Подобное понимание интеграции и роли образования нацменьшинств не принимает во внимание желания конкретного меньшинства сохранить свой язык. Но многие не соглашались с таким подходом (Skutnabb-Kangas et al. 2006). Т. Скутнаб-Кангас также не рекомендует эту форму образования (Skutnabb-Kangas 1990: 13). А Н. Флорес предупреждает: двуязычное образование далеко не всегда служит интересам нацменьшинства, и еще надо проанализировать, кому в конкретном случае способствует введенная двуязычная модель образования. По его мнению, трактовка в ходе двуязычного образования (bilingual education) языка как ресурса (в оригинале: language-as-resource), необходимого для общественной мобильности, может при определенных обстоятельствах привести к консервации общественного неравенства или даже к его усугублению (Flores 2016: 31).

С точки зрения лингвопедагогики более эффективно, когда дети овладевают предметными знаниями на родном языке (Pinter 2006: 30). Это подтверждают и исследования Дж. Камминса (Cummins 2000).

Право изучения государственного языка является важным языковым правом человека (Phillipson et al. 1991, Skutnabb-Kangas 1999: 58). Т. Скутнаб-Кангас пишет: „Мы уже неоднократно утверждали, что для языкового меньшинства целью образования при соблюдении права идентичности, равноправного участия и демократических принципов является дву- или многоязычие; что это одновременно и цель для языкового большинства; и что обязанностью каждой школы должно стать обеспечение условий для того, чтобы каждый ребенок с меньшинства мог стать дву- или многоязычным” (Skutnabb-Kangas 1990: 14).

Мы полностью соглашаемся: закарпатским венграм необходимо овладеть украинским языком, поскольку это в их собственных интересах. Но знание государственного языка среди учащихся закарпатских школ с венгерским языком обучения низкое, уровень преподавания украинского языка очень плохой. При этом Министерство

образования и науки Украины не задается вопросом: почему такой низкий уровень преподавания украинского языка в закарпатских венгерских школах? На этот вопрос мы неоднократно искали ответ в своих публикациях, указывая на всю сложность проблемы (Мельник–Черничко 2010, Черничко 2009а, 2009б, Csernicskó 2012, 2013, 2015). В данной публикации мы хотим обратить внимание только на несколько из многочисленных факторов, усложняющих овладение государственным языком учащимися закарпатских школ с венгерским языком обучения. При этом раскроем, насколько дискриминационная в Украине система образования в сфере образования нацменьшинств.

2. Школьное образование как средство дискриминации

Если говорить о преподавании предмета «украинский язык», то необходимо отметить, что в Украине до сегодняшнего дня не сформулированы конкретные цели и задания, которых должны достичь учащиеся, изучающие государственный язык. Для иностранных языков (английский, немецкий, французский и испанский) в государственных требованиях (в программе дисциплин «иностранный язык») подробно указано, какого уровня знания языка необходимо достичь учащимся на момент завершения определенного образовательного уровня согласно единым европейским критериям (CEFR).²

При этом нигде в нормативных документах в области образования не указаны те уровни требований, которые необходимо за период изучения языка в среднем учебном заведении достичь учащемуся, для которого украинский язык не является родным, и он начал знакомиться с ним только в школе. На практике это означает, что Министерство образования и науки Украины ожидает от выпускников – представителей нацменьшинств – знание языка на уровне родного (согласно классификации CEFR: уровень C1 или C2). А это с точки зрения и лингвистики, и психологии, и педагогики невозможно (Роёр 2015).

О том, что к выпускникам предъявляются требования по знанию языка на уровне C1 или C2 свидетельствует и то, что на внешнем независимом оценивании по украинскому языку и литературе учащимся 11-х классов с украинским и венгерским языками обучения предъявляются одинаковые требования. В требованиях по тестированию с языка содержатся исключительно теоретические (грамматические и орфографические) вопросы и задания.

Поскольку в перечне требований к предмету «украинский язык» не предусмотрено формирование навыков общения на украинском языке и его понимания, педагог в школах с венгерским языком обучения должен концентрироваться не на обучении детей-венгров украинскому языку. Вместо успешной коммуникации учащимся приходится запоминать массу таких знаний по грамматике украинского языка, которые в реальной жизни им никогда не понадобятся (кроме, конечно, при написании тестов на ВНО). Поэтому в школьном образовании нет места учебному материалу, способному спасти жизнь. Весной 2015 года мы провели опрос среди 225 закарпатских студентов вузов, для которых венгерский язык является родным, попросив их перевести 6

² Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching assessment (CEFR) [http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_en.pdf].

предложений с венгерского на украинский язык. Каждый респондент изучал украинский язык минимум 11 лет в школе, а также успешно сдал ВНО по украинскому языку и литературе при поступлении в вуз.

Для перевода предлагались следующие предложения:

- а) Я чувствую колющую боль в груди.*
- б) У меня сильное кровотечение на руке, я порезался острым ножом.*
- с) У меня очень высокая температура: 39,7 градусов.*
- д) Мужчина потерял сознание.*
- е) У соседки проблемы с дыханием, она очень задыхается.*
- ф) У меня аллергия на аспирин, орехи и фундук.*

59–80% студентов не смогли написать по-украински предложенные им на венгерском языке предложения. После 11 лет изучения украинского языка и успешной сдачи государственной итоговой аттестации всего 20–41% опрошенных сумели бы в острой ситуации вызвать скорую помощь и спасти жизнь человека. Чья вина? Вопрос риторический...

Мы уже отмечали, что «украинский язык» как предмет включает совсем разные элементы в школах с украинским и в школах с венгерским языком обучения. Это отображается и в количестве часов, выделенных на эту дисциплину.

Согласно указу Министерства образования и науки Украины №855 от 7 августа 2015 г. (протокол №11.) количество часов на языково-литературный блок в школах с украинским и в школах с венгерским языком обучения распределялось следующим образом (Таблица №1.).

Таблица 1. Количество часов по языково-литературному блоку в школах с украинским и в школах с венгерским языком обучения на 2015/2016 учебный год

Школы с украинским языком обучения													
Предметы	количество часов за неделю											Сумма	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
Украинский язык (родной язык + государственный язык)	7	7	7	7	3,5	4	3	2	2	2	2	46,5	
Украинская (национальная) литература					2	2	2	2	2	2	2	14	
Иносранный язык	1	2	2	2	3	3	3	3	2	3,5	3,5	28	
Зарубежная литература					2	2	2	2	2	2	2	14	
Сумма	8	9	9	9	10,5	11	10	9	8	9,5	9,5	102,5	
Школы с венгерским языком обучения													
Украинский язык (государственный язык)	3	3	4	4	3,5	4	3	2	2	2	2	32,5	
Украинская литература					2	2	2	2	2	2	2	14	
Иносранный язык	1	2	2	2	3	2	2	2	2	3	3	24	
Родной язык (венгерский)	6	6	5	5	3	4	3	2	2	1	1	38	
Интегрированный курс литературы (национальная литература + зарубежная)					2	2	2	2	2	2	2	14	
Сумма	10	11	11	11	13,5	14	12	10	10	10	10	122,5	

Просмотрев таблицу 2, мы видим, что между школами с украинским и не украинскими языками обучения существует значительная разница в сфере языкового образования, поскольку в школах с украинским языком обучения учащиеся изучают в большем количестве часов:

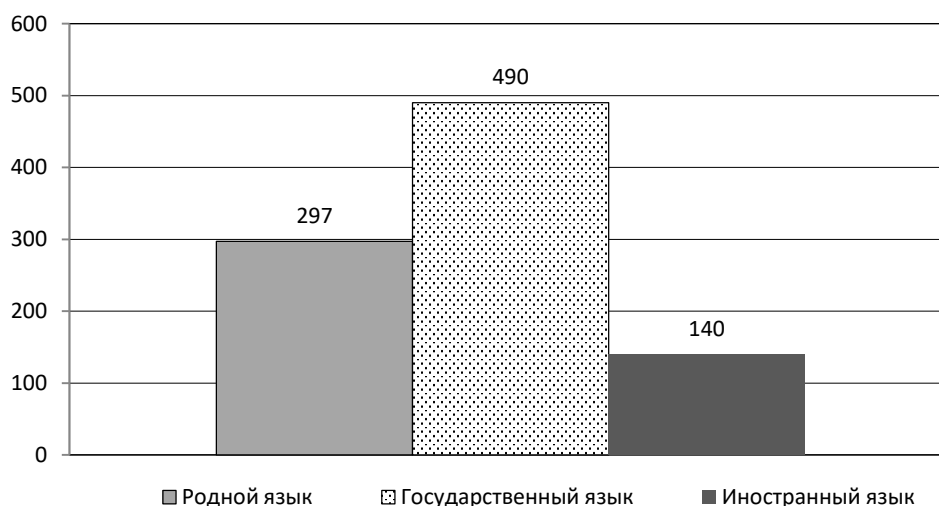
- а) родной язык (это для них – украинский);
- б) государственный язык (для них – также украинский);
- с) иностранный язык (английский, немецкий, французский или испанский).

За 11 лет школьного образования ученики школ с государственным языком обучения гораздо больше уроков имеют со всех этих школьных предметов (Рисунок 2.).

Таблица 2. Отличия в количестве часов между школами с украинским и венгерским языками обучения в 2015/2016 учебном году (языково-литературный блок)

	Школы с украинским языком обучения	Школы с венгерским языком обучения	Разница
Родной язык	46,5	38	8,5
Государственный язык	46,5	32,5	14
Иностранный язык	28	24	4

Рисунок 2. Отличия в количестве часов между школами с украинским и венгерским языками обучения за 11 лет (с 1-го по 11-й классы)

Если принять факт, что у каждого есть родной язык, и считать естественным: право изучать (а) родной язык и (б) государственный язык, а также (с) хотя бы один иностранный язык как школьные предметы, в таком случае необходимо отметить: в случае учащихся с родным украинским языком предмет „украинский язык” покрывает

указанные в пунктах (а) и (б) права. В случае учащихся – представителей нацменьшинств – пункту (а) отвечает предмет „родной язык”, а пункту (б) – предмет „украинский язык”. В школах обоих типов одинаковым является указанный в пункте (с) иностранный язык. Цифры, указанные в таблицах 1 и 2 и также на рисунке 2 выше, свидетельствуют, что школьная нагрузка для учащихся с родным украинским языком и неродным украинским отличается: пока ребенок с родным украинским языком отдыхает, играет или сидит на уроках иностранного языка, такого полезного для общественной мобильности, его ровесник потеет над овладением государственного языка. Таким образом, большая роскошь, вкладывая много времени, энергии и денег в обучение государственному языку, при нынешних условиях не получать результата в школах в качестве соответствующего знания украинского языка.

Хотя очевидно, что в школах с украинским и венгерским языками обучения:

а) иная цель обучения предмета „украинский язык”,

б) отличается количество учебных часов,

но требования по знаниям языка ни в чем не отличаются.

Однозначной дискриминацией является то, что несмотря на разное количество и отличающиеся программы по преподаванию украинского и иностранных языков в школах с украинским и венгерским языками обучения, на внешнем тестировании министерство предъявляет ко всем абитуриентам, выпускникам одинаковые требования.

Если закарпатский венгерский ребенок на протяжении 11 лет (с 1-го по 11-й класс) изучает предмет «украинский язык» и все же не научился общаться на украинском, можно быть уверенным, что система языкового образования работает плохо (Laihonon 2015). Но решение кроется не в обучении на языке большинства или в двуязычном обучении. Именно в рамках школы, обучающей на родном языке, необходимо найти те возможности, которые приведут к знанию языка на высоком уровне и дополнительному (аддитивному) двуязычию. Многие считают, что увеличение числа уроков украинского языка прямо приведет к большей эффективности в обучении языку (Kulyk 2013: 632). Но количество не всегда прямо соответствует качеству, в том числе и в сфере языкового образования (Alderson 2000). Если увеличить количество часов на преподавание украинского языка, а качество образования останется низким, тогда это приведет к обратному эффекту: школа будет тратить еще больше времени, денег и энергии для достижения такого же (или приблизительно такого) плохого результата ребенка. Намного целесообразнее привить хорошее и эффективное языковое образование.

3. Последствия языкового образования с низкой эффективностью

Языковое образование, продолжающееся в закарпатских школах с венгерским языком обучения с 1991 года, имеет низкую эффективность. У значительной части закарпатских венгерских родителей это образование ассоциируется с такой сегрегационной образовательной программой, которая препятствует успешной интеграции и мобильности их детей. Из-за низкого уровня обучения украинскому языку многие родители решают отдать своих детей не в венгерскую, а в украинскую школу (Csernicskó 2012, 2013: 411–424). На английском это звучит как „submersion or ‘sink-or-swim’ programme” (Skutnabb-Kangas 1990: 13). Т. Скутнаб-Кангас и Р. Данбар называют такую форму образования опасной для нацменьшинств, поскольку она не способствует ни

сохранению этнолингвистической идентичности нацменьшинства, ни формированию аддитивного двуязычия: напротив, она служит ассимиляции (Skutnabb-Kangas–Dunbar 2010).

4. Выводы: каким способом можно решить проблему?

Изучение государственного языка является важным и полезным для закарпатских венгров. При этом мы убеждены, что главной целью образовательной системы является не изучение украинского языка. Овладение государственным языком есть только одним из средств общественной интеграции. Мы также уверены, что кроме сохранения школ с венгерским языком обучения, необходимо найти такую модель образования, с помощью которой можно достичь сохранения этнолингвистической идентичности и овладения украинским языком на таком уровне, который способствует успешной общественной интеграции. Также мы считаем, что рядом с этими двумя целями таким же важным является преподавание на высоком уровне и других школьных предметов. Нельзя допускать, чтобы преподавание и изучение украинского языка стало целью важнее, чем школьное образование высокого уровня в целом. Ведь в развитом государстве главным условием успешной общественной интеграции является совсем не только знание государственного языка. Мы считаем важным заданием закарпатской венгерской системы образования формирование дополнительного (аддитивного) двуязычия с доминированием родного языка (Beregszászi 2002, 2012).

Преподавание украинского языка в школах с венгерским языком обучения на Закарпатье может быть эффективным и результативным лишь в том случае, если государство будет сотрудничать со специалистами венгерского нацменьшинства. Нерешенных задач остается очень много. Среди них стоит отметить следующие:

1. Не предъявлять одинаковых требований по украинскому языку и литературе для выпускников школ с украинским и школ с не украинским языком обучения. Ведь невозможно требовать знания украинского языка на уровне C1 или C2 у тех, для кого родным является венгерский язык. Перед учащимися, что изучают государственный язык и для которых украинский не является родным, необходимо ставить понятные и реальные цели.

2. Дискриминационным является подход, когда высшее образование имеют право получать только те, кто успешно сдал тестирование ВНО по украинскому языку и литературе, поскольку выпускники, для которых украинский язык является родным и которые окончили украинские школы, имеют большое преимущество (Папп 2010). Такую практику необходимо немедленно прекратить.

3. Необходимо изменить государственные образовательные программы, определяющие цели, задания и требования касательно овладения государственным языком, а также содержание образования. В этих программах нужно точно (как это делается и в случае иностранных языков) сформулировать, какой уровень знания языка мы ожидаем от учащегося, что занимается в школе с венгерским языком обучения, на каждом образовательном уровне (начальная школа, базовое среднее образование, полное общее среднее образование). Эти требования не могут быть такими же, какие предъявляются учащимся школ с украинским языком обучения. Требовать владения украинским на уровне родного (уровень C1 и C2) – абсурдно.

4. В процессе преподавания украинского не как родного языка нужно учить не теоретических знаний (грамматики), а формировать успешные коммуникационные навыки на украинском языке. Соответственно необходимо формировать и исходные требования на каждом образовательном уровне для выпускников школ с не украинским языком обучения. На выпускных экзаменах нужно требовать не знания украинской грамматики, а проверять, умеют ли учащиеся (и на каком уровне) понимать и создавать на украинском устные и письменные тексты. Общественной интеграции нацменьшинств способствует, если знание государственного языка является надлежащим на каждом с четырех языковых уровней (понимание, разговор, чтение, письмо). Тщательно изучив правила украинской грамматики, представители нацменьшинств не только не продвинутся в сфере общественной интеграции, но даже не смогут вызвать при необходимости скорую помощь. Владение языком, это не знания про грамматическую систему украинского языка, это для успешной интеграции абсолютно бесполезно.

5. В школах с украинским языком обучения и в школах нацменьшинств цель и задания преподавания предмета «украинский язык» разные, также отличаются и база, и количество учебных часов. Исходя из этого, при преподавании дисциплины необходимо применять разную методику. С целью результативного овладения государственным языком необходимо – при финансировании государственного бюджета Украины – разработать специальные учебные программы для школ с венгерским языком обучения, на их основе создать учебники, рабочие тетради, методические вспомогательные материалы, средства наглядности, словари, аудиовизуальные учебные материалы. Также необходимо разработать альтернативные учебники и учебные программы, в которых будут учтены социологические и социолингвистические данные и языковая среда тех, кто изучает украинский язык как государственный (не родной). В Украине XXI века соответствующая советским традициям централизация образовательной системы уже стала анахронизмом. Пора двигаться дальше.

Литература

- Мельник Світлана – Черничко Степан 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Папп З. А Аттила 2010. Система угорськомовної освіти Закарпаття та деякі актуальні її виклики у 2009 році. In: Вереш Микола – Фединець Чілла ред. *Закарпаття 1919–2009: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 548–568.
- Черничко Степан 2009а. Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis* 2: 97–106.
- Черничко Степан 2009б. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород: Поліграф центр Ліра, 105–116.
- Черничко Степан 2011. Ще раз про проблеми викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: *Розвиток гуманітарного співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні: аналіз, оцінки*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 213–224.
- Alderson, Charles J. 2000. Exploding myths: Does the number of hours per week matter? *Novelty* 1: 17–33.

- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2: 368–375.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Cummins, Jim 2000. *Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Csernicskó István. 2011a. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL* 2–1: 75–91.
- Csernicskó István. 2011b. Ukrainian educational policy and the minorities. In: *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Dunaszerdahely–Alsóőr: Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, 11–23.
- Csernicskó István. 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István. 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István. 2015. Teaching Ukrainian as a State Language in Subcarpathia: situation, problems and tasks. In: *Language learning and teaching: State language teaching for minorities*. Nitra: Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre, 11–23.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2010. Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest: Budapest College of Communication and Business, 329–349.
- Edwards, John 1984. Language, diversity and identity. In: *Linguistic Minorities, Policies and Pluralism*. London: Academic Press, 277–310.
- Fishman, Joshua A. 1988/1992. The Displaced Anxieties of Anglo-Americans. // *Language Loyalties: A sourcebook on the Official English controversy*. Chicago: The University of Chicago Press, 165–170.
- Flores, Nelson 2016. A Tale of Two Visions: Hegemonic Whiteness and Bilingual Education. *Educational Policy* 1: 13–38.
- Husztai Ilona – Bárány Erzsébet – Fábián Márta – Lechner Ilona 2012. Teaching and learning a second language and a foreign language. *Acta Academiae Beregsasiensis* 2: 19–41.
- Husztai Ilona – Fábián Márta – Bárány Erzsébet 2009. Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. // *Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes*. Bristol: Multilingual Matters, 166–180.
- Husztai Ilona – Fábián Márta – Bárány Erzsébet 2010. Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian. *Acta Beregsasiensis* 2: 153–162.
- Kulyk, Volodymyr 2013. Combining identity and integration: comparative analysis of schools for two minority groups in Ukraine. *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 5: 622–645.
- Laihonon, Petteri 2015. Theory and practice of language education today: Insights from teaching Finnish and beyond. In: *Language learning and teaching: State language teaching for minorities*. Nitra: Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre, 43–56.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristofóri Olga 2008. A magyar nyelvű/nyelvi oktatás stratégiai kérdései Kárpátalján, 2008. In: *Két évtized távlatából*. Ungvár: PoliPrint, 67–242.
- Patten, Alan 2009. Political theory and language policy. *Political Theory* 29: 691–715.
- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1–22.
- Pinter, Annamaria 2006. *Teaching young language learners*. Oxford: Oxford University Press.

- Poór Zoltán 2015. Contemporary trends and approaches to help children learn modern languages in a natural way. // *Language learning and teaching: State language teaching for minorities*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 34–42.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1999. Education of Minorities. // *Handbook of Language and Identity*. Oxford: Oxford University Press, 42–59.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Cummins, Jim 1988. Concluding remarks: Language for empowerment. In: *Minority Education: From Shame to Struggle*. Clevedon–Philadelphia: Multilingual Matters, 390–394.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Kontra, Miklós – Phillipson, Robert 2006. Getting Linguistic Human Rights Right: A Trio Respond to Wee (2005). *Applied Linguistics* 27: 318–324.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Dunbar, Robert 2010. *Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a crime Against Humanity? A Global View*. Geaidnu/Kautokeino: Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights no. 1.

A kötet szerzői

Bárány Erzsébet, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
Nyíregyházi Egyetem Kelet- és Közép-európai Kutatóközpont

Csernicskó István, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet

Dudics Lakatos Katalin, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Gazdag Vilmos

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt

Hires-László Kornélia

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, doktorjelölt

Husztai Ilona, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Karmacsi Zoltán, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Lechner Ilona

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Lengyel Zsolt, CSc, professor emeritus

Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet

Márku Anita, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Máté Réka

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Pilipenko, Gleb, PhD

Orosz Nemzeti Tudományos Akadémia, Szlavisztika Intézet

Szakál Imre, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

Tóth Enikő

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Tóth Mihály, CSc

Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia, Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézete

Б-13 *Багатомовність, регіоналізм, викладання мов. III. Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки* / Ред. Марку Аніта, Товт Еніке. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. – 236 с.

ISBN 978-617-7404-27-8

Збірник наукових праць презентує результати досліджень, які проводять співробітники науково-дослідного центру ім. Антонія Годинки. У виданні представлено також наукові статті тих дослідників і викладачів кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, які тісно співпрацюють з науково-дослідним центром і здійснюють філологічні дослідження саме на території Закарпаття.

Цей збірник став третім томом серії *Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки*, який вперше був виданий 2015 року.

В основі наукових публікацій лежить принцип єдності багатомовності, регіоналізму та викладання мов: дослідження спрямовані на одержання вичерпних відповідей на питання стосовно використання мов, ідентичності, освіти, викладання мов, мовних прав, історії становлення мовного колориту на Закарпатті та його перспектив.

ББК: 81.1
УДК: 81'27

Наукове видання

БАГАТОМОВНІСТЬ, РЕГІОНАЛІЗМ, ВИКЛАДАННЯ МОВ

III. Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки

Редактори: Марку Аніта, Товт Еніке

Здано до складання: 10.12.2017. Підписано до друку 28.02.2017.

Папір офсетний. Формат видання 70х100/16. Умов. друк. арк. 19.

Зам. 120.

Видавництво: ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Друкарня: пп Лац Ч. С. м. Берегово, пл. Кошута, 4.